

ATATÜRK'ÜN 100. DOĞUM YILINA ARMAĞAN

GYULA NÉMETH

ATTILA ve HUNLARI

Tercüme eden

ŞERİF BAŞTAV

“Attila és Hunjai” adı altında 1940 yılında Budapeşte’de neşredilen bu eser, Macarcadan tercüme edilmiştir.

Müellifleri:

SÂNDOR ECKHARDT

NÂNDOR FETTICH

LAJOS LİGETİ

GYULA NÉMETH

PÉTER VÁCZY

Kitabın sonunda mütercimin esere ve yazarlarına dair tanıtması vardır.

Kıymetli

Erdemli Usta

Armaganıdır

Ö N S Ö Z

Yazan: Gyula NÉMETH

Attila ve Hunları, bundan tam 1500 yıl önce kuvvet ve iktidarlarının doruğunda bulunuyorlardı. Bu münasebetle, Attila ve kavmi hakkında Macar halkının eline bir kitap sunmağı tasarladığımız zaman, müstesna bir görevi yerine getirdiğimizi ve nazik bir mes'eleyi halle giriştiğimizi hissediyoruz.

Macar halkının, hiç olmazsa mühim kısmı, Hunlar hakkında bugün de geçmiş asırlarda olduğu gibi düşünmektedir. Belki de isabetli olarak Macar-Hun efsanesini meydana getiren ve eski şan ve şöhrete karşı duyulan bu hayranlık, Macar halkını hisleriyle bu dünya fatihi eski cedlerine ayrılmaz bir halde bağlar ve bütün tarihimiz boyunca bugüne kadar yaşar ve tesirini gösterir.

Belki daha ilk kralımız Árpád devrinde bile, Macarlar arasında Hunların kendi cedleri oldukları fikri zihinlerde yerleşmiş bulunuyordu. 15. asır Macar vak'anüvisi Thuróczi, eserinde Huni sive Hungari (Hunlar yahut Macarlar) tabirini kullanır, hatta Hunlar ve Macarlar aynıdırlar ve Attila Macarların kralıdır dediği gibi, sonraki asırlarda da Macar umumî tarihlerinde bu telâkki devam eder. Bunun dışında Macarların bütün manevî hayatında sayısız edebî eserde ve siyasî mahiyetteki yazılarda dahi bu fikir tezahür eder. 15. asırda Macar kralı Mátyás Hunyadi'nin sarayında Attila kültü yaşar, 17. asır Macar şairi Zrinyi, Macarların ilk kralı saydığı Attila'yı önümüze örnek bir sima olarak çıkarır ve 18. asrın sonu ile 19. asrın başında yaşayan Macar edibi Berzsenyi ise "Heyhat! Attila'nın kanlı harbleri sırasında Macar kolunun başka bir yıldırımını parlıyordu" diye içini çeker. Bilhassa Avusturyalı-lara karşı girişilen Macar istiklâl harbini takibeden yıllarda

Attila ve kavmi, Macar edebiyatında çok defa görülür, hatta meşhur Macar edibi Arany'nın "Buda'nın ölümü" adlı eseri de 1864 de yayımlanır.

Yeni Macar ilminin meydana gelmesinde önemli bir payı bulunan bazı seçkin Macar âlimlerinin de dahil bulundukları Yeniçağ ilim adamlarımızın bir kısmı, bu telâkkiye muhaliftir. Bunlara göre: Macarların Hunlarla hiç bir alâkası yoktur ve Hun-Macar akrabalığı düşüncesi âlimlerin bir icadıdır. Bir kavmin, hattâ milli fikir âlemini teşkil eden mevzuları dahi, çok defa hatalı görüşlere dayanmaktadır; hemen hemen bin yıla yaklaşan Hun akrabalığımız nazariyesi de bu nevidendir. Bunu, ilmen ispat etmek mümkün değildir. Siyasî bakımdan da temelsiz hayranlığa dayanır ve hayallere yer vermektedir. Düşmanlarımızın bizi Asyalı barbar saymalarına meydan vermemek için dahi bunu terketmek icabeder. İşte bu da Hun-Macar mes'elesi hakkında mümkün görünen bir düşünce tarzıdır.

Bazılarının işi kolayından alarak halletmek istemelerine rağmen mes'ele, en son zamanlara kadar dahi sükûnet bulmuş değildir. İlim adamlarımız muhitinde hâlâ bu ayrılık devam etmektedir: Bunlardan bir kısmı Hun-Macar akrabalığından bahsetmek dahi istememekte, diğerleri ise bu akrabalıkta ısrar etmektedirler. Halkın bir kısmı mes'eleye karşı alâkasızdır. Fakat alâkanın yaşadığı muhitlerde, Hun-Macar akrabalığı düşüncesi sempati görmektedir. — Her zaman makûl olmamasına rağmen— arasıra fiile dahi çıkan bu sempatinin kökleri ise, oldukça derindir. Bu eski doğu akrabalığı fikri, bazan dünya görüşümüzde ve siyasî mes'elelerin müzakaresinde dahi etkili olmaktadır. Attila ve Hunları, ediplerimizin muhayyilesini en son zamanlara kadar meşgul etmiştir. Nitekim Arany, Tompa ve Jókai'den sonra Géza Gárdonyi, Endre Ady, Ferenc Herczeg ve birçokları Hun mevzularını işlemişlerdir. Okula devam eden bir Macar çocuğu, Eskiçağ Macar efsaneleriyle birlikte bugün de Hun efsanelerini öğrenmekte ve bu ikisi, hayatının sonuna kadar ruhunda sıkı bir birlik arz ederek yanyana yaşamaktadır.

Hunlar hakkında tezahür eden telâkkideki diğer ikilik dolayısıyla de, onlara dair tarafsız bir eser yazmak oldukça güçtür.

Batılı kavimler, başlangıçtan beri Hunlarda tahribkâr barbar tipi görürler. Bir tek misal olarak dünya ölçüsünde tanınmış bir eser olan Fransızların resimli Larousse tarihini zikredecek olursak, bu eserde bugün hâlâ anlatıldığına göre Hunlar, kısarak südü, yabanî kökler ve at sırtında yumuşatılmış etle beslenirlerdi. İnanılmıyacak derecede yabanî idiler; Attila, atının bastığı yerde ot bitmediğini söylerdi. Yine bu eserin zikrettiği eski bir kayda göre, Hunlar iki ayaklı hayvanlara benzerlerdi, ahlâkî seviyeleri pek düşüktü tarzında cümlelere rastlarız.

Elbette Hunlar ne Romalı idiler ve ne de Fransızdılar; eğer onları bu muhit içinde tasvir etmeğe kalkışırsak, okuyucuyu tamamiyle yanlış bir yola sevk etmiş oluruz. Hunlar hakkında hüküm verirken bizim gözümüzde, güneyin medenî bir hayata daha müsait arazisinin sakinlerine mukabil, Asya ve Doğu-Avrupa büyük bozkırlarının kendi tabiatına uygun olarak yarattığı bir insan tipi vardır. Bu adam, haşin çoban hayatının şiddetli boğuşmaları arasında pişmiş göçebe insan tipidir. Mükemmel savaşçı, cesur, aynı zamanda akıllı ve kurnaz olan bu insan, kendi kanından çıkan seçkin idarecilerin elinde, büyük kütleler halinde çok iyi teşkilâtlandırılabilir. İktisadî bakımdan çok kere mühim bir unsur teşkil eden bu göçebeler, harblerde daha da kıymetlidirler. Çin, İran ve Bizans devletleri bunlardan çok zarar görmüş, fakat aynı zamanda çok kere de yardımlarına baş vurmuşlardır.

Bizim için ise, Hunların kuvvet ve iktidarları sevimsiz olamaz, zira kısmen biz de, onların dünyasından çıkmış bulunuyoruz. Hunları Batılılar gibi vahşî ve medeniyetlerini o kadar aşağı bir seviyede görmüyoruz. Teşkilâtları ve devlet tarzları, kuvvet ve menfaat güderlikte, milletin refahını ve imparatorluğun gelişmesini gözetmekte Batılılarınkı ile rekabet eder, hattâ bazı bakımlardan onları geçer bile. Ancak anahatlarıyla tanıdığımız âdet ve müesseseleri, zengin ve kısmen eski Doğu medeniyetlerine bağlanan bir dünyanın bakiyeleridir. Arkeolojik hatıraları ise, gelişmiş maddî bir medeniyete delâlet etmektedir.

Türk soyundan olan çoban kavimler, daha yüksek seviyedeki içtimâî hayata ilgisiz değillerdi. Aslında göçebe tabiatından çok uzak kalan sistemli ziraat, zanaat, ticaret, san'at ve

edebî kültürlerle kolaylıkla bağdaşabilirlerdi. Yalnız Uygur Hazar, Bulgar ve başlıca müslüman olmuş Türkleri düşünelim. Bu kavimlerde gördüğümüz kabiliyetler, Hunlarda da mevcuttu.

Hunların aslında Avrupa halkını ve medeniyetini tazeleyen ve canlandıran bir unsur olduğunu, sade şövalyelik hayatını yaratmakla kalmayarak, ticarî mübadelenin kurucuları olduklarını ve Hunlar olmadan bugünkü Avrupa'da gelişmenin düşünülemeyeceğini dahi okuyoruz. Hattâ bu cereyan Lübeck, Danzing, Hamburg gibi eski Alman şehirlerinin kurucularını Hunlar sayarak, isimlerini Hun-Türk dilinden izah etmeğe kadar gitmektedir. Bunlar şüphesiz ki asılsız mübalâğalardır.

Tabiatıyla gerek Macaristan'da gerek diğer memleketlerde, hükümlerde ifratlardan uzak bir cereyan da vücut bulmuştur. Kitabımızda biz, işte bu cereyanı temsil etmeği arzu ediyoruz:

Eserimiz, daha ziyade büyük halk kütlesine hitap etmekle beraber, ilmî ihtiyaç ta yayınıcı icap ettirmektedir. Gerçi Hunlar hakkında çok şey yazılmıştır ve bunlar arasında iyileri de vardır. Fakat ister münevver bir adam olsun isterse ilim adamı, Hunlar mes'elesine dair geniş ölçüde malûmat edinmek istediği takdirde, ne Macaristan'da ve ne de dışarda, eline alabileceği tek bir kitap mevcut değildir. Bu sebeble biz burada, elimizdeki kaynakların müsaadesi nisbetinde, Hunlar hakkında tam bir tablo çizmeğe çalıştık; bu vazifenin tek bir adam tarafından halline imkân bulunmadığı kanaatini beslediğimizden de, bir kaç kişi birleşerek bu işi başarmağı denedik. Eserimizde mümkün mertebe görüş birliğine çalışarak cüretkâr hükümlerden kaçınmış olmamız, işimizi oldukça kolaylaştırmıştır. Eğer, teferruatta şurada burada tezatlar veya tekrarlar varsa bu cihet, kitabımızın bir çok kalemin mahsulü olması neticesidir; esasen bu tezatlarla tekrarların giderilmesi de, ilmî bakımdan uygun olmayacaktır.

II. BASKIYA ÖNSÖZ

“Attila ve Hunları” adlı eserin Macarcası yayımlanalı 42, Türkçesi yayımlanalı tam 20 yıl geçmiştir. Bu zaman içinde Hunlara dair yayımlanan araştırmalar durmamış, Harp içinde ve özellikle Harpten sonra büyük bir hızla devam etmiştir. Bunlar arasında Béla Szász adındaki Macar’ın 1943’de yayımladığı büyük boy 632 sayfalık eser başta gelmektedir. Uzun bir araştırma mahsülü olan ve Hunlara dair bütün meselelere değinmek ve birçoklarına çözüm yolu getirmek iddiasında bulunan müellif, Hiung-nu’larla Hunların aynı oldukları fikrindedir. Eserinin ağırlığını ikiyüz sayfa ayırdığı Attila zamanı oluşturuyor. Hun cemiyetini konu edinen bir bahsinde, toplumun iç bünyesini bütün inceliklerine kadar tahlil etmek gayretini gösteriyor.

Zaman sırasında bu eseri İngiliz âlimi E.A. Thompson’un 1948’de yayınlanan “Attila ve Hunların Tarihi” adlı kitabı takip etmektedir. Avrupa kaynaklarını iyi tanıyan ve Hunların Avrupa’daki tarihini, İmparatorluğun dağılması zamanına kadar araştıran E.A. Thompson, Hunların medenî ve sosyal hayatını aydınlatmak üzere büyük bir gayret sarfediyor, ordunun sayısı ve harp kabiliyetleri üzerinde duruyor, Attila devrinde Hun toplumunu anlamamıza büyük ölçüde katkıda bulunuyor, kadınların Hun cemiyetindeki sosyal durumunu gereği gibi ortaya koyuyor. Avrupa’daki Hun fetihlerinin kıta hayatında çok mühim sonuçlar verdiğini belirterek eserine son veriyor.

Tanınmış Alman tarihçisi Franz Altheim’in araştırmaları, Hun tarihinin muhtelif cepelerinin aydınlanmasına ışık tutan son bir merhaleyi oluşturuyor. Geç Roma devri tarihinin en iyi mütehassıslarından olan ve bu sahadaki araştırmalarıyla çok tanınan Altheim, daha 1951’de “Attila ve Hunları” adıyla Almanca bir kitap yazmış ve bu kitap hemen arkasından 1952’de Fransızca neşredilmiştir. Hunların batı tarihini, Cermen kavimleri ile olan münasebetlerini çok iyi belirten Altheim bu eserinde, ister istemez Türkoloji ve Oryantalistik meselelerine de girmiş ve buradaki eksiklikleri ve yanlışlıkları sebebiyle kuvvetli tenkitlere uğramıştır. Lâkin Altheim, araştırmalarına ara vermemiş ve bu defa bir Alman Türkologu olan Haussig ve İranist Ruth Stiehl, arkeolog Trautmann ile bir ekip oluşturarak 1959–1962 yılları arasında beş büyük ciltlik Hun tarihini yazmıştır. Bu yeni eser, aynı zamanda meselelere yeni yeni görüşler getirmesi bakımından da dikkate değer. Zira burada artık, Deguignes’den beri hararetli tartışmalara sebep olan Hiung-nu’larla Hunların aynı oldukları faraziyesi terkediliyor, buna karşılık Hunların M.S. II. yy. dan başlamak üzere Avrupa’nın doğu sınırında gördükleri, daha sonraki yüzyıllarda batıya doğru ilerleyen Enfalit, Ogur, Sabir, Hazar, Avar, ve Bulgarlar gibi Türk kavimlerinin öncüleri olduğu tezi getiriliyor. Bunun dışında o zamana kadar Hun probleminin

aydınlanmasında ihmal edilen İran kaynaklarıyla Habeş kaynaklarından ve en son arkeoloji malzemelerinden faydalanılıyor. Hunların Cermenler üzerindeki tesirlerini çok iyi belirten Altheim, Cermen kavimlerinin Hun hakimiyetinden sonra bir daha birleşmemek üzere dağıldığını ileri sürüyor ve Cermenler arasında Hun hatıralarının efsanelerde hâla yaşadığına işaret ediyor.

Nihayet 1969 yılında vefat eden İngiliz âlimi O.J. Maenchen-Helfen, daha 1945 yılından başlamak üzere Hunlara dair araştırmalarıyla isim yapmış ve değişik zamanlarda çıkan tetkikleri toplanarak önce 1973’de İngilizce, 1978’de de Almanca olarak neşredilmiştir. Başlıca Batı kaynakları Ammianus Marcellinus ile Cassiodor (us) ve Iordanes’dir. Eserinin bel kemliğini oluşturan Avrupa Hunları, Almanca neşrinde 214 sayfa teşkil etmekte ve burada devletin iktisadî durumu, cemiyet hayatı, muharebe usulleri, din, sanat, ırk ve dil üzerinde ayrı ayrı durulmaktadır. Bu eserin en başarılı bahislerini iktisada ayrılan kısım ile Hunların muharebe usulleri ve Hun sanatına tahsis edilenlerdir. Aslında bir etnolog ve sanat tarihçisi olan müellif bu bahislerde büyük bir dirayet göstermiştir.

Yukarıda kısaca temas ettiğimiz yeni araştırmalara rağmen, neden bu eserin ikinci baskısına gidildiği akla gelebilir. Bunun çok belirgin ve kesin cevapları arasında, önce şu hususa dikkati çekmek yerinde olur: Macaristan Türkiye dışında Türkolojinin millî bir ilim olduğu müstesna bir ülkedir. Bundan başka dünyada ilk Türkoloji kürsüsü Budapeşte’de kurulmuştur. Bunun bir neticesi olarak ta araştırmalar zengin ve nesilden nesile devredilen bir geleneğe sahiptir. Ayrıca, yukarıdaki araştırmalardan da anlaşılabacağı üzere, kitabımızın bir kısım bahisleri değerini tamamiyle korumaktadır. Bunlar arasında mesela, “Avrupa Hunları” yazarı Váczy’nin, kaynakların bütün kayıtlarını değerlendirmede gösterdiği titizlik ve başvurduğu mukayese metodu, yeni araştırmalarda mevcut olmadıktan başka, “Efsanede Attila” bahsinde de, yeni araştırmalar Eckhart’ın seviyesine erişmekten çok uzaktır.

Elbette, yeni araştırmalar Hunların Avrupa’daki hayatı ve Batılı komşularıyla olan ilişkileri hakkında önemli katkılarda bulunmaktadır ve bunlar kitabımızın eksikliklerini tamamlamak bakımından çok değerlidir. Lâkin üzerinde en çok durulması gereken hususlardan biri, Hunlardan kalan maddî eserlere dair araştırmalardır ve bugün bu hususta çok zengin bir malzemeye sahip bulunuyoruz. Yalnız Macaristan’da, Kavimler Göçüne ait 60 bin mezar açılmış ve bunlardan 20 bininin malzemesi işlenmiştir. Bu sebeple şimdi artık, rahatlıkla Hun sanatından bahsedilebilmektedir. Bir de son 30–40 yıldan beri İç-Asya’da yapılan kazılar pekçok Soğtça kitabe ve yazı meydana çıkarmıştır. Soğtça metinler Hun tarihine dair bir kısım problemin aydınlanmasına da yardım etmektedir.

Bütün yeni yayımlara rağmen, kitabımızın Türk ilim hayatında bir boşluğu dolduracağı kanaatindeyiz.

Ankara Mayıs 1982

Prof. Dr. Şerif Baştav

ATTİLLA HUNLARININ MENŞEİ

Yazan: Lajos LİGETİ

Avrupa'nın doğusunda, Eskiçağ'ın bilinen dünyasının uzak köşesinde Kimmerler, İskitler, Sarmatlar gibi büyük barbar kavimleri yanında, en eski tarihi zamanlardan itibaren irili ufaklı kabileler ve topluluklar biribiri arkasından ortaya çıkarlar; başlarında coğrafyacıların bulunduğu klâsik yazarlar ise, ekseriya bunlar hakkında isimlerinden başka bir kayıt vermezler. Sislerin kapladığı uzak bölgelerde meydana çıkan bu kavimler çok defa kısa bir zaman sonra tekrar meçhul âlemine çekilir ve nihayet Batılıların meraklı gözleri önünden yok olurlar. Çağdaşları bunların nereden gelip nereye gittiklerini araştırmamışlardır. Arasıra ve bilhassa başlangıçta tehlikesiz gibi görünen bu topluluk ancak büyük bir göçebe kudreti halini aldığı zaman, acaba şu veya bu barbar kavmin giriştiği fetih yoluna nereden başlamıştır gibi bir sual ortaya çıkar. Lâkin, tabiatıyla Eskiçağ veya İlk-Ortaçağ yazarı o zaman bu suale uygun bir cevap verememiştir.

Alanları eski yerleşme yerlerinden süren ve Kavimler Göçünü doğuran büyük hareketten evvel de, Hun kabilelerinin Doğu-Avrupa barbar kavimleri mıntıkasında yaşamış olmaları icabeder ve şüphesiz yaşamışlardır da. Daha sonra yazacağımız üzere, bu ihtimal sade bir seziden daha fazla bir mana ifade etmektedir. Bununla beraber, Hunlara karşı gösterilen alâka Alanlarla vukubulan ihtilâflarından sonra başlamış ve ancak Attilâ'nın şöhreti ve tehlikeli istilâları üzerine Batılıların korku ve nefretle karışık alâkası, umumî bir hal almıştır.

Ancak bu hâdiseden sonra, Bizans tarihçileriyle Lâtîn vakâ-nüvisleri tarafından Hunlar kimdir? Daha önce nerelerde oturmuşlardır? Ve Avrupa'ya nasıl gelmişlerdir? gibi sualler birbiri arkasından ileri sürülmüştür.

Doğu-Avrupa'nın coğrafi durumu hakkında dahi noksan ve yetersiz bilgilere sahip bulunan böyle bir devir tarihçilerinden, bu suallere taminkâr cevaplar almak, hele İç-Asya tarihi ve kavimlerinin hareketleri hakkında esaslı ve inanılır haberler beklemek elbette imkânsızdır.

Klâsik coğrafi ve tarihî gelenekleri benimseyen ve onları çok kere körü körüne takibeden Bizans tarihçilerinin ekseriya Hunları, Eskiçağın Herodot tarafından nakledilen kavimleriyle bir saymaları, daha doğrusu bunları bu kavimlerin ahfadı görmeleri kadar tabii bir şey olamaz. Bu isim değiştirme gittikçe boş bir kalıp halini almış ve artık tarihçi, bu suretle birbirine bağlanan kavimler arasında hakikî bir iç bağlılığı aramak zahmetinde dahi bulunmamıştır. Bu yüzden bir tarihî eserde belirli bir kavmin kaydı için bazan birbirinden farklı dört veya beş ayrı isim kullanıldığına dahi rastlamak mümkündür.

Bunların en tanınmış Theodoretos ve Priskos retor zamanından itibaren Bizans tarihçilerinin çok sık kullandıkları İskit adıdır. 5. asrın 2. yarısında Zosimos, Hunları (daha doğrusu belki Hunların bir kısmını) Kral İskitleri diye adlandırıyor ve aynı müellif Herodot'un sigunnai tâbirini de kullanıyor. Tıpkı bunun gibi Prokopios'ta da (550 sıralarında) Hunların adı bazan Kimmerioi ve bazan da Massagetai şeklinde görülür ve anlaşıldığına göre, bu ikilik şurada burada coğrafi sebeplerle izah edilebilir. Meselâ Kimmerioi adı Hazar denizinin doğusunda oturan Hunları ve daha muahhar olan Massagetai ise Maeotis'in güney doğusunda oturan Hunları ifade etmektedir.

Bu sadece kitap kokan ve tarihî bakımdan çıkarılan değersiz sonuçlar yanında, başka daha ciddî denemelere de rastlıyoruz. Bunlara göre Hunlar, aslında Maeotis bataklıklarının ötesinde Buzlu Okyanus (glacialis oceanus) yanında oturmuşlardır. Şu halde, burada rastladığımız isim bugünkü mânasıyla Aysa kıt'ası değil, fakat Doğu-Avrupa'dır. Alanlara saldırmadan önce, Hunların kuzeyden güneye doğru cereyan eden ufak çaptaki göçleri bu sahada vukubulmuş görülüyor. Bununla beraber bu kayıtlarda da Hunların ana yurdundan ziyade, çağdaş coğrafi bilgilerin nihaî hudutlarına dair malûmatın hâtırasını görmek mümkündür. Kronoloji bakımından büyük Hun göçünün (375) az öncesine ait bulunan ve daha uzaktaki bir sahaya işaret eden bu malûmat, tedricen ikinci plânda kalıyor ve 5. asırdan başlayarak Hunların ana yurdu mevkiini Kafkasya'dan Azak denizine kadar uzanan arazi alıyor. Ana yurdun

batıya doğru kayması keyfiyeti, zâhir Kiessling'in de ima ettiği üzere, bu sırada daha batıya doğru ilerleyen Hun merkezî iktidarına yardım maksadiyle, bu sahalardan yeni kuvvetlerin gelmiş olmasıyla izah edilebilir.

Hunların menşelerine ve göçlerine dair efsaneler hakkında malûmat aradığımız zaman kaynaklarımız, coğrafi ve tarihi malûmattan çok daha zengin ve çeşitli malzeme verirler. Sándor Eckhardt, kitabımızın başka bir bölümünde bu ilginç mesele ile etrafli bir surette meşgul olduğu için biz, bunlar arasında en önemlisi olan sihirli geyik efsanesine kısaca temas etmekle yetineceğiz.

Bilindiği gibi, aslında menşe meselesine bağılı bulunan bu efsaneye göre, Hunların ecdadına, Maeotis geçitlerinde sihirli bir geyik yol göstermektedir. Rivayete göre Hunların istilâ hamleleri de, bu olağanüstü hâdiseden sonra başlamıştır. Efsanenin menşei hakkındaki fikirler birbirinden oldukça farklıdır. Gyula Moravcsik'e göre, sihirli geyik efsanesi, aynı suretle Antik çağdan neşet eden iki kısımdan teşekkül etmiş ve uzun zaman süren bir göçten sonra bu hale dönüşmüştür. Buna karşılık başkaları, Bizans kaynaklarının muhafaza ettiği bu kayıtlarda, bizzat Hunların kendi menşe efsanesini görmeğe taraftardır.

Zannederiz ki efsanenin kaleme alınmasında ve kesin şeklini almasında, Bizanslıların hissesini bundan böyle de tamamen inkâr etmek mümkün değildir. Bununla beraber bu efsanenin gene de barbar âleminde neşet etmiş olması muhakkak gibi görünmektedir. Efsane unsurları Hunlar arasında da yaşamış olabilirse de, menşesini daha önceki zamanlarda ve başka kavimlerde aramamız gerekir. Bizans sihirli geyik efsanesinin, bir zamanlar Avrupa ve Asya hudutlarını ifade eden Kimmeria'nın Bosphorus muntikasına bağlanması gariptir. Bu saha, çok eski zamanlardan beri Yunanlılarca malûm bulunan bir yerdi. Bu sahanın, hattâ bütün Güney-Rusya eski İskit sakinlerinin nazarında, geyiğin özel bir önemi bulunmuş olması icabeder. Netekim İskit san'atı ve ilk sırada küçük plastik eserler arasında geyik tasvirlerinin çok fazla olmasından da, bunu anlayabiliriz. Güney-Rusya İskit san'atının ulaşabildiği her yerde: Macaristan'dan Sibirya'ya, Moğolistan'a ve hattâ Kuzey Çin'e kadar uzanan sahalarda bu geyik tasvirlerini pek çeşitli üsluplarla ve son derece değişik malzemedan yapılmış olarak buluyoruz. Yunanlıların, daha Eskiçağda da, Karadeniz boyundaki müstemlekeleri ve İskitler arasında çalışan san'atkârları vasıtasıyla, Güney-

Rusya'nın bu gevik motifi kültü ve muhtemelen buna bağlı takdis âyinleri hakkında malûmat edinmiş olmalarının mümkün olduğuna işaret etmelidir.

Özellikle Hunlar etrafında oluşan efsaneler gittikçe büyüyerek gelişmiş ve yavaş yavaş menşeleri ve gelişleri hakkındaki zayıf tarihi malûmatı içermekle kalmayarak en mühim hâdiseleri ve başta tabiatıyla Attila olmak üzere, en seçkin şahısları dahi kaplamıştır. Sándor Eckhardt'ın az önce zikrettiğimiz tetkikinden, Batı kroniklerinde Ortaçağ Hun efsaneleri deryası içerisinde Attila'nın nasıl kana susamış ve gaddar bir barbar, kavminin de hayvanî bir sürü haline geldiğini lâıykı veçhile görebiliriz. Aynı zamanda Macarlar arasında ise kavmi ile birlikte Attila idealleştirilmiş ve Yurt işgâl eden Macarlar veya Árpád ailesinin ecdadı, cesaret ve yiğitliğin örneği olmuştur.

Lâkin, Hunların eski tarihi ve menşei üzerine çöken sis, beklenmedik bir tarzda açılmağa başlamış, efsaneler âlemi durmuş ve bunun yerine bu zamana kadar farkına varılamayan tarihî kaynaklar, meselenin tetkikine yeni bir kuvvet vermiştir. 18. asır ortalarında, Batı ilim âleminin dikkati, o zamana kadar bilinmeyen ve uzun zaman anlaşılmayan Çin kaynaklarına yöneldikten az sonra, Fransız sinoloğu Deguignes, birçok ciltten oluşan büyük eserinde fevkalâde zengin eski Çin kaynaklarında, Orta-Asya'nın çeşitli göçebe kavimlerinin tarihine dair bulduğu bütün malûmatı ana hatlarıyla tanıtmıştır. Deguignes, sadece Çin tarihçilerinin kayıtlarını ortaya koymakla kalmamış, derhal Asya veya Avrupa'nın bazı büyük göçebe kavimleri arasında da bir münasebet aramıştır. Fikrine göre, Avrupa'da o kadar büyük hareketler icra eden fatih kavimler hiç yoktan meydana gelmemişler, fakat çok daha evvel devlet kurma ve cengâverlik hususundaki kabiliyetlerini ispat etmişlerdir. Daha Asya'da sonradan Bizans'la olduğu gibi, daimî surette harp halinde bulundukları Çin İmparatorluğu nezdinde de, isimlerini tanıtmışlardır. Bu büyük Asya kavimlerini, uğradıkları ağır siyasî mağlûbiyetler eski yurtlarını terk ederek batıya doğru ilerlemeğe sevkettir.

Hâdiselerin bu esasında isabetli temyizi, Deguignes'i bazı Asya ve Avrupa göçebelerinin hüviyetlerini tespitte sevkettir. Çin'in kuzeyinde, bugünkü Moğolistan'da oturan ve bilhassa M.Ö. 3. asırdan itibaren büyük bir siyasî ehemmiyet kazanan Hiung-nu adındaki kavmin, Kavimler Göçünü harekete getiren Avrupa Hunlariyle vukubulan birleştirilmesi ve bundan başka sonradan hemen hemen aynı

sahada yaşayan Juan-Juan'ların Avrupa Avarlarına bağlanması keyfiyeti en mühim ve bugüne kadar kabul edilen faraziyeleri arasında bulunur. Deguignes'in eseri ilim âleminde genel bir ilgi uyandırmış ve vardığı neticeler, hemen şiddetli bir münâkaşanın başlamasına sebep olmuştur. Özellikle Asya Hiung-nu kavminin Hunlarla birleştirilmesi etrafında büyük bir gürültü kopmuştur. Birçokları ihtiyatî bir kayda lûzum görmeden ona iltihak etmişlerdir; fakat bu yeni faraziye şüphe ile karşılayanlar yahut da buna karşı açık cephe alanlar da mühim bir yekûn tutmuştur. Karşıtlarının fikrine göre, Hiung-nu ve Hun adlarının takribî ayniyeti, iki kavim tarihinde görülen ve tamamiyle tatminkâr olmayan kronolojik bağ aslâ, bunun gibi şumulü bakımından büyük bir meselenin hallinde ağır basabilecek kudrette birer delil addedilemez. Muhalifler safında Klaproth ve Schlözer gibi tanınmış isimlere de tesadüf edilmektedir.

Attila Hunlarının Asya ve Uzak Doğudaki menşeyini münâkaşa eden ve Asya'daki faaliyetleri devirini M.Ö. ki zamanlarda arayan yabancı memleketlerdeki bu tetkiklerin, Macaristan'da ne derece bir akis bulduğu kolayca tahmin edilebilir. Deguignes'nin eserinin yayımından az sonra György Pray, yeni nazariyeyi hiç bir ihtiyata lûzum görmeden ve Fransız sinoloğunun bütün fikirlerini kabul ederek hacimli bir eserde tanıtmıştır. Pray, Joakim Székér, Gebhardi'yi takibeden József Hegyi, Péter Horváth v.s. leri gibi daha az önemli bir takım yandaşlar bulmuş, fakat tabiatıyla bunlar, mesele etrafında gözüken güçlükleri tanıyacak yahut ta bunların bertaraf edilmesine yarayan herhangi bir denemede bulunacak dereceye dahi ulaşamamışlardır. Hunların mazisi ve şöretinin ebedileştirilmesi, bir çoklarının millî gururunu gözle görebilecek derecede okşamış ve bunların ruhunda her nevi tenkit tecrübesi uygun bir zemin bulamamıştır.

Buna rağmen, Macaristan'da da Deguignes'in nazariyesine itiraz edenler çıkmıştır; Desericzky, Cetto ve daha sonra György Fejér gibi âlimler, Deguignes'in fikirlerini şiddetle reddetmekte hiçbir hususta yabancı tenkitçilerden daha geri kalmamışlardır. Fakat objektif hareket etmek istersek, kaydetmeliyiz ki bu muhalefet durumu, daha ilmi kanaatten ileri gelmedikten başka, tenkit ruhunun zorlaması neticesi de olmamış, fakat çok defa şahsî görüşler bu harekete etkili olarak, yahut ta birleştirme ile uzlaştırılamayan herhangi bir faraziye buna engel teşkil ettiğinden, muhalifler safından birisinin taraftarlar safına geçmesi neticesini vermiştir.

İlmi bakımdan zayıf olan bu itirazlara rağmen, ayniyet nazariyesini tutan eserler fasılasız yayımlanmış ve bunlar arasında şimdi artık, herhangi bir ilim cemiyetinin otoritesini teşkil eden kimselerin de ağır bastığı görülmüştür. Bunlardan yalnız birisini zikredek olursak, 1841 de Fransız İlimler Akademisinin taltif ettiği ve bir çokları arasında Hiung-nu ayniyetini de etraflı olarak tahlil ve müdafaa eden K.F. Neumann'ın, Güney Rusya göçebe kavimlerinin tarihi hakkındaki eseri bu nevidendir. Macaristan'da daha sonra, Hiungnu-Hun ayniyeti nazariyesinden nefret eden İstván Gyúrfás, Deguignes'in fikrini tüm olarak kabul etmenin imkânsızlığını yazmışsa da, gene de bu faraziyeyi tamamiyle reddetmeye cesaret edemediğini kabule mecbur olmuş ve Kumanlar hakkında yazdığı meşhur eserinde, zorunlu olarak kabullendiği atalara dair, "Çin'in yakınındaki Hunlar veya Hiung-nu'lar" adıyla ayrı bir bahis tahsis etmiştir.

Ayniyet faraziyesi, ilmi tenkidin deneme süzgecinden geçmediği halde, tedricen ilim muhitinde kökleşmiş bulunmaktadır. Bu halin gelişmesine, ayniyet nazariyesini ancak, önceden lüzumlu sinoloji bilgileriyle mücehhez olan kimselerin lâyikeyle tasvip veya red edebilecekleri halde, bu gibilerin mevcut olmayışı büyük ölçüde yardım etmiştir. Halbuki bunun için, başlangıçtan beri yalnız Çin'in bilinmesi yeterli olmamış aynı zamanda Çin'in ve Orta Asya'nın çapraşık tarihî hadiselerini de esaslı surette tanımak lâzımgelmıştır. Bu iş için lüzumlu ve çoktan beri beklenen hakikî sinolog, asrımızın başında tanınmış Alman âlimi Friedrich Hirt'in şahsında ortaya çıkmıştır.

Hirt, 4. asırdan 6. asra kadar, Kuzey-Çin'in en büyük kısmında hüküm süren Wei adlı bir Çin hanedanının sâlnamesinde (Wei-su) bulduğu bir metne dayanan, Hiung-nu-Hun ayniyeti meselesini kesin olarak hallettiği kanaatine varmıştır. Wei-su'nun bahis konusu yerinde, Wei sülâlesine mensup imparator Kao-Çung zamanında (M.S. 452-466), uzaklarda bulunan Su-tö memleketinden Çin sarayına bir elçi heyeti geldiğini okuyoruz. Sâlnamenin başka bir yerinden öğrendiğimize göre, bu elçi heyetinin gayesi Su-tö'nün Batı-Çin'de yaşayan ve Liang (bugünkü Liang-çou) ile Kuçang (bu şehir bugün Kançou adını taşır ve önceki ile beraber Kan-su eyaletinde kâindir)'da ticaret yaptıkları esnada Çin'in esaretine düşen tüccarları, uygun bir fidye karşılığında âzad ettirmektir.

O halde kesin deliller, şimdi metnin bu kısmını izah edecek tefsire bağlanmaktadır. Gerçekten Çin tarihçisi, Su-tö adının eskiden Yen-ts'ai veya diğer şekliyle A-la-na olduğunu ve Hiung-nu'ların bu adı Kuzey Wei hanedanı zamanında (M.S. 386-535) değiştirerek yerine Su-tö adını koyduklarını kaydetmektedir. Çin kaynakları, elçi heyetini gönderen Su-tö kralının adını Hu-ni diye zikrederler; Hirt'in sehven Hut-ngai-şşy şeklinde ortaya koyduğu bu ismi birçok el kitabı ona uyarak bugün hâlâ bu tarzda tanımakla beraber, sonradan Hirt bu hatasını kendisi tashih etmiştir. Bu Hu-ni, Su-tö'nün hükümdarı sıfatıyla, tebaasının memleketi zaptetmesinden sonraki üçüncü nesilde hüküm sürmüştür. Çin kaydına göre, Hu-ni'nin Hiung-nu hükümdarı ve tebaasının Hiung-nular olması esaslı bir hâdisedir.

Su-tö elçi heyetlerini araştırdığı sırada Hirt, Çin kitaplarında, Hiung-nular nev'inden çeşitli İç Asya kavminden Çin Saraylarına giden bir çok diğer elçi heyetlerinin de bulunduğu dikkat etmiştir. Hirt'e göre, Pei-Liang adındaki ve eski Hiungnulardan neşet eden küçük bir Batı-Çin hânedanına mensup Tsiü-kiü Mu-kien adlı hükümdar, bu elçilik seferlerinde mühim bir aracı vazifesini görmüştür. Tsiü-kiü Mu-kien bilhassa, az önce zikredilen Su-tö Hiung-nularıyla çok sıkı dostluk halinde bulunmuştur. Hirt, bu hükümdara dair bir Çin tercümei haline dayanarak bu hükümdarla Wei hânedanından bir imparator arasında çıkan bir münakaşada, imparatorun ona "Batılı barbarların üstünlüğü hakkında yaydığı övgülü sözlerle kendi gururunu okşadığı" tarzında serzenişte bulunduğunu bildirir. Bu hâdise de Liang hükümdarıyla Su-tö kavminin akraba olduğunu ispat eder gibi görünmektedir. O halde, yukarıdaki delillere istinad eden Hirt'in çıkardığı netice şudur: Çin'lilerin naklettiklerine bakılırsa, elçi heyetini gönderen hükümdar Hu-ni'den üç nesil evveli, —Hirt'e göre ortalama yüz yıl önce— yani 355 civarında Su-tö Hiung-nu kavmi, eski sakinlerine izafeten A-la-na adı verilen memleketi eline geçirmiştir. Başka bir deyişle ve Hirt'in kanatine göre, Çin tarihçileri burada dolambaçlı ifadelerle M.S. 355 sıralarında Hiung-nuların Alan memleketini istilâ ettiklerini bildirirler. Batı kaynaklarına göre aynı sıralarda, Hunlar Alanları mağlubeder ve eski yurtlarından kovarlar. Bundan çıkarılan neticeye göre, hakikatte Batı ve Çin kaynakları ayrı ayrı isimler altında aynı hâdiseden bahsetmektedirler. O halde Hun kavminin Hiung-nu kavmiyle aynı olması icabeder.

Hirt, kanaat verici görülen bu ayniyeti, diğer neticelerle de desteklemiştir. Hu-ni, Attila'nın en küçük oğlu İrnik'den başka

hiç kimse olamaz; aynı zamanda, her nekadâr lisanî bakımdan çok az muhtemel ise de bunun Ellak ismiyle birleştirilmesi imkânını da tamamen reddetmemiştir. Fikrine göre Su-tö elçileri, 435 ve 437 de (muhtemelen Attila ve Bleda kardeşlerin talimatı veya hiç olmazsa himayesi altında) Çin İmparatorunun sarayına gitmiş olacaktırlar. 456-57 elçi heyetini Hirt, Attila'nın halefi namına Çinlilere gönderir ve Su-tö'nün Çin esaretinde inleyen tüccarları onun eserinde kısaca, Attila Hunlarının "yurttaşları" olarak görülürler.

En son zamanlara kadar, Hirt'in izahları çok büyük bir tesir yapmıştır; tabiatıyla bilhassa Macaristan'da sinolog otoritesiyle takviye edilen fikirlerini münakâşasız kabul etmişlerdir. Fakat diğer memleketlerde de, hararetili taraftarları zuhur etmiş ve bunlar arasında Kiessling gibi bazıları, Hirt'in izahlarının başkaca herhangi bir talebe lüzum göstermeyecek kadar açık ve kanaat verici olduğunu beyan etmekte gecikmemiştir.

Maalesef meselenin ispatında Hirt'in kullandığı malzemeyi yakından ele alacak olursak, Kiessling'in bu iyimser görüşlerine katılmak pek de kolay olmayacaktır.

Her nekadâr önemsiz gibi görünüyorsa da, meselenin esaslı noktası, Su-tö sakinlerinin Hiung-nu olduklarıdır. Ekseriyetle sonraki Çin kayıtlarında, bu tâbire daha doğrusu adlandırmaya rastladığımız bir hakikattir; bütün bunlara rağmen sonucun bu noktası zayıftır. Gerçekten M.S. 5. asırda, Orta-Asya'nın Su-tö kavmini yerleştirebileceğimiz bu uzak noktasında artık, Hiung-nu adı verebileceğimiz hiçbir kavim oturmamaktadır. Hiung-nu boyları çok erkenden bu muntıkadan dağılmışlar ve bütün ihtimallere göre Çinlilerin görüş ufkundan kesin şekilde kaybolmuşlardır. Hiung-nuların bu kolu, ihtimal daha Batıya doğru ilerlemiştir. Bu zamanda Çin tarihçilerinin eserlerinde sâdece Çin'in Kuzey ve Kuzey-Batı hudutları boyunca, Hiung-nu adında zikredilen insanlardan bahsedildiğini duyuyoruz. Burada da herşeyden önce hudut muhafızlığı vazifesini üzerine alan göçebe reis ailesinin menşeyini, ekseriya Hiung-nu reis ailesine bağlaması bahis konusudur. Tebaasının ne gibi göçebe unsurlardan oluştuğunu ve bunların ne dereceye kadar Çinlileşmiş bulunduklarını bugün bilmekten ziyade tahmin etmek mümkündür. Çin kaynaklarında da, Batı ve Bizans tarihçilerinin yaptığı gibi, kavim adları bahsinde arhaikleştirme gayretine rastlandığına, eski kavimlerin adlarını daha yeni kavimlere taktıklarına dikkat etmeliyiz. Bunun en

yaygın misali T'u-kiüe'lere arada sırada Hiung-nu adı verilmesi ve reislerine arhaik şan-yü ünvanının takılmasıdır.

Su-tö halinde de muhtemelen böyle sporadik bir arhaikleştirme vukubulmuş olacaktır; hakikatte, devamlı olarak bu memleketin ister sakinlerini isterse reis ailesini aralıksız Hiung-nu olarak isimlendiren bir tek Çin kaynağı mevcut değildir.

Bugün, Hirt'in zamanında henüz o kadar halledilmemiş bulunan bazı meseleler de aydınlanmıştır. Su-tö yahut da başka bir deyimle Sogdak sakinleri, İranî bir dil konuşan Sogd'lardı. Bu kavmin siyasî önemi tam, biraz önce zikrettiğimiz zamanda başlamış ve Göktürk imparatorluğunun parlak devrine kadar sürmüştür. Bu memleketin sakini bulunan Sogd'lar meşhur tüccarlardı. Orta-Asya'nın en uzak sahalarına kadar yayılmışlardı. Tibet'ten Uygur imparatorluğuna ait bulunan Karabalgasun'a kadar uzanan sahalarda rastlanan taşlara oyulmuş Sogd dilindeki kitabeler, bunların hayatlarını ve medeniyeti intikal ettirmek hususundaki faaliyetlerini ifşa etmektedir. Bilhassa, Batı-Çin'de Şaçou havalisinde, zâhir orada yerleşmiş olarak yaşayan ve ticaret yapan mühim bir Sogd kolonisinin mevcut bulunması dikkati çekmektedir. Özellikle bu asır başında, Orta-Asya'da yapılan büyük ilmi seferleri takiben Sogd'lar dikkati çekmişler ve bu sırada, mühim sayıda Sogd kitabesi ve papirüs meydana çıkmış ve âlimler, bunlara taallük eden Çince v.s. dillerdeki tarihî kaynakların tetkikine büyük bir gayretle girişmişlerdir.

Sogd diline dair tetkikler sırasında, birçok mesele yanında Sogdcanın Herodot'un İskit dili, sonraki Alanca ve daha sonraki Yas dili ve bugünkü Oset dili gibi İranî dil ailesine mensup bulunduğu da meydana çıkmıştır. Aralarındaki esaslı fark, İskit-Alan ve Osetçenin teşkil ettiği Batı koluna karşılık Sogdcanın hâlen yaşayan birçok diğer lehçe ile birlikte Doğu dil gurubuna dahil bulunmasıdır.

Bu zamanda Yen-ts'ai'nin eski sakinleri ancak Sogdlar olabilirler, bunları ise hiçbir suretle Hiung-nu veya Hun saymak mümkün değildir. Asyalı bir Sogd reisi olan Hu-ni'nin Attila'nın oğlu İrnik veya Ellak ile aynı sayılması ise yalanlamaya değmeyecek neviden bir hikâyedir.

Bundan başka Su-tö'nün İranlı sakinlerini, Çin'in hudut muntakasında uzayan Pei-liang'ın Hiung'nu menşeinden olan göçebe veya yarı göçebe tebaasıyla de birleştiremeyiz. Bunlar her ihtimale göre, herhangi bir Türk veya Moğol cinsinden bir kavim olsalar gerektir.

Çin'in tarihî kayıtlarına dayanarak Asya Hiung-nu kavmini dikkatle takibe başlandıktan ve Hunlarla aynı oldukları düşüncesi ortaya çıktıktan beri âlimler, Kavimler göçü devrine tekaddüm eden zamanların, eski Hunlara dair ve Çin kaynaklarının verdiği malûmata göre, eski Hiung-nuların oturduğu yerle umumî olarak birleştirilebilecek bir delil elde edilebilir ümidiyle, klâsik tarihçilerin ve coğrafyacılara eserlerini yeni baştan taramağa başlamışlardır.

Bu yeni tetkiklerin en karakteristik, belki de en ziyade elle tutulabilir neticesi, birkaç haritanın bu meseleye dair temin ettiği delillerdir. Hareket noktası Agrippa adı verilen haritadır. Bu eserin tesiriyle Orosius'ta görülen Chuni adındaki kavmin Çinlilerle ayniyeti kabul edilebilecek olsa Seres civarında bulunduğu kanaatine varılmıştır. St.-Jeromos'un haritasında rastlanan ve Seresoppidum yakınında bulunan Hunniscite kaydı da bu kabildendir.

Bu, müşterek bir kaynağa irca edilebilen delillerle birçokları ve bunlar arasında Tomaschek de meşgul olmuştur. Bu husustaki malzemenin en bilinen ve gayretli toplayıcısı "millet mürebbi-si" lakabını kazanan Macar âlimi Kálman Némäti idi ki bunun dışmda kendisi Hiung-nu Hun ayniyetinin de en müfrit taraftarlarından ve müdafilerindendi.

Bununla beraber, haritaların önemini mubalâğa etmek doğru değildir. Eski Roma ve Yunan haritalarının mütehasısları, bu aslında benzeri bulunmayan haritaların, kopya edilişleri sırasında tahrif edildiklerine çok defa işaret etmişlerdir. Bu kabilden olarak meselâ Maeotis'in güneyden kuzeye doğru vukubulan ölçüsüz uzatılması ve bundan başka Maeotis ile Sarmat okyanusu arasındaki boğazların ölçüsüz derecede büzülmesi neticesinde, Alani ve Chuni kavimlerinin isimleri aynı zamanda Maeotis'i Kuzey-Okyanusu ile temasa gelmiştir. Seres ve Chuni kelimelerinde görülen yakınlık da bu neviden teknik bir sebeple izah edilebilir.

Yunan-Lâtin coğrafya eserlerinin başka bilinen bir gurubu daha vardır; bununla ilgili olarak da, acaba burada göze çarpan isimlerle Hunların daha doğrusu Hiung-nuların adıyla bir münasebet aramak mümkün müdür meselesi etrafında pek çok münakaşa cereyan etmiştir.

Strabo'nun eserinin bir yerinde, M.Ö. 200 sıralarından neş'et eden bir kayıda yani Apollodoros'a istinaden, Çinlilere delâlet eden

Seres adının yanında muhtemelen bu civarda oturan Phauni kavmi görülmektedir. Bir kısım elyazmaları bu sonuncu ismi Phrynoi şeklinde kaydederse de, faraziyeyle ileri sürenler bu variantı hata olarak kabul etmiş ve münakaşa mevzuu addetmemişlerdir. Dionysios Periegetes yine Seres civarında Tocharoi ve Prunoi kavmini zikreder, lâkin burada da muhtelif şekillere rastlanır. İddiaya göre Batlamius'ta rastlanan Grynaioi (Grunaioi, Grinaioi) variantı da aynı kavme delâlet etmektedir. Lâtin kaynakları da variantlar bakımından aynı tarzda zengindir. Plinius'ta Phuni ve Tochari adlarına rastlanmaktadır; bununla beraber denebilir ki Phuni adını her bir elyazması başka şekillerde kaydeder. En mühimleri şunlardır: Phruri, Thrui, Thuni, Chuni, Thunni, Thimi, Thyri ve Yhyni. Bunları gördükten sonra Aveninus'un Phruni ve Priscianus'un ise Phruri şekillerini kaydetmiş olmalarına hayret etmemelidir. Tomaschek'e göre Tocharoi Tibetlilerden başka birisi olamaz; Phauni veya Phuni ise Hunların adıdır ve bu sonuncusunu fonetik yollardan da ispat etmeyi denemiştir. Tomaschek'in görüşünü, küçük farklarla başkaları da benimsemişlerdir. Tabiatıyla Némâti, Phauni adını bizzat Çinlilerde rastlanan Hiung-nu adına bağlamıştır; ondan haberi olmamakla beraber İsveçli âlim J. Charpentier de bu yolda bir dereceye kadar kendisinin izleyicisidir.

Bu karışık mesele ile meşgul olanlar arasında daha ziyade ihtiyatlı hareket edenlerin Phaunoi, Phuni ve Hun, Hiung-nu isimleri, daha doğrusu kavmi ile aynı olduğu fikrini daha başından reddettiğini ve Hunlar yerine daha ziyade Çinlilere komşu Tibetlileri veya Tibetlilerle akraba herhangi bir kavmi kavbul etiklerini kaydetmeliyiz.

Attila Hunlarının bu Çin seddi altından neşet ettirilmesi ve Hiung-nu'lara bağlanması, o kadar cazip bir fikir görünmüştür ki Deguignes' denberi âlimler durmadan ve dinlenmeden aynıyeti isbat etmek babında her türlü şüpheyi izale edecek mahiyette imkânlar aramaktan geri kalmamışlardır.

Çin kaynakları ve klâsik coğrafyacılarla tarihçilerin eserlerinde rastlanan saklı veya tasavvur edilen şahadetler yanında, Macarları Attila Hunlarına bağlayan zengin an'ane malzemesinin işlenmesi de elbette ihmal edilemezdi. Bu cereyanın burada sadece karakteristik iki neticesine işaret edeceğiz. Biriyle alâkadar olarak Friedrich Hirt'in adını zikretmemiz icabetmektedir. Alman sinoloğunun mefruz Su-tö Hiung-nu kavminin Attila Hunlariyle ayniyetini ispat etmek gayreti, adetâ alışkanlık halini almıştır.

Deguignes, eserinin pek dikkati çekmeyen bir yerindeki notunda kısaca, 15. asır Macar kroniği János Thuróczi'nin eserinde rastlanan ve İncil'in malûm örneğine göre tesis edilerek yukarıda Nuh'a ve aşağıda Macar prensi Álmos'a bağlanan soy cetvelinden bahsetmiştir. O halde Hirt, buna dayanarak, hareket noktası olan İncil'e ait bir kaç isim bir tarafa bırakıldığı takdirde, Attila soyunun çok kıymetli tarihî bir vesika olduğunu ve içinde rastlanan isimlerin doğru olduğunu ve bunların Çinliler tarafından kaydedilen Hiung-nu prenslerine ilişkin isimlerle birleştirilebileceğini iddia etmiştir.

Bu acaip ve tarihî kıymeti haiz soy cetvelinin Macar kroniğine nereden intikal ettiği meselesi, Hirt için de çetrefil bir problem idi. Hirt bu meselede bütün ihtimallere göre yazılı olarak intikal ettirilen bir an'anenin izlerini aramış ve bunu kaybolmuş bir Got, Bizans veya İslav kaydının delâletiyle izah tecrübesinde bulunmuştur. Onun için, Thuroczi'nin naklettiği soy cetvelini mukayese edebilme gayesiyle, Çin kayıtlarının muhafaza ettiği malûmata dayanarak Hiung-nu beylerinin adlarını gösteren tıpkı bu neviden bir silsile meydana getirmiştir. Bu sun'î Hiung-nu soy cetvelini, listeye her nesilden, yani her 30 yıllık zamandan tek bir ismi ithal etmek ve hüküm sürmüş olmaları muhtemel bulunan kardeşler arasında son hükümdarı seçmek suretiyle meydana getirmiştir. Yekûnu 15 kadar olan Hiung-nu reisi arasından, bu suretle Hirt'in soy cetveline ancak sekizinin adı girmiştir. Hiung-nu soy cetveli, Hiung-nu hükümdarları sırasında ismen bilinen ilk prens T'ou-man ile başlamış ve gerilemeye başlayan Hiung-nu imparatorluğunun sivrilen son hükümdarı Çi-çi'ye kadar devam etmiştir. Hirt, T'ou-man'dan Çi-çi'ye kadar süren listesini, Macar kroniğindeki Rudli (veya Budli)'den Leel'e kadar devam eden kısmıyla birleştirmiştir. Tasavvur olunacağı üzere, böyle zorlama bir mukayesede isimler pek te birbirine uymamıştır. Fakat Hirt bu defa da telâşa düşmemiş, Hiung-nu beylerinin çeşitli isimleri bulunduğu ve Macar kroniğinin tahrifinden bahsetmiştir.

Türkolog Radloff, Hirt'in bu yeni delilini derhal tasvip ve kabul etmiştir; ünlü İngiliz tarihçisi Bury gibi bazı âlimlerin daha Birinci Dünya Harbinden sonra dahi, bu garip delili kabul edecek kadar ileri gitmeleri dikkate değer bir hâdisedir.

Aslında mükemmel bir sinolog olan Alman âliminin, bu birleştirme denemesi bütün sahanın en zayıf tecrübelerinden birisidir. Meselenin Macar cephesinde hiç ehil bulunmayan Hirt, Thuróczi'de nakledilen soy cetvelinin Resimli Viyana Kroniği'nde olduğu gibi

Buda Kroniği gurubuna dahil bulunan bir çok eserde mevcudiyetini ve bundan başka soy cetvelinde geçen isimlerden her birinin (ve büyük bir kısmı soy cetvelini tertibeden kronikçinin yaşadığı sıralarda) Macar tarihî simalarının taşıdıkları isimler olduğunu (aralarında bir çoklarının Batılı isimlere sahip hospes'ler olduklarını) bilmemiş veya bilememiştir. Tabiatıyla soy cetvelinin hiç bir kıymeti yoktur.

Attila Hunlarını Macarlar yoluyla Asya Hunlarına bağlamağa yönelik diğer bir deneme, hâlen hayatta bulunan Pekinli bir Çin Üniversite profesörü Çang-Sin-lang'ın adına bağlıdır.

Bu izaha göre, Sui hanedanından bahseden ve (müellifi M.S. 643 de vafet eden) Sui-şu'nun Orta-Asya kavimlerine dair bir faslında, sair birçok tafsilât sırasında, Dış-Moğolistan'ın, Batı-Türkistan sahasında yaşayan ve tamamıyla Hazar denizine kadar yayılmış bulunan T'ie-le kabile birliğine dahil bir boyuna Pa-şu-ki-li adı verildiği bildirilir. Prof. Çang'a göre Pa-şu-ki-li Başkırt kavminin adıdır; T'ie-le kavmi hakkında ise Sui-şu'nun başka bir yerinde bunların eski Hiung-nu kavminin doğru daldan ahfadı oldukları söylenir. T'ie-le kavminin ise Türk olduğunu biliyoruz ve Türk kaynakları bunları Töles veya Tölös adıyla kaydederler.

Eğer bu malûmata, Çang'ın fikrine göre, Batıda Macarları Başkırtlardan gelmiş saydıklarını da ilâve edersek, o vakit buna dayanarak istenildiği tarzda bir tasnif yapmak suretiyle bir çok meseleyi ispat edebiliriz.

Macarları Hunların ahfadı sayanların nazarında, yukarıdaki birkaç kayıt, Macarların cedleri olan Hunların yine Macarların cedleri olan Başkırtların ataları (Pa-şu-ki-li) Hiung-nu larla aynı olduklarını ispata yarayan gün gibi açık delillerdir. Meselâ Prof. Çang gibi arzumuz göre hareket etmek isteyenler, Macarların Hun ahfadı olduklarını da şu şekilde kolayca ispat edebilirler: Mademki Macarlar Başkırtların ahfadıdır, Başkırtlar ise onların ahfadıdır o halde Macarlar da Hiung-nu'ların soyundandır. Çin âlimi, Hiung-nu adının ihtimal Hun adından başka bir mânâyı ifade edebileceğini, daha doğrusu bu aynıyet meselesi etrafında daha ispata muhtaç bazı problemlerin mevcut olduğunu tasavvur dahi edememektedir. Çang Sing-lang'ın hacimli kitabının bu meseleden bahseden kısmından, şimdilik T'ie-le veya Tölös kavminin bir kabilesine Pa-şu-ki-li adı verildiği hakkındaki bir tek kaydı kabule şayandır. Eğer bu kavim adının diğer ve daha ayrıntılı malûmata dayanarak hakikaten Başkırtlara taallûk ettiği ispat edilebilirse, o vakit Çang Sing-lang adını iyi bellememiz için tek başına bu hâdise bile yetecektir.

Bununla beraber, bütün âlimlerin Asya'da veya tam Çin hududuna kadar dolaşarak Attila Hunlarının beşiğini ve cedlerini orada aradıklarını sanmak bir hata olurdu. Hun ana yurdunun Doğu-Avrupa'da veya Kafkasya'da olduğunu kabul edenlerin sayısı da mühim bir yekûn tutmaktadır. Bunlar, kanaatlerini tarihî olmaktan ziyade lisanî izahlara dayandırmaktadırlar. Asya menşeyini kabul edenlere göre, Hunların Türkçe veya Moğolca konuşan bir kavim olması gerekiyordu. Hun menşeyinin Asya olduğu kanaatine karşı cephe alanlar fikirlerini, son derece az olan bakiyelerine dayanarak Hun dilini herhangi bir Avrupa diline bağlamağa gayret etmişlerdir.

Bu lisanî delillerin taslak halinde dahi tahlili bizi şimdi mevzuumuzdan pek uzaklaştıracağı için, biz burada çok kısa bir tarzda başlıca nazariyeleri zikretmekle yetineceğiz.

Attila Hunlarının Fin-Ugorlarla Hunların ittifakından daha doğrusu karışmasından ibaret olduğunu söyleyenleri bir tarafa bırakacak olursak, Hun dilini meselâ V. de Saint-Martin, Neumann ve diğer bir çokları bir Finugor dili ve özellikle Fince saymışlardır.

En iyileri oldukları söylenememekle beraber Venelin, İlovayşki, Zabelin gibi bazı slavistler, dillerinin Slavca olduğunu ileri sürerek Hunları kendilerine mal etmek istemişlerdir.

Cermenler ve bilhassa Gotlarla Hunların münasebetleri ziyadesiyle tanınmış olduğundan Müllenhof, A. Fick, J. Hoops, R. Much gibi bazı germanistlerin, —Hunların Asyalı sayılmasına zahiren en çok hizmet eden— bizzat Hun adının dahi Cermen menşeyinden izahını denemeleri, bizi şaşırtmayacaktır.

Kafkas dilleri meselesini de ihmal edemeyiz. Bu nazariyenin ilk müdafii olduğu anlaşılan L. Jelié, Hunlardan başka Venedce, Andca, İskitçe, Avarca ve eski Bulgarca'yı da Kafkas dilleri akrabalığına dahil etmektedir. Tanınmış Macar türkoloğu Gyula Mésszaros, son zamanlarda Macaristan'da Attila Hunları dilinin Kafkas menşeli olduğu iddiasını ispata yeltenmiştir.

Fikirlerin böyle sınırsız derecede dağılması karşısında, acaba hakikat nedir?

Öyle zannediyoruz ki taraf tutan âlimlerin tek taraflı görüşleri, meselenin karışık bir hal almasına yardım etmiş ve bunlar kendi bilgi çevrelerinin tesir edici âleminden çıkmamış veya çıkamamışlar, bu suretle alâka sahalarının onları Türkçe, Moğolca veya Kafkas kavimleri ve dilleri tarafına çekmesi nispetinde bütün meseleleri pan-türk, panmongol veya Kafkas gözüyle görmüşlerdir.

Tamamiyle bu sebepten bu muammalı meselenin gözden geçirilmesi sonunda, kesin mütalâalar ve nihâf addedilen nazariyeler yerine, daha ziyade şimdiye kadar oldukça esaslı tenkit süzgecinden geçtikten sonra tutunabilen başlıca noktalara dikkati çekmeyi ve bunlara dayanarak en çok kanaat verici bulduğumuz ihtimallere göre ve bugün bilinen malzemeye istinaden mümkün ve kabul edilebilir sayabileceğimiz bir kaç netice çıkarmayı en uygun yol sayıyoruz.

Klâsik coğrafyacıların eserlerinden, M.Ö. ki zamanlarda ve Çin'e komşu sahalarda Hiung-nuları Batıda, ister Hun isterse başka isim altında tanıdıklarına delâlet edebilecek bir zikir kabilinden olsun bir tek şüphesiz ve münakaşa edilemez kayda rastlamıyoruz. Lâkin, bu zamana ait olmak üzere ve Doğu-Avrupa'ya bağlanabilen, Hunların Hiung-nularla hiç bir münasebeti olmadığı neticesini çıkarabileceğimiz ve iki kavmin biribiriyle hiçbir teması olmadan, biribirinden müstakilen aynı zamanda yaşamış olduklarına dair su götürmez bir Hun kaydını da bulamıyoruz.

Buna karşılık öyle görüyoruz ki 375 yılından bir müddet önce klâsik müelliflerde Hunlara bağlayabileceğimiz bazı kayıtlara rastlıyoruz. Bu hâdiseden bütün ihtimallere göre şu neticeyi çıkarabiliriz ki Hunlar bu sıralarda zuhur etmişler veya hiç olmazsa Doğudan yani Orta-Asya tarafından, yeni Hun kitleleri bu sahaya bu zamanda vasıl olmuşlardır. Ak-Hunlar tâbir edilen kavmin daha ziyade bu sıralarda ilk mühim siyasî faaliyetlere girişmiş bulunmaları da göze çarpmaktadır.

Meseleyi bir İranist gözüyle ele alan Wesendonk'un telâkkisi, tamamiyle kabul edilebilir görünmektedir. Wesendonk'a göre, etnik bir birlik arzetmeyen Hun konfederasyonunun Pontus Hunları adını verdiği kolu, Alanlara ve ardından Gotlara hücum ettiği sıralarda, bu Hun ittifakının diğer kolu da İran'a karşı harekete geçiyordu. Bu diğer kolu Ak-Hun diye adlandırmak adettir; Grekler ve Romalılar bunlara Chionita adını verir, Avesta dilinde H'yaona, Pehlevicede Xyon, Süryanicede Xiyonayé adını alırlar. Gürcü, Ermeni, v.s. kaynaklar da onları tanırlar. Ak-Hunlar yalnız Orta-Asya'da, İran hududunda mühim bir faaliyette bulunmakla kalmamışlar, Kafkasya'da da mühim bir rol oynamışlardır ki orada bir kabileleri Var adını taşımıştır. Bu Kafkas ve İran tabiat ve diline sahip Ak-Hun kolonisine iyice dikkat etmek yerinde olacaktır. Zira, bu kavim etrafında zuhur eden karışıklık neticesinde bazıları, Kafkasya'nın Ak-Hunları ile Attila'nın Pontus Hunları adı verilen Hunları arasında

hiçbir fark gözetmeyerek umumiyetle Hunları Türk Olmayan İranlı-Kafkaslı bir kavim olarak görür ve başkalarına da böyle göstermek isterler.

Ak-Hun veya Chionita'ların iktidarını Eftalitler yoketmişlerdir ki bunları da birçokları yanlışlıkla aynı tarzda Ak-Hunlar olarak kabul ederler. Hindistan'da 6. asırda zuhur eden ve Huna adı altında tanınan kavmi keza Ak-Hunların daha doğrusu Kidarita Ak-Hunlarının oraya hicret eden bir kısmı olarak saydıklarını da ayrıca not etmek gerekiyor.

Bununla beraber bütün bunlar, bizi alâkadar eden mes'eleden biraz uzakta kalır. Bu münasebetlerde mühim olanı, Ak-Hunlarla birlikte Attila Hunlarının menşeiini takibederek bir çok değişik yoldan Hiung-nu imparatorluğuna varılmasıdır.

Hunlarla Hiung-nuların farzedilebilen münâsebeti ilk sırada siyasidir. Gerçi elimizde (dağınık kelimeler ve has isimler gibi) oldukça az dil malzemesi bulunuyorsa da, yine de her iki halde öyle görünüyor ki Türk dili konuşan bir kavimle karşı karşıya bulunuyoruz. Kanaatımıza göre Attila İmparatorluğunda Türk unsurunun, gerçekten muazzam İndo-Avrupaî ve bilhassa İranî unsurun azameti arasında kaybolduğunu itiraf etmeliyiz. Buna rağmen, hâkim Attila soyunun ve kabilesinin Türk olduğundan şüphe edemeyiz. Bunun delili olarak mühim bir yekûn tutan Türk şahıs adı malzemesine ve herşeyden önce Attila'nın ölümünden sonra ailenin erkek âzalarının idaresi altında meydana gelen küçük imparatorlukların, temiz Türk vasfını taşıyan kavimleri içine almış olmalarına istinat edebiliriz. Bu kavim unsurlarının eski Hun İmparatorluğunun aslı tabakasına dahil bulunması, mühim bir vaki'dir.

İrki bakımdan Hiung-nularla Hunların münasebetleri ne idi? Bugün bu suale yaklaşık bir kesinlikle olsun cevap veremeyiz. İtimat edilebilir ve ilmen kontrol edilmiş Antropoloji malzemesi, bilhassa Hiung-nular bahsinde, şimdilik o kadar azdır ki bunlara dayanarak umumî bir hüküm çıkarmak mümkün değildir. Hiung-nu Hun tarihinin 1000 yıldan eski bir zamanda, Avrupa ve Asya'nın yabancı kavimlerle temasa ve ırk karışımına her zaman son derece elverişli bir sahasında cereyan ettiğini gözönünde tutarsak, bu gibi neticelerin çıkarılması galiba daha uygun şartlar altında dahi hayalden ibaret kalırdı.

Bugün, Attila Hunlarının menşeiine dair tahminlerimiz bunlardan ibarettir.

ASYA HUNLARI

Yazan: Lajos LİGETİ

Şu halde Avrupa Hunları Asya'dan neş'et etmişlerdir ve orada Hiung-nu adıyla daha M.Ö. asırlarda Çin İmparatorluğunun tehlikeli düşmanları idiler. İlmin bugünkü anlayışına göre, Hun menşeinin en muhtemel izahı işte budur. Orta-Asya ve Çin tarihinin yerli ve yabancı bütün mühim mümessilleri bu görüşü kabul eder. Müteakip izahlarımızda bu sebeple, Hiung-nu ve Asya Hunları tâbirlerini aynı kıymette terimler olarak sıra ile kullanıyoruz.

Asya Hunlarına ilişkin yazılı kayıtlara dayanan malûmatımızı yalnız Çince kaynaklardan temin ediyoruz. Bu kaynakların anlaşılması ve doğru olarak izahı, sadece Çincenin bilinmesi ile temin edilemeyip bizzat Çin tarihinin teferruatıyla münakaşa edilen, bazı tehlikeli bir surette karışık lâbirentlerinde de istikamet tâyinini bilmek gerekir. İkinci elden faydalanan âlimler bilhassa kaynakların devri ve tenkidî kıymetleri söz konusu olduğu zaman, çok aldanırlar. Sadece duygu esasına dayanarak tarihî kıymeti haiz bir kaydın nereden başladığını ve sonraki devir akislerinin nerede bulunduğunu tâyin etmenin kolay bir iş olmadığını itiraf etmeliyiz. Biz burada yalnız Asya Hunlarıyla ilgili en eski haberler meselesini ele alalım.

Çin kayıtlarının, Çin'in birkaç bin yıllık tarihinin daha fecrinde, Asya Hunlarını zikrettikleri ve meselâ Hiung-nu kavmi ceddinin M.Ö. 20. asırda hüküm süren Hia Çin hânedanının bir halefi olduğu kabilinden yazıları bugün de çok defa okuyabiliriz. Bununla beraber şayet Çin kayıtlarını yakından tetkik edecek olursak, çok daha mütevazî neticelerle yetinmemiz icabedecektir. Çin medeniyeti hakikaten çok eskidir; bununla beraber, yakınlarda meydana çıkarılan paleolit, neolit buluntuları ve daha eski zamanlardan beri bilinen M.Ö. 12-11. asırdan kalma parçalar halindeki Çin devri kemik kitabelerine rağmen dahi, en eski ve birbirini takibeden tarihî

kayıtlar, M.Ö. 9-8. asırlardan daha eski değildir. Bunların da daha sonraki ve yazılı hâtıralarının zengin devirlere doğru muazzam fası-lalarla devam ettiklerini, ayrıca not etmeliyiz.

Çin kavmi tarihini, M.Ö. 3. bine kadar çıkaran efsanevi an'a-neler, M.Ö. 8. asırdan kalmıştır. Bu toplu bir halde önümüze çı-kan hikâyelerin, hârika türünden sayılan bir çeşit tarihî çekirdek-ten meydana gelmediğini bilâkis, Çin'in eski doğuş efsanelerinin M.Ö. 8. asırda saray yazarları tarafından telif edilmek suretiyle teşkil edildiğini modern ilmî tetkikler tesbite muvaffak olmuştur. İlk, ef-sanevi Çin hükümdar hânedanı sayılan Hia sülâlesine karşı, ilmî tenkit muhalif bir cephe aldıktan başka, önce Şang ve sonra Yin adıyla tanınan devri de şüphe ile karşılar; sadece Yin sülâlesinin son iki asrı, ilk defa olarak zayıf ve tarihî bir aydınlanmaya kavuşmaktadır.

M.Ö. 24-20. asırdan, çağdaş (veya çağdaş olmayan fakat bir dereceye kadar) tarihî vasfını haiz kayıtların, Hiung-nularla alâ-kadar olarak söz konusu dahi olamayacağı muhakkaktır.

Asya Hunlarının Hiung-nu adı ilk defa, M.Ö. 318 de, Kuzey Şansi'de vukubulan bir muharebe ile alâkadar olarak geçer. Daha önceki zamanlara atfedilen bütün diğer kayıtların sonraki devirlerin ilâvesi olduğu meydana çıkmıştır.

Tabiatıyla Çinliler bu tarihten önce de Kuzey kavimleriyle bol miktarda temasta bulunmuşlar ve aralarında birçoklarının, kro-niklerinde sadece isimlerini kaydetmekle kalmayarak yağma akın-larını ve macera arayan seferlerinin bütün tafsilâtını nakletmişlerdir.

Bu Kuzey kavimleri arasında, Hiung-nularla aynı sayılması âdet olanları da vardır; zira bunlar hemen kendilerini takibeden ve Hiung-nu adıyla anılan Kuzeyli göçebelerin zuhur ettikleri yer-de —Şansi'nin kuzey ve Şensi'nin kuzey-batı sahasında— otur-muşlardır. Lisanî bakımdan, adlarının benzediği de farzedilebilir. Çinliler bu kuzey Barbarlarını Hiün-yü Hun-yü, Hien-yün adıyla tanırlar. Hien-yün adı yalnız M.Ö. 9. asırda geçer ve o zaman artık gerçekten resmî bir isim olarak görülür. Bazıları 1-2 asır önce zik-redilen Kui, Kun, Hun, K'üan, yabancı adlarını da Hien-yü, Hiung-nu adıyla birleştirmeyi tecrübe etmişlerse de bu faraziye lisanî ve tarihî sebeblerle aynı derecede kabul edilemez mahiyettedir.

Bu kabile ve kavim adlarının Çince izahı hakkında çok şey yazılmış ve münâkaşalar olmuştur. Buraya dahil bulunmayan yalnız Kui'nin Çince bir mânâsı vardır ve şeytan, cin demeye gelir; buna

bağlı bulunan Kui-fang ise “Demonlar memleketi” demektir. Buna karşılık Hiung-nu “Hiung kölesi” demek değildir; Hien-yün “uzun burunlu köpek”, Hiün-yü “pis kokulu bulgur” veya “bulgur yiyen” mânâsının verilmesi yanlıştır. Burada Çin kaynaklarının bir yabancı dili adlandırmasını veya bunun herhangi bir variantını bütün ihtimallere göre, kasten pejoratif bir mânâ ifade eden yazı işaretleriyle dillerine nakletmiş olmaları ihtimali vardır.

Kuzeyde ve Kuzey-Batıda, daha sonraki Hiung-nu ikamet sahalarında hareket halinde bulunan yabancılar arasında, bilhassa fazla sayıdaki Jung ve Ti kabileleri mühim bir yer işgal etmişlerdir. De Grot ve hattâ diğerleri bunları da Hiung-nular meyanına ithal ederler. Bu kolektif isim altında daha çok erken zamanlarda bir-iki Hiung-nu kavmi unsurunun veya onlara akraba bir kavmin gerçekten bir faaliyet göstermiş olması imkân haricinde değildir; bununla beraber bugünkü vasıtalarımızla bu kavimler topluluğunun takribî bir kesinlikle dahi ne gibi kavimlerden olduklarını tesbit edemiyoruz.

Daha en eski Çin kâinat tasvirlerinde bu adlandırmaları bu-labiliriz. Tabiatıyla bu kâinat ve medeniyet tasvirinin merkezini Çin İmparatorluğu teşkil etmiş ve etrafında aslı cihetlere göre başka başka isimler taşıyan kavimler yer almışlardır. Doğuda Yi, Kuzeyde Ti, Batıda Jung ve Güneyde Man oturmuştur. Elbette bu suretle simetrik bölümlere ayrılan kavimler denizinde sadece dört kavim oturmuyordu. Bazı sinologlara göre Yi, Ti, Jung ve Man isimleri yabancı menşeden olmayıp bunlar temiz Çince bir adlandırmadır; bu adlandırma tarzının söz konusu cihetlerde oturan herhangi bir kavmin yerli adlandırması ile hiçbir alâkası yoktur.

Şu halde, kaynaklarımıza dayanarak Asya Hunlarının veya Protohunların, daha Çin tarihinin en eski devirlerinde, Çin’in kuzey komşusunda mı yaşadıkları ve yahut ta oraya daha sonradan mı hicret ettiklerini tâyin etmek mümkün değildir. Şayet sadece muhtemel bir faraziye ile kanaat edersek, bu takdirde bu uzak zamanlarda Gobi çölünün güneyinde Hoang-ho’ya kadar uzanan bu eski göçebe yurdunda, Hunları arayacağımızı farzedebiliriz; gerçekten dil paleontolojisinin yardımı ile sonuç çıkarabileceğimiz gibi Türk-Moğol ve Tunguz kavimleri bu sahanın ilk sakinleri değillerdi.

Çinlilerin Asya Hunlarına ilişkin kayıtları, gerçekten çok ince damarlarla başlar. Hien-yü, Hien-yen, Hun-yü isimlerinin sadece zikredilmesinden başka kavda rastlanmadığı halde Jung ve Ti’ler

hakkında bol malûmata tesadûf edilmesi daha da gariptir. özellikle Ti kavminin tarihi hakkında pek fazla tafsilâta sahip bulunuyoruz, Ak ve Kırmızı Ti'ler adında iki büyük gurupları bulunduğunu öğrendikten başka Çin kaynakları birçok küçük kabilelerinin adını ve ikamet yerini de verirler .

M.Ö. 4. asırda zunur eden Hiung-nularınki gibi, bu Hun olmayan barbarların tarihi de, Çin kaynaklarına kendi kendine gir-memiştir. Kuzey kavimleri, çok eski zamanlardan beri Çin tari-hine bağlanırlar: bunlar, ufak-büyük yağma akımlarıyla erkenden hudutlarını koruyan ve sakınan Çin prens ve imparatorlarının dik-katini üzerlerine çekmişler ve bu kimseler kendileri de çok defa bir-birlerine karşı giriştikleri iç harplerde büyük bir askerî kuvvete mâlik bulunan yabancıların ittifakına müracaat etmişlerdir.

Çin tarihçisi kuzey göçebelerinin izahatiyle ekseriya, bunların kendi memleketi ve hükümdar hânedanının talihiyle bağlılıkları nispetinde alâkadar olmuştur. Bunun tabii bir neticesi olarak göçe-belerin tarihini, çağdaş Çin tarihi hâdiselerini tanımadan anlamamız mümkün değildir.

O halde, Hiung-nuların sahneye çıktıkları ve kısa bir zaman sonra o derece mühim siyasî bir önem kazandıkları bir sırada Çin'de vaziyet ne idi? Çin'in fikir hayatı, Konfücius ve Lao-çe etrafında bu zamanda teşekkül etmiş ve bunların arkasından düşünür ve filozofların muazzam sayısı meydana çıkmıştır. Çin sanat tarihinin ilk ve gerçekten parlak safhaları da bu devre rastlamaktadır.

Buna karşılık siyasî vaziyet okadar tatminkâr değildir. Fec-dal esasa göre hüküm süren Çou hânedanının, merkezî iktidarı yalnız şekilden ibaretti ve iktidar peşinde koşan derebeyleri bu idareyi hiçe sayıyorlardı. Bunlar olur olmaz sebeplerden dolayı bir kısım komşu-larıyla muharebelere girişmiş, siyasî menfaatlerinin icaplarına göre diğerleriyle ittifaklar aktetmiş ve bu arada çok defa da kuzey barbar-larıyla anlaşmalar yapmışlardır.

Bu sonsuz rekabetlerin neticesi olarak kuvvetli derebeylerinin darbeleri altında zayıf olanları yok olmuş ve bu suretle meydana gelen kuvvetler, iktidar ve istihalelerinin sevkıyla birbirilerine karşı korkunç muharebelere girişmişlerdir. Çou hânedanının siyasî önemini kaybettiği sıralarda, birbirleriyle çekişen irili ufaklı 24 kadar beylik meydana gelmiştir. Bunlar arasında Çou hânedanının eski mülkü üzerinde bugünkü Şensi cyaletinde temayüz eden Tsin ailesini de zik-

retmeliyiz; Pekin civarında Yen, Şansi'nin kuzey kısmında ve Ho-pei'nin bir parçasında Ça'o, Şantung'da Ts'i ve Konfücius'un vatanında Lu, Şansi'de Tsin, Honnan'da Ts'en ve Çeng bilhassa temayüz etmişlerdir. Eski feodal beyler idaresinin bu ölüm-kalım harbleri gittikçe kızışmış ve Çin tarihçileri bu matemli devreyi (M.Ö. 255-222) ayrı bir isim altında ve Harbçi Krallıklar Devri diye tebarüz ettirmişlerdir.

Hiung-nular ilk defa bu biribirleriyle harbeden feodal beylerin iç harplerinde zuhur ederler ve daha önce zikrettiğimiz M.Ö. 318 hâdisesi de bu sıralarda cereyan etmiştir. Gittikçe kuvvetlenen Ts'in hanedanına karşı daha önce zikrettiğimiz Yen, Ts'i, Çao ve bundan başka Han ile Wei sülâlelerinden bir koalisyon meydana geliyor; bu koalisyon, emniyeti daha fazla sağlamak maksadiyle Hiung-nu kuvvetlerini de yardıma çağırıyor. Bununla beraber teşebbüs gene de neticesiz kalıyor, zira 318 de vukubulan büyük çarpışmada Ts'in muzaffer çıkıyor.

O halde Asya Hunları, M.Ö. 4. asırda bir yardımcı ordularının yenilmesi dolayısıyla Çin tarihinde görünmektedirler. Bu mağlûbiyet aslâ onların daha sonraki askeri teşebbüslerine set çekememiştir. Aksine, bu hâdiseden sonra Hiung-nuların irili ufaklı harplerine, daha doğrusu bu hâdiselerden bahseden Çin kayıtlarına muntazaman rastlıyoruz.

Çin'in iç politik durumu, Asya Hunlarının yağma akınlarına çok müsait bir zemin hazırlamıştır. İrili ufaklı derebeyleri birbirleriyle mücadele halinde bulunduklarından bunlara karşı esaslı tedbirler alamamışlardır. Harbçi Krallıklar Devri'nin sonuna doğru ise, vaziyet bir dereceye kadar açıklık kazanmaya başlamıştır: bu büyük mücadele sonunda 7 beylik sıyrılabilmiştir. Bunların arasında yalnız üç Kuzey beyliği olan Yen, Çao, Ts'in Hiung-nularla temas halinde bulunmuştur. Bunların Kuzey göçebelerinin arzettiği tehlikeye karşı giriştikleri müdafaa, çok daha tesirli bir hal almıştır. Bilhassa Çao hânedanının müdafaa seferleri hakkında fazlaca malûmata rastlıyoruz; Çinliler bu seferler esnasında, tehlikeli düşmanlarını yalnız onlarınkine benzer silâhlarla yenebilecekleri hakikatini keşfetmişlerdir. Çao hânedanı, ilk defa olarak eski Çin muharebe usullerini ve teçhizatını terkederek Hunlar tarzındaki ordularla Hunlara karşı çıkmıştır. Denemesi çok muvaffak olmuş ve Hiung-nular uzun zaman bir daha Çin hududunda görünmemişlerdir.

Hiung-nuların eski maceralarını tekrarlamak cesaretini kendilerinde buldukları sırada artık, Çin'de büyük ölçüde değişmeler vukubulmuştu. Ayakta kalan yedi küçük krallık arasında rekabet bir müddet daha devam etmiş, bununla beraber bu beylikler Ts'in'in artan kudreti karşısında biribiri arkasından yok olmuştur. Ts'in'in zaferleriyle Çou hânedanının sahte feodal sistemi nihayete ermiş ve birbiriyle harabeden Harpçi Krallıkların iç harbleri de sona ermiştir. Ts'in beyliğinin galebesiyle Ts'in hânedanı teşekkül etmiş ve bu hânedan eski feodal sistemin hâtırasını dahi amansız bir şekilde yok etmiştir.

Böylece, merkezî idareye bağlı kuvvetli ve birleşik Çin İmparatorluğu doğmuştur. Memleketin nizamını iade işiyle meşgul bulunan Ts'in hânedanı Hiung-nu hücumlarına karşı da sert bir mukavemet göstermiştir. Hânedan kurucusu büyük imparator Şi-huang-ti'nin tedbirleri meyanında, eski feodal beyliklerin hudutlarında birbirlerine karşı inşa edilen müdafaa surları yıkılmış, buna karşılık Kuzeyde Hun hücumlarının tekrar ettiği sahalarda surlar takviye edilerek noksan yerleri ikmal edilmiştir. Çin'in on bin mil uzunluğunda olduğu söylenen büyük Çin seddi bu suretle meydana gelmiş ve şimdi artık yegâne gayesi memleketi Hun hücumlarına karşı müdafaa etmek olmuştur.

İmparator Şi-huang-ti müdafaa ile de yetinmemiş ve hücum geçmiştir. Büyük bir sefer için hazırlanan ordunun başına Mung T'ien gibi mükemmel bir Çin kumandanı getirilmiştir. Mung-T'ien, birçok başarılı sefer sonunda, Asya Hunlarından Ordos eyaletini ve ufak ölçüdeki hücumlariyle ellerine geçirdikleri Kuzey Çin'in küçük arazisini geri almıştır. Çin hudutlarında, surlar boyunda nöbetçi kuleleri, karakollar inşa edilmiş, hudutları müdafaa eden orduların insan ve malzeme ikmalinin emniyet altında bulundurulması gayesiyle de hudut boyundaki karakollardan memleketin içine doğru uzanan askeri yollar yaptırılmıştır.

Hun tehlikesinin kırılması uğrunda alınan büyük ölçüdeki tedbirler dahi, Çin'in okadar arzu ettiği sulh ve sükûnu temin edememiştir. Ts'in hânedanı, kudretli kurucusunun ölümünden az zaman sonra sona ermiştir. (M.Ö. 207). Yıllarca süren karışıklıklardan sonra yerine meşhur Han sülâlesiyle yeni bir hânedan geçmiş ve bu, kısa bir fasla hariç M.Ö. 202'den M.S. 220'e kadar hüküm sürmüştür.

Ts'in sülâlesinin çökmesiyle başlayan anarşi ve Han sülâlesinin başlangıcında görülen zaaf, Hiung-nuların kuvvetlenmesine

ve buna paralel olarak başlayan büyük ölçüdeki teşebbüslerine son derece uygun gelmiştir. Hanedanın çökmesini duyar duymaz Hiung-nular, hemen Çin hudutlarına doğru ilerlemeğe başlamışlardır. Nitekim Hiung-nular büyük güçlüklerle karşılaşmazlar. Hudut muhafızları sayı ve kuvvet bakımından eksilmişler, hudutlarda yerleştirilen koloniler dağılmış ve bir mukavemet unsuru hemen hemen kalmamıştır.

Hunların reisine, yahut ta kendi dillerinde söyledikleri üzere Şan-yü'lerine, o devirde T'ou-man diyorlardı. T'ou-man Çin kaynaklarının ismen tanıdıkları ilk Hun reisi idi; Çin tarihçilerinin bu tehlikeli göçebe komşularının hayatına karşı duydukları büyük alâka onunla başlar. T'ou-man'ın Hunları, Çinlilerin disiplinsiz ve karışık durumlarından faydalanarak, az önce imparator Şi-huangi-ti tarafından ellerinden alınan arazilerine girmişlerdir. Böylece Sarı nehri geçmiş ve bütün Ordos'u ellerine geçirmişlerdir.

Hun veraset sistemine göre T'ou-man'ın tahtına büyük oğlu Mao-tun'un halef olması gerekiyordu; lâkin Şan-yü, yerine diğer bir oğlunu tâyin etmişti. Projesini karışıklığa meydan vermeden yerine getirebilmesi için büyük oğluna engel olması gerekiyordu. Fakat Mao-tun hilenin farkına varmış, cesaret ve mehareti onu bu tuzaktan kurtarmış, azmi ve kana susamış gaddarlığı kendisini yine de babasının tahtına çıkarmıştı. Bu suretle Asya Hunlarının Attila'sı Mao-tun olmuştur. Adından uzak ve yakın herkes titrer, silâhları ve orduları önünden kurtuluş olmazmış. Her türlü mukavemeti silip süpüren Mao-tun bütün Kuzey göçebelerini muazzam imparatorluğunda birleştirmişti.

Mao-tun'un tahta çıkması etrafında efsaneler türemiş ve "Ozanların bu geveze şarkıları" büyük Çin seddinin ötesine kadar ulaşmıştır. Hâtıralarını, Çinlilerin özellikle kuru ve bazan da kasvetli tariht eserleri bile muhafaza etmiştir. Çin hikâyelerinin sade ve epik dalları arasından, imparatorluk kuran büyük hükümdarın icraatı hakkındaki Hun türkülerini sanki hâlâ duyar gibi oluyoruz.

Hükümdar babası, Mao-tun'u, kuvvetli bir düşman halini alan komşu Yüe-çi kavmiyle yeni aktedilen sulhun rehinesi olarak göndermişti. T'ou-man, oğlunun oraya erişmesiyle birlikte hemen Yüe-çi'lere hücum etti. Mao-tun, durumu derhal kavradı ve kendini kör talihine terk etmedi; iyi bir at ele geçirdi ve yıldırım süratıyla yurduna döndü. Derhal on bin süvariden oluşan bir kıt'anın başına

getirildi. Işık çalan oklar hazırlattı; bütün ordusunun okları, onun okunun uçtuğu tarafa doğru, ışık çalan ve vızıldayan bir orman gibi takip ederdi. Körükörüne bir itaat ister ve tereddüt eden ölüme mahkûm sayılırdı; Mao-tun merhamet nedir bilmezdi. En güzel atı, en sevgili karısı ve Şan-yü'nün muhteşem atı, onun vızlayan okunun verdiği işaret üzerine mahvolmuştu. Bunlardan her birinin yokedilmesini, cesaretsizlerin ve kararsızların yüzlercesi takip etmiştir. Nihayet süvarilerinin ok yağmurunu babası T'ou-man Şan-yü'nün üzerine savurdu; onunla birlikte genç karısı ile oğlu da telef oldu ki bu sonuncusunun hatırı için Mao-tun'u bertaraf etmeyi düşünmüşlerdi. Karşı gelen herkes onların akibetine uğradı.

Mao-tun artık Hunların reisi olmuştu.

Komşu Tung-hular bu haberi alır almaz T'ou-man'ın çok kıymetli atını kendilerine vermesi için ona adamlarını gönderdiler. Müşavirleri ve kumandanları yüksek sesle muhalefet ettilerse de T'ou-man onları teskin etti ve muvafakatte bulundu.

— Bir atı iyi komşuluğa tercih mi edeceğiz? diyordu.

Bundan cesaret alan Tung-hular, bir karısını istediler. Adamları bu defa da nafîle yere muhalefette bulundular.

— Bir kadını iyi komşuluğa tercih mi edeceğiz?

Toung-hu elçileri üçüncü defa göründüler ve iki memleket arasında uzanan boş araziye istediler. Bu defa artık Mao'tun'un müşavirleri arasında birçokları tereddüt ediyorlardı; terkedilmiş toprak, boş arazi, verilebilir diyorlardı. Fakat hükümdar hiddetlendi:

— Toprak mı? Memleketin temeli olan toprak ha? Asla! cevabını verdi. Kötü müşavirlerin kellesini kestirdi; atına bindi ve kana susamış ordularıyla Tung-hulara karşı yürüdü.

Ozanların rivayetleri işte buraya kadardır. Mao-tun zamanında Hunların, o zamana kadar tehlikeli bir kavim olan Tung-hular'a karşı kesin bir zafer kazandıkları artık tarihi bir vakiadır. Buradan Doğuya, diğer tehlikeli bir rakip üzerine döndüler ve Yüe-çi'lere ağır bir darbe indirdiler. Güneyde Lou-lan'ı işgal ettiler. Kuzeyde irili ufaklı bir sürü kavmi hakimiyetleri altına aldılar. Çinliler bunlar arasında şu aşağıdakilerini ismen zikrederler: Kie-k'un, Ting-ling, Sin-li, Kiü-şu, Hun-yü. Hun istilâ orduları aynı vechile Çin istikame-

ünde de ilerlemeye başladılar, hudut mıntakalarını yine ellerine geçirdiler. Hun tehlikesi eskisinden daha tehditkâr bir hâl aldı.

Hun imparatorluğu Mao-tun zamanında en geniş hudutlara erişmiştir. Hun hükümdarının M.Ö. 177 de Çin imparatoruna gönderdiği söylenen bir mektubunda, ileri gelen bir adamının Wu-sun, Ho-ku ve Lou-lan kavimleriyle diğer 26 kavmi yenmiş olduğunu öğreniyoruz. Mektupta “Bunların hepsi şimdi Hundur ve bütün yay kullanan kavimler birleşmişlerdir” denilmektedir. Hun imparatorluğu doğuda Kore’ye kadar uzanıyor; kuzeyde Kerulen, Tola, Selenga, Yenisei, Ob, İrtiş ve İşim ırmaklarının memba sahalarını içine alıyordu. Batıda Balkaş gölünün ötesinde hemen hemen Aral gölüne kadar uzanıyor, güneyde ise Karakurum ve Altındağ ile bilinen Çin hudut mıntakası takribî bir hudut sahasını teşkil ediyordu. Çinlilerin âdetleri, muharebe usulleri ve umumiyetle hayatlarına gösterdikleri yakın alâkayı, Asya Hunlarının tehlikeli istilâlarına borçluyuz. Bu nevi Çin kayıtlarının çoğu Mao-tun devrinden olmakla beraber, diğer zamanlar hakkında da dağınık bazı kıymetli malûmata rastlıyoruz.

Hiung-nu’lar, daima hayvan besleyen göçebe bir kavimdi. Hayvanları arasında Çinliler atı, kocabaş hayvanları ve koyunu zikrederler. Merkez, katır cinsinden bir hayvan Hunlarda nadiren rastlanan hayvanlardandır; iyice tâyin edemediğimiz at veya eşek cinsinden üç hayvan daha vardır.

Hayvanlarını otlatmak suretiyle bir yerden diğer bir yere göçmüşler, avcılığı da tamamen ihmal etmemişlerdir. Etrafı hendeklerle çevrilmiş veya surlarla müdafaâ edilmiş şehirleri yoktu. Ziraat ve ticaretle meşgul değillerdi. Ehli hayvan ve birkaç diğer av hayvanının etiyile beslenmişlerdir. Gıda maddelerinin en iyisi gençlere tahsis edilir ihtiyar ve zayıflara merhametsiz hareket ederlerdi.

Gerçek geçim unsurları, sulh zamanlarının sâkin çobanlığı olmayıp muharebe ve yağmaların tenlikeli seferleri idi. Asya Hunlarının harp hayatında at, en mühim unsur vazifesini görmüş ve Uzak Doğu’nun ilk büyük atlı göçebe kavmini onlar teşkil etmişlerdir; at sırtında vukubulan süratli ulaştırmayı ve atlı muharebe tarzının tanınması ve yayılması şüphesiz onların adına bağlıdır.

Hiung-nu’lardan önceki Kuzey kavimleri, henüz atlı muharebe usullerini tanımamışlar, Çinliler de atlarını yalnız harp arabalarında kullanmışlardır. Tabiatıyla ata, sadece atlı göçebelerde rastlamıyo-

ruz; Hiung-nu'ların görünmelerinden oldukça evvel, bugünkü Moğolistan ve Kuzey Çin'in muhtelif yerlerinde at bilinirdi. Büyük göçebe sahalarının birbirinden uzak ve aynı derecede mühim iki ayrı noktasına işaret etmek kâfidir; bunlar Ordos ile Noin-ula'dır. Meselâ Licent de Chardin, Ordos'ta yeni taş devri hipparion ve equus caballus bakiyelerini keşfetmiştir. 1924-25 yıllarında Noin-ula civarında yapılan kazılarda aynı veçhile hipparion nevinden zengin paleontoloji buluntularına tesadüf etmişlerdir. Muhtelif neviden yabanî ve ehlî at tipleri arasında bugüne kadar bilinen oldukça az malzemeye dayanarak, bu atların hangi neviden olduğunu kesinlikle tâyin edemiyoruz; belki, göç yolları hakkında kesin malûmat vermek daha az mümkündür.

Bununla beraber, gerçekten öyle görünüyor ki Çin hudutlarında 4. asra kadar tipik Hun tarzında atlı medeniyeti tamamiyle meçhuldu.

Geleceğin oklu göçebe Hun savaşçısı daha çocuk çağında talimlere başlamıştır. Hun çocuğu daha çok küçük yaşta koyun sırtında ata binmeği denemiş, fare, gelincik ve kuşlara, daha sonra tilki ve tavşanlara ok atmış; büyüdüğü zaman artık çok iyi ata binmiş ve at sırtında ok kullanmayı mükemmel bilmiştir.

Hunlar zırhlı atlar üzerinde muharebelere giderlerdi. Atların öteki teçhizatı hakkında açık olarak bildiklerimiz azdır ve bunları da Hun âdetlerine özenen Çinlilerin hâtıralarından öğreniyoruz. Atı nallamamışlar ve özengiye tanımamışlardır. (Çinde özengi M. s. 200-400 arasında görülür); fakat başlangıçtan itibaren eğer kullanmışlardır.

Silâhları yay, ok, kılıç ve mızrak idi. Elbiseleri hayvan derilerinden hazırlanırlar ve üstte dolman nevinden kürklü bir elbise de kullanırlardı. Elbiselerini sağdan sola iliklemişlerdir.

Çin kaynakları Çac reisi Wu-ling'in Hiung-nu'lara karşı girişeceği meşhur seferde onların giyimini taklit ederek onlar tarzında oklu süvariler teşkil ettiğini anlatırken Hun giyimi hakkında bol miktarda malûmat verirler. Çin kaynaklarının ve onlara dayanan Batılı âlimlerin Wu-ling'in rolünü biraz abarttıkları anlaşılıyor; zira, taklit hareketi daha eskiden başlamış ve Çao sahasından çok daha geniş muntikalarda görülmüştür,

Her halde (meselâ Çao'da) eski bol cepken yerine daha dar ve kemerli ceket şeklinin yerleşmesi Hun tesiri olsa gerektir; eteklik

tarzındaki bir elbise yerine de atlıların pantolonunu tercih etmişlerdir. Bunlarla beraber Hun serpuşu da görülmüş, bunun ön tarafını madenî bir çekirge, yanlarını ise bir veya iki samur kuyruğu süslemiştir, ara sıra buna sorguçlu kuş tüyü de ilâve edilmiştir. Eski bağlı kemerin yerini, birbirine çaprazlanan göçebe kayış kemeri almış ve kemerin üzerine muhtelif eşyanın asılabilmesi için madenî halkalar takılmıştır. Çin ayakkabısının yerine çizme geçmiştir.

Hun süvarisi, yıldırım süratiyle ve baskın şeklinde düşmana saldırır, şayet üstün bir kuvvetle karşılaşırsa firar nevinden sahte ricatlardan da çekinmezdi. Ay sonlarında her türlü harp hareketinden çekinirlerdi. Harbde şehit düşen silâh arkadaşının başını harp meydanından kurtarabilen bir kimse onun servetini alırdı. Düşmanın öldürülmesi veya esir alınması bir liyakat sayılır, şeref ve mükâfat sağlardı. Çin kaynaklarından çok iyi görebildiğimize bakılırsa, Hiung-nular azametli imparatorluğu silâh gücü ile temin etmişlerse de bu geniş sahayı büyük Asya göçebe kavimleri arasında ilk defa ispat ettikleri, kendilerine has göçebe devlet kurma kabiliyetiyle ellerinde tutmağa muvaffak olmuşlardır. Göçebe imparatorluklarının yine de uzun ömürlü olamamasının sebebi, bu kavimlerin hücrevâri küçük teşekküllerinin siyasî münasebetlerin gelişmesine göre, her türlü büyük sarsıntıya maruz kalmaksızın birleşip ayrılabilmek hususundaki elâstikiyetinde aranmalıdır.

Hun devlet teşkilâtına dair delillerimiz maalesef yeterli derecede etraflı değildir; bildiklerimiz de bir tek reis yani Mao-tun zamanına aittir. Burada da gelişme halinde bulunan Çin devlet teşkilâtının, öğrenebildiği haberleri açık olarak nakletmesi hususunda Çin tarihçisine tesirli olduğu şüphesizdir.

İmparatorluğun başında reis veya şan-yü bulunurdu. Hun dilindeki ünvanı onu “Semanın oğlu” diye adlandıırırdı. Bu ünvan hakikî bir Hun isimlendirmesi miydi? Veya Çin imparatorunun benzer ünvanının taklidi arzusu mu? Bugün bu hususta kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

İstilâ edilen bir memleketi, mülk sahipleri ve memuriyetleriyle birlikte sağ ve sol bölümlere ayırmışlar ve sol tarafı daha seçkin saymışlardır. Büyük rütbeleri ismen de tanıyoruz; en mühim dört tanesini (dört köşe), diğer derece bakımından bundan sonra gelenleri (altı köşe) diye adlandırmışlardır. İleri gelenlerin emrinde on bin kişilik süvari bulunur, diğerleri daha az sayıda ordulara kumanda

ederlerdi. Çinlilere göre, Hiung-nular arasında 24 kadar büyük rütbe vardı. Kabile ve kabile reislerinin nüfuzu, askerî kuvvet ve servetlerine bağlı idi.

Kabileler aynı mertebede değillerdi, en imtiyazısı şan-yü'nünkü idi. Bu kabilede, büyük göçebe aile nizamına uygun olarak ekzogami mevcuttu. Çinliler, diğer nüfuzlu birçok Hun kabilesinin de adını kaydetmişler ve bunlar arasından ikisi, Hun reislerinin evlendikleri kabile olmak itibariyle şöhret kazanmıştı.

İleri gelenler, birçok fırsatlarla bir araya toplanırlardı. Her yılın ilk ayında Şan-yü'nün sarayında toplanılırdı; beşinci ayında ise memleketin başka bir yerinde kabileler cedlere, göğe, yere, ruhlara ve ilâhlara kurbanlar takdim ederlerdi. Yılda birkaç defa ejder takdisi merasimi de yapılırdı. Yılda bir defa da, insan ve hayvan mevcudlarının sayımı için son baharda toplanırlardı.

Hunların dini hakkında çok az şey biliyoruz; kolay bir tabir halini alan şamanizm kelimesiyle, fazla bir açıklamada bulunmuş olmayız. Hunların dinî hayatında hükümdarın bir nevi baş rahip selâhiyetinde bir mevkii olsa gerektir. Hükümdar her gün sabah çadırından çıkar ve eğilerek güneşi selâmlar ve akşam da aynı hareketi aya yapardı. Dinî bir merasimde bulunduğu zaman yüzünü daima kuzeye çevirirdi.

Hükümdarı merasimle defnetmişler, naaşını tabuta yerleştirmişler ve tabutu mahzende muhafaza etmişlerdir. Mezara, birçok altın gümüş eşya ile kumaşlar da konurdu. Hükümdara, ölümünde eşlerinden ve tebaasından birçokları refakat ederlerdi.

Hâkim tabakaya mensup bulunmayan Hiung-nu'lar hakkında çok az malûmatımız vardır. Herkesin bir adı vardı. Birisi vefat ettiği zaman haremine oğulları sahip olurlardı, ancak şu kayıtlarla ki kendilerinin doğumundan sonra hareme girmiş olan kadınlarla evlenebilirdi. Yetişmiş oğulları bulunmayanların haremmini kardeşleri ellerine geçirirlerdi.

Şiddetli kanunları vardı. Kılıç çeken kılıçla yokedilirdi. Bir hırsızın ailesi sorumlu tutulurdu. Daha ağır suçların cezası ölümdü.

Esasen yazıyı tanımadıklarından anlaşmalarını sözlü olarak aktetmişler (ve daima bunlara sadakat göstermişlerdir). Şayet Çin kaynaklarının Çin imparatoru ile Hun hükümdarı arasında cereyan ettiğinden sık sık bahsettikleri büyük mektuplaşma gerçekten mevcut

ise, o zaman bu, büyük bir ihtimal ile Çince ve Çin yazısı ile vukubulmuştur.

Hiung-nu'ların dili ne olabilirdi? Çin kaynaklarına dayanarak her türlü şüpheyi yok edecek bir tarzda bu suali halledemiyoruz. Klâsik Eskiçağ'ın Batı müelliflerinde olduğu gibi Doğu'da, yani Çin müellifleri arasında da, yabancılara diline karşı alâka çok azdı. Elbette büyük bir sayıda rastlanan özel isimlerin dışında bu müelliflerde birkaç lûgatçeye, karakteristik birkaç kelimeye rastlanmaktadır. Bununla beraber bir bütün olarak dil, o zamanki medenî dünyanın tarihçi ve coğrafyacısı için tamamen yabancı kalmıştır.

Hiung-nu diline dair Çin kaynaklarının sporadik hatıraları da aynı suretle fakirdir; lâkin bu sınırlı olan malzemenin gerektiği gibi izahı da ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır.

Bunun başlıca sebebi Çin yazısının tabiatında saklıdır. Bir heceli yani monosyllabique olan Çince, harflerden oluşan yazıyı tanımamaktadır. Lâkin her kelimesi için ayrı ve çok defa oldukça karışık yazı işaretleri resmetmektedir. Aslında bu yazı ideografik idi; yani yazı işareti kelimenin delâlet ettiği mânâyı resmederdi (ağaç, insan, güneş v.s.). Fakat sonradan karışık mefhumların resmedilmesine iki unsur getirdi: İdeografik işaretin yanında fonetik unsur da yer aldı

Bununla beraber bu yazı, dil tarihi değişikliklerini ifadeden âcizdir. Her dil, tarih boyunca değişir; dahası, sadece kelime hazinesi mühim değişikliklere uğramakla kalmıyarak eski ve her türlü fırtınaya dayanıklı görünen kelimelerin fontetik şekli dahi çok kere oldukça mühim ölçüde değişir.

O halde, Çin'in yazı işaretleri, bizim sayı işaretlerimiz kadar telâffuzun bu değişimini ifadeye yeterli değildir. Farzedelim ki Macar dilinin en aşağı bin senelik bir dil hâtırası var ve bunun içinde de bir altı rakkamı geçiyor. Tabiatıyla sayının manasını bugün de anlar, fakat okunmasını ancak bugünkü telâffuza göre ifade edebildik.

Bununla beraber sinolog dilciler, meseleye öyle kolayca seyirci kalmamışlar ve başka yollardan eski Çince telâffuzu bulmağa çalışmışlardır. Nitekim bu işlemin tamamen ümitsiz olmadığı da meydana çıkmıştır. Kore ve Japon dillerinin Çince'den gelme kelimeleri M.S. 6. asırdan olduğu halde bugün de esasında o zamanki Çince telâffuzunu aksettirmektedirler. Büyük bir kısmı bu devirden olan Çin'in kafiye lûgatları adı verilen eserleri yardımıyla, eskiden

aynı fonetik şekiller gösterdikleri halde, bugün birbirlerinden farke- den kelimelerin hangileri olduğunu (veya aksini) tesbit edebildiğimiz gibi, pek az hatalarla kelimelerin tam şekillerini canlandırmak müm- kün olmaktadır. Zira, Çin kafiyesi yalnız kelime sonlarına göre değil, kelime başlarına göre guruplanmış ve tabiatıyla tek heceli kelimelerde bu hâdise büyük bir yardım sağlamıştır.

Hun isimleri ve kelimeleri bakımından bizi alâkadar eden dil durumu, bu en eski ve az çok bilinen, doğru olarak canlandırılabilen, eski Çince adı verilen dilden 7-8 yüz sene kadar daha eskidir. Bu devre tesadüf eden ve dil tarihi bakımından kıymeti bulunan mal- zeme, çok fakir ve son derecede dağınık olduğundan, bunlardan çıkarılabilecek neticeler hakkında dilciler bugüne kadar bir anlaş- maya varmış değillerdir.

Çincenin eskiden de ve bugün de, yalnız belirli ve az sayıda kelime tipi mevcuttur. Bugün meselâ bütün kelimeler bir vokal ile veya bir —n veyahut ta —ng ile nihayetlenir; bunların derecesi es- kiden daha fazla idi. Bununla beraber o zaman da, bir Çince yazı işaretini, teferruatta birbirinden farklı 3-4, hattâ bazan fazla yabancı hecenin transkripsiyonunda kullanırlardı. Meselâ eski Çince pa', yabancı bir dilin pat, pəl, par, bat, bal, bar hecelerine delâlet ed- bilirdi. Şayet yabancı bir kelimenin hangi dil gurubundan olduğunu kesin olarak bilirsek, Çince yazılmış bir kelimenin transkripsiyonunu tereddüt etmeden nakledebiliriz. Böyle hallerde transkripsiyonun sıh- hatlı ve sistemli olduğunu da tesbit edebiliriz. Meselâ 7. - 8. asrın Çince transkripsiyonu mevcut bulunan Göktürk lûgatçelerini, tered- düt etmeden ve kolayca aslına döndürebildiğimiz halde, daha sonraki Moğol lûgatçelerinin canlandırılması daha da az zorlukla karşılaşır.

Maalesef, dağınık Hiung'nu dil hatıralarına dayanarak her türlü şüpheyi yok edebilecek bir tarzda, bu hâtıraların ne gibi bir dil gurubuna dahil bulunduklarını tesbit edemiyoruz. Çinlilerle te- mas eden Kuzey göçebeleri, dillerinin bir yere mensubiyeti temin edildiği takdirde, Türklerden, Moğollardan veya Tunguzlardan ol- dukları kabul edildiğinden, Hiung-nu dilinin muhafaza edilen hâ- tıralarını da bu dillerden herhangi birisiyle izah ederek mes'eleyi geçmek adet olmuştur. Birçokları, Hiung-nu dilinin Moğolca ol- duğunda ısrar etmiştir; bununla beraber güçlkle izah edilebilen bu kelimelerde Türk dillerinin en eski şeklinin meydana çıkarıldığını zannedenlerin sayısı daha fazladır. Yirmiye yakın olan Hiung-nu cins ismi arasından, yalnız birisinin izahında ittifak hasıl olmuştur

ve bu da Türkçe-Moğolca t e n g r i kelimesiyle aynı olması muhtemel görünen ç ' e n g - l i (bugünkü telâffuza göre) "gök, sema" dır. Diğer izahlar arasında da kabul edilebilir veya muhtemel olanları varsa da burada söz konusu edilmeleri bizi mevzuumuzdan uzaklaştıracaktır. Kısaca şükadarını söyleyebiliriz ki Hiung-nu dili, dağınık bir surette muhafaza edilebilen hâtıralarına dayanarak büyük bir ihtimalle Türkçe, belki (çok daha zayıf bir faraziye olarak ta) Moğolca sayılabilir.

Elbette meselenin son olarak halline götüren tetkikler sırasında, Orta-Asya ve Sibirya'nın o zamanki dil haritasına da büyük bir dikkat göstermek gerekir. Zira bu sıralarda Orta-Asya, Türkçeden ziyade İndo-Avrupaî ve bilhassa İranî diller sahasıdır. Öyle görünüyor ki bunların kuzeyinde Türkleri (Bulgar-Türklerini) de tasavvur edebiliriz. Sibirya'da bu zamanda Fin-ugor ve Samoyed'ler henüz yoklardı. Asya'nın Kuzey-Batı köşesine çekilen kavimler hâlâ Çin'in görüş sahasının dışında kaldıklarından Çin kaynaklarında bunlar hakkında hiçbirşey göremiyoruz. Her halde Türkleri ve Moğolları Çin'in bu kuzey kısmında aramamız, Tunguz kavimlerini ve Korelileri de hesaba katmamız gerekir. Her bir gurubun öneminin ne olduğunu bugün pek iyi bilmiyoruz. Paleo-aziatik adı verilen artık kavimleri de unutmamalıyız. Bu kavimler bugün işgâl ettikleri sahalar ne zaman çekilmişlerdir? Samoyed'ler, Yakut'lar ve Tunguz'lar dışında, acaba bu geriye çekilmenin başka sebepleri de var mı idi? Hâlâ bu suallere cevap vermek hususunda borçlu kalıyoruz.

O halde, bu kadar delile ve tarihi kayda rağmen dahi, Hiung-nu'lara dair birçok büyük mesele hâlâ karanlıkta kalmakta ve hattâ bunlar arasında bu büyük göçebe kavmin hüviyetini tanımamıza yarayacak meseleler de bulunmaktadır. Bu itibarla meselenin herhangi bir sahada gelişmesine yarayabilecek bütün yeni veriler gurubunun büyük bir önemi vardır.

Hiung-nu kavmine maledilen maddî hatıralar bu neviden delillerdir; bunların açılması ve tetkiki yazılı Çin kayıtlarına nispetle Batıda oldukça yeni devirlere rastlar. Bu eserler büyük bir sayı teşkil etmemekle beraber, değerleri son derece büyüktür; zira bunlar, yazılı kaynaklara dayanarak bildiklerimizi maddî bakımdan mükemmelen aydınlatmaktadırlar: Asya Hun kavmi, birçok ve son derece yüksek medeniyet cereyanlarıyla temas halinde bulunmuştur.

Asya Hunlarında olduğu gibi mimarinin, yazılı kayıtların ve edebî eserlere dair izlerin kalmadığı bir yerde, büyük sayıda maddî

hâtıraları meydana çıkarmak tabiatıyla güçtür; zira bunların daimi bir ikamet yerleri bulunmadığı gibi şehirleri de yoktu ve yazıyı tanımazlardı. Bu suretle, onlarla ilgisi bulunan maddî eserleri yalnız mezarlardan ve belki de herşeyi sadakatla muhafaza eden sahra kumlarından bekleyebiliriz. Elbette, bu nevi hâtıralardan her türlü şüpheyi yok edebilecek tarzda, bunların hakikatte hangi kavime ait olduklarını ispat etmek her zaman mümkün değildir.

Bugüne kadar Hiung-nulara mal edilebilecek en mühim maddî hâtıralar, Noin-ula civarındaki hükümdar mezarlarından çıkmıştır. 1925 Kozlov Rus ilmî seferi Urga-Kyachta yolu boyunca, Urga'dan 100 kilometre mesafedeki Noin-ula ormanlık bölgesinde, bu mühim ve beklenmeyen hâtıraları meydana çıkarmıştır. Noin-ula'daki kurganları açarken kurganlardan birinin altında 9 metre derinliğinde dört tarafı tıpa tıpa aslı cihetlere göre tesbit edilen bir mezar çukuruna rastlamışlardır. Cesedi, meyilli güney cihetinde mezara yerleştirdikleri anlaşılmaktadır. Mezar çukurunun altında her ikisi büyük girişlerle örtülü bulunan iki hücre açılır, bu girişler okadar iyi muhafaza edilmiştir ki malzemesi bugün de kolaylıkla tesbit edilebilmektedir. İçerdeki hücreye tahta tabut yerleştirilmiştir.

Çin'in kuzeyinde uzanan büyük göçebe yurdunda, başka yerde de bu defin şeklinin bilinmesi gariptir. M.S. 9-10. asırlardan kalma Kitay imparator mezarları da tıpkı bu tarzda hazırlanmıştır. Burada da dağlarda defin yapılmış ve tabutlar ağaç girişlerle örtülü mezar hücrelerinde yerleştirilmiş bulunmaktadır.

Mezarlara sızan yağmur suları, Noin-ula mezar hücrelerini eşyalarıyla birlikte kemirmiştir. Fakat asıl, bir veya birkaç defa mezarları açarak içindekileri yağma eden zorba ziyaretçiler, hesapsız derecede büyük zararlar vermişlerdir. Kıymetli eşya kaybolmuş, cesetlerin artıkları tabutlardan devrilerek yerlerde yuvarlanmıştır. Bu nevi mezar soygunları göçebe hükümdar mezarlarının alışılmışı; bir halidir; tahripkâr hâtıralarını, daha önce zikredilen Kitay imparator mezarlarında da görebiliriz.

Rus araştırmacıları derhal mezar soygunlarının yaptıklarını da tesbite koyulmuşlardır. Çin salnâmelerine göre gerçekten, M.Ö. 77-74 arasında, Liao-tung'un kuzey hududunda oturan (eski ve dağınık Tung-huların bir bakiyesi bulunan) Wu'huanlar, Hiung-nu'ların arazisine girmişler ve Şan-yü'lerin mezarlarını yağma etmişlerdir. Elbette ne Wu-huan'ların tam Noinula hükümdar mezarlarını ziyaret

etmiş oldukları, ne de mezarların bir tek çete tarafından soyulduğu temin edilebilir. Özellikle bu sonuncu ihtimal üzerinde durabiliriz; zira bütün karışık ve ihtilâli hatırlatan zamanlarda, zengin mezarlar tekrar tekrar soyulmuştur.

Mezar hücrelerinde, soygundan sonra altın eşya hemen hemen kalmamıştır. Hafriyat idarecileri bunların hepsinin birkaç rozetten, tahta üzerine işlenmiş tabut süsünden taşlarla, cam incilerle kakma altın levhalardan ibaret olduğunu bildirirler. Kronolojik kıymetleri dolayısıyla Han devrinden birkaç ayna parçasıyla yeşim taşından bahsetmemiz gerekir. Mezar hücrelerinde daha bronz rozetler, uçları tunçtan yapılmış cilâlı bastonlar, tunçtan bir kazan, üç satırlı, kaba tarzda işlenmiş ve herhalde mahallinde hazırlanmış demir ok uçları da bulunmuştur.

Burada ele geçirilen verni maddeleri bilhassa kıymetlidir. Meselâ bir verni kâsesi altın kakmalı ve içerisi kırmızı boyalıdır. Rus araştırmacılarına göre verni kâselerinin altında Noin-ula Hun hükümdarlarının damgaları bulunmaktadır. Halbuki damga dedikleri Çince yazı işaretleridir ve bunların yardımıyla verni eşyanın Çin yapısı olduğu tesbit edilmektedir ve bunlar bugünkü Se-ç'uan eyaletinden göçebelere ulaşmıştır.

Noin-ula mezarlarının tek stil hâtıralarını ayrıca zikretmeliyiz. Bunların bir kısmı, Çin tesirine tanıklık etmektedir; Çin motiflerini taşıyan ve Çin yazı işaretleriyle süslü kumaş parçaları ve ipekli liler bu neviden sayılır. Bununla beraber bu dokuma eşya Hunlarda sadece bir ithal maddesi değildi; Çin malzemesinin bir kısmında gerçekten mahallî ve göçebe işçiliğine delâlet eden alâmetler açık bir tarzda görülebilmektedir. Diğer kısımları ise, İskit-Sibiryâ sanatı tesirlerini taşımaktadır. Bu tesirin en karakteristik hâtırası, maalesef eksik bir halde ele geçen ve bir grif (başka bir fikre göre şimal porsuğu) hücumuna uğrayarak yıkılan bir geyiği tasvir eden çok güzel bir kumaş parçasıdır. (Kumaşın yırtılmasıyla bu sahne bozulmamıştır). Noin-ula eserlerinde, bilhassa İskit-Sibiryâ sanatı tesiri çoktur. Elbette bu tesir sadece dokuma eşyaya ait değildir. Bazı hallerde ziyadesiyle göze çarpan ve bir iki hâdisede Karadeniz civarındaki Yunan kolonileri ithalâtı neticesi sayabileceğimiz Yunan tesirinden de bahsetmeliyiz. Noin-ula hafriyatı, İskit-Sibiryâ karakteri taşıyan tasvirlerinin, bu çok yayılmış bulunan sanatın hususî ve mahallî bir vasıf taşıyan varyantını temsil ettiğini de kaydetmeliyiz.

Mezarlarda ele geçen diğer eşyadan ve meselâ yas alâmeti olarak kesilen 17 saç örgüden ve mezar çukurunda bulunan defin esnasında kurban edildikleri şüphesiz hayvan kemiklerinden ve diğerlerinden de bahsedilebilirdi; bununla beraber bu kadarından dahi Noin-ula mezar buluntularının önemi aşikârdır. Bu eserlerin, muazzam bir yerleşme sahasında, ilmi bir surette icra ve kontrol edilmiş biricik hafriyattan ele geçirilen bir tek eser gurubu olması da, kıymetlerini arttırmaktadır. Diğer yerlerde meydana çıkan maddî eserleri, tesadüfler yüzü çıkarmış olmakla meydana çıkmalarının şartları ve çok defa da çıktıkları yer hakkında açık hiçbir malûmata sahip bulunmuyoruz.

Noin-ula mezar buluntularını arkeologlar, çoğunlukla Hiung-nu'lara malederler; bu görüş, direkt delillerle ispat edilemezse de bu hususta birçok endirekt deliller vardır. Bunlar arasında en mühimleri verni takımları, aynalar ve paralardır. Bunlara dayanarak gerçekten defin hâdisesinin Han sülâlesi zamanında vukubulduğu kesin oarak tesbit edilebilir. Rus arkeologlarının fikirlerine göre önce ilk Han sülâlesi devri hatıra gelebilir; bizim zaman ölçülerimize göre Noin-ula mezarı M.Ö. 2. belki de 1. asırdan olmalıdır. Başkaları (Çin yazı işaretlerini taşıyan verni kâselerine dayanarak) geç Han sülâlesi devrini kabul ederler ki bunlara göre defin hâdisesi M.S. 2. asıra rastlar; biz kendimiz de bu düşüncüyü daha doğru buluyoruz.

O halde, ister M.S. 2. asırdan olsun, ister M.Ö. 2-1. asırlardan olsun, bu zengin hükümdar mezarlarının ait olabileceği bir tek kavim hatıra gelebilir ve sadece bu kavmin, okadar geniş sahalara yayılan medenî merkezlerle bu derece büyük münasebetleri olabilir ki bu kavim Asya Hun kavmidir.

Buna benzer büyüklükte ve Hunlara mal edebileceğimiz başka buluntulara sahip değiliz. Doğu Altaylarda bulunan ve Pazarık adı verilen atlı mezarı da yaklaşık olarak İsa'nın doğuşu sıralarındandır; belki hafriyat yeri de Hiung-nu İmparatorluğuna dahil bulunmuştur. Bununla beraber yine de, bunu Noin-ula mezarıyla bir safta saymıyor, dolayısıyla Hiung-nu kabul edemiyoruz; zira ihtiva ettiği malzeme tamamen ayırdır.

Bilindiği üzere, Kuzey Çin'de İskit-Sibirya sanat tesiri Çou devrinin sonuna doğru başlamış ve Han sülâlesi devrinde çok kuvvetlenmiştir. Şu kadarı muhakkaktır ki Çin sanatı çoğu hallerde yabancı motifleri adapte etmiş ve kendisi işlemiştir: Bunlarda Çin dam-

gası yanılmağa yer vermiyecek derecede açıktır. Son zamanlarda Çin'in hudut muntakalarında ve bilhassa Ordos'ta, Batı Kansu'da meydana çıkan bıçaklar, ufak kılıçlar, tunç levhalar keza İskit-Sibiryâ sanat mahsulleri olup bazı araştırmacılara (bilhassa İsveçlilere) göre bunlar yerlilerin kendi mahsulleri yani Hiung-nu hatıralarıdır. Bu keyfiyet, mümkün olmakla beraber güçlkle ispat edilebilecek bir görüştür. Aynı tarzda, İskit-Sibiryâ sanatının Çin'e doğru ilerlediği sahada Hiung-nu'ların iddia edilen aracılık hizmetleri de güçlkle belirtilebilir.

Asya-Hun İmparatorluğunun etnik ve dil bakımlarından homojen olmadığını iyice görebiliyoruz; bu imparatorluk da Avrupa-Hun imparatorluğu gibi, büyük bir konfederasyondur. Deliselerimizin tanıklığına göre bu büyük göçebe devleti, yabancı kavimlerle karışmaktan kaçınmamış ve özellikle muhtelif medeni cereyanlarla temasta aslâ tereddüt etmemiştir.

Kaynaklarınıza dayanarak, büyük imparatorlukta göçebe Hiung-nu kavminin ne gibi bir rol oynadığını anlamağa başlıyor, göçebe komşularının ve daha batıdaki kavimlerin bu devlet üzerindeki tesirleri hakkında da bir az malûmata sahip bulunuyoruz; fakat bütün bunlar, Çinlilerle ve Çin medeniyetiyle sürdürdüğü münâsebetlere dair bildiklerimize nazaran çok önemsizdir. Çinlilerin Hiung-nu kavmine yaptığı tesiri bu bilgilerimiz yeteri derecede sadakatle izah edememektedir.

En eski zamanlardan beri, hangi Hun Şan-yü-sünün Çinli bir zevce aldığı ve ileri gelen Hiung-nu'lardan hangilerinin boyları veya kabileleriyle birlikte Çin arazisinde yerleşerek semanın oğluna itaat ettikleri hakkında mükemmelen malûmatımız vardır.

Orhon ve Selanga ırmaklarının kaynakları sahasında bulunması muhtemel olan Hiung-nu'ların asıl vatanları hakkında, Çin kaynaklarının verdiği malûmatın oldukça yetersiz bulunmasına karşılık, bunların Gobi çölünün güneyinde ve Çin'in kuzey hudutları boyunca nasıl yaşadıklarını ve ne gibi cengâverlikler yaptıklarını etrafı olarak biliyoruz.

Hiung-nu'ların Orta'Asya'nın batı sahalarında ancak son zamanlarda önem kazanmalarına rağmen, yine de bu sahadaki kavimlerle olan münâsebetleri, kavgaları ve ittifakları hakkında, şükran borcu duyduğumuz Çin tarihçilerinin eserlerindeki mufassal kayıtlar sayesinde, oldukça iyi malûmat sahibi bulunuyoruz. Sonraki

zamanlarda, Orta-Asya'nın bu sahalarının, Hiung-nu tarihinde mühim bir mevki işgal etmesi, bizim hesabımıza tesadüfî bir tali eseridir.

Bu defa da, bu kayıtların etraflı olmasının izahı, Asya Hunlarının icraatı hakkındaki Çinlilerin üniversal alâkası olmayıp Han sülâlesi devrinde Çinlilerin genişleme gayretleri neticesinde, dikkatlerinin Orta-Asya'nın o zamana kadar bilinmeyen kavim ve sahalarına yönelmesinden doğmuş bir tecessüstür. Her ne kadar esef edilecek bir hâdise ise de, bu şartlar altında Hiung-nu'ların Orta-Asya'daki icraatına dair Çin kayıtlarının yine fasılalı olması normaldir, zira, ancak Çinlilerin yayılma siyasetiyle çarpıştıkları sıralarda çok kere onlara dönüyor ve faaliyetlerini kaydediyorlar.

Gerçekten başlangıcın güçlüklerini yener yenmez Han sülâlesi, memleketin iç siyasi nizamını yoluna koyduktan sonra, dış politika meselelerini halle girişti. Herşeyden önce eskiden beri tehdideden Hun tehlikesini yok etmesi gerekiyordu. Bu tehlikeli insanları dizginleyebilmek için ittifaklar aradı ve Hiung-nu'ların eski düşmanları olan Yü-eçi'leri bu gayeye en ziyade uygun buldu.

Hunların baskısı altında Yü-eçi'ler az önce eski yurtlarını terke mecbur olmuşlardı. Mağlûp Yü-eçi'ler, iki kola ayrılarak Batıya doğru ilerlemeğe başladılar. Küçük kolu teşkil eden Yü-eçi'ler, Kukunor sahasına çekildiler; büyük kolu teşkil eden diğer Yü-eçi'ler, Kuzey Efganistan ve Hindistan gibi Orta-Asya'nın uzak mıntakalarına göç ederek sonraları orada büyük faaliyetlerde bulundular. Hunların kaldırdıkları ilk büyük ve Batıya yönelik kavimler göçü işte budur. Yü-eçi'lerin Orta-Asya'daki bu uzak kolunu aramak maksadiyle Çin İmparatoru güvenilir adamlarından biri olan Çang-kien'i (M.Ö. 138 de) yola çıkardı. Seyahat son derece tehlikeli ve mahrumiyetlerle dolu olmasına rağmen yine de hedefine erişemedi. Çang-kien, kısa bir seyahatten sonra Hiung-nu'lar'a esir düştü ve oradan ancak 10 yıl süren bir esaret hayatından sonra kaçmağa muvaffak oldu. Kurtulduktan az zaman sonra, nihayet Yü'eçi'lere erişti; lâkin bunlar teklif edilen ittifakı, kısaca reddettiler; zira başka sahalarda meşgul bulunuyorlardı.

Çang-kien'in elle tutulur, yakın neticeler elde edemediğinden memleketine dönmesi gerekti. Yolculuğu yine de boşuna olmadı; aksine neticeleri bakımından son derece mühim bir teşebbüstü. Onun Orta-Asya hakkında topladığı açık malûmata dayanarak Çin İmparatorlarının alâkası Orta-Asya'ya dönmüş ve bu tarafa biribiri arkasından askerî seferler yapmışlardır.

Çinliler herşeyden önce, Hiung-nu'lara karşı girişilen seferlerin harekât sahasını, düşmanın arazisine nakletmeğe gayret etmişlerdir. Bu yeni harp taktiği, pek büyük fedakârlık ve tehlikelere mal olmasına rağmen yine de verimli olmuştur. Hareket noktası olarak M.Ö. 127 de Wei Ts'ing'in Hunların batıdaki arazilerine karşı sevkettiği seferi alıyoruz: bu sefer gerçekten korkunç Hiung-nu'lara karşı indirilen ilk kesin darbe olmuştur. Bu seferin neticesi olarak Ordos tekrar Çinlilerin eline geçmiş ve bu eyalet yeniden harekât sahasını teşkil etmiştir. Hepsinden daha mühimmi de, artık Hunların yenilemez oldukları inancının yıkılması olmuştur.

Bu aynı Wei Ts'ing, M.Ö. 124 de tekrar Hunlara karşı büyük bir zafer kazanmış ve ikinci Batı seferi esnasında Hunların sağ hien kralına saldırarak ordusunu dağıtmış, pek ziyade ganimet ve esir ile geri dönmüştür. Wei Ts'ing'in bundan sonraki seferleri, meselâ M. Ö. 123 deki gibi, kararsız neticelerle sona ermiş ve bu sıralarda Hunlar da, şurada burada bazı başarılar elde etmişler, ganimet ve esirler ele geçirmişlerdir. Bununla beraber, bu muharebelerin sonucu yine de, Asya Hunları bakımından zararlı olmuştur. M.Ö. 121 de artık, Çinliler Hunlardan Batıda beş ülkeyi geri almışlar ve onları kendi hizmetlerine zorlamışlardır.

Bu muharebeler sırasında, Çinliler safında yeni ve çok genç, 18 yaşlarında Ho K'ü-ping adında bir kumandan sivrilmiş ve bir-biri arkasından Hunlara karşı biri diğerinden daha parlak zaferler kazanmıştır. Bu Hun yenen büyük Çin kumandanının ölümünden sonra çağdaşları, mezarının önüne alâka çekici heykel gurubu yerleştirmişlerdir. Bu grubun en dikkate değer kısmı Çin süvarisi tarafından atının ayaklar, altına alınan, kolu ve oku ile kendini müdafaa eder vaziyette yere serilmiş haldeki bir Hun askerinin tasviri olup bugüne kadar muhafaza edilmiştir.

Askerî üstünlüğü şuuruna varan Çin İmparatoru, şimdi artık Hunlara karşı büyük çapta sefere karar vermiş ve iki büyük Çin ordusu Hiung-nu İmparatorluğu merkezine doğru harekete geçmiştir. Ordunun birisi, hemen hemen Pekin'in Kuzey Batı istikametinde uzanan kervan yolu boyunca hücumla geçmiştir. Bütün gün süren bir muharebeden sonra Çin ordusu, Hunları kaplayan kum fırtınasının teşkil ettiği örtüden faydalanarak Şan-yü'nün ordusunu çevirmiş ve Hun hükümdarı birkaç süvarisiyle tehlikeli durumdan güçlkle kurtulabilmiştir. Takibine koyulan Çin ordusu hükümdarın izine rastlayamamışsa da, yol üzerinde T'ien-yen dağları civarında, Hunlara

katılan bir Çin generalinin inşa ettirdiği bir Hun müstahkem (şehir?) mevkiine tesadüf etmiştir. Diğer Çin ordusunu şahsen Ho K'ü-ping idare etmiş ve Çin'in Ta-t'ung-fu eyaletinden Hunların Lang-Kiü-siü dağları istikametinde ilerlemiştir. Bazılarına göre bu dağları dış Moğolistan'da diğerlerine göre ise Ordos'un kuzey batısında aramak gerekir.

Asya Hunları hesabına bu ikili sefer çok büyük bir darbe teşkil etmiştir. Hunlar uzun bir müddet, bu muharebelerde Şan-yü'nün de telef olduğu zannına düşmüşler ve halefinin tâyinini düşündükleri bir sırada, yenilgiden uzun zaman sonralarına kadar avare dolaşan Şan-yü çıkagelmıştır. Hernekadar, bu defasında da Çinliler Hunları tamamiyle boyun eğmeye mecbur edemedilerse de, büyük göçebe imparatorluğu o zamana kadar görmediği kritik bir noktaya erişmiştir. Hunlar, çölün güneyindeki sahaları nihai olarak kaybetmişler ve artık şimdi asıl Hiung-nu İmparatorluğu sahası, Orhon, Selenga, Tola ırmaklarının kaynakları muntakasıyla Uliasuta arazisi olmuştur.

Hunlarla Çinlilerin giriştikleri duellonun ağır neticelerini ilk olarak Wu-sun'lar ve Lou-lan'lar gibi küçük kavim hükümdarlıkları hissetmişler ve her iki taraf bunları aynı derecede sıkıştırmıştır. Küçük hükümdarlıkların açıkça Asya Hunlarına karşı cephe alması artık, bu devletin çökmeye yüz tutmuş olmasının açık bir delili idi. Zira bunun mânâsı, bu kavimlerde kendi ufak kuvvetlerinin mukavemete yeteceği kanaatinin doğmuş bulunması idi. Gerçekten, önemsiz Orta-Asya kaleleri veva ulaşılmaz uzaklıklardaki ihtiyatlarıyla Çin ittifakı, ciddi bir karşılaşmada onlara güvenilir bir yardım icra edemezdi.

Hun İmparatorluğunun tam çözülmesi az sonra vukubulmuştur. Hunlara bağlı küçük kavimlerin M.Ö. 78 de biribiri arkasından ayaklanmaları bunun alâmetiydi. Wu-huan'ların daha önce zikredilen isyanlarından ve hükümdar mezarını soymalarından az sonra, henüz Wu-huan'ları bir dereceye kadar teskin etmelerinden az bir zaman sonra, Batıda yeni zorluklar çıktı ve Wu-sun'ları nizam altına almak gerekti. Lâkin bunlar Çinlilerin de yardımı ile şiddetli bir mukavemet gösterdiler ve Hunlara ağır darbeler indirdiler (M.Ö.. 71). Muharebeden kaçmağa muvaffak olan Hun ordularında sert iklim şartları ve açlık da büyük gedikler açmıştı. Bunun üzerine sıra ile ayaklanan Wu-huan'lar, Wu-sun'lar ve Tinglingler Hunları merhametsizce öldürdüler.

Hun İmparatorluğunun bütün mafsalları çatırdıyordu. Çok eski bir düşman olan Çin gittikçe sıkıştırıyor, mahkûm kavimler istiklâl peşinde koşuyorlardı; tabii âfetlere paralel olarak artan iç kavgalar karşısında mutlak tehlikeler vakit vakit geçirtilmiş olmasına rağmen, facianın önceden görülmesi mümkündü.

Çökme, Şan-yü Hu-han-sie zamanında olmuştur. Bu zatın tah-ta çıkmasıyle (M.Ö. 58) iktidar etrafında, devlet ileri gelenleri arasında rekabet başladı. Çökmekte olan Hun İmparatorluğunda, birbirini tanımayan ve birbirlerine karşı mücadele eden beş Şan-yü'nün bulunduğu zamanlar oldu; silâh kuvveti ve anlaşmalarla nizamın korunduğu bir sırada, Hu-han-sie'nin ağabeyisi olup o zamana kadar sol hien hükümdarı, yani mevkiine göre veliaht bulunan zat ayaklandı. Bu iç muharebede Hu-han-sie kaybetti ve ağabeyisi Orhon nehrinin kaynakları civarında bulunan hükûmet merkezini de ele geçirdi.

Yenik Şan-yü, taraftarlarının çok şiddetli muhalefetine rağmen Çin İmparatoruna boyun eğdi, önce oğlunu sarayına gönderdi, az sonra da kendisi (M.Ö. 52) semanın oğlunun huzuruna çıktı ve imparator kendisini mükemmel bir surette karşıladı.

Çin siyaseti hesabına, Kuzey Hun İmparatorluğu bu hâdise ile ortadan kalkmış oluyordu. Elbette İmparatorluğu teşkil eden bütün göçebeler, son neferine kadar mahvolmamışlardı. Bir kısmının daha batıya doğru göç etmiş olması muhtemeldir. Diğer kısmı eski ikamet yerlerinde kalmış ve yeni isimler altında ve yeni guruplanmalarla yaşamakta devam etmişlerdir ki her halde daha sonraları bu sahalarda teşekkül eden büyük göçebe imparatorluklarında, ya tebaa veyahut ta idareci tabakası arasında izlerine rastlamak çok mümkündür.

Hu-han-sie'nin muzaffer ağabeyisi Çiçi, batıda yeniden büyük bir imparatorluk teşkil etmiştir. Hiung-nu göçebe devleti, eski büyüklüğüyle Orta-Asya'daki yeni yurdunda tekrar canlanır gibi olmuştur. Wu-kie, Kien-kun, Ting-ling kavimleri, biribiri arkasından Çiçi Hun İmparatorluğunun hâkimiyeti altına girdiler. Bu hale göre batıdaki yeni Hun İmparatorluğunun temelini teşkil eden başlıca kavimler, vaktiyle Mao-tun zamanında tâbî kılman yerlerin sakinleri oluyorlardı.

Bununla beraber, Çiçi imparatorluğunun büyüklüğü görünüşte idi ve gelişmesi kısa ömürlü oldu. Tahminen Semerkand havalisinde

bulunan) K'ang-kiü hükümdarı, hasımları bulunan Wu-sun'ları dizginleyebilmek amacıyla Çiçi Hunları ile ittifak aktetti. Kuzey ve doğu cihetinden kendini pek emniyette hissetmeyen Hun Şan-yü'sü, hakikatte hudut muhafızlığı hizmeti demek olan bu ittifakı ve Wu-sun'ların komşusunda kendisine terkedilen araziye yine de memnuniyetle kabul etti. Çiçi, korkunç bir askerî seferi müteakip K'ang-kiü'ye erişti. Zira adamları şiddetli soğuk ve pek büyük mahrumiyetlerden birbiri arkasından telef oldular, öyle ki sonunda ancak üç bin muhariple menziline varabilmişti.

Çiçi, daha bu felâketten kendini zor toparlamıştı ki K'ang-kiü hükümdarıyla şiddetli bir ihtilâfa düştü. Müttefikler can düşmanı haline geldiler; araları kesin olarak açıldıktan sonra, Çiçi komşu küçük kavimlere yüklendi. Aralarından bir çoğunu yendi ve haraca bağladı; bunlar arasında meselâ Ta-van ve Ho-su da vardı. Kendisine surlarla tahkim edilmiş bir şehir inşa ettirmiştir.

Lâkin bu gittikçe huzurlarını kaçıran Hiung-nu komşularına karşı Wu-sun'lar, Çin'den yardım istediler. Çok geçmeden (M.Ö. 36) Çin orduları yetişmiş ve büyük hesaplaşma günü gelip çatmıştı. Çin kumandanları K'ang-kiü ve Wu-sun'ların ordularını da harekete getirerek Çiçi'nin hükûmet merkezini çevirdiler. Kurtuluş ümidi bulunmamasına rağmen, hükümdar yine de korkunç bir ölüm dirim harbinde, son adamına kadar kendisini müdafa etti ve kat kat üstün kuvvetlerin darbeleri altında şehir sukut ettiği zaman kendisi de şehitler arasında bulunuyordu.

Çiçi'nin ölümüyle son müstakil Hiung-nu İmparatorluğu da nihayete eriyordu. Fakat acaba Hun kavmi ne olmuştu? Çiçi'nin hükmettiği insanların ve kabilelerin, büyük mücadelede tamamiyle mahvolmadıkları ve daha batıya doğru çekilerek sonradan başlayan büyük kavimler göçünün gerçek öncüleri oldukları kanaati hâkimdir. Bu Batı Hing-nu İmparatorluğunun talihinden, bundan böyle Çinlilerin bahsetmemesi büyük bir mânâ ifade etmemektedir. Zira bu mesele onların artık Çin'in fütûhat yolları üzerinde bulunmaması ile ilgilidir.

Tarihçilerimizden büyük bir kısmının da zannettikleri gibi, Çiçi kavminin bir kısmının batıya doğru ilerlediğini şüphesiz sayıyoruz. Bununla beraber —artık Batı Hun İmparatorluğundan bahsetmelerine rağmen— Çin kaynakları yine de daha M.S. 1. asır nihayetine kadar, küçük Orta-Asya devletlerinin icraatı ile

ilgili olarak Hiung-nu'ları bundan böyle de zikrederler. Lâkin, bu husustaki kayıtların çok dağınık olması, gerçekten siyasî önemlerinin pek az olmasıyla izah edilebilir.

Kanaatimize göre, Avrupa Hun kavimler göçünü harekete getirmek hususunda, artık Çiçi'nin eski imparatorluğu arazisinde kalan Hun artıklarının , ancak mahdud derecede bir tesiri olsa gerektir. Bu büyük göçü harekete getirenler, Çin'in alâka sahası dışında ve bugünkü Avrupa'nın eşiğinde yaşayan Hun kabileleri olacaktırlar ve tabiiyle bunlar çok kere, Orta-Aasya'daki kardeşlerinden az veya çok miktarda takviye kuvvetleri almış bulunacaklardır.

Çiçi'nin ve Batı Hun İmparatorluğunun çökmesinden sonra da Hu-han-sie, daha bir zaman sahnede kalmış, bundan sonra da Kuzey ve Güney Hunlarının hükümdarı bulunmuştur; lâkin Çin İmparatoruna tabiiyeti gittikçe duyulur bir hal almıştır. Huhan-sie ve dikrekt halefleri, şeklen dahi olsa Kuzey sahalariyle daha bir müddet münasebetlerini sürdürmüşler, lâkin sonraları bu eski Hun ana yurdu gittikçe Hiung-nu vasfını kaybetmiştir. Nihayet Çin kaynakları, bütün bu sahanın Sien-pi'lerin eline geçtiğini haber verirler (M.S. 93 sıralarında).

Söylediğimiz gibi Hu-han-sie'nin halefleri gittikçe Çin'e bağlanmışlardır; gerçek ve ayrı bir Güney Hun sülâlesi meydana gelmiş (M.S. 48-303), bunların ahfadı ve bunlarla beraber yerleşen kabileler, bir çeşit hudut muhafızlığı vazifesini görmüşlerdir. Güneyde Hunlar tam manâsiyle temsil edilmişler ve orada yerleşen Hiung-nu'lar, Çin'in büyük insan deryasında iz bırakmadan kaybolmuşlardır. Bununla beraber erime, uzun zaman devam etmiştir; yarı Hun, yarı Çinli durumlarından, tarihte daha uzun zaman kendilerinden bahsettirmişler, Kuzey Çin'in bazan beriki. bazan da öteki sahasını ellerine geçirerek buralarda birer Çin hânedanı sıfatıyla hüküm sürmüşlerdir. Ts'ien-Çao yahut ta diğer adıyla Pei-Han sülâlesi bu nevidendi (M.S. 304-329); hükümdarlar kendilerini, eski han sülâlesi ve Hiung-nu'ların müşterek ahfadı saymışlardır. Hou-Çao (319-350) hânedanının cedleri de, Hiung-nu asılzadeleri idiler. Hia hükümdar ailesi (407-431) atalarını, Güney Hiung-nu Şan-yü'lerine kadar çıkarabilmiştir. Pei Liang (397-439) ise artık daha mütevazî Hiung-nu cedleriyle öğünmüştür.

Bu sonraki ve yarı yarıya Çinlileşen hafidlerin kaybolmasından sonra, Çin salnamelerinde artık Hiung-nu'lardan bahsedilmemektedir.

Hun tarihinin sahnesi, tedricen Asya'dan Avrupa'ya intikal eder. Çin kaynaklarına dayanarak, Asya'da Hunların nasıl zayıfladıklarını ve bazı kısımlarının Doğudan Batıya yani Avrupa'ya doğru hareket ederek (M.S. 2.) asrın ilk yarısında nasıl göründüklerini takibedebiliriz. Başlangıçta, Avrupa'da bunlara dair çok seyrek kayıtlara rastlıyoruz. Lâkin onları 4. asırdan itibaren artık esaslı şekilde tanıyoruz. Asya'dan Avrupa'ya doğru bu akın ne tarzda vukubuldu, Avrupa Hunları 4. asrın sonuna kadar nasıl kuvvetlendiler, bu vakıada ne gibi etnik ve siyasî teşekkülleri ve ne gibi tarihi tafsilâtı hesaba katmanız gerektiğine dair kaynaklarımız bir şey bildirmezler. Burada daha ziyade, yukarıda tecrübe ettiğimiz gibi sadece sezişlerimizden bahsedebiliriz.

HUNLAR AVRUPA'DA

BİRİNCİ BAHİS

Batı İsteplerinin Yeni Hâkimleri

Yazan: Péter VÁCZY

Altay ve Tienşan dağ zinciri, büyük Evrasia mıntakasını hemen hemen ortasından, biri Doğu (Moğolistan) ve biri de Batı (Türkistan, Batı Sibirya, Pontus) olmak üzere ikiye ayırır ve Cungariya'da sadece dar ve kumlu bir geçit bırakırlar. Hunların (Hiung-nu) siyasi kudretleri ve daha sonra göçleri başlamadan önce, bütün Batı istebinde İranî göçebeler hâkim bulunuyorlardı. İsteblerin en batı uzantısında, İskitler devrini (M.Ö. 7-4. asırlar) Sarmatlar devri (M.Ö. 3. asırdan M.S. 4. asıra kadar) takip etmiştir. Her iki kavim de aslında bütün Türkistan'ı ve hattâ bütün Sibirya bozkırlarını istilâsı altında bulunduran büyük Saka kavimler ailesinden çıkmıştır. Saka'lar muhtelif varyantlar gösteren bir Doğu İran dili konuşurlardı. Bu dil, bugün tamamiyle yok olmamış ve Türkistan Yağnubisi, bazı Pamir lehçeleri ve Afgan dili gibi sonraki şubeleri arasında yaşamakta devam etmiştir. Sogd'ların dili de bir Saka dili idi. Çin'den ve Hindistan'dan batıya, Karadeniz'e ve İran'a doğru giden ticarî maddeleri bunlar naklettikleri için, Orta-Asya'da ticaret dili uzun zaman Sogdca olmuştur.

Çin yazarlarına göre Fergana'yı, Tienşan'ın doğu eteklerinde bulunan Kâşgar'ı, yani bu Doğu kervan yolunun en mühim odak noktalarını Saka'lar ellerinde bulunduruyorlardı. Tarım havzasından İpek yolunun Hindistan'a doğru ayrıldığı sahada da onlar oturuyorlardı. Zamanımıza kalabilen dil hâtıralarının ifadesine göre Hotan, daha Ortaçağ'da bile bir Saka şehri idi. Tarım havzasının kuzeyinde bulunan kenar şehirlerin sakinleri, birçok lehçe arasında daha arhaik bir vasıf taşıyan İndo-Avrupaî ve hattâ Centum guru-

buna dahil bir dil kullanmışlardır. Burasının sakinleri, yalnız 9. asrın ortasından itibaren büyük küteller halindeki Uygur fatihlerinin yerleşmeleri neticesinde Türkleşmişlerdir. O zamana kadar, elbiselerinin modasından başlayarak ruh âlemlerine dair işlere değin, bütün hayat görünüşlerinde İndo-İranî kültür dünyasına dahil bulunuyorlardı. Son zamanlarda meydana çıkarılan ve eski ikamet sahalarının harabeleri arasındaki duvarlarda resmedilmiş bulunan tasvirlerinde, Avrupaî çehreler görüyoruz. Sarışın veya kırmızıya çalan saçlar, gözlerin mavi ve yeşile kaçan renkleri, münâkaşasız bir tarzda yalnız dilleri itibariyle değil, fakat ırkî teşekkülleri bakımından da İndo-Avrupaî camiasına mensup olduklarına tanıklık etmektedir. İndo-Avrupaî ve İranî ırkının bu izleri, Tarım havzasının Doğu kapılarına kadar izlenebilir. Nan Şan'ın kuzeyindeki istep sahalarında bulunan (İpek yolunun) başlangıç noktalarını, kudretli ve muharip Yüe-çi kavmi işgal etmişti; Baktria'nın sonraki fatihleri de bunlardı. Bunların güneyinde artık, Huang-ho'nun lös'lerden oluşan münbit vadisinde, Çinlilerin ziyaretle uğraşan köyleri uzanırdı. Buradan Kuzey-Doğu ve Doğu cihetinde Türk, Moğol ve Tunguz kavimlerinin sakin bulundukları Moğolistan gelirdi. Buraya ne İranî ve ne de İndo-Avrupaî kavimler sokulmağa cesaret etmişler, lakin onlara tesir etmiş ve kültürlerine şekil vermişlerdir.

İranî göçebeler, Kuzey cihetinde bütün Batı isteblere yayılmışlar ve tamamıyla orman hudutları kenarına kadar sokulmuşlardır. Bu arada istep adalarını da ellerine geçirmişlerdir. Yukarı Yenisey Havzasında Minussinsk bölgesini işgal edenler de onlardır. Oglakty arazisinde M.S. 1-2. asırdan kalma mezarlarda meydana çıkan insan kafatasları, şüphesiz İndo-Avrupaî vasfını taşırlar. Bir Rus müellifine göre, Minussinsk'in ağır ağır Türkleşmesi, sadece 3. asırdan sonra gerçekleşmiştir. Bu sebeble, daha batıda bulunan **koruluk** istebler halkının da İranî olması ihtimali vardır. Gerçekten Strabon, yalnız Fergana sakinlerini değil, fakat, Jaxartes'in ötekî kıyısında yerleşmiş bulunan göçebe kavimleri de Saka adıyla zikretmektedir. Çinlilere göre de T'ien-şan'ın kuzeyindeki istebler Saka'ların yurdunu oluşturuyordu.

Pontus'tan Huang-ho ırmağının döküldüğü yere ve Altaylara kadar uzanan sahalarda, İranî ve İndo-Avrupaî kavimlerin **ikamet** sahaları sıralanırdı. Arazi, siyasî ve medenî yönetim onlarındı. **Be** sahalarda mevcudiyetini farzedebileceğimiz diğer etnik topluluklara mensup kavimler, bu İranî ve İndo-Avrupaî insan deryasında **adeta**

kayboluyorlardı. Hunların batıya doğru ilerlemelerinin dünya tarihi bakımından önemi, işte bu istep âleminde İranî göçebelerin hâkimiyetine nihayet vererek batı isteblerinin Türkleşmesini temin etmiş olmasıdır; şehirlerin Türk olmıyan vasfı daha uzun zaman devam edecektir.

Moğol isteblerinin hemen kenarlarında oturan İranî kavimler, ilk olarak yerlerini Türkçe konuşan kavimlere terketmek zorunda kalmışlardır. Böylece Yüe-çi'ler daha M.Ö. 174-160 sıralarında Nan-şan civarındaki yurtlarını terkederek bu hâdiseden sonra Toharistan adını alan Baktria'ya göç ederler. Bunun ardından Ting-ling, Kie-k'un ve Ho-k'u gibi üç büyük Türk kavminin Altay ve Tarbagatay dağlarının yamaçlarından batı isteblerinin daha ormanlık kenarlarına doğru indiklerini görüyoruz. Bunlardan birincisi, adını Türkçe "sincap" (ting) kelimesinden almıştır; zira bu kavim çobanlık yanında kürk avcılığı ile de uğraşırdı. İkinci kavmi, birçokları Kırgızların cediti olarak kabul eder. Üçüncüsü olan Ho-k'u kavmini, Bulgar Türklerinin kalabalık kavimler ailesi saymamız gerekiyor. Bunların hepsi, batı istebinin Sibiryâ ormanlık muntakasında yerleştiler. M.S. 3. asır ortasında bir Çin coğrafyacısı (eseri Wei lio), Ho-k'u kavmini Balkaş gölü ile İrtiş ırmağı arasında, Ting-lingleri Sarısu ve İşim ırmağı havzasında, Kırgızları da bugünkü Turgay istebinde bulmuştur. Adı geçen kavimler bu mevkiilerini, 5. asır ortasında Avarların zuhuruna kadar muhafaza etmişlerdir. Batı istebinin güney, yani Türkistan havalisi, daha ziyade batıya doğru göçen Hiung-nu'lara isabet etmiştir. Cungariya'dan ilerleyerek Sirderya'ya varıyor ve Alanları imha ettikten sonra Hazar Denizine çıkıyorlar. Alanların yenilgisi, vakıalar zincirinin son hâdisesini teşkil eder.

Alanya'nın fethinden sonra Hunlar, hemen batıya dönmiyerek Roma İmparatorluğunun Doğu eyaletlerini yağmaya koyuldular. 359 yılının İran seferi, kendilerine Küçük Asya'nın zenginliklerini tanıma fırsatını vermişti. 363-373 yılları arasında Kafkasya'dan geçerek Ermenistan'a girdiler ve Roma İmparatorluğuna bağlı Mezopotamya'nın bir başından öbür başına at oynattılar ve Urfa'ya kadar vardılar. Süryanî kilisesinin tanınmış şahsiyeti St. Efraim, az evvel Nizib'den Urfa'ya taşınmıştı, ve böylece "bu Allahsızların İsa'nın şerefine bina edilen kadın ve erkek keşiş ikametgâhlarını alçaltmak için şehrin yüksekliklerine kadar nasıl tırmandıklarını" kendi gözüyle görebilmiştir. Bu eyaletler halkı arasında Hunlar zulüm ve

şiddetleriyle dehşet uyandırmışlardır. St-Efraim bunların Hazkiyâl peygamber tarafından gelecekleri önceden kehânet buyurulan ye'cüc ve Me'cüc kavmi olduklarını keşfetmiştir. Efraim Hunların çocuk eti yediklerini ve kadın kanı içtiklerini yazar. Haykırmaları arslanların kükremesini andırır. Küheylânları üzerinde ufukta bir fırtına gibi uçarlar. Ordularıyla bir tufan gibi kapladıkları bütün arz üzerinde dehşet uyandırmışlardır. Silâhlarına karşı gelebilecek kimse mevcut değildi. Batı kaynaklarında Hunlara dair rastlanan ilk tasvir işte budur.

Don ırmağı civarında görünen Hunların Türk vasıfları göze çarpmaktadır. Önce dış görünüşleri Türktür. Amianus Marcellinus, yeni fatihlerin biçimsizliklerini daha keskin hatlarla belirtmek maksadiyle İranî Alanları onlarla mukayese eder. Alanlar, uzun boylu, yakışıklı, daha ziyade sarı saçlı, —bu tasvir Macarlarla karışan Alanlara yani Yas kavmine de aynıyle uymaktadır— bulunmalarına karşılık Hunlar her türlü güzellikten yoksundurlar; sakalları çıkmadan ihtiyarlarlar, tıknaz, kuvetli ve boyunları kalın insanlardır. Eğri ve şekilsiz kimseler olup iki ayaklı hayvanlara yahut ta daha ziyade insan biçiminde kabaca yontulmuş köprü trabzunlarını süslemek için kullandıkları ağaç gövdelerine benzerler. Jordanes'in tasviri de bundan daha çekici değildir. Ona göre, Hunların yüzleri korkunç derecede siyah olup bir insan tasvirinden ziyade işlenmemiş bir et yuvarlağıdır; gözlerinin yerinde yalnız noktalar görülür. Jordanes de, bıyık ve sakalsız olarak ihtiyarladıklarını ve gençliklerinin güzellikten mahrum bulunduğunu belirtir. Her nekad vücutça ufak yapılı iseler de mahirane hareket ederler ve çevik atlılardır. Geniş omuzları vardır, ok atmağa her zaman hazır bulunurlar, boyunları kalın ve gururlarından dolayı diktir. Ona göre Attila kısa boylu, geniş omuzlu, iri başlı, ufak gözlü, seyrek sakallı, yassı burunlu idi, yüzü rensksizdi. Şair Claudianus'a göre de Hunların görünüşü sevimsizdir. Sidonius'a göre çocuklarının yüzü dahi korkunçtur. Kısa ve kalın vücutları, dar bir başla biter. Gözler, alnın altında birbirinden uzak iki çukurda bulunur. O da: gözlerin sadece noktalardan ibaret olduğunu söyler. Yüzleri geniştir, boyları ise yok gibidir. Göğüs boşluğu büyük ve omuzlar geniştir. Yayan yürüdükleri zaman orta boyludurlar; at üzerinde gövedelerinin üst kısmı uzuncadır.

Bu tasvirlerden, Hunların fizik karakteri keskin hatlarla belirtmekte ve önümüze Mongoloid bir Türk ırkı çıkmaktadır. Ayırıcı

vasıfları, renksiz bir çehre, yassı bir burun, yuvarlak bir başda oturan nispeten küçük gözler, “kalvinist” bir boyun, tıknaz bir gövdedir. Meselâ Radloff’un Kırgızlara veya Altay Kalmuklarının görünüşlerine dair satırlarını okuyan bir kimse, aradaki benzerliklerin derhal farkına varacaktır. Hattâ, Hunların sakal ve bıyığının seyrek olduğu hakkındaki aslında mânâsız gibi görünen kayıt dahi Kırgızlara ve Kalmuklara uymaktadır. Hunlar, ölüleri yakma modasını Pontus isteblerine de getirdiklerinden, mezarlarında hemen hemen tam bir iskelete rastlanmamaktadır. Bu itibarla iki Hun devri mezarında (Viyana Semering ve Nyitra civarında Stráze-Vágör) mongoloid kafa taslarının da meydana çıkmasını bir talih eseri saymak gerekir. (Szekszárd’daki mezarın bozulmuş kafatasını galiba Roma hizmetine girmiş bir Alan savaşçısına maletmek uygundur). Bu buluntular ancak Hunlara aittir; o halde antropoloji Lâtin yazarlarını haklı çıkarmaktadır ve Hunlar bir Türk kavmidir.

Fakat sadece dış görünüşleri değil, lâkin dilleri de Türkçe idi. Hunların Türkçe konuştuklarını göstermek mümkün olmuştur. Bununla beraber bu dil Çuvaşçaya çalan Bulgar dili olmayıp Gök-türklerin, Uygurların ve hattâ Avarların kullandıkları türdendi.

İKİNCİ BAHİS

Avrupa'da İmparatorluk Kurulması

Antik çağ insanların gözünde, Avrupa ve Asya hududuna işaret olan Don ve Tanais arazisinin ötesinde, Gotlar otururlardı. İskân sahaları Olt ırmağına kadar bütün Eflak ovalarını kaplar ve kuzeyde Moldavya ve Erdel'in güneyindeki dağlara kadar uzanırdı. Batı Got kolunu "orman sakini" Terving Vizigotları adıyla anarlardı. Eskiden olduğu gibi daha yukarıda, kuzeyde ikamet ettikleri sıralarda da, mahallî küçük hükümdarların idaresi altında yaşarlardı. Doğu Gotlarının memleketi, Dnyester'den Don ırmağına kadar uzanırdı. "İsteblerin sakinleri" (gruntungi austrogoti) bunlardı. Batıdaki ırkdaşlarının hilâfına olarak —muhtemelen Alanların tesiriyle— birleşik bir krallık kurmuşlar ve bu 4. asırda kral Ermanarik zamanında en geniş hudutlara erişmiştir. Azak denizi civarındaki Herul'ler, Dnyeper nehrinin yukarı mecrası boyundaki İslav Venet'ler ve Doğu denizi sahilindeki Balt'lar (aesti), Fin-Ugor Merya, Mordvin ve Meşçera kavimleri hep onlara hizmet ederlerdi.

Alania'nın zaptından sonra büyük komşuları oluveren Hunlar, Gotların imparatorluğuna son vermişlerdir. Çağdaşları Hunları, yüksek dağlardan ansızın inen ve yolları üzerinde rastladıkları herşeyi silip süpüren kasırgalara benzetirlerdi. Fakat tasvir sahtedir. Bütün göçebe kavimler gibi Hunlar da, ihtiyatla ve etrafı sâlim bir gözetleme altına aldıktan sonra son darbelerini indirmeğe hazırlanırlardı. Gotların mukavemetini de bu suretle kırmışlardı. Ufak çaptaki yağma hücumlarıyla başlamışlar ve çaresizlikten tâbi oldukları Ermanarik hâkimiyetine karşı, bütün mahkûm kavimleri ayaklandırmağa muvaffak olmuşlardır. Ondan sonra kendileri hakkında en korkunç rivayetleri yayarlar ve böylece son çarpışma gününde, korkuya kapılmış ve muharebede bitap düşmüş bir ordu ile karşılaşılırdı. Hunların atlı göçebe muharebe tarzı, Gotları tam mânâsıyla

şaşırtmıştı. Zira Gotlar, ağır ve sık saflar halindeki Cermen usulüyle muntazam göğüs göğüse bir muharebeye hazırlanmışlardı. Uzaktan oklariyle ve ani hücumlariyle saflarını bozmak isteyen ve hiçbir suretle karşı karşıya bir muharebe safına yanaşmayan Hunları gördükleri zaman, şaşkınlıkları çok büyük olmuştu. Ordusunun dağıldığını gören Ermanarik de ümitsizliğe düşerek hayatına bizzat kendisi son vermiştir. (373-374 sıralarında).

Fakat galipler alicenap davranmışlardır: Gotlar o zamana kadar ellerinde bulundurdıkları yerleri muhafaza edebildiklerinden başka, kendi hükümdar hânedanından kral dahi seçebildiler. Lâkin Ermanarik'in hükümdar olmağa elverişli erkek evlâdı bulunmadığından, Amal ailesinin diğer bir dalından bulunan Vithimir'i hükümdar seçtiler. Bu zat ise, Got İmparatorluğunu diriltmeğe çalıştı. Ufak Hun guruplarını ücretli asker olarak ordusuna aldı —göçebeler yağmalar için her zaman temin edilebilirlerdi— ve bundan sonra komşu kavimlere karşı seferlere başladı. Hunlar, Gotların muhtariyeti hazmedemediklerini görünce, kendilerine hadlerini bildirmek için üzerlerine ordularını gönderdiler. Orduyu Balamber idare ediyordu. Lâkin Hunlar şimdi de sırf kuvvet zoruyla kazanmayı düşünmediler, hileye başvurdular. Gotlar arasına nifak sokuular ve sonra bertaraf edilen Ermanarik ailesinin tahta çıkmasını isteyen Vithimir'in düşmanlariyle ittifak aktettiler. Hun ordusu harekete geçti. Vithimir'in alına bir ok saplandı ve bir yıldan kısa bir zaman süren hükümdarlıktan sonra öldü (375 sıralarında).

Vithimir'in oğlu Viderik henüz çocuk yaşta idi. Böylece mağlûp Got partisinin kumandanları olan Alatheus ve Saphrax, harbe devam etmemeyi daha uygun buldular. Gotların bu kısmı, Batı Gotları arazisine sığındı ise de halkın asıl büyük kütlesi yine Pontus mintakasında kaldı ve artık karşı koymadan Hunlara tabi oldular. Krallarını kendileri seçebildilerse de tabiiyet alâmeti olarak Hunlarla “müşaveveye” mecburdular. Yeni krallarının adı olan Hunimund kelimesi bütün yeni durumu izah etmeye yeter; zira bunun mânâsı “Hunların himayesi (Mund) altında yaşayan” demektir. Batı Gotları, Hunların yaklaşmasını haber alınca, her revi ihtilâfı unutarak Athanarik'in kumandası altında Dnyester sahilinde bekliyorlardı. Hunlar, kendilerine karşı gönderilen Got keşif kıt'alarıyla karşılaşmadan ilerlemeğe muvaffak oldular ve gecenin hafif bir ay ışığı altında, ansızın Gotlara saldırdılar. Athanarik, önce Seret ırmağının yukarı akışı boyunca, alelâcele kazılan siperlerin gerisine ve daha sonra

Batiya çekildi. Olt ve Tuna ırmakları arasında oturan Taifalları çığniyerek Macar ovasındaki Sarmat'ların komşusunda Transilvanya'daki Kaukal'ların memleketine sığındı. Lâkin Batı Gotlarının büyük bir kısmı onu değil, fakat eski rakibi Fritigern'i takibettiler. Athanarik, Roma İmparatorluğu ile daimî düşmanlık halinde bulunduğ u halde, berikisi imparator Valens ile ittifak etmiş, hattâ Valens'in arianî — hristiyan— dinini de kabul etmişti. Aşağı Tuna sahasına doğru indi, siyasi mazisini ve dinini ileri sürerek imparatorluk arazisine kabulünü istedi. Alatheus ve Sapharax'ın Doğu Gotları, öncü olarak ordusunu kolluyorlardı.

Bu sırada Bizans imparatoru Valens idi. Erkenden vefat eden ağabeyisi Valentinianus gibi, yarı münevver bir asker olan imparator, ne pahasına olursa olsun şanlı Konstantin ailesinin Yunan okumuşluğunu taklit etmek sevdasında idi. Bu humanist an'anesinin resmî mümessili, Roma'da şair Ausonius, Bizans'ta ise peripatetik bir filozof olup Aristo yanlısı bulunan Themistios idi. Bu pagan Themistios, imparatorluk sarayında büyük bir nüfuz temin etmiş ve Konstantin'den Büyük Theodosius'a kadar imparator ailesinin başlıca emniyet ettiği adam olmuştu. Valens de bunun tesiri altında bulunuyordu. İdaresi, filozofun hararetle istediğı ve büyük bir arzu ile imparator talebesine aşıladığı örneğ in bozuk bir taslağı idi, bu sebeble de muvaffak olamadı. İmparatorun şahsında ilâhî nizamın arz üzerindeki görüntüleri temsil edildiğı ve imparator Allah'ın dünya üzerindeki kopyesi olduğ undan vazifeleri çok büyüktü. Roma hududları ötesindeki barbarların, ilâhî nizamın arz üzerindeki düzeni olan imparatorluğ a kazanılması, onun vazifesi idi. Bu düşüncetarzına göre günâhkârları ölümle yere sermek hata olurdu. Bunların “salâh bulmaları” cihetine gidilmeli idi. Öyle ki yeniden cemiyetin hayırhah unsurları olabileinler. Bir dış hasım olan barbarın yok edilmesi de aynı veçhile imparatora yakışmayan bir hareket olurdu. Burada bir tek gaye olabilir: barbarı Roma kültürüne kazanmakla “hidayetine” çalışmak. Themistios işte böyle düşünmüş ve saray da bu fikirde karar kılmıştır. İmparatorluk meclisinde verilen bu karar, büyük söz düellolarından sonra alınabilmişti. Askerler endişeliydiler ve imparatorluğ a kabul edilecek bu çok sayıdaki barbarın ileride gaile çıkarmasından korkuyorlardı. Lâkin Eunapios'un kaydettiğ ine göre “imparatorun lütfuna nail olanlar arasında baş mevkii işgal eden ve müşaverede sözleri en ziyade itibar gören kimseler, bunlar iyi askerler, fakat politikadan anlamıyorlar, diyerek onları susturdular”.

“Bürokrasi partisinin” reisi ise Themistios idi. 383 de artık hayal bulutları dağılmağa başladığı sırada da şöyle konuşabiliyordu: Trakya’da yerleştirilen Gotlar, vaktiyle Anadolu’da yerleştirilen Galat’ların akibetine uğrıyacaktırlar. Galatlara, bugün hiç kimse barbar demiyor... İsimleri hâlâ eskisi gibidir, lâkin hayat tarzları Romalıdır. Bizim ödediğimiz vergileri ödüyor, bizim gibi askerlik yapıyorlar; Romalılar gibi devlet memurluğu vazifesini ifa ediyorlar ki kanun önünde onlarla bizim aramızda bir fark yoktur. Şüphe yok ki Gotlar, imparatorluk topraklarına kabullerini ilk sırada işte bu yüksek görüşlü ve moralist sulh politikasına borçludur.

Gotların imparatorluk hudutları içerisinde iskân edilmesinin manevî esası işte bu idi. Fakat (Ammianus’un dediği gibi), Gotların ricasının “İmparatorluk sarayında korkudan ziyade sevinç uyandırmasına” sebep olan başka siyasî âmiller de araya girmiştir. İmparator Gallienus’un hükümdarlığı zamanından beri (260-268) Roma vatandaşı ile, Roma askerinin yolları birbirinden ayrılmış buluyordu: Roma askeri, gittikçe yalnız barbar ücretlisi idi. Büyük asker imparator olan Diocletianus, şehirlileşme neticesinde meydana çıkan kur’a neferi azlığına, eski askerlerin çocuklarına (veteranorum filii) mecburî hizmet yüklemekle çare bulmak istemişti. Arazi sahipleri de bir nevi timar efradı beslemeğe zorlandı. Umumî işçi yokluğu dolayısıyla tabiatıyla hiçbir toprak sahibi elindeki işçi (colonus) unsurunu askere bırakmak istemedi; şayet kanunî yükümlülüğe riayet etmek mecburiyetinde kaldı ise imparatorun ordusuna en çelimsizlerini yolluyordu. Bu sebeple, Valens büyük bir ordu reformuna karar vermişti. Muntazam ordu kadrolarının Roma vatandaşı ve colonuslarla doldurulması fazla idi; ufak sayıda iyi bir ordu dahi yetecekti. Bundan sonra asıl orduyu Roma arazisinde yerleşen barbarlardan teşkil edeceklerdi. Çağdaşları onu “Veteranları hakir görüyor” diye eleştirmişlerdir. Halbuki geçmişin büyük muharebelerini bu bahadır asker çocukları yapmışlardır. Valens’in ise colonus’ların kur’a efradına da ihtiyacı yoktu. Roma toprak sahiplerinin büyük memnuniyetini çekecek bir tarzda, bundan sonra bütün taşra, kur’a neferi vermek yükümlülüğünü altın ödemekle yerine getirebilirdi. Eksik asker miktarını imparatorluk içinde yerleşen Gotların askeri gücünden ikmal etmeyi arzu ediyordu. Valens’in 376 da, ancak Büyük Theodosius’un ölümünden sonra gerçekleşen bir reformu yapmak istediği açıktır. Nihayet, çökmekte olan imparatorluğun muntazam bir ordusu yoktu; şanlı lejyonları ve yardım-

cılarını aniden toplanmış ücretli orduları halef oluyordu. Valens —o zamana kadar sadece Roma hududları dışındaki— barbarlarla aktedilmesi adet iken, Roma arazisi içinde yerleşen barbarlarla da ittifak aktetmek suretiyle haleflerine misal teşkil etmiştir. Onun Got hükümdarı Fritigern ile aktettiği muahede daha sonraki ittifakların örneği (380-382) idi. 376 sonbaharında Got kaçakları için yollanan Roma gemileri, bugünkü Silistre’den hareket ediyorlardı. Her ne kadar imparator, kumandanlara sıkı sıkı tenbih etmişse de, büyük karışıklıkta Romalılar rehineler almayı ihmal etmişler ve Gotların silâhlarını teslim almaya dikkat etmemişlerdi. Roma kumandanlarının şakiyane iase vurgunu, aç ve mağlûp Got kıt’alarını son derece gazaba getirmişti. 377 başında, Marcianopolis civarında kendilerine eşlik eden Roma kuvvetleriyle kavgaya tutuştukları zaman, açlıktan ve fena muameleden bitkin olan Gotlar açıkça isyan ettiler; müthiş sesler çıkararak borularını çalıyor rüzgârda bayraklarını dalgalandırmak suretiyle ve sürüler halinde müdafaasız köylerin üzerine atılıyorlardı. Felâketten ancak, müstahkem şehirler kurtulabilmişti. İran cebhesinden gelmekte olan Roma orduları, Gotları Haemus dağları ve Tuna ırmağı arasında sıkıştırmağa çalışırken Fritigern cüretkâr bir dönüş yaparak kavmini bozan Hunlarla ittifak etti. Fritigern’in dâveti üzerine, Tuna nehrini geçen Hun-Alan kıt’aları, her halde büyük bir yekûn tutmuyordu. Bununla beraber bu kıt’alar, Romalıların Balkan dağlarındaki müstahkem geçitlerini meydana getiren ikinci “limes”i terketmelerine yetmişti, engeller aşılmış ve Gotlar arada Alatheus ve Saphrax’ın Doğu Gotları’nın da katılmasıyle İstanbul’a kadar bütün Trakya’yı baştan başa tahrip etmişlerdir (377 sonunda). Bu acı haberi alınca imparator talihsiz Ermenistan’ı kendi haline terkederek ordunun büyük kısmıyla İran hududundan Gotlar’a karşı yürüdü. Zafer kolay göründü. Valens, ortak imparator Gratianus’un Batı Roma yardımcı kuvvetlerinin gelmesini beklemeden Gotlarla Hadrianopolis (Edirne) civarında karşılaştı, lâkin harbin talii Fritigern lehine göründü. Barbarların reisi, zaferini yine Hun-Alan yardımcı kuvvetlerine borçluydu: zira bunlar, Alatheus ve Saphrax’ın Doğu Gotlariyle birlikte anı bir baskınla muharebenin cereyanını değiştirmişlerdi. İmparator Valens muharebe meydanında öldüğü gibi, Roma ordusunun hemen üçte ikisi de telef olmuştu (9 Ağustos 378). Böylece —çağdaşlarının imparatorluğun dağılma tarihi saydıkları— meşhur Edirne muharebesi, yalnız Gotlara bir şöhret kazandırmakla kalmamış, onların yanında Hunlara ve Alanlara da şan ve şeref temin etmişti. Mağlûp Roma ordusu dağılmış

ve savunmasız bırakılan Trakya eyaletlerinde, Hun ve Alanların ufak kıt'lariyle birlikte, tahrip ve yağma yapan Gotların yolunu kesebilecek kimse kalmamıştı. Ancak, Edirne, Heraclea ve başkent İstanbul gibi müstahkem şehirler bu müthiş barbar seylâbına karşı koya-bilmişlerdir. Barbarlar buradan İlyricum'a kadar ziyarette bulunmuşlar hattâ yağmacı kolları, İtalya'nın kapısı yanında bulunan Juli Alpleri civarına kadar dahi uzanmıştı. Doğu Roma'nın yeni imparatoru Theodosios, ancak 379 yılı sonunda ve kısa bir zaman için Tuna hudutları boyunca sulhu iadeye muvaffak oldu. Muharebe, barbarlar için gerekli idi, zira başlıca geçim vasıtalarını teşkil ederdi. Tuna'yı geçen Fritigern, Bau Gotlariyle, Makedonya'ya kadar durmadan ilerlemişti. Ücretli barbar askerlerinin hiyaneti neticesinde imparator hiç beklenmedik bir hücûma uğramış ve bütün Yunanistan Gotların yağma akınlarına açılmış bulunuyordu; halk, ancak şehirlerde bir sığınak bulabilmişti (380 baharı). Bu zaman içinde barbarların diğer gurubunu teşkil eden Alatheus ve Saphrax Gotları, Alan ve Hun yardımcı kuvvetleriyle ittifak halinde ve Fritigern ile sözleşerek vukarı Mözya'dan Pannonia'ya giriyorlar, aralarında Mursa (Eszék) ve Etridon (Pannon-Dalmacia) hududunda olmak üzere yolları üzerinde rastladıkları şehirleri küle çeviriyorlardı.

O zamandan itibaren, barbar müttetiklerin yolları birbirinden ayrılmıştı: ayrı ayrı seferlere çıkıyorlar ve sonunda Romalılarla barıştıkları zaman, ücretli olarak Roma'nın hizmetine giriyor ve ayrı ayrı eyaletlerde yeni birer yurt ellerine geçiriyorlardı. Theodosios, Fritigern Gotlarını Aşağı Mözya ve Dacia ripensis'in birbirine komşu kısımlarında yerleştirdi; Gratianus ise, Alatheus ve Saphrax'ın Doğu Gotları gurubuyla bunlara katılan Hun ve Alan kıt'alarına, Yukarı Pannonia'da yer gösterdi. Göçebe Hunlar ve Alanlar hiç şüphesiz bu sahanın, kuzey istep kısmını yani Raba ve Fertő gölü arasında uzanan tuzlu ovayı, eskiden deserta Boiorum adını verdikleri ve 400 seneden fazla bir zaman sonra yine bir istep kavmi olan mağlûp Avarların sığınağı haline gelen yerleri ellerine geçirmişlerdir. Her halde, Doğu Gotlarının iskân sahası, bunların güneyinde ve bugünkü Zala eyaletinin müsait ormanlık sahalarında bulunuyordu.

Valens'in rüyası tahakkuk etmişti. Limes'lerin berisinde kendi reisleri idaresinde askerlik yapmak gayesiyle barbarlar yerleşiyorlardı. O zamana kadarki Roma "limitanei" ordusunun görevlerini üzerlerine alıyor ve belirli sayıda savaşçı bulundurmaya üstleniyorlardı. Bütün bu hizmetlerine karşılık vergi muafiyeti elde ediyor ve ücret

de alıyorlardı. Doğu Gotlariyle ve daha sonra iki yıl geçince (382) Batı Gotlariyle tanzim edilen bu ittifakı, imparatorluğun barbar ta-raftarı gurubu büyük bir bayram yapar gibi kutlamıştı. Bu siyasetin ruhunu teşkil eden Themistios, Roma ordusunun aslâ bu kadar kudretli olmadığını gururla ifade ediyor ve Theodosios'un meddahı da, efendisine aşağıdaki sözlerle övgüde bulunuyordu: “Lütüfkârlılığınla teshir ettiğin pek çok İskit, sana koşuyor ve sen Romalıları muaf tuttuğun askerlik yükümlülüğünü barbarlara mecburî kılmış gibi temayüz ediyorsun. Ey zikre şayan hâdiseler! Vaktiyle Romanın düşmanı olanlar, bugün Roma kumandanları idaresinde ve Roma bayrakları altında geçit resmi yapıyorlar ve az öncelerine kadar karşı geldikleri muharebe armalarını şimdi takibediyorlar”. Acaba Roma topraklarına kabul edilen Got muhariblerinin gözle görülebilir derecede Romalılaşmaları ve şehirlileşme yolunu tutmaları dolayısıyla geleceğe güven ile bakmak gerekmez mi idi? Gerçekten eyaletlerin halkı, bunlara vergi veriyor ve bu barbarlar da gelirleriyle yıllık erzak, para ve yiyecek alıyorlardı. Lâkin acaba lejyonları da muhafaza etmek icabetmiyor muydu? Bütün bu tasavvurlar boş bir ümitten ibaret kaldı. Daha sonra Alarik'in idaresi altında yenilmez Roma'yı yağmaya gidenler ve az sonra da Gallia'da federatif bir krallık kuranlar, Frigern Gotları idiler (418). Bu hareketleriyle, Batı Roma imparatorluğunun mezar kazıcıları oluyorlardı.

380 de Doğu Gotlarının bir kısmı ile bir Hun ve bir Alan gurubu da Roma arazisi içinde Pannonia'da yerleşir; bunların sayıları o kadar büyük olmasa gerektir. Ammianus kesin olarak yalnız “birkaç kişi” olduklarını zikreder. İmparator Theodosios'un meddahı onlar hakkında: “sayılarının ehemmiyetsiz görünmesinden korkuyorlardı” diye yazar. Bununla beraber arkeolojik izlerine rastlıyoruz. Hun yay ve ok parçaları, Carnuntum geç Roma ordugâhında ve Viyana-Semmering mezarlarındaki arkeolojik malzemede ve bundan başka, İntercisa (Dunapentele) Roma ordugâhının geç bir Roma devri bina harabesindeki Hun kurban kazanının muhafaza edilen parçası, Roma limes muhafızları arasında Hunlara da rastlandığını şüphesiz kılmaktadır. Tamamiyle mongoloid vasıfta bir kafatası buluntusu da, varolduklarını ispat etmektedir. Her ne kadar sayıları büyük değil idiye de, yine de Roma imparatorluğuna mühim hizmetlerde bulunmuşlardır. 380 de Roma hizmetine giriyorlar, 383 de artık onları mühim hâdiseler beklemektedir. Batı Roma imparatoru Gratianus'u, rakip imparator Maximos alakoyduğundan, Raetia'ya giren Alaman-

lara karşı federatif Hun-Alan kavimleri harekete geçiyorlar. Tuna civarından başlayarak bütün Alaman köylerini tahrip ediyor tâ Gallia hudutlarına kadar ilerliyorlar; burada yüksek iradenin emriyle geri dönmeleri gerekmeseydi daha da ileri giderlerdi. Zira imparator her gün Gallia'nın fiili hâkimi gâsıp Maximos'un, bu hücumları düşmanlık belirtisi saymasını istemiyordu. Bütün ihtimallere göre Strassburg civarındaki Mundolsheim'da bulunan ilk Hun devri maddî eşyası, bu hücum sırasında Cermen diyarına erişmiş olacaktır. Roma, bu Alan ve Hun limes muhafızlarını takdir etmektedir. Her halde Gratianus, Batı Alan muhafız kıt'alarını da, Pannonia'da oturan federatif Alanlardan seçmişti. Zira, askerî hizmetler görmeleri maksadiyle kendilerini o yerleştirmiştir. Fakat Hunlar arasından da bir kıt'a bu hizmete girmişti. Alarik'in daveti üzerine, Athauff Yukarı Pannonia'dan İtalya'ya koştuğu zaman, bunu durdurmak gayesiyle Batı imparatorluğunun çok mahir devlet adamı Olympius'un idaresi altında 300 kişilik Hun ordusu harekete geçmişti (408). O halde bu Hun kıt'ası, imparatorluğun seçme kıt'alarındandı ve Ravenna'da oturarak sarayı muhafaza ediyordu. Roma imparatorluğunun Hun muharebe tekniğine nekadar kıymet verdiğini, bu imtiyazlı hizmeti her şevden daha iyi göstermektedir.

Tuna'nın sol sahilinde, sadece daha küçük yağmacı Hun müfrezeleri dolaşıyordu. Nitekim —gördüğümüz üzere— bu nev'idен bir müfreze, Alanlarla birlikte ganimet ümidiyle Tuna'yı geçiyor, kaçan Doğu-Gotları gurubuna katılıyor ve sonunda Pannonia'da Roma'nın federatif bir âzası oluyordu. Hunlardan ayrılan diğer bir kısım, bugünkü Romanya ovalarını hücumla aşıyor, Karpatları geçiyor ve Tuna-Tisa ırmakları arasında oturan Sarmatlarla birleşiyordu. Bu zamandan itibaren komşu Pannon ve Trak arazisinde birlikte tahribat yaparlar. 378 de artık Gratianus onlarla harp halinde bulunur. Bütün bu âvare Hun müfrezeleri sayı bakımından Tuna ve Tisa ırmakları arasında oturan barbar kavimleri üzerinde hâkimiyet iddia edemeyecek derecede küçük idiler, müstakil siyasi bir hayata muktedir olmadıklarından da yabancı kavimler camiasında erirler.

Hunların aslı kısmı, Got hâkimiyetini yıktıktan sonra da, eski ikamet yeri olan Tanais (Don) ırğamının doğusunda uzanan istebde kalmıştır. Bu devrin çağdaşı bulunan Claudianus, 391-392 yılı kış hâdiseleriyle ilgili olarak daha şu sözleri kaydetmektedir: “Buzlu Tanais'in ötesinde İskitya'nın doğusundaki en uzak sahalara doğru bir kavim vardır; Kuzey bölgesi bundan daha cesur ve haşin bir kavim

yetiştirmemiştir". Hattâ 5. asrın başlarında bile, en büyük Hun hükümdarının karargâhı Hazar denizi civarında idi. 412 sıralarında, Bizans imparatorunun talimatı üzerine buraya gitmeye hazırlanan Olympiodoros, ancak çalkantılı bir deniz yolculuğundan sonra ve birçok tehlike arasında Hun karargâhına vasil olmuştur. 430 da yine Bizans'tan Hun büyük hükümdarına elçiler gitmiştir; fakat bu defa yolları denizden değil lâkin karadan ve Serdica (Sofya) tarafına yöneliyor ve Tuna kenarındaki Margus (Szendrő) şehri karşısında, nehrin öte yakasında "İskit krallarıyla" buluşuyorlar. Pontus'un Doğu Gotları, bütün Hun hâkimiyeti devrinde eski oturma yerlerini ellerinde bulundurabilmişlerdir. Hunlar tarafından oradan tardedileceklerinden korkmalarına yer kalmamıştır. Zira, galiplerin kâfi miktarda mer'aları bulunmuştur. Tuna boyunda yeni bir "Batı" Hun imparatorluğu kurulduğu zaman dahi, Tuna ve Dnyester ırmaqları arasında oturmuşlardır. Yeni fatihler, âdetâ onları atlamışlar ve önce Batı Gotlarının eski yurdunda, Aşağı Tuna havzasında kendilerine çeki düzen vermişlerdir. 379 da Batı Gotları Fritigern ve kaçan Doğu Gotları da Aletheus ve Saphrax idaresi altında, büyük bir tehlike ile karşılaşmadan Tuna'nın sol sahiline dönmüşlerdir. Lâkin 380 baharında tekrar kendini gösteren Hun kuvvetleri önünden, yeniden kaçmaları gerekmiştir. Bu defa bütün Trakya'yı istilâ ederek kesin olarak Roma arazisine yerleşiyorlar. Scythia provincia (Dobruca) yakınında çadırlarını kuran ve oldukça erkenden Hristiyan diniyle tanışan Hunlar, her halde bunlar olacaklardır.

Hun imparatorluğunun Batı kanadı önce, evveleri Batı Gotlarının yurdu sayabileceğimiz yerleri teşkilâtlandırmıştır. Genişleme sahaları güneyde Tuna'ya kadar erişmiş kuzeyde Transilvanya'nın kayalık sahalarının derinliğine kadar sokulmuş, batıda ise, ötesinde Sarmatlar arazisinin ovaları bulunan Szöréyn'nin dağlık mıntıkasını aşmamıştır. Bu batı Hunları Kavmi, tabiatıyla yalnız göçebe hayatına uygun istep sahalarını yani Tuna kenarlarını işgâl etmiştir. Ağırlık noktasını, Tuna ağzına doğru uzanan ovanın giriş kısmında aramız doğru olacaktır; zira buradan, yolları ve tâbî kavimleri kolayca kontrol altında bulundurabilmişlerdir. 381 de yahut ta belli de bir yıl daha önce, Hunların Skirleri ve Karpodak'ları beraberlerinde alarak birleşmiş kuvvetlerle komşu Roma eyaletlerine hücum etmeyi denedikleri haberini alıyoruz. Lâkin, Theodosios'un orduları onlara karşı yürümüş ve Hunları tekrar Tuna'nın gerisine püskürtmüştür. Bu sırada artık başlıca Skir'lere ve Karpodak'lara dayan-

dıkları anlaşılıyor. Skir'leri bir Verona tuğlası, Sarmatlarla Karıplar arasında sıralamaktadır. Buna göre Transilvanya'da ve hemen hemen Yukarı-Olt vadisinde oturmuş olmaları muhtemeldir. Karpodak'ların isimleri dahi, yurtlarının eski Daçya'da aranması gerekliliğine işaret etmektedir. Her halde iskân sahaları Transilvanya'nın Güney-Doğu kısımlarında uzanıyordu.

390 sıralarında, Hunların Roma imparatorluğuna karşı giriştikleri ilk büyük seferler başlıyordu. 391 aralık ayında Tuna nehriini buz tabakaları kaplayınca, Hazar denizinden Pannon Limes'ine kadar Roma hudutları boyunca bulunan bütün barbar kavimleri kımıldanmış ve Roma imparatorluğunun Pannon ve Trakya eyaletleri üzerine atılmıştır. Sarmatlar "Daklarla" yahut ta eski Daçya halkıyla birlikte, Pannonia'ya hücum etmişler ve Juli Alplerine kadar akınlarda bulunmuşlardır. Diğerleri de yağma akınlariyle Trakya'yı ziyaret ederler. Tuna kenarında oturan Bastarn'lar ve Batı Gotları, Maeotis sahilindeki Alanlar, Hazar denizi civarındaki ve şair haberci Claudianus'un arhaik bir tarzda Gelon ve Massaget'ler adını verdiği kavimler, Hunların emri üzerine Trakya'da kan deryası vücuda getirdiler. Bununla beraber, bir sel gibi Roma arazisi üzerine dökülen barbarlar, bizzat Hunların görünmesine kadar Roma ordusu ile karşılaşmaktan çekinmişlerdir. Şayet imparator katliamlara son vermemiş olsa idi Romalıların kumandanı Stilicho, barbarların ordusunu yenecek ve belki de onlara öldürücü bir darbe indirecekti (392 baharı).

Büyük Theodosios'un ölümünü (17 Ocak 395) müteakip Roma'da zuhur eden iç harp ve Alarik'in idaresi altında kıyam eden Batı Gotlarının vaziyeti daha da ağırlaştırması, tekrar barbarların hudut boyundaki Roma eyaletlerine girmesine sebep olmuştur. 395 yazında artık her iki Pannonia ve Dalmacia, barbarların şikâri oluyor. O zamana kadar muharebeden uzak kalan Markoman'lar, Quad'lar ve Vandalların Asding kolu da artık harp borularını çalarak daimî surette hareket halinde bulunan Sarmatların yağmacı güruhuna katılmışlardır. Hunlar kendilerine daha ziyade, o zamana kadar hemen tamamiyle düşmanın tahrip akınlarmdan uzakta kalmış bulunan Küçük Asya'yı seçiyorlar. Akıncıların başına Başık ve Kurşık geçiyor. Pontus istebinde büyük bir kuraklığın hüküm sürdüğü bir sırada büyük bir hevesle atlarına eğer vuruyorlar. Jeromos'un ("Güney Gol Yabanileri" dediği Sarasenlerden tefrik etmek için) "Kuzey Kurtları" adını verdiği Hunlar, Daryal geçidini aşıyorlar ve Fırat vadisini baştan başa tahrip ediyorlar.

Antakya'yı hattâ Tyrus'u muhasara ediyor ve Mukaddes şehir Kudüs'ün zaptını düşünüyorlar. Buradan geri dönerek Galatia'ya kadar sokuluyor, müteakiben İran topraklarına girmeye cesaret ediyorlarsa da burada başarısızlığa uğruyorlar: İranlı'lar ganimetlerinden mühim kısmını ellerinden alıyorlar ve esirlerden 18 bin kadarını kurtarıyorlar. "Denizin altındaki kayalardan alevlerin çıktığı" bugünkü Bakû civarından ilerleyerek Derbent geçidinden birkaç gün mesafedeki Hun vatanına dönüyorlar. 398 sonbaharında da kendileri yerine "köleleri", Pontus "Get" lerini, yani Şark Gotlarını henüz taranmamış sahaları yağma etmek maksadiyle gönderiyorlar.

Bu seferleri, ana kabilenin yahut ta bir cenahın şahsî teşebbüsleri saymak doğru değildir. 391-92 yılı hücumları sırasında, Hazar denizi taraflarında ikamet eden kabileler de Trakya'da görünmüşlerdir; o halde bunlar hiç şüphesiz Doğu cenahının değilse bile ana kabilelerin hâkimiyeti altında bulunuyorlardı ve buna göre bu sefer bütün Hunları harekete getirmişti. 395 yılının başarılı akınlarına ise, her halde Batı cenahının kuvvetleri de iştirak etmişti. Gerçekten bu cenahın müttefik kuvvetleri komşu Pannon topraklarında yağmalar yaparken aşağı Tuna Hunlarının tabii bir yağma sahası olan Trakya, muharebeden uzak kalmıştı. Pannonia ve Küçük-Asya hâdiselerinin irtibatı, Doğu ve Batı cenahları ile ana kabilenin hareketleri arasında tam bir işbirliğinin varlığına tanıklık etmektedir. Tuna boylarındaki Hunlar, ayrı bir imparatorluk teşkil etmeyip sadece daha büyük bir imparatorluğun bir parçası idi. Bunun ise merkezi, Asya'da, Hazar denizi sahasında bulunuyordu. Bu iki sefere katılan kavimlere bakarak Hun nüfuzunun Batıda nerelere kadar yayıldığı takibedilebilir. 391 de, Tuna-Tisa ırmakları boyunca oturan Sarmatlar, artık Hunlarla silâh arkadaşlığı yapmak zorunda kaldıkları gibi, belki de Athanarik'in kendisiyle Szörény dağlarına getirdiği Batı Gotları da Hunların alâka sahaları içine giriyorlardı. Birkaç yıl sonra, 395 de, Tisa ırmağından Morava nehrine, hattâ Çek havzasına kadar oturan kavimler de yeni Tuna hâkimiyetinin peykleri haline geliyorlardı. Henüz bağımlı olmamış ve istiklâllerini kaybetmemiş iseler de artık Hunların müttefikleri idiler.

Daha muharebenin sebeb olduğu gürültüler dinmeden Hunlar hemen yeni fetihlere hazırlanıyorlardı. Yayılma yönleri şimdi de Batı ve yolu istep hattı idi. Bütün Batıya doğru sürüklenen Doğulu göçebe kavimler, Tuna ve Tisa ırmakları arasını, istebin son uzantısı olması dolayısıyla büyük bir arzu ile temaşa ederdi. Hunlar, göçebe

hayat tarzına uygun olan bu sahayı ellerine geçirinceye kadar rahat etmediler. Diğer taraftan, Tisa ırmağı kenarından ve Morava ırmağı vâdisinden Bizans'a, Drava geçidinden İtalya'ya ve Tuna kenarından Ren nehrine ve Gallia'ya doğru muhteşem yollar geçirdi. Doğuda ve Batıda aynı ölçüde bir ağırlıkla ortaya çıkmak isteyen büyük bir devlet, Tuna ve Tisa kenarındaki ovalardan daha uygun bir sahayı da tasavvur edemezdi. Ağırlık merkezinin buraya nakli, hemen vukubulmamış ve bu işleme yıllar sonra sıra gelmiştir. Etrafında Hunların aslı unsuru bulunan büyük Hun hükümdarı Karaton (Karaelbiseli), hâlâ Don nehrinin ötesinde oturmakta idi. Batı cenahının reisi, vesikaların 400 sıralarında ilk defa regulus "küçük Kral" diye adlandırdıkları Uldin idi. Karpatların ötesindeki arazinin istilâsına da Hunları o sevk etmişti.

Hunlar, daha 90. yıllarda, Karpatların ötesinde oturan kavimler üzerinde kesin bir siyasî üstünlük elde etmişlerdir. Onlardan henüz tamamiyle bağlı olmalarını istemiyor, sadece ittifak aktiyle yetiniyorlardı. Roma İmparatorluğuna karşı büyük seferlerini idare ettikleri zaman, Sarmatlardan başlayarak Markomanlara kadar bütün Tuna havzasında oturan kavimler, onların yanında muharebe ederler. Fakat şimdi artık Hunlar, bu kavimleri tamamiyle kendilerine bağlı kılmağa ve bütün arazilerini ellerine geçirmeğe gayret ediyorlardı. Bunun üzerine, az önce Hunlarla birlikte Romalılara karşı cengeden bütün kavimler, dehşete düşerek yerlerini terk ediyor ve imparatorun Roma arazisine kabullerini rica ediyorlar. Hâdiseler tekerrür ediyordu. Vaktiyle Hunların Pontus'taki ilerlemesi, Gotları Roma imparatorluğu arazisine atıyor ve şimdi buna benzer bir tarzda Hunların hücumu büyük bir kavimler göçünü harekete getiriyordu.

Yeni fatihler, Tuna ve Tisa havzasının fethini, bugünkü Romania ovasından hareket ediyorlardı. İlk olarak vaktiyle Athanarik'in Kaukallar arazisi adını taşıyan Szörény dağlarına sevk ettiği, Batı Gotlariyle çarpıştılar. Onları önlerine katarak Tisa havzasındaki Sarmatlar memleketine sürdüler. Roma'nın meşhur düşmanları olan Sarmatlar, bu Batı Gotlarının kolayca işini bitirebilirlerdi; lâkin, Hunlarla muharebe etmek istemiyorlardı. Bu sebeple büyük kütleler halinde Roma hududunu geçiyorlar ve bunların bir kısmı birleşik kuvvetler olarak Pannonia'da yerleştiriliyor. Fakat çoğu, İtalya ve Galia'ya götürülüyor ve 23 bölüme ayrılarak muntazam Roma ordusu kadrosuna dahil ediliyorlar (398 içinde). Hunların geldiği haberini alan diğer kavimler de harekete geçiyorlar. Bu

sıralarda Sarmatların kuzey komşuları Asding Vandalları idi. Yukarı Tisa'nın sarp kıyılarında oturuyorlardı; fakat bazı kabileleri, Tisa nehri mecrasını takibederek iskân sahalarını Maroş nehrinin munsabına kadar ileri götürmüşlerdi. Şimdi, bu Vandalların önemli bir gurubu Kral Godigisel'in idaresi altında Pannonia'ya hicret ediyor ve müttefik sıfatıyla askerî hizmet vazifesini üzerine alıyor. Hunların ilerlemesini Gepid'ler dahi hissediyorlar. Yurtlarının bulunduğu Erdel'in kuzey sahasındaki kabilelerden bir halk kitlesi ayrılıyor ve batıya doğru göç ediyor; galiba Hun tehlikesi Markomanların bir kralını da, tebaasıyla birlikte Noricum ripense'de Roma'nın himayesine sığınmağa zorlamıştı. Mültecilerden, dux Pannoniae primae et Norici ripensis kumandasında bulunan bir tribun'un idaresinde, gens (halk grupları) teşkil etmiştir (397).

Alarik'in hasını Athaulf'un idaresi altında kaçmakta olan Batı Gotları, tabiatıyla eski Sarmat yurdunda uzun zaman kalamazlardı ve nitekim daha 401 de bütün kuvvetleriyle Roma hudutlarına yüklendiler. Bütün ümidini birliklik birliklere bağlayan yeni müdafaa sistemi, hücumlara karşı gelmekten âcizdi ve az zaman sonra (408 e kadar) yerini Athaulf sürülerine terketti. Alan ve Vandal müttefik birlikleri Noricum, Ripense ve Raetia'ya kaçtılar, lâkin Alatheus ve Saphrax'ın Doğu Gotları ve bunlara iltihak eden Hunlar, şiddetli bir mukavemetten sonra Athaulf'un adamlarına iltihak ettiler. Şimdiye kadar Roma'nın dâvası uğruna muharebe ettiklerinden dolayı bu topraklarda ikamet eden barbarlar, şimdi artık sadece ikamet etmiyorlar ve Pannonia'da hüküm sürüyorlardı. Athaulf ordularıyla bir fatih gibi çıkagelmişti. Her ne kadar fiilî hâkimiyet bir barbar ordusunun kumandanı tarafından icra edilmekte idiyse de, tabiatıyla imparatorluk yine de Pannonia üzerinde hak iddasında bulunuyordu. Bununla beraber Athaulf Got ve Hun ordusuyla İtalya'ya çekilince (408), burada Roma idare mekanizmasının tekrar kurulmasına bir engel kalmıyordu. Nitekim 409 da comes İlyrici görünüyor ve henüz mevcut bulunan kıt'aların kumandasını teslim alıyordu. Lâkin 401 den itibaren bu eyalet sür'atle haraboluyor, Drava nehrinin kuzeyindeki arazi gün geçtikçe merkezle olan idarî ve ticarî bağılılığını kaybediyor. Bazı kaleler henüz ayakta kalabiliyor ve kendilerine yine para ve ücret de temin ediyorlar (408 den 423 e kadar). Bununla beraber, Hunların istilâsı (433), Drava boyundaki eyaletin kaderini kesin olarak tâyin ediyor. Drava ırmağının ötesinde ise Romalılaşıma çok daha sağlam olmuş ve buranın can çekişmesi ancak 440 sıralarında vukubulmuştur.

Hakikî bir atlı göçebe kavmi olan Hunlar önce düz istep sahalarını istilâ etmişler ve ancak bundan sonra hâkimiyetlerini kenarlara doğru genişletmişlerdir. Sarmatlar arazisini 401 de, Garp Gotlarının Pannonia'ya hücum ettikleri sıralarda işgal etmiş olacaktırlar. Az sonra ve muhtemelen daha 405/6 sıralarında Quad'ların İpoly ve Morava ırmakları arasındaki arazisine girmişlerdi. Jordanes, Got rivayetlerine dayanarak, Hun hâkimiyeti altında yaşayan Doğu Gotları hükümdarı Hunnimund'un Quad'ların mukavemetini kırmış olduğunu zannediyor. Mağlubiyeti müteakip halkın bir kısmı Hunlara tâbi oluyor, kısmen de eski yurtlarını terk ederek Tuna havzasında Batıya doğru çekiliyor. Hunların Quad'ları mağlûp etmeleri haberi üzerine, Siling Vandalları da yola düşüyorlar ve Silezya'daki vatanlarını hemen tamamen terk ediyorlar. Netekim 400 den sonra Silezya'da artık Vandalların izine bile rastlanılmaktadır.

Hunların zuhuru Gotları, Roma İmparatorluğunda barınak aramaya mecbur etmişti. Bu Gotlar, daha önce bahsettiğimiz veçhile müteakiben Edirne civarında imparatorluğa ağır bir darbe indirirler. Kısa bir müddet Trakya'daki duraklamadan sonra, Roma'nın yağmasına ve nihayet oradan da Gallia'ya bir krallık tesisine gidiyorlar (418). O halde, Kavimler Göçünün ilk dalgasını Roma üzerine Hunlar salmışlardır. İkinci bir dalga da Roma İmparatorluğu arazisi üzerine Vandalları, Alanları, Şveb (Quad) leri ve Burgund'ları atmıştır. Roma artık bu kadar fazla sayıdaki dahilî düşmanlarla baş edemiyor ve uzuvları gittikçe felce uğruyor. Aslında bu ikinci kavimler hareketinin nedenleri yine Hunlardı; Tuna-Tisa havzasına el atmaları üzerine, yeniden birçok kavim yurtsuz kalıyordu. Firariler birçok küçük guruplar halinde Tuna boyunca Ren nehrine doğru yöneldiler. Yolculuk sırasında, Herulleri ve Pannonia'dan kaçan Romalılarla birlikte az önce (401) Pannonia'dan Noricum ve Raetia'ya vasıl olan Vandal-Alan birleşik kuvvetlerini de beraberlerinde sürüklediler. Yolları Mainz civarında Ren nehrine ulaştı. Bu sahada muntazam kıt'aları daha önce Alarik'e karşı İtalya'ya götürdükleri için, burada sadece birleşik Frank kuvvetlerinin dirençli fakat neticesiz bir mukavemetleriyle karşılaştilar. (406).

Lâkin âvâre barbar kavimlerinden ancak bir kısmı Batıya hicret etmiş, diğer kısımları ise "putperest İskit" Radagaisus idaresinde Aquileia'ya doğru yol alarak 405 de İtalya'ya girmiştir. Radagaisus, Tuna ötesinden geliyordu ve ordusunun mühim kısmını

Gotlar teşkil ediyorlardı. Gerçi, Alarik yüzünden, Batı Roma İmparatorluğunun bütün hareket kabiliyetine sahip tümenleri İtalya'da bulunmakta idiyse de, Roma kumandanı Stitlich, yine de yeni orduların silâh altına alınmasını uygun gördü. İhtiyaç o kadar fazla idi ki, köleleri bile askere çağırdılar. Bundan başka, Batı Gotları kumandanı Sarus'un ordularını kiraladıktan başka, Hun reisi Uldin bile zengin ganimetler karşılığında yardımını vaadetti. Roma kumandanı, bu yardımcı kuvvetler ve bilhassa Hunlar sayesinde Radagaisus'u Fiesole civarında kuşatma ile ordusunu imha etti (Ağustos 406). Lâkin zafer meşalesini Roma kumandanı alıyordu. zaferin doğurduğu memnuniyet, Stilicho'nun adına bir zafer takı inşasına ve namının Forum'da ebedileştirilmesine sebeb oldu.

Tuna-Tisa havzasının işgaline devam edebilmek için, Hunların bugünkü Moravya ve Çek ovalarından geri dönmeleri icabetmiştir. Transilvanya'nın tam mânasıyla ilhakına da ancak şimdi sıra geliyordu. Elbette mümkün olan yerlerde kendi kanlarını esirgemişler ve yeni ülkelerin fethine daha ziyade başka kavimler göndermişlerdir. Bilhassa, Pontus civarında hâkimiyetleri altına aldıkları Doğu Gotları, onların yerine ve hesabına çok kan dökmüşlerdir. Nitekim Qıad'ları bu, kavmin reisi Hunimund mağlûp ediyor ve Transilvanya Gepidlerini de bunun "gençlik çiçeklerinin tezyin ettiği" oğlu Thorismud Hun hâkimiyeti altına alıyor. Muzaffer olan Thorismud, çok talihsiz bir şekilde atından düşüyor ve bu suretle kazaya kurban gidiyordu (410). Thorismud, erkek çocuk bırakmadan öldüğünden Amal ailesinin Ermanarik dalı da onunla sona eriyordu. Got an'anesine dayanarak Jordanes'in naklettiğine göre: "Onun vefatından sonra Ostrogotlar, hâtırası dudaklarda ebediyyen yaşasın diye, kırk yıl devamınca tahtına başka bir kral tâyin etmemişlerdir". Lâkin bu hikâye, kuru hakikatın süslemesinden başka bir şey değildir: zira, eğer Hunlar müsaade etmiş olsalardı, memnuniyetle kendilerine bir kral seçeceklerdi. 406 hücumlarında, Burgundların yalnız bir kısmı Roma arazisinde kalmış ve diğer kısmı Necker-Majna vâdisinde ikametlerini muhafaza etmişlerdir. Hunlar, 430 dan az önce onların bulunduğu yeri istilâ ediyor ve memleketlerini tahribediyorlar. Bu sefalet karşısında "Romalıların ilâhından" medet umuyorlar, vaftiz ediliyor ve sonra Hunlara hücum ederek Hunları mağlûp ediyorlar. Bundan birkaç yıl sonra, yine de Hun Hâkimiyeti altına giriyorlar (435). Hun istilâsı Majna civarında duraklamamıştı; Burgundlarla muharebe ettikleri aynı zamanlarda Franklara da yük-

lendiler. Ripaur Franklarının memleketi Ren nehrinin sağ sahilindeki kısımlarda ve hattâ Majna munsabından Ren deltasına kadar uzanan sahada bulunuyordu. Hunlar, Burgundlar memleketini baştan başa atlariyle çığniyerek tamamiyle, aşağı Ren boylarına kadar olan memleketleri yağma ettiler ve o kadar büyük bir dehşet uyardırdılar ki Franklar arasında birçokları, Ren nehrini geçerek Roma arazisine girmeyi tecrübe ederler. Lâkin, Aetius kendilerini geri püskürtmüştür (428). Böylece, aşağı doğru inerek Angl ve Sakson öbekleriyle de birleştikten sonra gemilerle karşı sahildeki Britanya'ya geçmişlerdir. Yüt'ler işte bunlardı. Son zamanlarda, bu insanların Yütland'tan değil fakat aşağı Ren boyundan geldiklerini tesbit etmek mümkün olmuştur. O halde, Britanya'da da Roma hâkimiyeti, Hunların ikamet yerlerinden uzaklaştırdıkları kavimlerin istilâsı neticesinde sarsılmıştır.

Hunların önüne, birdenbire Kuzey denizi açılmış bulunuyordu. Acaba bu istep çocukları, bu manzara karşısında neler hissetmişlerdir? Rutubetli ve tuzlu hava her halde kendilerine dokunmuş ve kurak iklime alışkın olan ciğerlerine, gökyüzü bir ağırlık vermeye başlamıştır. Buraya, ikamet için gelmediklerini biliyorlardı; hattâ yağmaya dahi pek gelmemişlerdi. Buralara sadece hâkim olmak ve gelecekte Gallia'ya yapacakları bir hücum münasebetiyle Ren nehrinin geçitlerini teminat altına almak istiyorlardı. Cermen kabileleri Roma hudutları boyunca onların iradesi karşısında boyun eğmişlerdi. Bugünkü Çekoslovakya topraklarındaki bir kısım Markoman kalıntıları, İsviçre tarafındaki Alamanlar, bazı Burgund kabileleri, Franklar ve bunlar arasında aşağı Ren boyundaki Ripuar Frankları, hepsi Hun hâkimiyeti altına girmişlerdi. 451 ve Attila, Batı Roma imparatorluğuna karşı büyük ordusunu harekete getirdiği zaman, Alaman, Burgund ve Frank efradı da ordusuna iltihak ediyordu. Sefere Thüring'ler de katılmışlardı. Kaynakların "Toringi" diye kaydettikleri bu insanlar, Harz dağları ve Thüring ormanları, Werra ve Mulde vadileri arasında yaşıyorlardı. Attila'nın imparatorluğu muhtemelen, bunun da ötesine geçiyordu; zira, Priskos'un, Attila "imparatorluğunu tamamiyle okyanusdaki adalara kadar genişletti" demesine bakılırsa, bu sözlerin Hollanda ve Danimarka adalarını ifade etmesi icabeder. Zira bu esnada Dalmaçya adalarından bahdedilemez.

Hiç şüphesiz, Hunlar bu kavimlerin sadece bağılıklarıyla yetinmişler ve ancak bazı mühim noktalara hükümdar olarak kendi

adamlarını yerleştirmişlerdir. Kuzeye doğru götüren yollar üzerinde bulunması nedeniyle Silezya geçidi kendileri için mühimdi. Herhalde Höckricht'te ele geçirilen Hun arkeoloji malzemesi, bu kapının muhafazasına memur edilen Hunlara ait olacaktır. Malzeme arasında bulunan kurban kazanı ve taç, bir hükümdar mezarının delilleridir. Daha doğuda, bugünkü Rusya'da bütün delillerin şehadetine göre sadece istep mıntakası yani Kiyef ve Perm hattının güneyinde uzanan ovalık saha Hunların eline geçmişti. Her halde Kama ırmağı boyunca bulunan malıdut sayıdaki arkeoloji malzemesi orman hududu boyunca oturan Akatzir kabilelerini bekleyen Hun muhafızlarından kalmıştır. Bu, çok muharip bir kavimdi, "hububatı tanımazdı"; hayvan beslemekle ve avcılıkla meşguldu. Volga nehri üzerinden aşağı Tuna'ya doğru Pontus göçebelerine kürkleri bunlar naklederlerdi. Kürk ticaretinin temin ettiği kâr dolayısıyla dahi, onları hâkimiyetleri altına almak Hunların menfaatleri gereği idi. Attila'nın Arıkan'dan dünyaya gelen Ellak adındaki en büyük oğlu, bunlar ve "Pontus civarındaki diğer İskit kavimleri üzerinde" hüküm sürerdi.

Hun devletinin yükseldiği bu zamanda, Asya isteblerinde de yeni bir göçebe imparatorluğu teşekkül ediyordu. İstebin yeni efendileri olan Juan-juan'lar (Avarlar?), 400 sıralarında artık, Balkaş ve Aral gölleri civarındaki bozkırlarda da kudretlerini hissettiriyorlardı. Hunlar, bunlara karşı çıkmamışlar ve bir hâkimiyet tesisine daha çok uygun görünen Batı sahalarına doğru çekilmişlerdir. Eski ana yurtları olan Talas ve Sirderya ırmakları arasındaki istebi ve bundan başka Sogdiana'yı (K'ang-kiü) terk ediyor ve Doğudaki müdafaa kalelerini, Alanların eski yurdu bulunan Aral gölü ve Hazar denizi arasındaki sahada tesis ediyorlar. Bu Doğu kapısını ellerinde tutmakla, yalnız Asya'nın diğer istep kavimleriyle değil, fakat, Çin, Hindistan ve hattâ İran'la da sıkı ilişkiler kurabilirlerdi. Ortak Juan-juan tehlikesinden dolayı, Çin'le münasebetleri samimiyet hudutlarını aşıyordu. Bu doğu hudutları sahasının Hun hükümdarı, Çin'e yalnız elçilerini değil ticaret kervanlarını da gönderiyordu. İran'da II. Yezdcerd (438 veya 439-457) ile Sasani hânedanının istilâ siyasetinin diriltilmesi sonucu olarak, Hunlarla Hazar denizi civarında birçok muharebe vukubulmuştur (445-446 sıraları). Hunlar, İranlıların devamlı düşmanlığına, 451 yılı büyük kıyamında Ermenilere yardım etmekle mukabelede bulunmuşlardır. Hattâ Kafkaslardan geçerek onlara kuvvetler de göndermişlerdir. Ayrıca, Attila, büyük bir İran seferine hazırlanmıştır. Bununla beraber ta-

savvurunu gerçekleştirememiştir. Hun arazisinden sadece Gürgân (Hyrkania)a hemhudut istep sahaları, Balkhan ve civarı, kısa bir zaman için İranlıların eline geçmişti.

Her ne kadar garip görünürse de, bu çok çeşitli kavimleri Hunlar, Romalıların müttefiki sıfatıyla ve imparatorluğun sessiz bir onaylamasıyla boyundurukları altına almışlardır. Elbette bu işbirliği sadece bir kapris veya bir tesadüf eseri değildi, iki devletin menfaatlerinin birleşmesi neticesinde oluşmuştu. İmparatorluk hemen barbarların tedirgin etmesinden kurtulacağına seviniyordu. Bir defa Hunlar, barbarların efendisi haline gelince, onları dizginlediler ve bu suretle de doğrudan doğruya Roma hudutlarının sulh ve sükûnunu koruyan beklemleri oldular. Buna mukabil Hunlar da, Pontus'tan kuzey denizine kadar uzanan sahada, dağınık bir halde yaşayan bu kavimlerin Roma İmparatorluğundan yardım ve cesaret görmeyeceklerinden emin olabilirler ve kendi başlarına kalan bu kavimlerin işini kolayca görebilirlerdi. Tabiatıyla, Hunlar hesabına Roma'nın ittifakı, istilâlar arifesinde bulundukları müddetçe değerliydi. Barbarların ülkesinde iktidarlarını sağlamlaştırırlar sağlamlaştırmaz derhal imparatorluğun başına dehşet kesildiler. Hunlardan sonra barbar dünyasında kısa veya uzun bir zaman için hâkimiyeti ellerinde bulunduran Avarlar ve Göktürklerden Bizans da aynı muameleyi görmüştür. Nitekim bu kavimler de başlangıçta Bizans'ın dostluğunu aramışlar, daha sonra başarılı seferlerini müteakip ona karşı cephe almışlardır.

Hunlar, İran ittifakı sayesinde Gotların hâkimiyetine son veriyorlar lâkin bugünkü Macar ovasının istilâsına giriştikleri zaman da teşebbüslerini Bizans'ın ittifakıyla destekliyorlardı Batı Hunları hükümdarı Uldin "Regulus" İstanbul'da bulunan Bizans İmparatoruna, 400 senesi sonunda isyan eden Bizans ordusu kumandanı Got ırkından Gainas'ın kafasını sunmakla göz yumuyor ve hareketleri etkili de oluyordu: İmparator kendisiyle ittifak aktediyor ve onu güzel hediyelere gark ediyordu. ((401 Ocak). Lâkin, Tuna-Tisa ırmakları arasının istilâsı büyük bir güçlüğü uğramadan sona ermişti. Uldin bunun üzerine, birkaç yıl sonra Batı Roma İmparatorluğu sarayı ile daha samimî münasebetlere girişmek maksadiyle, Bizans İmparatoruyla aktedilen ittifakı feshediyordu. Aslında Radagaisus Gotlarının istilâsı zamanında Roma'yı tahribedilmekten, Uldin Hunları kurtarmıştı. Bu zamandan itibaren Hun hâkimiyeti, Doğu ve Batı imparatorlukları arasında daima bir fark gözetmiştir. İstanbul tarafına

devamlı surette gürlemeler vukubulur ve öldürücü yıldırımlar savrulurken, Roma'ya çok mütebessim bir yüz gösterilmekte idi. Orduları Bizans eyaletlerini tahrip ve yağma eder ve tehdit edilen İstanbul sarayına yıldan yıla daha ağır vergiler yüklenirken Roma, Hun dostluğunun mes'ut yıllarını yaşıyordu. Şayet âsi Cermen birlikleri arada bir çok sıkıştırılırsa, müttefik Hun ordularına daima güvenebiliyordu. Bu iki nevi ölçünün izahı açıktı: Uldin'in artık Bizans'dan beklediği yoktu. Bizans'ın Trakya hududu boyunca uzanan sahaları tamamiyle kendi hâkimiyeti altına girmiş ve orada ikamet eden kavimler de kendisine tâbi olmuş bulunuyorlardı. Buna karşılık bugünkü Macar ovasını ve onun ötesine düşen Cermen arazisini ancak şimdi elde etmesi ve teşkilâtlandırması icabediyordu; burada oturan kavimler henüz kendisine karşı cephe alabilirlerdi. O halde, bütün bu kavimlere karşı komşusu Batı Roma İmparatorluğunun yardımını veya hiç olmazsa dolaylı rızasını temin etmesi menfaati icabı idi. Batı Romalılarla ittifak aktediyordu ve bu ittifak 20-30 sene Hun devletinin Roma ile münasebetlerini tâyine uygundu.

Roma'nın elinde de Hun ittifakı bir kamçı idi ve arazisine yerleşen Cermen kavimlerinin kendisine fazlasıyla yüklendikleri her anda bunu şaklatırdı. İmparator Honorius'un, 10 bin Hun süvarisinden oluşan yardımcı kıt'alarının erişmesini beklediğini duyduğu zaman Alarik, derhal uslu bir kuzu gibi hareket etmeğe başlamıştı. Roma sarayı, Hun ordularının iâşesi için Dalmaçya'dan hububat, koyun ve sığır sevkini emretmişti. Hun-Roma itifakı Cermenlere en ağır darbeyi, Ren nehri civarında indirmişti. Hunlar 436 da Ren nehrini geçiyor ve Roma arazisinde konaklayan Burgundlar arasında müthiş tahribat yapıyorlardı. Burgund kralı Gundahar, bütün soyu ile birlikte muharebede ölmüştü. Bu muharebe etrafında çok çabuk efsaneler türemiş ve daha sonra bu malzemedен Nibelungen şarkıları doğmuştur. Halkın geri kalan kısmını daha sonra Aetius bugünkü Savoy'da yerleştirmiştir (443). Hunlar, Burgundları yere serdikleri bu aynı yıl içinde Batı Gotlarına karşı da Romalılara yardım etmişlerdir. Galya'daki karşılıklardan faydalanan Batı Gotları Aquitania'dan tamamiyle Narbonne'a kadar ilerlemek cüretini göstermişlerdi (436); fakat Aetius'un meşhur kumandanı putperest Litorius, Hun yardımcı kuvvetleriyle onları merkezleri olan Toulouse'a kadar kovmağa muvaffak oldu. Bununla beraber, bilhassa Litorius'un ölümü neticesinde (439), Roma-Hun ortak kuvvetleri ezici bir zafer elde edemediler. Bu muharebelerle alâkadar olarak moralist Salvianus şu ha-

tırlanmağa değer satırları yazmıştır: “Gotları korku sardığı zaman biz, Hunlara ümit bağlamaktan sıkılmadık, Gotlar Allaha inanıyorlardı; barış için yalvardıkları zaman, biz ricalarını reddettik. Bize aracılık gayesiyle papazlarını gönderdikleri zaman, biz onları geri çevirdik... Korkularına rağmen onlar zafer meş’alesini kazandılar, buna karşılık, sonu gelmeyen gururumuz sebebiyle bizim üzerimize mağlûbiyetin talihsizliği çöktü...”

Batı Roma-Hun dostluğunun ruhu ve teminatı Flavius Aetius idi. Sarayda terbiye görmüş bir insan olmakla beraber bir defasında rehine olarak Hunlar nezdinde bulunmuş ve orada çok dost kazanmıştı. Esasen çok kabiliyetli bir genç olan Aetius’a bu Hun dostluğu bir talih getirmiştir. Zira, Roma’nın gözünde Hun ittifakının kıymeti arttığı nispette Aetius da vatani için o derece gerekli bir şahıs olmuştu. Roma kumandanları bu zamanda artık —düzenli orduların yokluğundan dolayı— barbar ücretlileri ve müttefik kavimlerin ordularıyla cenge giderlerdi. Hunlarla olan münasebetlerinden dolayı Aetius bütün ordu kumandanlarından daha iyi bir durumda bulunuyordu. Bu kabilden olarak gâsıp Johannes nâmına hatırı sayılır bir Hun ordusunu, söylendiğine göre 60 bin kişilik süvariye, harekete getirmeğe muvaffak olmuştu. Fakat gecikmiş ve bu arada Bizans’lılar Johannes’i katletmişlerdi (425). Ravenna sarayı bu şöherete haris magister utriusque militum’u yerinden uzaklaştırdığı zaman o, çok tereddüt etmemiş ve hemen Hun hükümdarı Ruga’ya sığınmıştı. Hun ordularıyla 433 de İtalya’da görünmüş ve tekrar mevkiine iade etmelerini temin etmişti. Fakat Hunların yardımını herhangi bir tarzda mükâfatlandırması icabediyordu. Bu suretle yalnız Pannonia prima ve Valeria (bugünkü Macaristan’ın Tuna ötesi sahası) değil fakat bütün dağlık sahaya kadar uzanan Drava-Sava arası da Hunların eline geçiyordu. Ancak daha önce, 424 de, Bizans’ın eline geçmiş bulunduğundan yalnız Sirmium ve civarı Roma’nın yani Doğu Romanın elinde kalıyordu. Çok sonraları, yine bir göçebe kavim olan Macarlar, Tuna-Tisa arasında yeni bir vatana kavuştukları zaman, hudut aynen Bizans cihetinden buraya kadar uzanıyordu. Hunlar, Ravenna sarayına kendilerini bağlayan dostluk neticesi olarak zorla bir işgali düşünmemişler ve Roma hudutlarına daima riayetkâr hareket etmişlerdir. O halde, bir dostluğa yakışacak tarzda ve barış yoluyla buralarını işgal etmişlerdi.

Lâkin Hun aşkı Sirmium civarında ansızın sona ermişti. Bizans sahillerinde artık Hun, güler yüzlü bir komşu değil lâkin ken-

disinden korkulması gereken haşın bir düşman oluvermişti. 403 sıralarında yeniden Daryal geçitlerini aşıyor ve Anadolu'yu yağma ediyorlar. 405 sıralarında Trakya'da seferlerini tekrarlıyorlar. Birkaç yıl sonra Hun batı cenahının hükümdarı Uldin istilâlara başlıyor. (408 yılı ortalarında) Castra Martis kalesine yerleşiyorsa da Romalılar Hun muhafızlarını para mukabilinde satın almağa muvaffak oluyorlar. Uldin 409 başında bu hakaretin intikamını almak istiyor fakat, muharebeyi kaybediyor ve adamlarının birçoğu —bilhassa birçok Skir— telef oluyor.

Lâkin bu dersin ibreti ancak kısa bir zaman için etkili olabilmiştir. 421 de İranlılarla Bizanslılar arasında çarpışma yeniden başlar başlamaz, Hunlar tekrar hücum ederek Trakya'yı tahribederler (422). Fakat artık muharebe esnasında aldıkları ganimetlerle de yetinmiyorlar. Eğer Bizans barış istiyorsa karşılığını ödemelidir. Bu esnada "barışın bahası" ancak yılda 350 libre altındı. Vandalların Afrika'yı istilâları Bizans'ı, Ortak İmparatorluğa yardıma mecbur etmişti Bu hâdise, Hunların müdahalesine yeni bir fırsat vermiştir. Belki de bu arada hükümdarları Ruga'nın ölümü (434) dolayısıyla bir sefere imkân kalmıyor. Lâkin haraç iki misline, yani 700 libre altına (50.400 solidus) yükseliyor ve bundan başka Hunlar daha başka menfaatler de koparıyorlar. İmparator gelecekte Hun firarilerini memleketine kabul etmemeyi ve mevcutları iade etmeyi teahhüt ediyordu. Hunların esaretinden kaçan Romalıları da iade edecek, yahut ta adam başına 8 solidus ödiyecekti. Hunlarla harp halinde bulunan barbar kavimleriyle ittifak aktetmiyecekti. Bu Margus barışının son maddesine göre, hudut ticaretinde Hunlarla Romalılar aynı haklara sahip olacaklardı (434). Barış anlaşması Bizans sarayını son derece alçaltmıştı; lâkin ne yapabiliirdi. Korkuyordu ve bu sebeple de karşılığını ödüyordu. Şimdi artık, Hunların Batı Roma imparatorluğunu bir nevi yağma ve istismar sahası saydıkları herkesçe malûm olmuştu. Barışa bu defa da uzun zaman riayet etmemişlerdir. Vandallar Akdenizde yeni güçlükler çıkardıkları ve Bizans donanması da askerlerle lebaleb dolu olarak memleketin limanlarından ayrıldıkları bir sırada, Hunlar da tekrar harekete geçerler. Maruz kaldıkları hakaretleri hatırlatarak Tuna boyundaki pazar yerlerinin Roma tüccarlarını öldürdüler ve Margus piskoposunun kendilerine teslimini istediler. Bu arada Sarasenlerle birlikte İranlılar ve Küçük-Asya'nın dağlık yabani kavimleri de, Bizans topraklarını tahribe koyulmuşlardı. İmparator Hunların taleplerini reddedince, ordula-

riyle Tuna'yı geçtiler ve sadece Sirmium, Singidunum, Viminacium, ve Ratiaria gibi sahil şehirlerini harabeye çevirmekle kalmıyarak memleketin içlerinde bulunan Naissus, Philippopolis, Arcadianopolis, Constantia v.s. mamur yerleri de tahribetmişlerdir (441). Sicilya'dan dönen Bizans ordusunu geçiş esnasında Trakya Chersonesos'unda mağlûp ettiler (442). Bunlardan sonra, tabiiyle yeni barış şartlarını, Attila ve Bleda tâyin etmiştir. Bizans'a yükletilen harp tazminatı en az iki üç misline çıkarıldı. Attila, ödenmeyen haracın ödenmesi maksadiyle 6000 libre altın veyahut ta 432.000 solidus istedi. Gelecekte ödenecek vergiyi de 2.100 libre altın (151.200 solidus) olarak tesbit etti. Hunların elinden kaçabilen Romalıların değerini de daha fazlaya çıkardı. Onları ya geri göndermek yahut ta fidye olarak adam başına 12 solidus ödemek icabediyordu. Romalılar, yeniden bu şartları kabule mecbur olmuştur. Hun firarilerini alakoyacaklar ve hâla yanlarında bulunanları da kendi talihlerine terkedeceklerdi (442 veya 443).

Göçebeleri tatmin mümkün değildi. Ekonomilerinin başlıca kaynağı daima ganimetti. Claudianus'un bunlar hakkında: "Geçim vasıtaları ganimetten elde ettikleridir" tarzındaki kaydı yersiz değildi; Priskos'a uyararak Jordanes de Hunları hilekâr ve yırtıcı bir kavim sayar. Ammianus Marcellinus'a göre ağgözlü, paraya haris ve itimat edilemez insanlardır: auri cupidinae immensa flagrant (paraya hırsla vanıp tutuşuyorlar). Halbuki Ammianus Marcellinus eserini yazdığı zaman Ruga veya Attila henüz hayatta değildi. Hun tahtında yalnız kaldıktan sonra Attila (445), daha 447 de barışı ihlâl etti ve büyük sayıdaki ordusuyla Trakya'ya girdi. Barbar menşeli Bizans kumandanı Arnegisculus, Dalmaçya sahilllerinde cüretkârane Attila'ya karşı çıktı; fakat Attila galip geldi. Termopillere ve İstanbul'a kadar bütün Balkan Yarımadası, yeniden Hun istilâsının dehşetini yaşadı. Aralarında Marcianopolis ve Serdica bulunmak üzere 70 den fazla şehir barbarların avı oldu. Hun hükümdarı ertesi yıl (448) Tuna nehrinin Bizans sahilinde Pannonia'dan Trakya'daki Novae (sviştov)'a kadar beş günlük mesafedeki sahalar boş bırakılmadığı takdirde, imparatorluğu muharebe ile tehdidediyordu. İlyria pazarları da, bundan sonra Tuna sahilinde kurulmıyacak lâkin Attila'nın şimdi bir hudut şehri saydığı Naissus (Niş) pazarlarında kurulacaktı. Attila, asırdide göçebe an'anesine uyarak Macarların gypü-elve dedikleri neviden bir hudut bölgesi teşkilini arzu ediyor-

du ve bu hareketiyle muhtemelen tebaasından memnun olmayanların Bizans arazisine kaçmalarına engel olmak istiyordu.

İşkence gören ve malî bakımdan son hâddine kadar sıkılan Bizans sarayı, iyi günlere kavuşmayı artık sadece Attila'nın ölümünden bekliyordu. Bununla beraber, Attila'nın katli için kurduğu proje muvaffak olamamıştı. Bu oldukça ağır bir anda vaziyet birdenbire değişmektedir. Attila Bizans'ın seçkin elçilerini iltifatla kabul ediyor hattâ Romalılardan istediği hudut şeridini de onlara terke diyordu (449). Attila nihayet Bizans'a karşı lutufkâr ve alicenabtı ve bu sadece şimdi, artık Batı Roma İmparatorluğuna işkenceye başlayabilmek içindi. Bu hâdiseyle, Hun politikasının bir dönüm noktasına erişmiş bulunuyoruz.

ÜÇÜNCÜ BAHİS

Attila ve Hunları

Yerleşik kavimler, çiftçi köylüler ve şehir sakinleri istebin çoban-
çocuklarına karşı daima bir antipati duymuşlardır. Onları barbar
sayarlar, zira sabit bir ikametgâhları yoktur ve uçsuz bucaksız is-
teblerde fasılasız olarak âvâre dolaşırlar. Acaba umumiyetle kanunları
var mıdır? Nizanılara ve yükümlülöklere uyarlar mı? Bu gibi hususları
da kendi medeniyetlerinden gurur duyan bu kimseler şüphe ile karşı-
larlar. Bütün bu taraf tutuculuklarına rağmen, göçebelîğe sevkeden
sebepler hakkında yine de isabetlifikirleri vardır. Göçebeyi bir yerden
diğer bir yere sürükleyen sebebin, onu huzursuz bırakan dolaşma
arzusu olmadığını, lâkin sürülerine ot ve su aramak maksadiyle gez-
diğini çok iyi görmüşlerdir. Gerçekten, ot istebte oldukça nadirdir ve
bu nadir nebat da, iklimin kuraklığı altında çok çabuk yaniverir.
Gökyüzünde güneş ısınmaya başlayıp ta sinek sürüleri insanı ve hay-
vanı aynı tarzda kapladığı zaman bu diyarda göçebenin daha fazla
kalması mümkün değildir; büyük sayıdaki koyunları ve atlarıyla
—sığırı nisbeten daha az tutar— daha serin ve suları daha bol olan
bir yere göçer. O halde, daha kuzeyde bulunan mıntakaları arar ve
şayet dağlık bir mıntakada yaşıyorsa kuzeydeki istep yamaçlarına
tırmanır. Kışın aksine, güneşli güney yamaçlarına, ırmakların ve
bataklıkların çalılık sahillerine, derin ve kapalı vadilere ve ormanlar
civarına çekilerek rüzgârlara karşı bir nevi korunma ve hayvanlarına
otlama veya yeşillik temini imkânını ararlar. “Haşin bir çoban” olan
göçebe, hayvanları yemlemeyi ve ahır tanımaz. Malları en büyük
soğuklarda bile açıkta titreşir ve karların altından koparabildiğiyle
yaşar. Yalnız daha hassas hayvan türleri, açık ve örtüsüz çitler geri-
sinde kışı geçirirler.

Göçebenin bütün hayatını, otlatmak suretiyle hayvan yetiştirmeğe uydurması icabetmiştir. Hayvanlarıyla birlikte daimî surette

göç edince sağlam ve güçlkle harekete getirilen taş, ağaç veya çamur inşaatı içinde ikamet edemezdi. Her tarafa nakledebileceği bir “ev” inşa etmesi lâzım gelmiştir. Bu sebeple, arabalarda ve kolayca toplanabilen çadırlarda yaşar. Göçebenin, hayvan yetiştirme dışında göçebe hayatına uygun olan diğer işlerle de ancak o nispette meşgul olması tabiidir. Ziraat az çok toprağa bağılılığı icabetitir. Bu sebeple Kırgızlar, Türkmenler ve Kalmuklar, zamanımızda bile pek mahdud ölçüde ziraatla uğraşırlar ve bunlar da yabancı menşedendirler. Nihayet göçebe, hayvanlarını yeni meralara sevkettiği zaman, ekilmiş tarlasını at veya deve sırtına yükleyemezdi. Avcı-balıkçı kavimler hayvan besleme ile uğraştıkları gibi, çiftçi köylü de koyun, sığır ve at sürüleri beslemekten geri kalmazlar. Ancak, göçebe hesabına hayvan besleme, nefsinin korumanın ve servet temininin başlıca, hattâ biricik kaynağıdır. Kaderi hayvanların kaderine o kadar bağılıdır ki bunların mahvolması, göçebenin maddeten harabolması demektir. Elinden geldiği kadar hayvanını esirger ve kendisi hesabına hayvan, yalnız faizinden faydalanacağı bir “sermaye” olduğundan, hayvanını kesmez. Bilhassa süt ve süt mahsülleriyle yaşar; eti daha ziyade avcılık ve balıkçılık yolu ile temin eder.

Hunları —Hiung-nu adı altında—, daha Çin kaynakları, hakikî bir istep kavmi olarak tasvir ederler. Bunlar “su ve ot arayarak şuraya buraya göçerler. Surlarla çevrilmiş şehirleri veya daimî ikamet yerleri yoktur, ziraat ta yapmazlar...” Ammianus Marcellinus, Claudianus gibi Batı kaynakları da Hunlar hakkında aynı nitelendirmede bulunurlar. Bu müellifler “Hunlar ziraattan kaçınırlar, onlarda hiç kimse toprağı işlemez ve bir defa olsun eline sapanı almaz; dayanıklı bir ikamet yerine, meskenlere, nizama ve belli bir hayat tarzına sahip olmadan yaşarlar. Sanki mülteciler imişler gibi kendilerine ikametgâh hizmetini gören arabalariyle bir yerden başka bir yere hicret ederler” diye yazarlar. Yakın zamanlarda Kırgızlar arasında dolaşan seyyahlar, bu göçebelerin her nevi taş ve kerpiç binalara karşı nekadard büyük bir antipati beslediklerini kaydederler. Bu satırları okuduğumuz zaman aklımıza Jordanes’in Getica adındaki meşhur eserinin bir fıkrası geliyor: “Attila, ağaçtan çatma evlerini, fethettiği şehirlere tercih ederdi”. Bu noktada hiç şüphesiz, isabetli bir dikkat mahsulü olan Ammianus’un tasvirini de zikredebiliriz, netekim Hunlar hakkında “Hiçbir zaman meskenlerin damları altına girmezlerdi” diye yazar. “Sanki mezar hücreleri imiş gibi bunlardan sakınırlardı. Onlarda,kamışla örtülü kulübelere bile rast-

lanmaz. Yabancı bir yerde dahi, ancak en büyük ihtiyaç karşısında herhangi bir evin eşğini aşarlardı, zira dam altında kendilerini rahat hissetmezler”. Bunların da başlıca gıdası süt ve etten ibaretti. Eti yarı pişmiş bir halde yerlerdi. Fatihler olmaları hasebiyle kendilerinin üretmedikleri birçok şeye sahip olmuşlardı. Şarabı ve ekmeği tâbi kavimlerden temin ederlerdi. Avlanmaktan hoşlanmışlardır; bu keyfiyeti Asya Hun hükümdarları ve Attila hakkında aynı tarzda biliyoruz.

Yalnız Mağribîler ve Tuareg’lerin dışında, Afrika göçebeləri başlıca sığır beslerler; buna karşılık Euvrasia istep çobanları at beslemeyi kendilerine en mühim meşgale edinmişlerdir. Atın yanında eti ve yünü dolayısıyla en mühim ehli hayvanları koyundur.

Batı müellifleri Hunların atlı tekniğine hayret etmekten kendilerini alamazlar. Claudianus’a göre tabiat, Hunların atlarında oturdukları kadar bir kentaur’ı bedenine sımsıkı bağlamağa muvaffak olamamıştır. Sidonius’a göre, daha anasının yardımından yeni kurtularak ayakta durabilen bir Hun çocuğunun yanbaşımda, hemen, eğilenmiş bir ata rastlanır. Bunlarda süvari, atında yapışmış gibi oturur. At, başka bir kavmi sadece sırtında taşır, fakat Hun kavmi at sırtında ikamet eder. Ammianus Equis prope adfixi (atlara yapışmış gibidirler) kaydını verir ve şöyle devam eder: Hunlar tabii ihtiyaçlarını defi için dahi atlarından inmezlerdi. At sırtında alış veriş eder, yer içer, hattâ hayvanın ince boyunna sarılarak uyuyabilir ve güzel rüyalar görürlerdi. At sırtında müşavere etmek suretiyle mühim kararlar verirlerdi. Ammianus’un bu tasvirleri itimada şayandır. Bir defasında, Tuna boyundaki Margus civarında barışı takviye maksadıyla “İskit kralları” ile buluşan Bizans elçileri, Hunlar eğerden inmek istemedikleri için at sırtında müzakerelere mecbur olmuşlardı. Bu hususta Hunlar bugünkü atlı göçebelere çok benzerlerdi. Fr. von Schwarz’ın tesbit ettiğine göre “Kırgızlar her türlü muameleyi at sırtında yapar, çaylarını ve kızımlarını at sırtında içerler ve içtimalarını at sırtında aktederler”. Diğer çağdaş bir seyyah olan W. Radloff, Kırgızlarla Altay Kalmuklarının yayan yürümek çok zoruna gittiğine dikkat etmiştir. Onun fikrine göre bunun sebebi, ayaklarının ata binmeğe alışmış olması ve çizmelerinin de yayan yürümekten ziyade ata binmeğe mahsus bulunmasıdır. Ammianus da şunları yazar: “Alan, yaya yürümeyi mevkiine lâıyk görmez ve Hunların fena yapılmış ayakkabısı da, serbest gezmeğe engel olur, o halde yaya muharebesine uygun değildir”. Zosimos, belki de Eunapios’un

kaybolan tasvirine dayanarak, Hunlardan aynı tarzda bahseder: “Arz üzerinde kendilerini emniyette hissetmezler ve at üzerinde yasarlar ve uyurlar”. Başka bir müellif, biraz mübalâğâ ile de olsa, Avarlar zeminde duramazlar, zira bacakları bu derece gelişmemiştir diyor.

At, süvarisini hiçbir zaman tanımadığı diyarlara doğru uçar. At üzerinde uzaktaki memleketleri yenmek ve kölelikte tutmak mümkün olmuştur. Hunlar, Avarlar, Göktürkler ve Moğollar, muazzam imparatorluklarını at üzerinde yaşamak sayesinde ve at sırtında muharebe ederek tesis etmişlerdir. Ziraat yapan kavimlerin durarak muharebeye alışkın yaya ordularına karşılık, atlı göçebeler muharebe taktiklerini, süratle ve hareket kabiliyetine bina etmişlerdir. Süratin muharebedeki en büyük önemini ilk defa keşfedenler onlardır. At üzerinde süratle giderken öne, arkaya, yana aynı emniyetle ok atabilmeleri sayesinde, yerleşik kavimlerin ağır hareket kabiliyetine sahip köylü orduları üzerinde, aşılması mümkün olmayan bir üstünlük temin etmişlerdir. Düşman hatları önünde şuraya buraya oklarını savurarak uçuşmuş, hücum etmiş ve sonra aniden sun’i bir ricat yapmış ve ancak düşman saflarının kesif muharebe nizamını bozduktan sonra mücadeleye girişmişlerdir. Ağır falanjlari imha eden kuvvetlerle değil, lâkin hile ile ve fazla kan kaybetmeden üstünlüğü elde etmeyi tercih ederlerdi ki işte Hunlar da böyle muharebe etmişlerdir.

Jordanes, Hunların “süratli atlılar” olduklarını itiraf eder. Sekenenin ürkek gözleri önünde bir fırtına gibi görünürler ve uçan kuş sürüleri gibi kaybolurlardı. Tabiatıyla ata çıplak binmemiş ve eğermişler, süslü gemler kullanmışlardır. Ammianus, atlarının “mütehammil, fakat şekilsiz ve biçimsiz” olduğunu söyler. Equus Gmelini, ufak lâkin mütenasip yapılı bir hayvan cinsi olduğundan bu tasvirlerle bakarak bahsedilen hayvan tipinin moğol midillisi (equus Przewalski) bulunduğunu düşünebiliriz. En son zamanlara kadar göçebenin başlıca silâhı yay idi. Hunlar da ok atma sanatlarıyla Batılıları hayran bırakmışlardır. Olympiodoros, Sidonius ve Jordanes bu vakıanın şahitleridirler. Romalılar arasında dahi rağbet gören yayaları, kendi türünde bir şaheserdi. İki tarafı kemik safihalarla takviye edilen yay, muhtelif maddelerden imal edilir ve tabii bükülmesinin aksi istikametten çekilmesi icabederdi (ters yay). Fakat diğer herhangi atlı göçebe kavim gibi onlar da yalnızca ok ve yayla yetinmemişler

ve yakın muharebelerde kılıç ve hançerle, mızrakla ve kementle mücadele etmişlerdir.

Kışın ormanlarda yaşayan ufak av hayvanlarının postunu giyerlerdi; yazın ise bez, ipek ve yün gibi daha hafif malzemeden yapılmış elbiseleri vardı ve bunları renkli işlemlerle alacalı bir hale sokarlardı. Tünik biçiminde önden açılan dizlere ve baldırlara kadar ulaşan bir manto taşır ve bunu kemerle sıkıştırırlardı. Genellikle keçi derisinden dikilmiş uzun bir pantolon giyerler ve bunun paçalarını topuakta büzerek çarıkların –çizmelerin değil– içine sokarlardı. Başlarını, tepeli ve öne doğru bükülen eğri bir serpuş (miğfer) örterdi. Tabiatıyla Hun seçkin zümresi ve zenginleri güzel giyinirlerdi. Attila'nın ziyafetine iştirâk eden ileri gelen “İskitlerin” (yalnız Hunların değil) kılıç kayışı, çarık bağı ve gemleri, altın ve çeşitli kıymetli taşlarla süslenmişti. Alelâde Hunların “manzaraları gösterişsiz idi” (Claudianus). Ammianus Marcellinus, Hunların ev ve sokak elbisesi arasında fark gözetmediklerini samimi bir hakaret ve hiddet edasıyla kaydeder. Bir defa üzerlerine giydikleri elbiseyi, sırtlarında parçalanıncaya kadar üzerlerinden çıkarmamış ve değiştirmemişlerdir. Tatarlar hakkında Rubruck, Altaylılar hakkında Radloff da aynı vakayı zikrederler.

Göçebe hayatının gayesi ilk sırada harp ve yağma idi. Bir seferde veya başka bir zaruret halinde, en büyük imtihanlara ve mahrumiyetlere dahi şikâyetsiz olarak tahammül etmek âdetti. Hunlara dair Claudianus'un bir şiiri şunları terennüm eder: “Kuzey onlardan daha yabani ve cesur bir kavim beslememiştir; ruhları o kadar metindir ki hiç bir zaman şiddetli imtihanlardan yılmaz. Barış zamanlarında ise daha çok tembelliğe isteklidir”. Bir Çin yazarı “tehlike geçince, Hunların tekrar kendilerini gailersiz hayata terkettikleri” ni kaydeder. Vakitlerini daha iyi geçirmek için tavlayı meydana çıkarırlardı. St-Chrysostomos'ın bildirdiğine göre Hunlar, daimi surette tavlayı beraberlerinde taşırlar ve bir muharebeye hazır bulundukları bir sırada dahi tavla oynarlardı. Bazan, oyunda bütün ganimetlerini, silâhlarını kaybederler, hattâ hayatlarını dahi kumara koyarak esarete düşerlerdi. Diğer göçebe kavimlerden de öğrendiğimize göre kumarı severlerdi. Meselâ Kiyef'te keşfedilen bir Macar mezarlığında pullar ve zar ele geçmiştir. Sürüleriyle fazla endişeleri olmadığından ve hayvan hemen hemen kendiliğinden otladığı için tembellik etmeye, yiyip içmeye, oyuna yetecek zamanları vardı...

Atlı göçebelerde harp ve kavim benzer kavramlardı. Priskos'un Attila'nın başkentinde rastladığı Viminacium'lu tüccarın, "İskit" hayatında en çok hoşlandığı cihet, hayatın bu kadar iptidai olması imiş. Cemiyet henüz meşgalelere bürünmüş değildi ve herkes savaşçı sayılıyordu. Lâkin ileri gelen şahıslar muharebeye yalnız gitmemiş ve bütün maiyetleriyle iştirâk etmişlerdir. Maiyetleri kısmen kölelerden kısmen de Cermenlerin "maiyet adamları" (Gefolgsleute) gibi kendilerine dehalet ederek saraylarında yaşayan ve hizmet mukabilinde iâşeden faydalanan hür kimselerden oluşurdu. Az önce zikredilen Grek tüccarının durumu, bu bakımdan ilginçtir. 441 de Viminacium muhasarasında Hunlara esir düşmüş ve zengin bir kimse olduğundan Attila'nın ileri gelen adamlarından Onegesios'un hissesine isabet etmişti. Kısa bir zaman sonra efendisinin ordusunda kendi yurttaşlarına karşı muharebe eder, Akatzir muharebesine iştirâk ile birçok servet temin eder; lâkin "İskit âdetine göre" hürriyetini kazanabilmek için muharebede temin ettiği serveti efendisine teslim etmesi icabediyordu. Artık, hür bir "İskit" olarak bir Hun kadınıyla evleniyor ve çocukları da oluyor. İyi günlere kavuşuyor, güzel giyiniyor, saçını Roma tarzında değil Hunlar gibi kestiriyor; kısacası Hun muhitine intibak ediyor. Eski efendisi Onegesios'un maiyetine giriyor ve onunla bir sofrada oturabiliyor. Şimdiki kaderini daha önceki hayatından farklı buluyor. Muhtemelen, bu nevi muharipleri diğer Hun büyükleri de hizmetlerine almış olacaktırlar. Bunun dışında bu müesseseyi diğer atlı göçebe kavimlerde de buluyoruz. Tuna Bulgar Hanları sevgili "besleme"lerinden çok defa bahsederler. Hazarlarda ise maiyet tamamiyle ücretli niteliğini kazanmıştır. O halde bu hadisede hemen bir Cermen tesiri düşünmek yerinde olmaz.

Kölelerin çoğu her işi görürlerdi. Priskos, Attila'nın zevcesini ahşap ikmetgâhında ziyaret ettiği zaman etrafında birçok cariye bulmuştu. Cariyeleri onun karşısında döşemede oturmuş, renkli ipeklerle işlemeler hazırlıyorlardı. Onegesios'un da birçok kölesi vardı. Geri dönen Attila'yı karşılamak üzere, zevcesi birçok cariye ile onun önüne çıkıyor ve Attila'nın ziyafetinde de birçok köle, ellerinde tabaklarla mekik dokuyordu. Kölelerin diğer kısmı köylerde yaşar, ziraat yapar veyahut ta efendisine başka şekilde hizmet ederdi. Priskos'un elçilik heyetiyle birlikte bir gece konakladıkları bir köyde, Bleda'nın dulu toprak sahibi bulunuyordu. Attila'nın, imparatorluk sarayına elçi tâyin ettiği Berikhos hakkında da Grek yazarı, aynı

tarzda “İskitya’da birçok köyün ağası” bulunduğunu kaydeder. Her halde, Priskos’un seyahatı esnasında geçtiği yerlerdeki köylerin çoğu da bu neviden iskân sahaları idi. Köyler, kulübe ve tahta barakalardan ibaretti ve sakinleri misafirleri darı ve bal şarabı (med) ile köleleri de yine darı fakat med yerine arpa birası ile ağırlamışlardır. Bunlar pek göçebe değillerdi; zira o takdirde ya arabalarda yahut ta çadırlarda ikamet etmeleri gerekirdi. Gıdaları ve içkileri, bunların daha ziyade yerleşik kavimler muhitinden olduklarına delâlet etmektedir.

Göçebeler de, zengin ile fakir, asilzade ile alelâde insan arasında fark gözetmişler, hattâ topluluklarının en ayırdedici özelliğini aristokratik hiyerarşi teşkil etmiştir. Yaradılıştan hâkimiyete yatgın bir unsur olduğundan, bir kavmi ve bir imparatorluğu da, iktidar mertebeleri silsilesine dayanarak teşkil ettiğinden, bütün hayatını mertebelerin tedricen yükselen sistemi işgâl eder. Yalnız siyasî teşkilâtı değil, lâkin içtimâî hayatı hiyerarşik olarak bölümlere ayrılır. Doğuştan asilzade olan sınıf, en üst tabakayı teşkil eder. Hükümdarlar, kabile reisleri, beylerin ahfadı memuriyetleri daima kendi aralarında paylaşırlar. Göçebe topluluğunda, asilzade olmayan birisinin kumanda ettiğini görmek tasavvur bile edilemez. Hâkimiyete liyakat, gerçekten ilâhî bir lûtuftur (kharisma) ve bu da kan yoluyla babadan oğula geçer. Asilzade olmadığı halde, muharebelerde sivrilene bir kimse “kahraman” (bagatur) olur. Eğer büyük bir şöhrete nail olursa, asilzade sınıfına yükselebilir; bu takdirde yeni bir asilzade ailesinin kurucusu olur. Asilzadelerin siyasî hayattaki nüfuzları büyüktür. Hernekadar, bir göçebe hükümdarı tebaasından tam bir itaat talep ederse de yine de mutlak bir hükümdar değildir: devletin ileri gelenleriyle istişare etmesi zarurîdir; lâkin isterse dediklerini yapmayabilir. Bu kabilden olarak Hun hükümdarları da “mecliste” karar verirdi.

Hiyerarşik bölüm, aul, yani aile içinde de tahakkuk eder. Her ailenin, yurtlarda sınıflarına göre tahakkuk etmiş bir yeri vardır ve bunu değiştiremez. Sofrada da, herkese sıkı bir etikete göre yer verilir ve bu bakımdan zengin ve fakir, alelâde insanla hükümdar arasında bir fark yoktur. Etiket, rütbelere göre bölümleri tahakkuk ettirmeye yarar. Attila’nın ziyafetinde, baş mevki onun sağında ve ikincisi de solunda idi. Bu suretle Attila’nın sağında Onegesios ve solunda da Berikhos oturmuştu. Arap seyyahları, Volga Bulgarları arasında da buna benzer bir nizama dikkat etmişlerdir.

Atlı göçebelerde bugün hâla, çok kadın alma adeti vardır. Tabiatıyla bir kadın için büyük bir meblâğ ödemek icabeder, hele seçkin bir kadın için büyük bir servet (kalım) gerekir. O halde, aslında ancak zengin bir adam kendine bir harem temin edebilir. Hiyerarşik nizam ruhuna uygun olarak, kadınlar arasında da fark gözetilir. Umumiyetle en yaşlısı en üst kademede bulunur ve evin hanımını da budur; diğer zevceleri bunun emri altında bulunurlar ve aslında bunlar cariyeye veya odalıklardır. Hunlarda da vaziyet böyle idi. İsa'nın doğuşundan evvel 110-104 sıralarında, bir Çin İmparatoru, siyasî menfatleri icabı bir barbar kavim olan Wu-sun'ların hükümdarına zevce olarak bir prenses göndermişti. Çin prensesi "sağ taraf zevcesi" sıfatıyla sarayın ilk hanımını mevkiini işgal etmiştir. Bir müddet sonra, yine siyasî sebeplerden dolayı Asya Hunları (Hiung-nular) da Wu-sun hükümdarına bir prenses vermişlerdir. Lâkin artık bu, mertebede ikinci "sol taraf" mevkiini almıştır. Bu neviden münasebetleri, Avrupa Hunlarında da buluyoruz. Bleda'nın ve Attila'nın da haremeleri vardı. Attila'nın ilk kademede ki zevcesini ismen dahi tanıyoruz: kendisini Ari-kan "temiz prenses" diye adlandırıyorlardı. Hernekadar, Attila'nın Ari-kan'ın yanında başka bir çok zevcesi mevcut idiyse de (son düğününü İldiko ile yapmıştı) ve hernekadar bunlardan da çocukları dünyaya gelmişse de, tahta çıkış bahsinde yine de (ilk hanımından) dünyaya gelen üç oğlu hesaba katılıyordu. Ari-kan'ın ayrı bir saraya sahip bulunması, kadınlara verilen kıymeti gösterir. Mabeyincisi, müstakil geliri vardı; köşkünde, Grek elçi hey'eti şerefine ziyafet veriyordu. Hükümdar Bleda'nın dul karısı hakkında ise Priskos ve dahil bulunduğu hey'et âzalarının geceledikleri köyün, kendisine ait olduğunu duyuyoruz. Fakat göçebe, kadını satın alırdı. Bundan dolayı oğulları ve kardeşleri gibi varislerine, diğer eşyayı bırakır gibi kadınlarını da miras bırakmasından daha tabii bir şey olamazdı (leviratus).

Hayvan, göçebenin serveti ve mevcudiyetinin temeli idi. Hayatını ve bütün düşünce âlemini, hayvanlarını otlatan bir çoban hayatı şekillendirirdi. Bunlardan sonra, göçebe topluluğunun da göçebe hayat tarzının icaplarına kendini uydurması tabii değil midir? Belirli bazı ailelerin sürülerini bir arada otlatması adettendi ve bunların sayısı devamlı olarak 6-10 kadardı. Göçebe guruplanmasının en ufak birliği olan aul, işte bu suretle meydana gelir ve aul'da birleştirilen ailelerin zaruri olarak birbirleriyle akraba olmaları icabetmezdi. Bunlar arasında, idareci ailenin "dostları" bulunduğu gibi

diğerleri de fakir veya fakirleşmiş ailelerdir ve aul'a servetlerinin bakiyeleriyle katılırlar. Aralarında hiçbir şeye sahip bulunmayan basit köylüler de vardı. Diğer taraftan, zengin bir göçebe de bir çok bini bulan hayvan mevcudunu birçok aul'a bölmeğe mecbur olurdu. Bu hallerde, aul'da bir iki aile âzası, köle bulunur, sürüleri bunlar otlatır ve malı idare ederlerdi. Sade kan esasına dayanan bağlılığın daha aul'da bile gerçekleşmediği, dikkate değer bir hâdisedir. Bu nevi bir topluluk, karışık ve çeşitli unsurlardan oluşan içtimâî bir teşekküldür. Buna karşılık, aul reisi de bir nevi "soyun reisi" olmayıp sadece idare ettiği ailenin en yaşlı âzasıdır. Aulda en çok servete, en nüfuzlu aileye ve akrabalara sahip bulunan kimse emreder. Bir aul reisi bile kendi emlakinde "bir kağandır"; zira, yalnız ailevî değil, fakat aynı zamanda siyasî bir kudret de icra eder. Bu daha ziyade tâbi kabile reisleri için geçerlidir. Tâbi kabileler kabilelere, kabileler daha büyük bir siyasî topluluk olan kabileler birliğine bağlanırlar. Tâli kabilelerde olduğu gibi bir kısım kabilelerin de ayrı ve hudutlarla çevrilmiş meraları vardır. Lâkin biri diğerinden daha iyidir. Bilhassa, kışlakların keyfiyeti, hayvan mevcudunun artmasına tesir eder. Buna göre istebde, bazı aullar ve tâbi kabileler arasında daimî surette bir muharebe hüküm sürer. Kuvvetliler daha zayıflar üzerinde iktidarlarını genişletir ve kavimler istep hâkimiyeti için azgın bir mücadelede bulunurlar. Bu akıcı ve aralıksız olarak öteye beriye dalgalanan siyasî hayatta zaman zaman irili ufaklı iktidar mihrakları teşekkül eder ve bunlar etrafında sayıları gittikçe artan tâbi kabile, kabile ve kavim teşkilâtlanır. Bu hâkim mihrakın iktidarı dallanıp budaklanınca, aileler, aullar, tâbi kavimler de, kendilerine daha fazla emniyet temin edeceği, iktidara ve maddî zenginliğe ortak olacakları ümidiyle orada birikirler. Böylece büyük istilâlar zamanı başlar. Kavimler bu siyasî teşekküle ya kendi arzularıyla katılır yahut ta kuvvet yoluyla tâbi kılınırlar. Bu minval üzere mütevazî bir başlangıçtan, bugünden yarına derhal büyük bir göçebe imparatorluğu husule gelir.

Aullar yardımcı kabilelerde, yardımcı kabileler kabilelerde, kabile itifakında ve nihayet kavimler, imparatorluk bünyesinde, bundan böyle de muhtariyetlerini muhafaza ederler. Bunlar birbirleri içinde erimezler ve sadece kum zerreleri gibi birbirlerine yapışırlar. Bu suretle en büyük göçebe imparatorluğu dahi, hakikatte hudutsuz derecede çok ve ufak, muhtar "devletçikten" oluşmuştur. Gerçekte daha aileyi bile el "imparatorluk, devlet" diye anarlar. Teşkilâtın

bu gevşekliğinden çok büyük faydalar doğduğu gibi kusurlar da hasıl olur. Hâkim sülâle, yabancı kavimleri sadece istilâ ederek onları kendi hallerine bıraktığından, iktidarı istebin her cihetine doğru büyük bir süratle genişler. İdaresi altında birçok kavim muharebe ettiğinden pek az kavim kendisine karşı gelebilir. Sonunda, hâkim kabile mağlûp kavimleri zayıf bir şekilde örtebilen, ince bir tabakadan ibarettir. Bu ince tabaka, iktidarı elinde tutabildiği müddetçe mesele yoktur. Lâkin prestijini kaybeder etmez, taht mücadelesi başgösterir yahut ta muharebede altta kalır ve hâkimiyeti kolayca sarsılır. Mağlûp kavimler isyan ederler, kavimler ve kabileler birbirlerinden ayrılırlar ve imparatorluk, kuruluşundaki süratle kendini teşkil eden unsurlara bölünür ve bundan başka bir hânedan veya başka bir kavmin idaresi altında yeniden dirilir.

Anlattıklarımızdan, bir kısım zerrelerin zaman zaman ve kavmine göre, bazan sıkı, bazan da daha gevşek bir halde birbirlerine bağlandıkları kolayca görülebilir. Tabiatıyla her kağan, Attila veya Cengizhan'ın iktidarına sahip değildi. Hiçbir otoriteye sahip bulunmayan göçebe hükümdarlarını da tanıyoruz. Hattâ çok defa kabileler ittifakının ayrı bir hükümdarı bulunmayıp yalnız kabilelerin birer reisi vardır. Bunlar ise yabancı devletlerle muharebelerde bulunur ve ittifaklar aktederler; sanki aynı siyasî topluluğun âzaları değillermiş gibi, keyiflerine göre çapullar yapar ve ücret mukabilinde yabancıların hizmetine girerler. Ancak müşterek bir tehlike anında birleşir ve birbirlerine yardım ederler. Meselâ Macarlar, Ârpád'ı kendilerine reis seçinceye kadar böyle yaşamışlardır. İmparator Konstantions Porphyrogennetos'a göre, voyvodalar ancak bazı kabileler üzerinde hüküm sürmüşlerdir. Macaristan'ın istilâsından sonra da, idareci reisini iktidarı okadar zayıflamıştı ki 8 Macar kabilesi her biri kendi başına bir hayat sürmüştür. Macarların büyük hasmı olan Peçenek kavmi de, merkezî iktidar kavramını tanımamıştır. 8 kabile tekrar 40 yan kabileye bölünmüş, her bir kabile ve yan kabileye birer hükümdar emrettiği halde kabileler ittifakı bir reisten mahrum bulunmuştur. Hunlar Akatzir kavmini yendikleri zaman bu kavim, çok kuvvetli olmasına rağmen yine de birçok hükümdar idaresinde, kabile ve soylara bölünmüş olarak yaşamıştır.

Aynı tarzda, Hunlar da zamanla daha sıkı siyasî bir teşkilât meydana getirmişlerdi. Volga nehrini geçerek Alanları ve daha sonra Gotları hâkimiyetleri altına aldıkları zaman, hâlâ bir hükümdar idaresinde bulunmaktan uzakta idiler. Ammianus'a göre "bunları

kral iktidarının şiddeti idare etmiyor, lâkin bir kabile başını fırtınalı çırpınmalarla reis seçmekle yetinmiyorlar. Fakat bundan sonra her türlü engeli aşılıyorlar.” Ammianus’a inanmak gerekirse, Gotları yenen Balamber dahi biricik hükümdar olmayıp sadece en seçkin kabile reislerinden biri idi. Bu sıralarda Hunlar, daha sonra Macarların Levedia’daki hayatlarına benzeyen gevşek bir siyasî teşekkül halinde yaşıyorlardı. Siyasî iktidar, bir kısım kabile reisleri arasında bölünür ve “hükümdar” henüz primus inter pares (benzerleri arasında birinci) dan ibarettir. Bir kısım Hun topluluklarının isyanı, bu sıralarda Hunlar arasında bunları birleştiren bağların ne kadar gevşek olduğunu gösterir. Got kralı, ücret karşılığında ordusunda çalışmağa hazır Hunları kolayca bulabiliyordu. O halde, Hun hükümdarı tarafından muharebeye gönderilen Alanlara karşı Hunların muharebe etmeleri gibi garip bir hâdise vukubulmuştur. Bir Hun gurubu Alatheus ve Saphrax Gotlarına iltihak ediyor, diğer bir gurup ta aynı surette ana kuvvetlerden ayrılarak Eflak ovasında başıboş dolaştıktan sonra nihayet Sarmatların hizmetine giriyor. 412 civarında Hunların büyük hükümdarı Karaton, daha halâ “diğer hükümdarlar arasında birinci” idi. Daha sonra da, Hunların birçok hükümdarı varsa da, büyük kağanın yanında bunlar gölgede kalırlardı. Halbuki Karaton zamanında iktidarları büyük olduğundan Grek yazarları isimlerini zikre şayan bulurlar. Bu Hun hükümdarlarından birini ismen de tanıyoruz. Tuna boyunda oturan bayların hükümdarı Uldin’i “Regulus” (Küçük kral) namıyla zikrederler. Büyük kağanın iktidarı ancak Oktar (430 da ölmüştür) ve Ruga (434 de ölmüştür) nın hâkimiyetleri sırasında, kabile ve kavim reislerinin zararına olarak kuvvetlenmiştir. Onlar artık Attila nevinden hakikî göçebe hükümdarlarıdır.

Bir kavim adını fatih kavim, kabile veya sülâlesinden alır. Türk adı 6. asır ortasında bir kabilenin ismi idi. Bu kabilenin adı istebte parlayınca sair kabile ve kavimler de onun ismini almışlardır. Uygurların 11 kabilesi arasında birinci gelen kağanın kabilesi “Uygur” dur ve bütün kabileler ittifakı ismini bundan almıştır. Tâbi veya mağlûp kavimler, fatihlerin adını kabul ediyor, Türkler veya Uygurlar oluyorlar; bununla beraber kendileri de tamamen kaybolmuyorlar. Bundan sonra da eski isimlerini taşıyorlar, şayet talih kendilerine yaver olur da, istiklâllerini tekrar ele geçirebilirlerse, eski isimleriyle tekrar ortaya çıkarlar. Ancak, müşterek menşe ve birlik şuurunu kesin olarak kaybeden kavimler veya kavim grupları fatihler arasında yok olurlar.

Hunlar arasında da herkes doğuştan Hun değildi. Çok defa Hun adlandırması, alâkadarların Hun birliği âzası bulunduğunu ifade ederdi. Priskos meselâ Hun hâkimiyeti altına giren Akatzir’lerden bahsederken “Akatzir Hunları” diye konuşur. Şan-yü Mao’tun, Asya Hun (Hiung-nu) İmparatorluğunu kurduğu zaman, bütün mağlûp kavimlerin “hepsini Hun haline getirerek bir tek ailede topladığını” Çin İmparatoruna gururla yazıyordu. Hun haline gelen birçok kavim, daha sonra, Hun hâkimiyetinin yıkılışını müteakip tekrar eski adıyla meydana çıkar. Tabiatıyla Hun İmparatorluğunun dağılması sırasında vaziyet tersine dönmüştür: şimdi artık Hunlar kendi adları yerine yeni efendilerinin adlarını alıyorlardı. M.S. 93 de aralarında birçoğu “daha uygun bir duruma erişebilmek için, menşelerini inkâr ederek kendilerinin Sien-pi olduğunu ikrar etmiştir”. İskit veya Göktürk gibi, Hun da, aynı zamanda bir imparatorluk adı idi bu sebeple de bu kadar yayılmıştı.

Mağlûp veya tâbi olmağa mecbur edilen kavimler, genellikle kavmi özelliklerini muhafaza etmişlerdir. Fatihler, istilâ ettikleri memleketin fertlerini diğer kavimler arasında dağıtmışlar ve kadınlarıyla çocuklarını ellerinden almamışlardır: Onları kendi konaklarında ve mülkleri üzerinde bırakmışlar ve sadece kendileri yeni bir yurt aramağa mecbur oldukları zaman onları memleketlerinden kovmuşlardır. Bu gibi kavimler bir dereceye kadar siyasi bir muhtariyete de sahip olmuşlardır. Tabiatıyla bunun ölçüsü, zamanın şartlarına sıkı bir surette bağlı bulunmuştur. Azgın bir düşmana karşı galipler kolayca tâbi olan kavimlere nazaran tamamiyle farklı muamele etmişlerdir. Kaybedilen bir muharebeden sonra, hakiki bir köleliğe düşen kavimleri de tanıyoruz. Bu gibi hallerde fatih, mağlûp kavimler kağanının kafatasından kupa yapmış ve ileri gelenlerinin mühim kısmı da mahvolmuştur. Bu gibi kavimlere, yabancı kağan bir reis ve idareciler verir; muhtar siyasi bir hayat süremezler. Diğer bazı kavimler, yabancı bir hâkimiyet altına girdikten sonra dahi kağanlarını muhafaza etmişler ve şayet tahtları dağılırsa kendi hükümdar hânedanından ve veraset usullerine göre bir yenisini seçebilmişler, ancak yeni efendilerinin rıza ve muvafakatini almağa mecbur kalmışlardır. “Mahkûmiyetleri” alâmeti olarak, lüzumu halinde efendilerine mahsûlleri veya nakitleriyle vergi ödemiş ve savaşçı kuvvetler bulundurmuşlardır. Hükümdarları, her yıl “sarayı” ziyaret etmekle yükümlü bulunurdu.

Ammianus, Hunların Tuna boyundaki Alanlardan yalnız bir kısmını hâkimiyetten mahrum ettiklerini veya katledediklerini,

“diğerlerini ise müttefikleri olarak yanlarına aldıklarını”, diğer bir tabirle Hun birliği âzası haline getirdiklerini yazar. Yeni tâbiler, göçebe siyasî geleneğine göre, birlikte en son mevkii işgal etmişlerdir; öncü ve artçılık gibi ağır vazifeleri bunlara verirlerdi. Hunlar, bu ilk zamanda ekseriya kendileri yerine Alanları sefere gönderirlerdi; meselâ Doğu Gotlarına karşı da onları göndermişlerdi. Daha önce gördüğümüz üzere, Doğu Gotlarının aslı kısmı Hun hâkimiyeti altına girmişti. Buna dayanarak Jordanes “Got kavmi üzerinde (Hunlar tarafından seçildiği bir hakikat) daima bir Got hükümdarının (regulus) hüküm sürdüğünü” gururla beyan eder. Bu zamandan itibaren, öncü ve artçı vazifesini Doğu Gotları görürler: safların en sonunda yine onlar bulunur. Uldin’in seferinde ise, en ziyade Skir’ler kan dökmüşlerdir; onlar da Hunlara, kendi kralları idaresinde hizmet etmişlerdir. Sonraki kralları Edeko, Attila’nın en mahrem müşavirleri arasında bulunuyordu. İstanbul’da elçilik vazifesini ifa etmiş ve sırasında, maiyetiyle birlikte Attila’nın sarayı önünde nöbet beklemiştir. Kardeşini manidar bir surette “Hunwulf” diye adlandırmışlardır. Gepidlerin başında da kendi kanlarından gelme bir kral buluyoruz. Bunlar Doğu Gotlarının şiddetli düşmanları olduklarından, Hunlar herbirini diğer Cermen kavmi iktidarına karşı denge unsuru olarak kullanmıştır. Mauriacum (Catalaunum) muharebesinde (451) artık Hun artçı kuvvetini Gepidler teşkil ediyorlardı.

Bütün bunlardan anlıyoruz ki büyük Hun hükümdarının sarayında —Priskos’un dediği gibi— “İskit krallarının” bir sürüsü kaynaşmıştır ve buna rağmen bu “İskit krallarının” pek azı Hündür. Fakat tabiatıyla çok daha ağır şartlar altında Hunlara “hizmet eden” kavimler de bulunmuştur. Jordanes’in anlattığına göre, takriben 40 sene kadar süren bir zamanda Doğu Gotları da kendilerine kral seçmemişlerdir. Volga boyunda, orman mıntakası kenarında oturan Akatzir’lerin, Hunlarla “ittifak ederek” kabile ve soy birliklerini dahi muhafaza etmek suretiyle birçok reis idaresinde yaşadıklarını, sonra ise —hıyanet suçlaması altında kalarak— siyasî muhtariyetlerini kaybettiklerini biliyoruz: Attila, en büyük oğlunu bunlara hükümdar tayin etmişti. Denebilir ki önceki kavimler göçebe kabileler ittifakının bütün haklara sahip vatandaşları oldukları halde, bu sonuncular yabancı bir idareye bağlı bulunduklarından gerçek Hun köleleri oldular.

Tâbi kavimler, ister şu ister bu türden hukuka tabi bulunsunlar hâkim tabakanın gözünde köle ve carieye idiler. Bu anlayışa Gök-

türkler’de Avarlar’da olduğu gibi Hunlarda da aynen rastlıyoruz. Attila’nın oğulları, Pannonia’ya kaçan Gotları “firarî köle” sıfatıyla tekrar hâkimiyetleri altına almayı istiyorlardı. Kendilerinde daha fazla Hun firarîsi bulunmadığını inkârâ yeltenen Bizans elçisine karşı, Attila’nın sarfettiği hakaretli sözler de karakteristiktir. Attila bu kölelerin derhal iadesini “zira, kendi malı olan kölelerin muharebede karşısına çıkmalarına tahammül edemeyeceğini” söylemiştir. Bildiğimiz üzere, “Bizanslılar barış uğruna” Hunlara ağır senevî vergiler ödüyorlardı. Hernekadar Bizanslılar bu rezaleti süslemeğe çalıştırlarsa da, Attila imparatora bu husustaki düşüncelerini açıkça beyan etmişti: “(imparator) Theodosios, asil ve seçkin bir ailenin çocuğudur; kendisi (Attila) de asilzadedir, babası Muncuk asaletini lekesiz olarak muhafaza da etmiştir. Buna karşılık Theodosios, kendisine vergi ödeyen bir köle haline gelmek suretiyle babasından miras aldığı asaleti kaybetmiştir”. Göçebe imparatorluğu büyüdükçe, yalnız kabile ve kabileler birliği değil, lâkin toptan imparatorluklar “köleliğe” girmişler ve bunların da “köleleri” bulunmuştur. Bu sebeble bir Göktürk kağanının Orhon kenarındaki kitabesi şöyle diyor: “Bu zamanda kölelerin de köleleri, cariyelerin de kendi cariyeleri vardı; genç kardeşler yaşlılarını ve çocuklar babalarını bilmezlerdi. Temin ettiğimiz ve teşkilâtlandığımız arazi ve imparatorluk okadar büyüktü”.

Göçebe topluluğu, kumlara benzer ve kolayca dağılabilen ufak zerrelere ibarettir. İstiklâlâ alışkın kısımlarını “sevgi ile değil korku ile” bir arada tutmak mümkündür. Attila’nın da bütün endişesi “İskitlerinin” firarına mani olmaktı. Düzensiz ve bir çok aullara bölünmüş insan yığınının kağan, düzenli bir kavim meydana getirir. Kavmini “düzene sokmak” ve zengin-muktedir kılmakla iftihar eder. Bundan sonra tabii kağan kavmini ve imparatorluğunu, arzusuna göre muamele edebileceği büyük ölçüde bir aul sayar. Bunu bir aile mülkü gibi taksim ile oğullarına ve kardeşlerine miras bırakabilir. Bleda ve Attila büyük imparatorluğu paylaşırlar. Daha yaşlı olması dolayısıyla Bleda büyük kısmını, Attila da küçüğü olduğundan ufağını alır. Galiba Oktar da Ruga ile aynı tarzda hareket etmişti. Babalarının ölümünden sonra Attila oğullarının bütün imparatorluğu kendi aralarında bölmek istemelerinde de bu şahsî mülk hukukî görüşü ortaya çıkmaktadır. Fakat, Cermen kavimleri isyan ederler, zira kendilerini “köleler tarzında” paylaşmak istemelerini son derece iğrenç ve hakaretli bulurlar.

Göçebe hükümdarı, istilâ edilen arazi ve taşınabilir malları üzerinde hak iddia eder. Attila, Sirmium piskoposundan kilisenin altın kadehlerini rehin olarak kabul eden Romalı tüccarı hırsızlıkla suçlar ve artık Sirmium şimdi kendisinin bulunduğundan altın kadehlerin de kendisine aidiyetini ileri sürmektedir.

Hükümdar hânedanı, kabilesi ve kavmiyle diğer kavim ve kabilelerin âdeta üzerine oturur ve bütün iktidarı ve serveti kendisi adına emniyet altına alır. “Asilzadeler”, “kraliyete mensuplar”, “Aklar” veya “Ak kemikliler” onlardır; diğerleri “karalar”dır. Başkenti “Ak kale”, kağanın çadırı ve sarayı da “dünyanın merkezi” dir. En yüksek memuriyet ve mevkileri, imparatorluğunun idare mekanizmasını, kağanın ailesi ve adamları işgâl ederler. Asya Hun İmparatorluğunun kurucusu Mao-tun, imparatorluğun belirli kısımlarının idaresini oğulları ve küçük kardeşleri adına muhafaza eder. Aynı suretle Attila da, fethedilen Akatzirlerin ve bütün Pontus civarında oturan kavimlerin başına büyük oğlunu atar. Tabiatıyla imparatorluk ne kadar büyük olursa, devletin ünvanları da o derece fazladır: bunların sayısı Asya Hunlarında 24 ve Göktürklerde 28 idi. Birçok kavimlerde, sistemli olarak ayrılmış sağ ve sol bölümlerine ve bunlara tekabül eden ünvanlara rastlarız. Avrupa Hunları sağ tarafı daha üstün saymışlardır.

Memuriyetler irsidir. Bu kaide, yalnız hâkim kabilelere değil, mağlûp kabilelere de geçerlidir. Göktürk hâkimiyeti altına girmiş bulunmasına rağmen, Sogd hükümdarı, büyük bir güçlüğüne rastlamadan tahtını oğluna miras bırakabiliyordu. Bu hususta uzaklara gitmeden de misaller bulabiliriz: Macaristan’ı istilâ eden Macarlar da, gyula ve karkhas ünvanını, hükümdar hânedanı uzun zaman elinde bulundurmuydu. Sonuç olarak en küçük kabilenin reisi dahi kendi memleketinde “kağan” bulunduğundan, elbette büyük imparatorluğun reisi, büyük kağan için geçerli olan prensiplerin kendisine de geçerli olması pek tabiidir. Bu suretle, en küçük bir kabilenin başında da bir hânedan bulunur. Göçebe devletinin, tamamen küçük ve muhtar kısımların birleşmesinden oluştuğunu, bu olay çok iyi gösterir. Rütbelere, boş birer ünvandan ibaret olmayıp fiili bir iktidarı ifade ederler. Rütbelere tekabül eden ünvanların sahipleri büyük veya küçük sayıda ordu veya kavmin reisleridirler. 395 yılında Küçük-Asya’ya akın eden Hunları, *Başık* ve *Kurşık* idare ediyorlardı. Priskos’a göre, “Kraliyet İskitleri” arasından neş’et etmişlerdi ve birçok kavim üzerinde hüküm sürerlerdi. Kabile ve ka-

vim reislerinin rütbe ve ünvanının derecesini, kabile ve kavminin kuvveti, sayısı ve nüfuzu tâyin ederdi. Göçebe topluluğunda kabile ve kavimlerin tam bir hiyerarşisiyle karşılaşırız: bu protokolden haberi olmadan, bazı kabile veya kavimlerin reisleriyle müzakerelere girecek bir yabancıнын, çekeceği vardır. Bu sıraya uymayan II. Theodosios'un elçisinin Akatzirlerde bir muvaffakiyet elde edemediğini, Priskos anlatır: aslında protokolde ikinci derecedeki bir hükümdara verilmesi icabeden bir hediyeyi, silsilede birinci ve en yaşlı hükümdara vermişti. Bu hükümdar o kadar incinmişti ki ortaklarını Attila'ya ihbar etmişti.

Büyük göçebe hükümdarı, yalnız kendi kabilesi, kavmi ve baş mevkileri üzerinde direkt icraatta bulunur; aşağı mertebedeki memuriyetleri ise, ona bağlı payeleri işgal edenler doldururlar. Asya Hun İmparatorluğunda, 24 baş mevkii işgal eden kimseler tabur, bölük ve takımların başına kumandanlarını kendileri seçerdi. Aslında halk daima onlu sisteme göre kıt'alara ayrılmıştır. Asya Hunlarında en büyük mevkiyi işgal edenlere "on bin atlı" denirdi. O halde, göçebe kavimlerin siyasî teşkilâtı aşağı doğru kademeli olarak bölünmektedir. İyi bir tarzda inşa edilmiş hiyerarşik bir nizamda kabile, diğer bir kabile üzerinde, kavim de diğer bir kavim üzerinde hüküm sürer.

İktidar sahipleri ve mes'ut mensupları, kağan'a neler borçlu bulunduklarını iyi bilirler. Onunla yükselmişlerdir ve onunla çökecek veya onun tarafından indirileceklerdir. Kaderlerinin tamamen kağanlarının kaderine bağlı bulunduğunu hissederler. İyi ve kötü günlerinde ona yardımeder, emirlerini uysallıkla takibederler. Hâkimiyetlerini ancak bu suretle, bu derece birbirlerine bağlılıkla ve askerî bir disiplinle daha sonrası için de temin edebilirler. Sayıları, mağlûp kavimlere nazaran yok denecek kadar azdır. İmparatorlukları büyüdükçe, kendileri de bir imparatorluk ve kağan'a sahip bulunan kavimleri hâkimiyetleri altında toplarlar. Bu suretle sonunda, "kölelerinden" oluşan çoğunluk üzerinde ince bir tabaka teşkil ederler. Taht değişmelerinden korkarlar, geleceğin kendileri için neler hazırladığını, bir gün gelip te kağanlarına ait mezarın kendileri için de kazılmış bir kuyu olmayacağını önceden bilemezler. Yeni hükümdar etrafında bir kavganın kopması ve onun yerini tutamaması mümkündür. İktidar dengesi sarsılır ve günün birinde imparatorluk dayanaksız bir köşk gibi yıkılabilir. O vakte kadar o derece çok halk yığınları üzerinde hükümsürenlerin şimdi artık, önceki kölelerine hizmet et-

mesini öğrenmeleri gerekir. İstep kavimleri, mümkün olduğu kadar kabiliyetsiz bir halefin tahta çıkmamasına dikkat ederler.

Zikrettiğimiz gibi, göçebe hükümdarları çok kadın bulundurmuşlardır. Fakat birçok oğulları arasında birinci derecedeki kadınlarından doğan ilk çocuğu genellikle tahta namzet saymışlardır. Lâkin en yaşlısının miras alma hakkı zarureti de yoktur. Şayet bir hükümdarzâde, müteveffa babasından iktidarı çok genç yaşta alır, yahut ta başka bir sebeple tahta liyakatsizliği görülürse, hükümdarlık ünvanı bir kardeşine ve hususiyle kaidevî olarak müteveffa hükümdarın bir kardeşine intikal eder ve ancak genç hükümdar bunun ölümünden sonra verasete hak kazanabilir. Fakat, ancak hükümdar ailesinin hâkimiyete hakkı olduğundan kimse şüphe etmez. Esasen iktidar için özel bir ehliyet, ilâhî bir lutuf (kharisma) şarttır. Bunu efsanevi bir ced ve ilâhî bir kahraman hânedan namına temin etmiştir ve o zamandan beri bu ehliyet soyun bütün âzalarına babadan oğula intikal etmektedir. Şu hale göre, göçebe veraset tarzı ne soy hukukuna, ne primogenitura'ya ve ne de idoneitas (liyakat, münasip olma) prensibine dayanmayıp bu üçünün birleşmesidir ve gereğine göre bu üçünden biri gerçekleşir. Bu usulü Asya Hunlarında, Göktürklerde, Eftalitlerde ve birçok diğer göçebe kavimlerde ve bunlar arasında Avrupa Hunlarında da görüyoruz.

Avrupa Hunlarının, ismen tanıdığımız ilk hükümdarı Balamber'dir. Hunları Gotlara karşı sevkeden o idi (373-375 sıralarında). Adını duyduğumuz müteakip Hun hükümdarı Uldin (400) dir. Lâkin Uldin, sadece "regulus" dur. Hunların batı cenahı reisi bulunan bu zat, belki de hükümdar hânedanına mensup değildi; son defa kendisinden 409 da bahsedilir. Karaton'un artık bütün Hun ittifakının reisi bulunduğunu kesin şekilde biliyoruz. İsmi yalnız Olympiodoros ve 412 hâdiseleriyle alâkadar olarak kaydeder. Oktar ve Ruga (Rua) Attila'nın babası Muncuk'un kardeşleri idiler ve şüphesiz olarak büyük hükümdar soyundandılar. Attila'nın başka bir amcası hakkında da bilgimiz vardır. Bunun adı Aybars (Ay-pars) idi. Oktar ile Ruga'nın iktidarı daha önce aralarında paylaşmış olmaları muhtemeldir. Birincisi 430 sıralarında diğeri ise 435 de vefat etmiştir. Ruga'nın ölümünü müteakip kardeşi Muncuk'un en yaşlı oğlu Bleda tahta çıkmıştır. Tahta çıkar çıkmaz, küçük kardeşi Attila'yı ortak hükümdar olarak yanına alır ki kendisini bu karara sevkeden âmilleri tanımamakla beraber, Priskos'un tasvirlerine dayanarak, zorba ve iktidara haris bir adam olan kardeşinden çekindiğini düşünebiliriz.

Bu sebeple hükümdarlığının yarısını, rahatça iktidarda kalabilmek maksadiyle ona terketmişti. Bununla beraber Bleda, akibetten kendini kurtaramamış, ağabeyisinin vesayetini ve otoritesini fazlasıyla hakaretli sayan Attila tarafından bertaraf edilmiştir (445). İmparatorluğu beraber idare ettikleri sırada, bütün âlâmetlerin ifadesine göre Attila'nın arazisi Doğuda, Bizans hudutları boyunca uzanmış ve Bleda'nın hissesi de Batıda bulunmuştur. Oktar ve Ruga zamanında Hunlar, arazilerinin en batı hudutlarını teşkil eden Kuzey denizine kadar ulaşmış bulunuyorlardı ve Aetius'tan Pannonia'yı temin eden de Ruga idi. Bu suretle, Attila'nın barbarlar cihetinde fazla mücadelesine lüzum kalmadığından dikkatini daha ziyade Roma İmparatorluğu tarafına çevirmişti. Avrupa Hun İmparatorluğunun temellerini Attila değil, lâkin direkt selefleri atmışlardır.

Tahta geçişin ameli tezahürlerinden anlaşıldığı üzere, uzun zaman, belki haleflerin çocuk yaşta bulunmaları ve belki de kabiliyetli birisinin bulunamaması gibi sebeplerle, Hun İmparatorluğu müteveffa hükümdarın oğluna değil, lâkin kardeşine intikal etmişti. Tahta geçiş kardeş dalından da keza primogenitura prensibine uymuştur; bu sebeple tahtı Attila değil, Bleda işgâl etmişti. Jordanes'e göre, Attila'nın birçok çocuğu vardı. Buna rağmen, Attila'ya halef olmak bahsinde, yine de Attila'nın ilk karısı Arıkan'dan dünyaya gelen üç kardeş nazarı itibare alınmıştı. Her nekad Attila, oğulları arasında en küçüğünü en fazla sevmiş ise de, yine de tahta halef olarak onu değil, lâkin en büyük oğlu Ellak'ı tâyin etmişti. Priskos'un da katıldığı ziyafette, Attila'nın yanında, sedirin üzerinde Ellak'ın oturmasından bu neticeyi çıkarıyoruz. Başka bir defasında Ellak'ın yerini Ayybars almıştı. Bu hâdisede de kardeş dalının hukukî iddiası ortaya çıkmaktadır.

İstebde, içtimai ve siyasi hayatın hudutları silinir ve âdeta sonsuzluk içinde açılarak hâdiseler kozmosta cereyan ederler. Prehistorik insan da bu tarzda yaşamış ve bu hayat tarzından, Çin'de ve Asya isteblerinde bazı bakiyeler kalmıştır. Kadınların ve kölelerin hükümdar çadırının ne tarafında oturacakları, sofradaki nizamın ne olacağı ve ölünün ne gibi merasimle öteki dünyaya gideceği gibi gündelik hayatın bütün meseleleri, kozmik bir esas üzerinde ortaya çıkar. Tabiatıyla devlet de sadece siyasi mânâsını kaybederek kozmik unsurlarla dolmuş ve imparatorluk kuvvetli kağanların elinde adetâ kâinatın küçültülmüş bir kopyası manzarasını almıştır.

Kuzey, aslî yönlerin başıdır. Kâinat, sabit bir nokta olan kutup yıldızı etrafında döner. Bu sebeple, insan topluluklarında iktidar sahibi herkes, hükümdarlar ve aile reisleri, mevkilerini kutup yıldızı altında işgâl ederler. Hükümdarların geniş ve bir yatağa benzeyen tahtı, sarayın kuzey kısmında bir yükseklik üzerinde durur ve “dünyanın merkezini” temsil eder. Hiç kimse hükümdardan daha yüksekte bulunamaz. Aynı tarzda sarayın kuzeyinde ve güneyinde ikametgâh bulundurmak yasaktır. Asya Hunları (Hiung-nular), 4 yöne denk düşmek üzere imparatorluğun başlıca 4 memuriyetine “dört köşe” adını verirlerdi; bunu takibeden derecelerin isimleri de sembolikti: ve “altı köşe” yi bunlar teşkil ederdi. Bütün bu adlandırmalar kozmogonik tasvirlerin etkisine tanıklık eder. Asya Hunları, ordu saflarında toplandıkları zamanlarda dahi kâinat nizamını taklit etmişlerdir. Çinliler gibi onlar da, aslî yönleri renklerle işaretlemişler, buna uyarak atlarını aslî yönlerin renklerine göre tertip etmişlerdir: onlara göre de seçkin yön olan batıya kıratlar, doğuya gök (boz), kuzeye yağız atlar ve güneye de doru atlar yerleştirirlerdi. Çinlilerin kayıtlarına göre ayın ilk yarısında hücumlar yapmış ve ikinci yarısında sür’atle geri çekilmişlerdir. Daha sonra Gökürkler de böyle hareket etmişlerdir.

Kağan sadece siyasî bir iktidarın fevkinde bir mânâ ifade eder; o, beşerî bir cemiyette kâinat nizamının muhafızı ve lüzumu anında koruyucusudur. İnsanlarla kâinat arasındaki âhengi o temin eder ve bu âhenk bozulduğu zaman, halkın başına büyük felâketler ve âfetler yağar. Mevkiinden dolayı kavmi ile âli kudretler ve ruh âlemi arasındaki aracı da kendisidir. Bundan dolayı “ruhanî” hizmetini de ifa eder. Kurban kazanı ve kadeh, iktidar alâmetleri arasında bulunur. Sorumluluğu çok büyüktür: yalnız dünyevî düşmanlarla değil, aynı zamanda kozmik kudretlerle de mücadelesi icabeder. Tebaası kendisinden kötü ruhlara karşı gelmesini ve buna karşılık kendilerine iyi ruhların yardımını temin etmesini arzu eder. İktidarı sihirli bir kuvvet taşır. Buna rağmen, bir defa memlekete tabîi âfetler, kuraklık veya don âriz olursa, hâli fenadır. Tebaası üzerine saldırır ve çok defa öldürürler bile. Kağan âdeta, kavminin geleceğini, mahvını veya yükselmesini elinde bulundurur.

Göçebe hükümdarını hâkimiyete özel bir “ehliyet”, kharisma yetenekli kılar. Bu kharisma’yı hânedan adına ekseriya kendisi değil, efsanevî bir ced, bir heros temin etmiştir. Garip ve şaşılacak bazı alâmetler halka hükümdarlarının “doğumunu” ihbar ederler. He-

ros'un ebeveyninden biri, annesi veya babası, bir kuş veya yırtıcı bir hayvandır. Efsaneleri meydana getiren düşünce âlemi, bu suretle hâkim ailenin sihirli iktidarının meşneini ve kâinatla arasındaki münasebeti izah etmeyi tecrübe etmektedir. Moğol hânedanı kendini, gök bir kurtla beyaz bir dişi geyikten neş'et ettirir. Göktürk menşe efsanesine göre kurt anadan doğan çocuk rüzgâr estirdiği ve yağmur yağdırdığı halde, tabii anne ve babanın çocukları olan kardeşleri, alelâde faniler olarak kalmışlardır.

İmparatorluğun kuruluşunu Çin imparatoruna haber veren bir mektubunda, Asya Hun hükümdarı Mao-tun, "göğün tahta çıkardığı büyük şan-yü" ünvanını kullanıyordu. Oğlu ve halefi, kendisinden daha da azametli sözlerle bahsetmiştir: "Göğün ve toprağın can verdiği ve güneşle ayın mevkiine çıkardıkları, Hiung-nu kavminin büyük şan-yü'sü". Şan-yü, arz üzerinde, bütün kâinatın iradesi ve tüm yardımıyla hüküm sürmektedir. Tebaası önünde, göğün oğlu ve göğün kopyası gibi görünür. Bir Çin kaydına göre Asya Hunları hükümdarlarını "göğün oğlu" diye isimlendirirlerdi. Aslında hükümdar ünvanı olan şan-yü kelimesinin de mânâsı "büyük" ve "geniş" idi, ve bu da temsil ettiği göğün böyle olmasından ileri gelirdi. Sonraki asırlarda da, ilâhî lutufkârlık nazariyesi kuvvetini kaybetmemiştir. Orhon Türk kitabelerinin bir yerinde şu sözleri okuyoruz: "Tengriteg tengride olmuş Türk Bilge kağan" (Ben ilâhlara benzeyen ve gökte doğmuş Türk Bilge kağan).

M. S. 448 de İstanbul'dan hareket eden Bizans elçileri, bugünkü Niş'e doğru yol alarak Attila sarayına gidiyorlar; beraberlerinde Priskos da bulunmaktadır. Bu elçilik heyetine daha İstanbul'dan iki Hun katılmıştır; bunlar imparator nezdinde elçilik yapmışlar ve şimdi de yurtlarına dönüyorlar. Serdica'ya (Sofya) vasıl oldukları zaman heyet büyük bir ziyafet çekiyor, tabiatıyla bu ziyafete refakatlerindeki Hun elçilerini de dâvet ediyorlar. Yiyip içme sırasında, Hunlar Attila'nın ve Bizanslılar da imparatorlarının övülmesine koyulmuşlardır. Bizanslılardan biri -biraz düşüncesiz bir hareketle- bir insanın ilâha benzetilmesinin doğru olmayacağı görüşünü ileri sürer. Tabiatıyla insan dediği Attila ve ilâh da Teodosios idi. Bunun üzerine Hunlar son derece hiddetleniyor ve gittikçe gazaba gelerek küfürler savuruyorlar. Elbette Bir Grek olan Priskos, hernekadar bu durumu gayet hakimane bir surette söylemeden geçmişse de, Hunlar tam aksine, Attila'nın ilâhî bir menşeden olduğunu beyan ettikleri halde imparatorun sadece insan olduğunu kabule taraftardılar. Bizanslılar,

her halde bu işe çok hayret etmişler ve bir barbarın ilâhî bir menşeden olabileceğini bir türlü anlayamamışlardır. Prikos, Attila'nın sarayında bu kendine has Hun anlayışına tekrar rastlamıştır. Bir defasında Hunlar kendisine, orman mıntakası civarında sâkin Akatzirleri nasıl hâkimiyetleri altına aldıklarını anlatmışlardır. Muvaffakiyetlerine bir Akatzir hükümdarı yardım etmiş ve bu sebeble Attila kendisini bol ihsanlara garketmek istemişti. Lâkin berikisi, bir hileden şüphelenerek dâvete icabet etmemiş ve bir insanın tanrının huzuruna çıkmasının zor olduğu haberini göndermişti. Daha güneşe bile gözlerini kırpmadan bakamazken, tanrıların en büyüğüne nasıl bakabilirdi.

“Göğün oğlu”, dünyaya sonsuz bir kibirle bakar ve bütün gördüklerinin kendisine ait olduğunu sanırdı. İlâhî bir seçim ve yüksek bir misyon hukukuna dayanarak bütün dünyayı kendisinin sayardı. Miraslarına konmak ve bütün dünyaya hâkim olmak gayesiyle delice ülkelere ve kavimlere saldırmıştır. Çadırı kâinatın merkezi olduğu gibi, imparatorluğu da muhayyelede kâinatı kavramakta idi. Göktürk kağanının imparator Maurikios'a hitabeden mektubu, bütün göçebe çoban hükümdarlarının karakterine tanıklık etmektedir. “7 kavmin kumandanı ve 7 ülkenin sahibi büyük kağandan, Romalıların imparatoruna...”; tabiatıyla burada 7 kelimesini lafzî mânâda anlamak doğru değildir. Bu azametli konuşma tarzı, gerçekten fiilî iktidarlariyle de uygun bulunmamıştır. 400 sıralarında Hunlar, aşağı Tuna boyunda henüz korkunç bir kuvvet ifade etmedikleri halde, hükümdarları Uldin yine de Bizanslılara karşı sanki dünya kendisine hizmete hazırmış gibi bir tavırla çıkışıyordu. 408 sıralarında cereyan eden Hun muharebelerinde, magister militum per Thracias kendisine sulh teklifinde bulunmasına rağmen, Uldin cevap yerine doğmakta olan güneşi göstererek: istersem güneş ışıklarının eriştiği her yeri, kolayca işgal edebilirim. Uldin'in tavrında henüz blöf gibi görünen hâdiseler, Attila'nın hâkimiyeti zamanında arık hakikat olmuştur. Attila gerçekten bütün “İskitya” üzerinde hüküm sürmüş ve Bizans İmparatorluğunu, da kendisine vergi ödemeğe zorlamıştı. Bir defasında hayvan otlatırken ovada, eski bir kılıç bulunmuştu. Bulunan kılıcı Attila'ya götürmüşler (Priskos'u takiben Jordanes'in dediğine göre) Attila buna çok sevinmiş, “projelelerinde çok cüretkâr olan hükümdar, kendisinin artık bütün kâinatın hükümdarı olarak atandığını sanmıştı”.

Bizans elçi heyeti Hun sarayında, Attila ile konuşmak icabettiği zaman her barbarın titremeğe başladığını duymuştu. Bu bakımdan

Skir hükümdarı Edeko bir istisna idi. Hattâ Attila'nın büyük oğlu Ellak dahi, babasının gözüne bakamazdı. Bizans ve İtalya elçileriyle birlikte, Priskos'un da iştirâk ettiği ziyafette Ellak, sedirde babasından riayetkâr bir mesafede oturmuş ve gözlerini devamlı olarak yerde gezdirdiyordu. Herkes Attila'nın emirlerine kölecesine itaat ederdi. Jordanes'in yazdığına göre, "krallar ve çeşitli kavimlerin reisleri, muhafızlar gibi talimatını beklemişler ve gözleriyle işaret ettiği zaman hepsi, mırıldanmadan fakat titreme ve korku içinde önüne gelmişler ve kendilerinden istediği hususları kesinlikle yerine getirmişlerdir". Tabiatıyla Attila, ileri gelen adamlarını düşünmüştür de. Bizanslılar, Attila'nın elçi olarak Bizans'a Hun reisi Onegesios'u göndermesini istiyorlar. Onegesios ise şu cevabı verir: Elçi olarak Bizans'a gitmemin çok önemi yoktur; zira imparatorun müşavirlerine ancak, Attila'nın bana emrettiği hususları söyleyebilirdim. Yoksa acaba Romalılar, ricaları karşısında yumuşak davranacağımı ve efendime hiyanet edeceğimi, aldığım İskit terbiyesini, karılarımı ve çocuklarımı unutacağımı mı zannediyorlar? Romalılar arasında zengin olmaksızın Attila'nın hâkimiyeti altında köleliğe memnuniyetle katlanacağımı bilsinler.

Korkutma, göçebelerin en eski taktiği cümlesindendi. Kendisinden korkulan birisinin kolaylıkla ülkeler fethine muvaffak olduğunu göçebeler de biliyorlardı. Jordanes'e göre, Attila'nın şöhreti o kadar müthiş idi ki herkesi korku sarmıştı. "Kavimleri sarsmak maksadiyle arz yuvarlağının dehşeti olarak dünyaya gelmişti". Daimî surette tehditler savurmuştur. En küçük hakaret müthiş bir hiddetine sebeb olmuş ve Romalıları harble tehdit etmiştir. Bu suretle ordularını harekete getirmeden birçok emeline nail olmuştur. Bir Hun sıfatıyla, imparatorun başlayarak herkesin kendi iradesi önünde eğilmesini ne mesut bir memnurlukla seyretmiş olacaktır. Şüphesiz "azameti" ve hiddetiyle çok defa kuvvetini duymak ve duyurmak istemiştir. Bir defasında Roma menşeli bir kâtipi yüzünden imparatora ders vermesi, her halde kendisi hesabına büyük bir neş'e sebebi olmuştur. Theodosios, onun kâtibine vaadettiğini vermeliydi: zira imparatora yalan söylemek yakışmazdı.

Tabiatıyla Bizans sarayı Attila'ya, kendisini diğer barbarlardan farksız saydığını her fırsatta bildirmiştir. Göçebe fikir âleminde yaşadığından kendisini göğün oğlu tasavvur eden Attila'yı, bu muamele son derece rencide etmiştir. Her şeyden önce imparatorun "her nevi olur olmaz insanı" Hun elçisi tayin etmesini büyük bir hakaret

saymıştır. Attila, yalnız konsüllük yapmış, kibar insanlarla müzakerelere istekliydi. Bizans sarayı ise, önceki Hun ve diğer İskitya hükümdarlarına dahi her hangi bir haberci veya askerin elçi olarak gönderildiğine işaret ederek bu hususa riayet etmek istememiştir. Lâkin, Attila fazla ileri gitmemiş ve Bizans elçileri Roma İmparatorluğunun zengin ve yüksek seviyeli vatandaşlarından bulundukları zaman, hemen güler yüzlü davranmıştır. Böyle zamanlarda Attila değişirir, nazikleşir ve alicenap oluverirdi. Yolculuğun zahmetlerinden onları korumak maksadiyle hududa kadar gelenleri karşılar ve hemen uygun davranışlarda bulunur ve onları ihsanlara garkederdi. Attila her ne bahasına olursa olsun, imparatorun kendisini aynı mertebede bir prens saymasını temenni etmeyi isterdi. Honoria ile izdivaç tasavvuru da, bu gayeye hizmet ediyordu. Gerçi Honoria delâletivle siyasi menfaatlere erişmek istemişti: zira Honoria'nın kocası sıfatıyla Batı imparatorluğunu kolayca ele geçirebilirdi. Lâkin, bu meselede dinastik sebeplerin de rol oynadığı şüphesizdir. Vandal kralı Geizerik'in büyük oğlu az evvel III. Valentinianus'un henüz altı yaşındaki kızı Eudokia'yı nişanlamıştı. O halde neden kendisi de zevce olarak bir Roma prensesi alamasındı? Horonia ile izdivacı, bütün dünyaya onun imparatorla aynı derecede bir hükümdar olduğunu gösterecekti.

Bizanslılar ise tabiatıyla fiili iktidarlarının azalması nispetinde otoritelerine daha çok iltimam ederlerdi. Fakirleşmiş zenginler gibi, hiç olmazsa görünüşü kurtarmak isterlerdi. Barışı elde edebilmek maksadiyle Bizans sarayı, Attila'ya gönderdiği meblâğın hizmeti karşılığı kendisine ödenen ücret olduğunu yayar. Meselenin garip tarafı da Attila'nın bu oyuna uyarak imparatorun kendisine magister militum ünvanını vermesine rıza göstermesiydi. Bu yüksek Bizans ünvanı, şüphesiz gururunu okşuyordu. Attila'nın cüretkâr prestij meselesinden, böyle şeklen imparatorun memurluğu meydana çıkıyordu. Az sonra Priskos, Hun hâkimiyeti altında yaşayan Pannonia'da sâkin bir Romalıdan, artık Attila'nın bu Bizans ünvanını az gördüğünü ve imparatorluk arazisine göz diktiğini duymuştu. "Zira mareşalleri imparatorluk nezdinde kıymetsiz birer köle oldukları halde, kendisinin nazarında Romalıların imparatorlarıyla birlikte eşit hukukta erkekler olduklarını mırıldanarak söylüyordu". Bu kendini beğenmiş adam, ruhunun derinliklerinden konuşuyordu.

Jordanes'in tasvir ettiği Attila siması, en ufak hatlarına kadar, her şeyi ile bir atlı göçebe hükümdarını göstermektedir. Bu, Avar kağanı Bayan veya Göktürk kağanı Silzibul gibi bir insandı.

Jordanes'ten öğrendiğimize göre “azametle dolaşır, mağrur vücudunun kuvvetini hareketleriyle tebarüz ettirmek gayesiyle, gözlerini sağa sola çevirirdi. Muharebeden hoşlanmasına rağmen yine de ileriye görerek hareket eder ve aklıyla birçok gayelerine erişirdi. Kendisine yalvaranlara karşı merhametli davranır ve kendine tâbi olanlara karşı lutufkâr hareket ederdi. Kısa boylu, geniş omuzlu idi. Büyük başına nispetle gözleri ufaktı. Seyrek sakalı artık kırlaşmıştı. Yassı burnu ve biçimsiz suratı, menşeinin damgasını üzerinde taşıyordu”. Tasvir, Attila'nın mongoloid tipinde Türk ırkından olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Çehresinin yassı burun ve ufak gözleri yanında, tıknaz boyu ve kısa boynu buna delâlet eder. Seyrek sakal ise, Türk ırkına mensup Asya göçebelerinin (Kırgızlar v.s.) bariz bir vasfıdır.

Atlı çöbenin en çok hoşlandığı hile idi. Taktiği de buna dayanırdı. Attila, hakikî bir göçebe hükümdar sıfatıyla “haşinliği yanında kurnaz da olduğundan birçok emellerine aklı sayesinde erişirdi (Jordanes)”. Priskos, Attila hakkında onun entrikacı Hun düşüncelerini aydınlatmağa yarayan birçok hikâye nakleder. Attila'nın, Bizans elçi heyetini zekâsiyle geçmiş olmasına âdeta seviniyoruz. Bizans sarayının hayatına karşı tertibettiği suikastten hiç haberi yokmuş gibi hareket etmiştir. Vigila adını taşıyan Bizans tercümanının, kendisini işfala tahsis edilen meblâğ ile İstanbul'a dönmesine göz yumar, lâkin Vigila'ya ve elçilik heyetinin diğer âzalarına, Bizans sarayı ile kendisi arasındaki çekişme halledilinceye kadar günlük ihtiyaç maddeleri dışında Roma esirleri veya diğer barbar köleleri, at ve diğer mal alımlarını yasak eder. Priskos'un kaydettiğine göre “barbar bunu, bu altını niçin getirdiğine dair yeterli bir izah bulamadığı için, kurnazca bir hesaptan dolayı yapmıştı”. Nitekim de öyle oldu. Vigila, para ile tekrar Hunlara dönünce hemen etrafını çevirdiler ve parayı elinden aldılar. Kendini müdaafayı tecrübe edince de, Attila bağırdı: “Haydut köpek seni, kurnazlıkla kendini hüküm giymekten kurtaramaz ve lâyıık olduğun cezadan kaçmak için yeter derecede uygun bahaneler bulamazsın. Sende, kendine ve adamlarına lâzım olduğundan, hattâ at ve hayvan satın almaya ve kölelerin azad edilmesine lüzûmu olanından fazla para var; halbuki Maximos ile yanıma geldiğin zaman bunu menetmiştim”. Lâkin sonunda yine de, hiddeti sükûnet bularak kendini kurtarmak için ödediği 50 altını almakla yetinmiştir.

Barbarlar ve bilhassa göçebeler, ilk sırada ganimetle zenginlemekten hoşlandıklarından tabiatıyla Bizanslıları ve Romalıları

ellerinden geldiği kadar yüzmüş ve emmişlerdir. Bizans ve Roma yazarları, bu sebeple sık sık barbarların paraya haris olduklarını zikrederler. Attila hakkında da aynı tarzda konuşurlar. Aetius tarafından kendisine hediye edilen kâtibine, imparator Theodosios, Hunlarla kendileri arasında barışı temin ettiği takdirde zevce olarak zengin bir kız vaatetmiş, lâkin arada imparator bu kızı başka birisine vermişti. Tabiatıyla kâtip derhal Attila'ya şikâyetle bulunmuş ve Attila da onun tarafını tutmuştur. Attila, sarayında ikamet eden Bizans elçileri vasıtasıyla Bizans imparatoruna, kâtibine bir vaatte bulunduğunu hatırlatmış ve bunu tutmasını, zira imparatorun yalan söylemesinin uygun olmayacağı haberini göndermişti. Priskos'un kanaatine göre, "Attila, şayet Romalılardan çok zengin bir kız alırsa kâtip kendisine para vaatettiği için bu emri vermişti". Bununla beraber Attila, yalnız kendisinin değil adamlarının da menfaatlerini gözönünde bulundururdu. Priskos'a göre, "major domus"u olan Onegesios geri dönünceye kadar Attila, kendilerini alıkoymuştu. Bunu da, Onegesios imparatorun kendisine gönderdiği hediyelerden başka elçilerden de daha fazla ümit ettiklerini alabilsin diye böyle yapmıştı". Zengin hediyeler alabileceklerini bildiklerinden, Attila'nın elçileri öyle mühim sebepler zuhur etmeden de Bizans'ta görünürlerdi.

İktidarının doruğunda bulunan Attila'nın yerinde başka birisi olsaydı, muhteşem libaslar içinde gezer ve altın-gümüş içinde yüzerdi. Lâkin Attila böyle yapmadı, sadeliği severdi. Elçilik arkadaşlarıyla birlikte ilk defa Priskos'u huzuruna kabul ettiği zaman, Attila alelâde tahta koltukta oturuyordu ve ikamet ettiği çadır da herhalde fevkalâde bir şey değildi. Hiçbir tarafta ihtişamdanda eser yoktu. Kendisine, başkentinde lâyikiyle işlenmiş aşhâp bir saray yaptırdığı hakikattir. Lâkin bu şaşılaştıran muhitte hükümdar Attila herhangi adı bir Hun kadar sade yaşardı. Misafirlerine gümüş tabaklar içinde çok çeşitli yemekleri ikram ettiği halde, kendisi tahta bir tabak içinde sadece et yemeğiyle yetinmiştir. Priskos, Attila'nın diğer hususlarda ölçülü olduğunu itiraf eder. Misafirlerin önüne çok miktarda altın ve gümüş kadehler koymuşlar. Attila ise tahta bir kupa kullanmıştır. Giyimi de tamamen sade imiş ve ancak temizliğiyle dikkati çekermiş. Ne kılıç kayışı ne de barbar biçimindeki çarığının bağı ve hattâ atının gemi, diğer "İskitlerin" ki gibi altın, kıymetli taşlar ve kıymetli eşya ile alabildiğine süslenmişti.

Bu aşırı sadeliğini Attila'nın en belirgin hatlarından saymamız gerekir. Hun hükümdarlarından selefi Oktar, günün birinde pek fazla yemiş ve bu sebeple vefat etmişti. Büyük kardeşi ve kısa bir zaman süren hükümdar ortağı Bleda, bütün emarelere göre neşeli bir adamdı, hayatın rahat ve keyifli taraflarını ve gülmeyi severdi. Devlet idaresini daha ziyade bir yük telâkki etmiştir. Her halde küçük kardeşini ortak hükümdar olarak yanına almasında bu da etkili olmuştu. Bir defasında, Hun esirleri arasında bir de deli vardı. Zerkon adını taşıyan bu şahıs aslen Mağribî idi. Saraya götürdüler; Attila bunu görünce hemen nefretle sırtını çevirmiş. Bleda ise aksine konuşma tarzını ve aksak yürüyüşünü gülünç bularak yanında alakoymuştur. Her ne kadar Bleda bu adamı okşamış ve gittiği her yere beraberinde götürmüşse de günün birinde deli firar etmiştir. Deliyi bularak tekrar huzuruna getirdikleri zaman, Bleda, firarının sebebini soruşturmağa başlamış ve aldığı cevap, hükümdarın kahkahalar atmasına sebep olmuştu: Zerkon kadın istiyordu. Bleda derhal, kraliçenin saray kadınları arasından birini bulmuş ve bu seçim de deliyi tatmin etmiş olacaktı. Bleda'nın ölümünden sonra Attila, bundan kurtulmak için acele etmiş ve Zerkon'u Aetius'a göndermiş ve o da eski efendisi Bizans kumandanı Aspar'a iade etmiştir. Bu hâdise, iki kardeş hükümdarı birbirinden ayıran ruhî tezadı pek iyi göstermektedir. Attila'nın hiçbir zaman gülümsediğini görmek mümkün değildi; ziyafette bile mahzun mahzun otururdu. Ozanlarının kendi zaferleri hakkında naklettikleri türkülerini her halde, vakur bir memnuniyetle dinlemiş olacaktır. Bu esnada gözü dalmış ve neşelenmemiştir. Kaçık "bir İskit" mânâsız sözleriyle misafirler arasında umumî bir neşe yarattığı sırada, Attila'nın çehresi tebessümden mahrum ve asık bulunuyordu. Ancak en küçük oğlu İrnek kapıyı açarak içeri girdiği zaman, bir an için birden yüzü açılmıştır...

Savşçı Arap kabilelerine Muhammed din bahşetmişti; Muhammed, bir şahısta peygamber ve asker vasıflarını birleştirmişti. Göçebe hükümdarlar da "göğün iradesiyle" hüküm sürer ve arz üzerinde fütuhatta bulunurlar: kalplerinde "göğün oğullarının" alevli ateşi yanmaktadır. Kılıcını ilâhî bir ilhamın idare ettiğini ve kozmik kudretlerin kendisini kavimler üzerine yükselttiğini Attila'dan daha çok hisseden yoktu. Mahzun sadeliği belki de buradan geliyordu. İlâhî kudretler tarafından seçilmiş olmanın verdiği ağırlık, omuzlarını eziyordu. İşte böylece, titreyerek birçok katlı semada ruhların ve ilâhların kendisi safında muharebe ettiklerini

düşünürdü. Fakat onun için ne kadar vuruşacaklardı? Sözlerini daima duyabiliyor mu idi? Sihir kuvveti azalmamış mı idi? Bunu kendisine kim söyleyebilirdi? Bu sebeplerle Attila, kâhinlerden ayrı kalamazdı. Sayısız insanın efendisi olan Attila, batıl itikatların esiri idi. Büyük kağanlar hep böyle idiler. 13. asırda Rubruck'un yazdığına göre Moğollar kâhinlerin ve şamanların söylediklerini tereddüt etmeden yerine getirirlerdi ve kağanları rahipleri idare ederlerdi.

Attila'yı da rahipler sarmışlardı. Altay Türklerinde olduğu gibi, Avrupa Hunlarının da rahibini "kam" diye adlandırmalarından, sihirle ve şamanlıkla da uğraştıklarını düşünebiliriz. Attila, kehanetlerine müracaat etmeden bir adım bile atmazdı. Bir defasında kâhinler kendisine soyunun dağılacığını, fakat en küçük oğlu İrnek'te parılayan ışık etrafında tekrar yüksleceği kehanetinde bulunmuşlardı. Tahtının varisi en büyük oğlu Ellak bulunmasına rağmen, bu zamandan itibaren İrnek'i şımartmıştı. Bu hareket imparatorluğa büyük zararlar doğuracaktı. Veliath gereken otoriteyi temin edemedi; bunun neticesi olarak, Attila ölür ölmez büyük kargaşalıklar zuhur etti ve imparatorluk kıyam eden kavimlerin muharebeleri sırasında tarihe gömüldü. Mauriacum (hatalı olarak Catalaunum kullanılır) muharebesi de eğer Attila bu derece batıl itikatlara bağlanmasaydı başka türlü neticelenecekti. Lâkin kâhinleri kendisine mağlûbiyetini haber vermişlerdi ve bu kehanetin tesiri altında Attila, hücum geçecek yerde ve ilk sırada kendi hayatının emniyet altına alınmasına önem vermişti. Batıl itikatları onu zayıflatmıştı. Yine batıl itikatları dolayısıyla, Romanın fethinden de vazgeçmişti. Jordanes, "Roma'ya hücum etmeyi düşündüğü bir sırada, tarihçi Priskos'un bildirdiğine göre, adamları onu alakoymuşlardır. Düşmanı bulundukları şehrin menfaatini düşündüklerinden değil fakat krallarının sonundan şüphe ettiklerinden bunu yaptılar" diye yazar. Roma'ya el uzattıktan sonra ölen Batı Gotları kralı Alarik'in misalini hatırlatmışlardı. Attila, ruhunda bir daha sarsıldı ve Roma'ya karşı harekete cesaret edemedi. Ordusunda sâri hastalıklar çıktığı bir sırada, papanın idaresinde tatanalı bir Roma elçi heyeti ordugâhında görünerek kendisinden niyazda bulununca, müthiş tehditler savurmasına rağmen, fazla tereddüt etmeden geri döndü. En büyük emelinin gerçekleşeceği muhtemel görüldüğü bir anda, ansızın duraklamıştı. Caput mundi (dünyanın merkezi) olan Altın Şehir Roma'yı, kolaylıkla işgâl edebilecekti, lâkin yine de bunu yapmadı ve Alarik'in akibetini düşünerek selâmeti kaçmakta aradı.

Hunlar Don ırmağını geçtiklerinden beri, Eurasia atlı göçebelerelemeden olmayan kavimler üzerinde yerleşmişlerdi. Gerçi, göçebe kültürünün bir vatan saydığı istep mintakası, yukarı tarafa doğru, Tuna boyundan Moravia ırmağı havzasına kadar da uzanırsa da, bu en batıdaki istep uzantılarında bu zamanlarda artık göçebeler değil, fakat yerleşik bir hayata intibak eden kavimler yaşarlar. Artık Gotlar göçebe sayılamıyacakları gibi Ren nehri cihetinde, batıda ikamet eden Cermen kavimleri hele hiç değillerdi. Yeni fatihler, büyük atlı göçbe kavimleri kütlesiyle, bilhassa arada kalan Sarmat-Yazıg guruplarıyla, ancak Tuna-Tisa ırmakları boyundaki ovada buluşurlar. Karargâhlarını henüz bir istep sahası olan Tisa ırmağı boyunda kurmuşlardır. Halbuki imparatorluğun hudutları kuzey ve batı taraflarında, orman mintakasının derinliklerine kadar dalmaktadır. Buna karşılık Hun birliği de, yalnız göçebe kavimlerden oluşmamakta, aksine âzaları arasında birçok başka hayat tarzına ve başka kültüre mensup Cermenler de bulunmaktadır. Hunlar özellikle Doğu Gotlariyle sıkı münasebetlere girişmişlerdir. Bunların hükümdarları Attila'nın sarayıyla temas halinde idiler ve aralarında birçokları ve meselâ bu türden Gepid kralı Ardarik, yahut Doğu Got kralı Valamir, Hun hükümdarının en sırdaş danışmanlarından dılar; Skir hükümdarı Edeko ise Attila'nın o derece güvenini kazanmıştı ki Bizans'ta Attila'nın elçiliğini yapar ve sıra kendisine geldiğinde efendisinin sarayı önünde nöbet tutardı.

Mağlûbu yok etme derecesinde yere semiyerek tâli ortağı yapmak icabettiği, eski bir atlı göçebe devlet anlayışydı. Hunlar da böyle düşünmüşlerdir. Bu hâdise "hile ile" mağlûbedilen Gotların, Skirlerin ve Gepidlerin Hun hâkimiyetiyle barışarak Attila'yı kendi hükümdarları ve en yüksek efendileri saymalarını sağlamıştır. Attila'yı "atacak" (Gotça atta "ata" kelimesiyle —ila küçültme ekin-den) adlandırmaları bu keyfiyete çok uygun düşmüştür. Birlikte yaşamının bir neticesi olarak Hun, bir Cermen adını ve bir Cermen de Hun adını memuniyetle almaktadır. Jordanes'in kendisi de bu hâdiseye temas eder. "Kavimler çok defa isimlerini âdetlere uyarak alırlar; nitekim Romalılar Makedonyalıların, Grekler Romalıların, Sarmatlar Cermenlerin, Gotlar ise ekseriya Hunların isimlerini mübadele suretiyle alırlar". Rua (Ruga, Rugila) adı Cermen menşein-den olduğu, gibi Attila'nın bir akrabasını da Laudaricus diye adlandıırıyorlar ve bu, Gotça Laudareiks'e karşılıktır. Doğu Gotlarında ise öyle isimlere rastlanır ki bunlar Hun hâkimiyeti tesirini hatır-

latmaktadır. Bir Doğu Got kraliyle bir Şveb hükümdarını Hunimund diye adlandırıyorlar. Bir Skir hükümdarı da Hunvulf adını taşıyordu. Fakat muhafaza edilen Hun isimlerinden çoğu Türk aslından olan Hun diline mensuptur ve meselâ birkaçını zikredecek olursak Arıkan, Muncuk, İrnek, Dengizik, Aybars, Karaton bu nevidendir. Bu hâdise, fatih Hunların kesif Cermen muhitinde dahi Hun vasıflarını kaybetmediklerine işaret etmektedir. Bütün âlâmetlere bakarak hükmedilecek olursa, yalnız devlet hayatında değil içtimâî ve kültürel sahada da kat'i söz Hunlarındı. Şu, esaretle barbarlığa dönen Viminacium'lu tüccar, Cermen adetlerini değil, lâkin hâkim unsur olan Hunların atlı göçebe âdetlerini kendine örnek olarak seçmişti. Güzel elbiseler giymiş ve eski göçebe âdetlerine uyarak çepeçevre başını tıraş ettirmişti. Şayet, sayıca şüphesiz üstün bulunan Cermenlerin an'anesi hâkim bulunsaydı, tabiatıyla bu tarzda hareket etmiyecekti.

Hunların Cermenleşmesinden ziyade aksine Cermenler atlı göçebe kültüründen birçok şey aktarmışlardır. Bu Hun tesirlerine maruz bulunanlar Doğu Cermenleri ve ilk sırada Doğu Gotlarıydılar. Doğu Cermenlerinin son muhaceret dalgasını teşkil eden Gotlar, M.S. 250 sıralarında Pontus ve aşağı Tuna sahalarına sokulmuşlar ve İranî Sarmatların (Alanların) hâkimiyetine nihayet vermişlerdi. Sarmat-Yazıg'ların elinde sadece Tuna-Tisa boyundaki istep kalmıştır. Fatihler çok çabuk İranî istep kültürü tesiri altında kalırlar; bu kültür İskit ve Sarmatların elinde, Grek ve İran tesiri altında oldukça yüksek bir seviyeye erişmişti. Gotlar, istep atlı hayatıyla tanışırlar ve göçebelerin devlet teşkilî sanatını kendilerine maleder, renk tesirine (polychrom) çabalayan kıymetli taş ve cam oturtmalarıyla yapılan maden işçiliğini alır ve yayarlar ki bu sanat, daha sonra Kavimler göçü devrinde, barbar üslûbu namıyla Batıdan her tarafta yayılmıştır. Bu tesirin izlerine mitolojide dahi rastlarız. Cermenler kafatası şeklinin değiştirilmesi adetini dahi İranî göçebelerden öğrenirler. Özellikle Tuna-Tisa ırmakları arasında sâkin Sarmat-Yazıg'ların rolleri göze çarpmaktadır. Komşuları Quad'ları atlı hayatına alıştıırırlar ve bunun sonunda âdetleri ve silâhları bakımından tamamen birbirlerine benzerler (Ammianus). Bu sebeple Alanların eserlerini Gotlarinkinden ayırmak oldukça güçtür.

Hun arkeoloji malzemesinin tanınması bugün artık güç bir iş değildir. Hunlar Moğolistan'dan aldıkları malzemeyi Batı isteplerinde sür'atle terketmişlerdir. Don ırmağı boyunda göründükleri zaman,

Uzak-Doğu'ya mahsus asli malzemeleri oldukça azdır. Türkistan bozkırlarında uzun bir zaman yaşamalarının tabii bir neticesi olarak bu havalinin kültürünü kendilerine maletmişlerdi. Batı Türkistan ile Pontus medeniyeti arasında ise ayrılık yoktur. Hunlar, Çinlilerinki ile yakınlık arzeden ve kuvvetli bir Uzak Doğu vasfını taşıyan Sol oriantasyon tarzını, Batı isteblerinde daha İsa'nın doğuşundan önce İranî atlı göçebeler arasında teşekkül eden Sağ oriantasyonu ile Türkistan'da mübadele etmişlerdir. Aynı veçhile, İranîlerin en karakteristik mitoloji siması olan harp ilâhını da, kılıç kültü ile birlikte kabul etmişlerdir. Hun kültürü sonraki Alan kültür gelişmesine bağlanıyor, fakat tabiatıyla sonraki Göktürk devrini ayırdeden bazı yenilikleri de ihtiva etmektedir. (Meselâ ölüyü yakma âdeti bu nevidendir). Hun kültürünün bu Pontus-Türkistan karışması, Hun mezarlarında ele geçirilen eşyanın Got mezarlarında ve bunun aksine Got mezarlarında rastlanan eşyanın da niçin Hun mezarlarında bulunduğunu bize anlatabilir. Aralarında mevcut bütün farklara rağmen, Gotlar ve Hunlar bu kültür benzerliğinden dolayı kendilerini kardeş hissetmiş olacaklardır.

Bu medeni sinkretizm'in meydana gelmesinde Romanizmin de payı vardır. Hun İmparatorluğu, 433 de Aetius'tan Pannonia'yı, yani Tisa Hun başkarargâhınının en yakınlarında bulunan, Roma'nın hudut eyaletlerini ele geçirmişti. Bu suretle Pannonia, Hun İmparatorluğu kadrosu içinde de mühim bir yer işgâl edebilmiş ve Lâtin medeniyeti eserlerini barbarlara intikal ettirmiştir. Bu eyalet barış yoluyla ve ittifakımsı bir yoldan Hunların eline geçtiğinden, buradaki Roma sakinlerinin fena bir akibetten çekinmesine gerek kalmamıştır. Böylece, çeşitli barbar istilâlarının kötülüklerine katlanmış bulunan kimseler, bu defa yerlerinde kalmışlar, hattâ aralarında birçokları Roma dostu-Hun hükümdarlarından hizmetlerini esirgememişlerdir. Bununla beraber Drava ırmağının kuzey ve güney cihetlerinde Romanizm başka başka şartlar altında bulunmuştur. Bugün Tuna'nın batısında bulunan eyaletlerde, 380 yılından sonra barbar unsuru gittikçe çoğaldığı, Lâtin unsuru azaldığı halde, Drava ve Sava ırmakları arası, Hun istilâsına kadar Roma vasfını muhafaza etmiştir. Günün birinde, Skir hükümdarı Edeko ile birlikte Attila'nın elçisi sıfatıyla İstanbul'da görünen Orestes de bu havailiden neşet etmişti. Fakat, bunun dışında Lâtince konuşan diğer kimselerin de Hun sarayında tır mevki işgâl etmeye muvaffak oldukları farzedilebilir. Priskos'a kıymetli istihbaratıyla hizmet eden Konstantiolos ta "Atti-

la'ya bağılı Pannonia'dan neşet eden bu nevi kimselerden" biri olacaktır. Attila'nın İmparatorluğunda ve hattâ sarayında, Cermenlerin dışında Lâtinleri de buluyoruz. Eserinin bir yerinde Priskos şu satırları yazar: "İskitler (Priskos umumiyetle Kuzey kavilerine bu ismi verir) karışık kavimlerden oluşmuştur. Kendileri barbar dillerini, yani Gotça veya Hunca (Gepidler de Hunca konuşurlardı) konuşurlar, hattâ bunun dışında Romalılarla sıkı münasebetlerde bulunanlar, Lâtince de konuşurlar; lâkin aralarında Yunancayı kolayca konuşan biri yoktur". Bu kendiliğinden anlaşılır, zira Pannonia bir Lâtin-Roma eyaletidir.

Hunları, daha Uldin zamanından itibaren başlayarak Batı Roma İmparatorluğuna bağlayan derin ve devamlı dostluk münasebetleri de Lâtin kültür tesirlerini kolaylaştırmıştır. Attila ve Bleda lüzumlu ve kançılarlık hizmetlerinde tecrübe sahibi kimseleri, Ravenna'dan temin ederdi. Hun sarayının zaman zaman Ravenna'ya ve Bizans'a gönderdiği mektupları, şüphesiz bunlar kaleme alırlardı. Konstantius adında iki kâtibini tanıyoruz. Bunlardan birisi, Batı-Galya'dan Hunlara gelmişti; lâkin bir hiyanet suçlaması altında kala rak Attila ve Bleda kendisini kazığa oturtmuştur (445 den önce). Diğer İtalya menşeli olup Attila'ya 445 ve 448 yılları arasında Aetius tarafından gönderilmiştir. Tabiatıyla tüccarlar da birçok medenî eşyanın aracılığında etkili olmuşlardır. Muazzam sahalara yayılmış bulunan Hun İmparatorluğu, Kuzeyi Güneye ve Doğuyu Batıya bağlamıştı. İmparatorluğun teşkilâtı, ticarî malların imparatorluğun bir başından öbür başına engellere uğramadan akmasını temin etmiştir. İmparatorluğun en doğu ucundaki âza devleti, Aral gölünün doğu sahilinden tamamiyle Çin'e kadar kervanlarını gönderirdi. Aynı şekilde Hunlarla Roma imparatorluğu arasında da, muazzam bir ticarî münasebeti farzetmemiz gerekiyor. Attila, her ne kadar devamlı harp halinde bulunmuşsa da, Bizanslılarla dahi ticarî münasebetlerini kesmemişti. 434 yılı barış anlaşması akdedilirken Bizans'tan, Roma tüccarlarının faydalandıkları hakları kendi tüccarları için de aynen istiyordu. Bu ticaretin başlıca hareket noktası, bugünkü Silezya'nın Moravia vadisi idi. Tuna boyundaki şehirlerde ve bilhassa Viminacium'da pazarlar kurarlardı.

Roma kültürünün yayıcıları arasında, İsa dininin müjdecileri ilk sırada gelirler; zira, bu zamanda artık Hristiyanlık meselesi tamamiyle Romanizmin kaderine bağlanmış bulunmaktaydı. Remesiana'lı piskopos Nicetas'ın "İskitler ve Getler" arasındaki faali-

yetini övdüğü bir sırada Nola'lı Paulinus, bu tâli ortaklığını güzel şiirinde ifade etmiştir. Burada her hâlde İskitlerden Hunları kastetmiş olacaktır.

(Dünyanın sessiz bir kısmında, senin sayende barbarlar İsa'yı Roma saziyle terennüm etmesini uslu bir surette). (Car.17.Anno 398)

Hunların Hristiyanlaşması Tuna boyundaki piskoposluk şehirlerinde cereyan etmiştir. Bu hususu iki vak'adan öğreniyoruz. Kösence ve bütün Scythia eyaleti piskoposu, keşişlik bilgilerine vakıf ve aziz hayatı yaşayan Theotimus (393-430 sıralarında), “Tuna civarında ikamet eden Hunlar arasında” o kadar büyük bir otorite temin etmişti ki “kendisini Romalıların arz üzerine inen ilâhı sayarlardı”. Aşağı Tuna boyundaki bu din neşri hareketi, öyle anlaşılıyor ki çok semereli olmuştur; zira 403 de yazılan bir mektubunda St.-Jeromos, heyecanlanarak “Hunlar mezamiri öğreniyorlar” diye yazar. Diğer bir kilise yazarı Theodoretos'a göre “Tuna nehri boyunca çadırlarını kuran İskit göçebeleri, kurtuluşa susamışlardır” diyor. Bunun üzerine Johannes Chrysostomos her halde daha İstanbul Patrikliğinin ilk sâkin (398-403) yıllarında, uygun din yayıcıları temin eder. Margum piskoposu da Tuna'yı geçer ve Hunlar arasında dine dâvet denemelerinde bulunur. Lâkin barbarlar kendisini hırsızlıkla itham ederek hayatına son verirler. Bu din değiştirme işleminin neticelerini görerek Orosius artık, barbarların Mesih taraftarlarının sayısını arttırmak maksadiyle Roma hudutlarına sokulduklarını düşünmeye başlamıştı. Hristiyanlaşan kavimler arasında Hunları da sayar. Ortodoks Hristiyanlar dışında Arianus kilisesi tesirlerini de hesaba katmamız gerekir. Pannonia sakinleri arasında, galiba Arianus mezhebinden olanları da vardı; gerçekten Pannonia bir aralık arianizmin başlıca yuvası idi. Hun hâkimiyeti altına giren Gotlar da bu mezhebi kabul etmişlerdir.

Bu çeşitli medeniyet ve çok çeşitli kavimlerin tesiri, Hunları göçebe ananelerinden tamamiyle ayıramamıştı. Hakikî fatihler sıfatıyla bütün mağlûp kavimlerin ortaya koydukları medenî varlıklar üzerinde bir iddiada bulunmuşlardır. Attila'nın “saray nazırı” Onegesios'a, Sirmium'lu bir esir hamam inşa etmiş ve bunun taşını Pannonia'dan nakletmişlerdi. Belki de Attila'nın şaheser ahşap sarayını da, Cermen esirleri bina etmişlerdi. İsteblerin mahrumiyetlere alışkın evlâtları, çabucak rahata ve “medeniyetin” lûtuflarına intibak

etmişlerdir. Masalarında ağır Sirmium şarabı görülür ve etle, çiftçi kavimlerin gıpta ile baktıkları ekmeği yerler. Meselâ Bulgarlar yahut ta Selefleri arasında birçoklarının Çin hudut mıntıkasında vuku bulduğu üzere zamanla hüviyet değiştirmeleri mümkündür. Belki de bir zaman sonra, Romalılaşıp veya Cermenleşirlerdi. Lâkin hâkimiyetleri fazla sürmedi ve göçebe ananelerinden ayrılmadan önce, tarih sahnesinden çekildiler.

DÖRDÜNCÜ BAHİS

İmparatorluğun Dağılması

Attila'nın büyük Bizans seferleri sırasında Ravenna sarayı, Hun hükümdarının kendi müttefiki ve dostu olduğunu henüz mesut bir eda ile söyleyebilirdi. Lâkin 448 den itibaren artık Roma üzerinde fırtınalı bulutlar gittikçe artıyordu. Roma, Hunlardan korkmasını öğrenmişti. Muhaliflerinin Attila nezdinde himaye gördüklerini, kalbi burkularak görüyordu. 448 de Gallia köylü kıyamının reisi bulunan Eudoxius adındaki bir doktor, Hun hükümdarının koruyucu kanatları altına sığınıyor ve Ripuar Franklarının taht kavgasında rakip iki kardeşten büyüğünün Attila nezdinde ve küçüğünün de Aetuis nezdinde himaye görmesi, iyiye alâmet sayılmıyordu. Arada Attila, Bizanslılar arasında kendisini o derece kötü bir hale getiren kendini beğenmiş ve tehditkâr sesini Lâtinlere karşı da yükseltti. Tamamen gülünç taleplerde bulunuyordu. Sirmium'dan, yani, bugünkü Szerémség eyaletindeki Mitrovitsa kasabasından, vaktinde şehrin piskoposu tarafından kaçırılarak güvenilir Roma memurlarından birine rehin verilen önemsiz altın kadehlerden dolayı, bu zatı hırsızlıkla itham ile bunların iadesini talebetmiştir. İmparatorluk başkenti Ravenna sarayında herkes, Hun hükümdarının, silâhlı bir müdahaleye bahane aradığından şüphe etmiyordu.

Bu hususta uygun bir fırsat doğmakta gecikmedi. Ravenna sarayındaki İmparator III. Valentinianus'un yanında annesiyle karısından başka kız kardeşi Honoria da beraber yaşıyordu. Bu Honoria'nın muhtemel neslinin ileride imparatorun çocuklarıyla taht iddiasında bulunmamaları maksadiyle, kızın evlenmesine mani olunuyordu. Fakat kısa bir zaman sonra, o vakit artık 31 yaşındaki prensesin kendi mülkünü idare eden kâhyaya âşık olduğu ve onunla yasak âşıkane münasebetler sürdürdüğü meydana çıkmıştı. Yoldan çıkan memurun hemen suikast ithamıyla kellesi kesilmiş, âşık prensesi de, ahlâkî bir terbiye maksadiyle derhal İstanbul'a göndermişlerdir (449). Saray

dedikoduları esasen çok çabuk etrafa yayıldığından, Attila bu haberin kokusunu alır almaz, derhal Bizans sarayında kıza talip olmuştur. Az zaman önce, İmperator III. Vabentinianus'un daha altı yaşındaki kızı Eudocia, Vandal kralı Geizerik'in büyük oğluna nişanlanmıştı ve tabiatıyla Attila hiçbir hususta geri kalmak istemezdi; o da haremine bir prenses istiyordu. Attila, Honoria'nın "zâlim" kardeşine karşı himayesini talebettiğini yaymıştı. Bir nişanlı ve bir taraftar sıfatıyla, daha 450 de Honoria namına tam bir hükümranlık iddia etmiş ve Ravenna sarayından bu arzu reddedilince, sevgilisi adına baba mirası olarak imparatorluğun yarısını istemiştir.

Bu şartlar altında, çarpışma önüne geçilemez bir hal almıştı. Bu sıralarda imparatorluğun askerî kudretinin mühim bir kısmı, rastgele toplanmış barbar savaşçılarından ve bilhassa arazisinde yaşayan mütetfik Cermen kavimleri ordularından oluşmuştu. Bunlar arasında Batı Gotları, Attila'nın istilâ emellerine karşı ciddi bir mukavemet teşkil edebilirlerdi. Hun hükümdarı, önce Batı Gotlariyle hesaplaştıktan sonra Batı imparatorluğu ile başedebileceğini iyi biliyordu. Bu sebeple, anlamlı bir surette, Galya'ya karşı ve orada da Batı Gotları krallığına karşı hareket etti. Tabiatıyla, Gotlar arasında da bilhassa Aetius'la Romalılara karşı sefer ettiği kanaatini uyandırdı. Romalılara ise, Galya hududundan, kendisinden korkmamaları ve imparatorluğun dostu sıfatıyla Roma arazisine girdiği haberini saldı: Romalılarla değil, yalnız ve yalnız Batı Gotlariyle çarpışacaktı. Bu kurnazca hile ile, hem Romalıların ve hem de Gotların hücumu hazırlanmamalarını temin etmek istiyordu. Biri diğeri karşısında bulunan Roma ile Batı Gotlarının, ortak bir tehlike anında işbirliği yapmalarına da mani olmayı arzu ediyordu.

Hun hükümdarı, daha ovalarda kar erimeden sayılamıyacak derecede çok ordusuyla Mainz civarında Ren nehrine ulaşmıştı. Hernekadar bu deniz gibi kalabalığın alelacele takıştırılan tahta cisimler üzerinde nehri geçmesi bir hayli zaman almışsa da yine de geçiş, güçlüğe uğramadan cereyan etmiştir. Attila 451 yılının 7 Nisanında şehrin önünde görüldüğü zaman Metz halkı Paskalya yortusuna hazırlanıyordu. Fakat kısa bir zaman sonra bütün şehir meş'ale gibi alevler içinde yanıyordu. Buradan itibaren artık ordusu, ortalığı yakarak, tahribederek ve öldürmelerle bir lâv gibi zaptedilemez bir halde Loire ırmağı vadisine doğru yuvarlanmıştır. Orléans civarında Batı Gotları hududuna erişmişti. Yolu üzerinde bulunan Galya'nın birçok mamur şehri, ateşe ve tahribe kurban gitmiştir.

Attila'nın hücumu Aetius'u tamamiyle hazırlıksız yakalamıştı. Aetius ordusunu teşkilâtlarmağa koyulduğu sırada, Attila Galya şehirlerini biribiri arkasından muhasara ediyordu. İmparatorlukta hüküm süren ücretli sistemi ve bundan başka 450-51 yılında İtalya'yı kasıp kavuran kıtlık dolayısıyla, ordusunu toplayabilmesi için zamana ihtiyacı vardı. Attila ordusunda olduğu gibi, Aetius'un ordusunun mühim bir kısmını Cermen kavimleri teşkil ediyorlardı. Ren nehri boyundaki Roma dostu Frankların kolu, Burgundların bir kısmı, Sal'ler ve Sakson'lar bu meyanda bulunuyorlardı. Lâkin, zamanında tehlikeyi görerek ordusuna iltihak eden Batı Gotları, en mühim dayanağı idi. Attila ile karşılaştığı sırada, Orléans surları nerede ise devrilmekte idi.

Hun hükümdarı, derhal şehrin muhasarasını terk ile uygun bir muharebe meydanı arayarak Champagne ovasına çekildi. İki ordu burada, genellikle bilindiği üzere Catalaunum'da değil, lâkin Troyers yakınında kâin Mauriacum civarında çarpışmıştır. Her iki kumandan daha başlangıçtan itibaren, büyük ölçüde bir harp plânına müracaattan vazgeçmiştir. Aetius'un bütün anlayışı, güvene lâyık olmayan ücretli ordusunun dağılmasına mani olmakta kendini gösterdi. En az güvendiği Alanları, hiyanet akıllarına gelmesin diye ortaya aldı, Gotları ise ikiye ayırdı: ufak bir kısmını rehine olarak kendi etrafına topladı; büyük kısmını kralları Theodorik'in idaresinde sağ cenaha yerleştirdi. Attila, ordusunu tam bunun aksine olarak düzenledi. Muharebenin başlamasından önce, batıl inanışlara bağlı bulunduğundan, muharebenin sonucu hakkında kâhinlerin fikrini sormuş ve bunlar kendisine mağlûbiyet haberini vermişlerdi. Bundan dolayı hayatını emniyet altına almak maksadiyle, ordunun mühim kısmını kendisi etrafında toplamıştır. Şayet geri çekilme icabederse, yaklaşmakta olan gecenin, imdadına yetişeceğini düşündüğünden muharebeye, büyük bir endişe içinde saat dokuzda, yani bugünkü zaman ölçülerimize göre saat 3 de, ikindiye doğru başladı.

Atlı göçebe bir kavmin hükümdarı bulunmasına rağmen, ordusunun büyük kısmını göçebeler değil, lâkin Cermen menşeli kavimler teşkil ediyorlardı. Tabiatıyla bunların Hun tarzında muharebe etmesini bekleyemezdi. Bu yüzden, çok kan ve kurban icabettiren Cermen muharebe usulüne uymak mecburiyetinde kaldı. İnatla ve insafsızca bir göğüs göğüse muharebede, çok çabuk her türlü nizam bozulmuş ve bu suretle kısa bir zaman sonra kumandanlar idareyi kaybetmişlerdi. Akşamın alaca karanlığında, vuruşma devam etmiş

ve bu sırada Batı Gotları, Hunlariyle beraber Attila'yı arabalarla çevrili bir karargâha sıkıştırmağa muvaffak olmuşlardı. Aetius, muharebe sükûnet bularak adamlarını aramağa gittiği sırada, müttefiklerinin muvaffakiyetlerinden haberdar olmuştur. İki taraftan hiçbiri gerilememiş ve herbiri kendisini karargâhına kapayarak kesin kararı ertesi günün hâdiselerinden beklemiştir.

Lâkin kesin karar verilememiştir. Gotlar ve Romalılar hücumu hazırlandıkları bir sırada Attila ölüme hazırlanıyordu: ölü veya diri olarak düşmanın eline geçemesin diye at eğerlerinden muazzam bir yığın yaptırmıştı. Aetius'un ise devlet adamı vasfı, kumandanlığına galip gelmiştir. Neticeyi zorlamamayı daha uygun gördü. Batı Gotlarının zafer neticesinden fazlasıyla şımarmakla bütün Galya'yı talebetmelerinden korkuyordu. Hunları da tamamen imha ederse o zaman imparatorluğa kim yardım edecekti? Attila, daha hâla iyi bir dost olabilirdi. Nihayet kaderin tersine dönerek Attila'nın muzaffer olması ihtimalini de düşünmesi gerekirdi. İşte Aetius bu düşüncelere göre hareket etmiş, Gotları ve Frankları kendi haline terk ederek Attila'nın araba safları arasından çıkmasına müsaade etmiştir.

Lâkin Aetius yanlış hesap etmişti. Attila, Aetius'un kendisine Galya'dan kaçmak fırsatını verdiğinden dolayı hiçbir şükran hissi duymadı. Aksine bu yüce gönüllü hareketi hakaret saydı. Daha sonraki yılda (452), Venetia eyaletine hücum etti ve yolu üzerine isabet eden ilk şehir Aquileia'yı, uzun bir muhasaradan sonra bir harabe yığınınca çevirdi. Milano ve Pavia eline geçmişti. Birçok şehir de, sadece korku tesiriyle yahut ta daha iyi bir muameleye maruz kalmak kaygusuyla kendisine kapılarını açtı. Beklenmedik hücum, Aetius'u şaşırtmıştı. Uğradığı büyük kan ziyanındandolayı, Attila'nın uzun bir zaman hücum edemiyeceğine inanıyordu. Elbette yeterli kuvvetleri bulunmadığından, pazarlığa girişmeğe mecbur oldu. Muvaffakiyet için daha fazla bir ümit sağlamak gayesiyle, Hristiyan dünyasının en yüksek ruhanî reisi papa Leon, yüksek rütbeli iki Romalı memurun refakatinde Attila'nın ordugâhına gitmiştir. Bu sırada artık Attila, Po ve Mincio ırmaklarının kavuştukları noktada bulunuyordu. Roma'ya doğru yol buradan ayrılırdı. Attila'nın adamları kendisini, ebedî şehre karşı gitmekten men etmeyi denemişlerdir. Alarik'in akîbetini onun gözleri önünde canlandırdılar. Arada ordusunun saflarını kıtlık ve sâri hastalıklar tahribe başlamıştı ve 451 Eylülündeki kolay bir muvaffakiyetten cesaret alarak Bizanslıların, imparatorluğuna taaruz ettikleri haberi de gelmişti. Yeni imparator

savaşçı Marcianus, kardeş Batı imparatorluğuna bu suretle yardım etmeyi denemişti. Bütün bunlar, kibar Roma elçilerinin ricalarına boyun eğmesi için yeterli bir sebep teşkil ediyordu. Uzaklaşırken, Romalıları hâla tehdit etmekte idi. Krallık servetinden kendisine düşen kısmı ile birlikte, Honoria'yı vermiyecek olurlarsa kısa bir zaman sonra geri gelecekti. İran'a karşı tasavvurları bulunduğu gibi, şüphesiz imparatorluğu da mağlûp etmeyi arzu ediyordu. Lâkin tehditlerini fiile çıkarınağa muvaffak olamadı ve ertesi yıl (453) vefat etti. Hayatına son veren ne bir düşman eli ve ne de kurnaz bir hançerdi. Attila'yı, yeni karısı İldiko ile yaptığı izdivacın ilk gecesinde burun kanaması öldürmüştü.

Taht, Attila'nın ilk karısı Arıkan'dan dünyaya gelen üç oğlundan en büyüğü Ellak'a geçecekti. Lâkin kardeşleri Dengizik ile İrnek de imparatorluktan hisse talebinde bulundular. Bu suretle çok çabuk aralarında talihsiz bir taht kavgası patlak verdi. Mağlûp kavimler elbette böyle bir fırsat bekliyorlardı. Kendilerini hâkimiyetleri altında tutan Hunlara nazaran sayıca ne kadar üstün olduklarını hatırlamağa başladılar ve birbiri arkası ayaklandılar. İlk partiyi en kudretli hükümdarlardan olan Gepid kralı Ardarik yaptı, zira "en değer-siz köleler tarzında" bir taksime tahammül edemediğini söylüyordu. Komşu diğer kavimler de onun örneğini takibettiler. Böylece yukarı Tisa boyunda oturan Rugia'lar, Edeko ve Hunvulf adındaki hükümdarlar idaresinde bu sırada artık Tuna ve Tisa ırmakları arasında ikamet eden Skir'ler, büyük muhaceret esnasında, Garam ve Vâg ırmakları arasında uzanan eski yurtlarında kalan Hunimund ve Halarik idaresi altında Hunlara "hizmet eden", Quad (Şveb)'lar bunlar arasında idiler. Nihayet Herullar da Gepid birliğine iltihak ettiler. Bunlar bir zamanlar Pontus civarında ikamet etmişlerdir; lâkin Hunlarla birlikte bugünkü Macaristan'a hicret ederek Skirlerle Rugiaların komşusunda bir yerde yerleştikleri anlaşılmaktadır. Daha sonra da bu kavimlerle birlikte faaliyette bulunurlar. Bunların dışında, bir iki Sarmat kavim bakiyesi de Gepidlere sokulmuştur.

Rugialar'la Skirlerin sadece çok önemsiz bazı kısımları, Attila oğulları tarafında kalmışlardır. Her halde bunlar, Hunlarla çok sıkı münasebetler tesis eden ordulardı ve belki de Tuna-Tisa arasındaki istekte ikamet etmiyorlardı. Yalnız bugünkü Romanya ovasında ikamet eden kavimlerin, Hunlara yardım etmiş olması göze çarpmaktadır. Hunlar, Tuna ve Tisa ırmakları arasındaki mülklerinden, sadece geçidleri ve aşağı Pannonia ile Szörény sahasını, bir kısım Hun

(Sadagari) ve Sarmat kavim bakiyelerinin gurupları sayesinde **uzunca** bir zaman ellerinde tutabilmişlerdir. En kuvvetli dayanakları, Pontus boyunda hâkimiyetleri altına giren Doğu Gotları idi. İki taraftan da Hun iskân sahası arasına giren Doğu Gotları, efendilerini terketmeyi düşünemezlerdi. Bundan başka, Gepidleri Hun hâkimiyeti altına sokanlar da onlardı. Gepidler bu hâdiseyi onlara asla affetmiyorlardı. Bu şartlar altında Doğu Gotları, Gepidlere karşı Hunlar tarafını tutmak mecburiyetinde kalmışlardır.

Ordular Pannonia'da, mevkini tanımadığımız Neato ırmağı civarında çarpışmışlar ve talih Ardarik ile müttefiklerine yaver olmuştur. Hunlar yenilmişler ve bizzat Attila'nın büyük oğlu Ellak muharebe meydanında telef olmuştur (454). Zaferden sonra Gepidler, Hunların merkezini ellerine geçirmişler, müttefik kavimler ise büyük kısmında o zamana kadar işgal ettikleri araziye muhafaza etmiş ve ancak, bazı başsız kalan Hun iskân sahalarıyla zenginleşmişlerdir. En büyük kazançları tekrar istiklâllerini elde etmeleri olmuştur. Fakat galiplerin Hun hücumlarını hesaba katmaları icabettiğinden Roma imparatorluğunun dostluğunu kazanmak için acele ederler. Ardarik, Bizans sarayından "barış ve yıllık bir gelir" talebetmiş ve orada arzusunı boyun eğilmiştir. Bu zamandan itibaren, Gepid ittihadı azaları ve Bizans müttefikdirler. Neato galipleri, imparatorluğun hukukuna o derece riayet etmişlerdir ki sahipsiz kalan eski Pannon eyaletlerine dahi el uzatamamışlardır. Yeni Batı imparatoru Avitus, her türlü güçlüğü maruz kalmadan, bu sahada Batı Roma imparatorluğunun hâkimiyetini tekrar tesis etmiştir (455 son baharında). Lâkin bu, Pannonia'nın Batı Roma İmparatorluğuna bağlılığının son bir fırsatı idi.

Muharebenin kaybindan sonra Hunlar, Attila'nın iki oğlu Dengizik ve İrnek idaresinde, Karadeniz'in kuzey sahasına çekildiler ve bu suretle Doğu Gotlarının oradaki ikamet yerleri çok çabuk mağlûp ve yurtsuz Hun guruplarıyla doldu. Zaman geçtikçe ve Gepid ittihadına karşı bir harekete muktedir olamadıkları iyice meydana çıktıktan sonra Hunlar, kesin olarak Pontus istebinde yerleşmişler ve Doğu Gotlarını yurtlarını terketmeğe zorlayarak onlara serhat müdafileri sıfatıyla, en tehlikeli yerleri vermişlerdir. Hunlarla muatabık kalarak Gepidlerle müttefiklerinin direkt komşusunda ve sahipsiz kalan Pannon arazisine göçtüklerini muhtemel saymalıyız. Tuna-Tisa vadisinde Hunların menfaatlerini müdaafa etmek, onların vazifesi oluyordu. Lâkin, Hun hükümdar zadelerinin kontrolundan çıkar

çıkamaz, zulüm gördükleri bu insanlara karşı hiddetle yüz çevirmişler ve düşmanlarla çevrilmiş bulunan yeni yurtlarında kalabilmek maksadiyle, daha ziyade Doğu-Roma İmparatoru Marcianus (457 Ocak sonunda vefat etmiştir) un himayesini talebetmişlerdir. Bizans, ricalarını memnuniyetle yerine getirmiş ve onları da kendine bağlı kavimler birliğine almıştır. Şüphesiz bunları, Gepidleri dizginleyebilecek bir denge unsuru olarak görmüş olacaktır. Hunlar, Gotların ihanetini görünce, müthiş hiddetlenmişler ve “sanki kendilerinden kaçan köleleri arıyorlarmış gibi” Attila oğullarının idaresinde onları bulmağa gelmişlerdir. Lâkin Got prensi Valamer, kardeşlerinin yardımını dahi beklemeden saldırganları “İskitya’nın Danaber (Dnyeper) ırmağı suyunun aktığı yer civarına kadar” geri püskürtmüştür. Artık kendilerini çok kuvvetli hisseden Doğu Gotları, bütün aşağı Pannonia’yı ele geçirmek istemiş ve bu gaye ile orada ikamet eden Hun Sadagarilere hücum etmişlerdir. Fakat Dengizik, kendi kanından olan bu kimselerin mahvolmasına göz yummamış ve yardımlarına koşmuştur. Hâla hâkimiyeti altında bulunan bütün kavimlerden kuvvetler toplayarak aşağı Pannonia’da görünmüş ve Bassiana’yı (Sirmium ve Singidunun arasında) muhasara altına alarak civarını tahribetmiştir. Lâkin Hunlar bu defasında da devamlı bir netice elde edememişler hattâ o kadar mühim kayıplara maruz kalmışlardır ki bir daha Doğu Gotları ile boy ölçüşmeye heves etmemişlerdir (466 dan önce).

Bu hâdiseyle Hun tarihi son safhasına erişmiş bulunuyordu. “İskitya”nın mağrur efendileri ve Roma İmparatorluğunun korkunç düşmanları artık, aşağı Tuna ve Pontus arasındaki sahalarda barış ve sükûn içerisinde hâkimiyetlerini teşkilâtlandırabilirlerse memnun olmuşlardır. İki hükümdarzadededen büyüğü olan Dengizik’in Batıya isabet eden bugünkü Romanya ovalarında hüküm sürdüğü, buna karşılık İrnek’in Karadeniz sahasındaki istep mıntıkasında hâkim bulunduğu anlaşılmaktadır. Her ikisi, muharebede yorulmuş ve firar esnasında dağılmış bulunan kavimlerinin barış ve sükûna ihtiyacı olduğunu, aksi halde aslâ yeniden kuvvetlenemeyeceğini gayet açık olarak görmüştür. Bu sebeple daha 466 sıralarında, Bizans imparatoru Leon’a elçiler salarak barış eli uzatırlar. İmparatorundan, düşmanlığa son verilmesini ve Hun tüccarlarının tekrar Tuna sahilindeki şehirlere girip çıkmalarına müsaade edilmesini rica ederler. Lâkin Bizans sarayında elçilerini dinleyen bile olmamış, hele Hunlarla ticarî münasebetlerin yenilenmesine kimse kulak asmamıştır.

Red cevabı tabiatıyla Attila'nın oğullarını son derece rencide etmiştir. İmparator onlara böyle muamele etmeye nasıl cesaret edebiliyordu. Hunların otoritesi bu dereceye mi inmişti. İmparator elçilerini, babalarının ahşap sarayında korku içinde dolaştıkları zaman ne kadar geride kalmıştı. Sukut, kendilerinde ancak şimdi şuurlu bir hal almıştı. Dengizik hakarete derhal bir muharebe ile mukabelede bulunmak istediye de İrnek kendisini sükûnete davet etmiş ve ağabeyisi yine de atlarını eğlediği sırada kendisi, iç karışıklıkları hatırlatarak evde kalmıştır.

İrnek'in işaret ettiği iç karışıklıklara, Ogur Türklerinin Pontus civarında ilerlemeleri sebeb olmuştur. Ogur Türkleri, 5. asır ortasında büyük bir felâkate uğramıştı. Doğudan Avarlar tarafından yurtlarından mahrum edilen Sabirler, bunlara hücum etmişler ve bu sebeble Batıya doğru kaçmışlardı. İstep hattını takib ederek Orta Volga boyuna ulaşmışlar ve orada orman ınıntıkası kıyısında Hunlara hizmet eden Akatzirlere rastlamışlardır. Bunları yendikten sonra elçilerini Bizans'a göndermiş ve imparatorla ittifak aktetmişlerdir (465-66 civarında). Kısa bir zamanda, Kafkasya'nın kuzeyinde konaklayan bütün kavimleri hâkimiyetleri altına alırlar. 466 da Kafkasya'dan geçerek İran'a girer, İberia ve Ermenistan sahalarını tahribederler. Hâkim kabile Şaragur yani "Akoğur veya hükümdar Ogurları" idiler; bunlardan başka "Ogur ve Onogur" (On-ogur) kavimlerinden bahsedildiğini işitiyoruz.

Ogur Türklerinin istilâları neticesinde İrnek, Don nehrinin doğusuna düşen bütün sahaları kaybetmiştir. Dengizik ve İrnek 466 da İstanbul'a elçilerini gönderdikleri zaman, o kadar tehlike hissetmiyor ve barış içinde ticarî münasebetler idamesini düşünüyorlardı. Elçileri Bizans'tan elleri boş olarak döndükleri zaman, vaziyet o kadar vahim bir hal almıştı ki İrnek ordusuyla ağabeyisine yardım edemiyordu. Nihayet, Dengizik 466-467 kışında Daçya sahillerine girdiği zaman, seferi daha ziyade bir firar manzarası arz ediyordu. Buz tutan Tuna nehri üzerinden arabalarla geçiyor, yani bütün halk kadın ve çocuklarıyla kendisini takib ediyordu. Tabiatıyla buna karşılık yağma için değil fethetmek ve yeni bir yurt temin etmek için geliyordu. Sahillerin müdafaasına memur edilen Bizans kumandanı Anagastes kendisine niyetini sorduğu zaman, onunla konuşmağa bile tenezzül etmiyor ve elçilerini doğru imparatora gönderiyordu. Yerleşecek bir arazi ve yıllık bir vergi istiyor, lâkin mağrur ve ısrarlı bir tavır takınıyordu. Tabiatıyla imparator, ancak kayıtsız şartsız

tâbi olduğu takdirde arzularını yerine getirmeğe hazır idi. Fakat mağrur Dengizik, bunu duymak dahi istemedi. İmparator, saldırı-
ganların püskürtülmesine, sonradan Batı-Roma imparatoru olan
Anthemius'u memur ediyor. Ordular muharebeye tutuşuyorlar ve
şiddetli bir muharebe sonunda Dengizik gerilemek zorunda kalıyor.

Dengizik'in muvaffakiyetsiz yurt işgâliyle aynı zamanda Hun-
lar ve müttefikleri, Pontus boyundaki isteblerden alelâcele Tuna'nın
öteki yakasına, Roma İmparatorluğunun himayesine sığındılar. İm-
paratorun bir yerleşme müsaadesi talebedebilmek için bunların
daha fazla sebepleri vardı. İran'a kadar akınlar yapan Ogur Türk-
lerinden onları sadece Don nehri ayırıyordu. Bu yeni gelenler, im-
paratorun uyruğu altında yaşamayı aceleyle tanıyor ve "müttefikler"
sıfatıyla Tuna boyundaki hudutların müdafasını üzerlerine alıyor-
lardı. İmparator kendilerini memnuniyetle kabul etmiştir. Yaylarının
korkunç kuvvetini tanıyor ve kendilerine fenalık eden Gotlara, Gepid-
lere ve istebin yeni hâkimlerine karşı hudutları son adamlarına kadar
müdafaa edeceklerini biliyordu. Attila'nın küçük oğlu İrnek, adam-
lariyle birlikte İskitya'nın en dışında, (in extrema minoris Scythiae)
yeni bir yurt buluyordu. Bu Hun hükümdarzadenin barınağını nerede
aramamız icabedeceği hakkında bir şüphemiz olamaz. Herhalde
burası firar ettiği bugünkü Güney-Rusya istebinde değil, fakat şüp-
hesiz Tuna'nın teşkil ettiği müdafaa barajı arkasında, Dobruca'nın
kuzey kısmında olmalıdır. Gerçekten Romalılar, Dobruca'yı Küçük
İskitya diye adlandırırlardı. İrnek'in akrabaları da Bizans'ın hiz-
metine girdiler. Emençur ve Ulkindur, Daçya sahillerinin Vit, İsker
ve Lom kıyılarında konaklara kavuşurlar. Rugi kavim bakiyeleri de
beraber gelmişlerdir. Her ihtimale göre bunlar, asıl kabile birliğin-
den ayrılmış ve Hunlara sadakatla bağlı kalmışlardı; böyle mutsuz
bir zamanlarında da Hunlarla taîi ortağı olmuşlardır. İstanbul'un
iki ön müdafaa kalesi sayılan Bizzist (Bizye) ve Arcadiopolis'i konak
olarak talebettiler. En batıya isabet eden Hun cenahı dahi, kendini
emniyette hissetmediğinden Roma arazisine hicret eder. Aşağı Pan-
nonia'da bir kısım Hun guruplariyle sonuna kadar Got yayılmasına
karşı gelen Sarmatlar ve Cemandr'lar, yerleşmek için Castris Martis
şehri civarında Dacia ripensis'de bir arazi ele geçirmişlerdir. Gotlar
tarafından sıkıştırılan diğer kavim gurubu Sadagariler de, aynı suret-
le Pannonia'daki arazilerini terkeder, Skir kavmi bakiyeleri ve bundan
başka Alan guruplariyle birlikte Küçük-İskitya'da bugünkü Dob-
ruca'da yerleşirler. Lâkin tek başına Dengizik boyun eğmek istemi-

yor; yaralı bir yabancı gibi Bizans'a son saldırılarını da yapıyor, fakat 469 da artık Bizans'a esir düşüyor. Magister militum per Thracias bulunan Anasastes başını kestiriyor ve bir kazığa geçirerek bunu İstanbul'un ayak takımına bir temaşa mevzuu gibi teşhir ediyorlar. Başsız kalan Hun istebelerinde yalnız kalarak niçin çarpıştığını elbette Dengizik iyi biliyordu: o, ölümünü arıyordu.

Bu derece büyük ölçüdeki göçlerden sonra bugünkü Romanya ve Rusya ovalarında fazla sayıda Hun kalamazdı. Pannonia'dan tamamiyle Karadeniz'e kadar, Hunlarla birlik kuran herkes, Roma arazisine geçmiştir. Anlattıklarımızdan sonra, sahipsiz kalan Pontus ve Tuna ovalarına hangi kavmin sahip olduğundan şüphe edilemez. Doğu tarafından Saragurların idaresi altında ilerleyen Ogur-Türkleri, muharip Akatzir kavmini eziyor ve önüne geçilemez bir kuvvetle tamamiyle Kafkas dağ silsilesine kadar her tarafı işgal ediyorlar. Muvaffakiyetli İran seferinden sonra (466), çok çabuk Don nehrini geçiyor ve Pannonia'daki Sirmium'a kadar durmadan ilerliyorlar. Zuhurlarının hemen ardında, Bizans imparatoruyla ittifak aktediyor ve bu ittifak, uzun yılların tecrübesine dayanacak kadar metanet gösterebiliyor. 482 de İmparator Zenon, kendilerini Doğu Gotlarına karşı yardıma çağırıyor ve arkasından On-ogurlar, bunlarla Sirmium civarında kanlı bir muharebeye giriyorlar. 499 dan sonra artık Bizans'a karşı düşmanca tavır takmıyor ve Trakya ile Mözya'yı tahrib ediyorlar. Bu yeni ve azametli kavmi kaynaklar, birçok defasında "*Bulgar*" diye adlandırır ve bu "*karışık*" demektir. Bulgar dilinin Hun dilinden ayrıldığını tespit etmek mümkün olmuştur. Zira, Hunlar Gök-Türk, Uygur yahut Avrupa Avarlarının kullandıkları dili konuştukları halde, Bulgarca da aslında, bir Türk dili bulunmasına rağmen, Çuvaşçaya benzeyen bir lehçe idi ve bu lehçede az önce zikrettiğimiz lehçelerin -z'si yerinde -r'i buluyoruz. Bu olay, Pontus ve aşağı Tuna boyunda teşekkül eden yeni göçebe "imparatorluğu" idareci kütlesinin Hun değil lâkin Ogur olduğunu göstermektedir. Fatihlerin yeni yurtlarında buldukları az miktardaki kavim bakiyeleri, kabile ittifakının Ogur özelliğini fazla değiştirememiştir. Yeni hükümdar hânedanı, şan ve şöhretinin daha büyük ve daha korkunç olmasını düşünerek tabiatıyla Pontus ve aşağı Tuna boyunda yaşamakta bulunan Hun ananesini kendisine maletmiş, Attila ile İrnek'i kendilerine efsanevi ced kabul etmiştir. Bundan başka Macarlar da Hun menşeli olduklarını gururla ilân etmişlerdir. Lâkin bu hususta başka misallere de sahip bulunuyoruz. Eftalitler, Kuşan-

ların Oxus boyundaki memleketine Uzak Doğu sahasından geldikleri halde, yine de hükümdarları kendilerini mağlûp Kuşanların büyük bir şöhrete sahip hânedanından neşet ettirirlerdi.

Hun imparatorluğu parçalanmış ve hâkim kavim dağılmıştır. Ancak şimdi, imparatorluğun yıkılması anında, Hazar denizinden tamamiyle Danimarka adalarına kadar uzanan çok geniş bir sahada, bir avuç göçebe kavmin iktidarı elinde bulundurduğu anlaşılmıştır. Daha az zaman önce, bütün dünyayı yenmek hülyasında bulunan bu kimseler, birkaç yıl gibi kısa bir zaman zarfında çökmüşlerdir. “Hükümdar kabilesi” ufak kabilelere, guruplara ve kısımlara bölünmüştür. Bazıları, istebde kalarak yeni devlet teşekküllerinde erimiş, birçokları ise yabancılar hizmetinde çarpışmakta devam etmiştir. Attila’nın sevgili oğlu İrnek, Bizans’ın askeri olmuş ve onun örneğini başkaları da takibetmiştir. Sonraki yıllarda, içinde imparatorluk ücretinde çalışan bir miktar Attila Hununun yaşamadığı uzak bir garnizon bile mevcut değildir. İmparatorluğun bir zamanki düşmanları olan bu insanlar, subay ve kumandan mevkilerini âdeta istilâ ederler. Batıda da durum aynıdır. Lâkin Batı İmparatorluğunu ilk sırada, o zamana kadar Hun iktidarının dizginlediği Cermen kavimlerinin üşüşmesi kaplamıştır. Önce Skir, Herul ve Rugi unsurları baş mevkii işgâl ederler: askerler ve kumandanlar bunlardandır. Attila’nın maiyetini teşkil edenlerden birçoğu Roma’da en yüksek rütbelere kadar çıkmışlardır. Yerine oğlunu tahta çıkarmak maksadiyle Batıda son “Roma imparatoru” Julius Nepos’u mevkiiinden uzaklaştıran Orestes, Attila’nın en çok itimat ettiği bir adamı idi. Orestes’i ise -malûm olduğu üzere- Odovakar saf dışı etmiştir. İtalya’nın ilk barbar kralı odur. Bu Odovakar ise, Attila’nın itimadiyle sivrilen Skir hükümdarı Edekon’un oğlu idi. “Allahın kamçısı”nın iktidarının doruğunda ve büyük muharebeler yoluyla dahi temin edemediğini, “köleleri” oyun türünden bir kolaylıkla elde etmişlerdir: Roma üzerinde hüküm sürmüşlerdir.

EFSANEDE ATTİLA

Yasan: Sándor ECKHARDT

Bugün Attila efsanesinden bahsettiğimiz zaman aslâ, bundan 50-60 yıl önceki ve bir zamanlar Avrupa milletleri ve bilhassa Macarların ağzında Attila efsanesinin yaşadığını zanneden âlim ve yazar nesilleri kadar kolay bir vaziyette değiliz; zira bunlar, bu faraziyenin ilmî bir tarzda tahlilinden kendilerini uzak tutmuş ve çok öncelere kadar çıkan efsane alemini ancak sonraki kayıtlardan geriye doğru sonuç çıkarabilmişlerdir. Bu suretle, rahatça Attila'ya ilişkin her nevi masal malzemesinden hayalî efsane çevresini teşkil etmek mümkün olmuştur; halbuki hakikatte bunlar hiçbir zaman yaşamamıştır.

Bugün artık Hun efsanesi dedikleri hikâyenin çok çeşitli tabiat ve sınıftan malzeme, ifade ve inanıştan ibaret olduğunu biliyoruz; ancak ilmî olmayan görüşler, bunlarda bir birlik arayabilir ve bu karışıklıkta Attila'nın simasını tabiata uygun olarak temsil edebilir. İçinde hakikî ve daha Attila devrine kadar çıkan efsane inanışı, mukaddesata dair süsleme motifler, yahut dinî hedefe dayanan rivayet, âlimane isim izahı, manastır menşeli ithamlar bulunduğu gibi, menşei meçhul tabii veya sun'î mevzulara bağlı, mahallî ve soluk hâtıralara bağlanan unsurlar, hattâ şairane rivayetler dahi vardır. Fakat eskiden aradıkları ve gördüklerini zannettikleri halk efsanesi çevresini, çoktan unutulmuş bir destanın dağınık hâtıralarını hiçbir yerde bulamıyoruz.

Hunları, daha tarihi zuhurları sırasında, bir nevi korkunç bulutlar kuşatır: azametli atlı kütlelerinin görünüşüne acayip tasavvurlar, dünyanın sonundan gelen tethiş ve Deccah'n zuhuru gibi hâdiseler bağlanır.

YE'CÜC ve ME'CÜC OĞULLARI

Hristiyan dünyasının Ye'cüc ve Me'cüc neslinin zuhur edeceğine dair korkusu, peygamber Hazkiyâl'in hayaletleri (37: 1-3) ve Apokalipsis'in kehanetinden neş'et etmektedir. Doğu Musevî ve Hristiyan âlemi bu kıyamet gününün ilk alâmetlerini daima güğün soğuk mıntakasından beklemiş ve bu suretle ilk defa Ye'cüc Me'cüc addettiği ilk kavim İskitler olmuştur. Bundan sonra sıra Hunlara, Gotlara, Alanlara, Araplara, Hazarlara, Türklere, Macarlara, Partlara, Tatarlara, Daklara hattâ İsiaililerin On kabilesine gelmiştir.

Hunların 4. asırda Doğudaki hücumları neticesinde Doğu Hristiyan ve bilhassa Süryanî ve Ermeni kaynaklarında ilk Hun efsanesi teşekkül eder. "Süryanî Büyük İskender Hristiyan Efsanesi" ne göre, Daryal geçidine yerleştirilen Kafkas kapısının kapanması tamamen Hunlara bağlıdır. Bu kaynak, Hunlar memleketlerini tahrip etmesinler ve İskenderiye'deki kütüphanesini ve arşivini yağma etmesinler diye, Büyük İskender'in kapıyı kuzeye kapadığını bildirir. Gerçekten meşhur seferi esnasında, Dicle ve Fırat nehirlerinin kaynakları mıntakasından hareketle Ermenistan'a varıyor ve sonra Muşaş dağı aşarak Bahl-Lepta ovasına iniyor ki burasını büyük dağlar çevrelemektedirler. Tüccarlar kendisine, beni beşerin henüz bu dağa tırmanmadığını ve ardında Hunların ikamet ettiklerini ve krallarının Ye'cüc, Me'cüc ve Neval gibi Yafes oğullarının kralları olduklarını ve bundan başka Gig ve Temron, Tiyamron, Beth-Gamli, Japhobar, Şumardak, Gluşika, Ekşaphar, Şalgaddo, Nişlik, Amarphil, Kaoza kralları bulunduğunu söylerler. Hun krallarının listesi işte budur. Büyük İskender duyduklarına son derece şaşarak üç bin demirci ve çilingir ile üç bin bakırcıyı orada görevlendirir. Bunlara on iki dirsek yükseklikte ve dokuz dirsek genişliğinde muazzam bir kapı yaptırır, demir ve bakırla bu kapıyı dağa yerleştirir. Bundan sonra da üzerine, Hunların bir zamanlar bu kapılardan çıkarak Romalılarla İranlilerin memleketini işgâl edeceklerini, lâkin sonradan kendi arazilerine geri çekileceklerini yazdırır. 926 yıl sonra dar vadiden tekrar meydana çıkacaklar, o zaman ayakları altında arz titreyecek, lâkin nihayet 940 sene sonra Hun kralının geçitten geleceğini ve tanrının emri üzerine dünya yüzünde hüküm süreceğini de haber veriyor. Suriyeli Efraim'e maledilen "Sermo de fine extremo" da Hunların Apokaliptik zaferini hemen hemen aynı tarzda hikâye eder. Allah'ın emriyle kapılar devrilir ve gök yüzündeki yıldızlar ve deniz-

deki kum taneleri kadar çok sayıda bir ordu ortalığı istilâ eder. Birçok kavim arasında Hunlar da bulunurlar ve bunların çirkin ve müthiş ahlâkına ayrı bir bahis ayrılmıştır. Bu kavim Hazkiyâl peygamberin söylediklerine benzer bir tarzda arzı bir bulut gibi istilâ edecektir. Hunların Kafkasya'daki kapının gerisinden zuhur edecekleri inancını, şüphesiz St.-Jeromos ve Seville İzidor bu Doğu menşeli kaynaklardan edinmiş olacaktırlar. Bılhassa Ortaçağ'da umumiyetle bir otorite telâkki edilen İzidor şunları yazar: "Hugnia'ları önce Hun diye adlandırdılar, sonraları krallarına izafe edilerek Avar adını almışlardır. Bunlar evvelce Maeotis'in uzak hudutlarında buzlu Tanais ırmağı ile kötü Massaget kavimleri arasında otururlardı. Sonradan, çevik atlar üzerinde, İskender'in yabanî kavimleri kapadığı Kafkas kayalıkları arasında zuhur ederler, Doğuyu yirmi yıl esaret altında tutarlar. Mısırlılardan ve Habeşlilerden ise yıllık vergi alırlardı."

Fakat Baıda, Hunların menşei hakkında başka inançlar da yayılmış bulunuyordu ve bunlar berikilerden daha uygunsuz hurafelerdi. Gerçekten, bu sebeble Ortaçağ yazarında, Kafkas menşe inanişına nispeten daha nadiren rastlarız; meselâ İtalyan St.-Geminianus efsanesinde ve sonradan Ortaçağın Juvencus Caelius Attila tercümei halinde vaziyet böyledir.

HUNLARIN TASVİRİ

Okul eğitimi vasıtasıyla bütün Avrupa kültür sahasında, tarihi bir fikir imiş gibi bugün dahi yayılmış bulunan Hunlar hakkındaki en genel efsane, Hunların dış tasvirleridir. Son zamanların ancak en inanılmaz teferruatını terkettiği bu masalvari karakter tasviri menkibesinden dolayı, gerileme halinde bulunan Eskiçağ'ın Grek ve Lâtin yazarları mesuldürler. Bugünkü Avrupa, Hunlar hakkında bugün de, 1500 yıl önce kendi tecrübelerinden ziyade an'aneye bağlı bulunan müelliflerin herkesçe malûm olan antik kaynaklardan, antik coğrafya formüllerine göre topladıkları malûmata dayanır. Bu tasvirlerde Hun kavminin vahşeti her türlü tasavvurun fevkindedir. Atlarına yapışık çirkin mahlûklardır, toprak üzerinde güçlkle gezebilirler, köse bir suratları vardır. Ahlak hakkında en iptidai kavrama malik değillerdir ve bu sebeble de korku nedir bilmezler. Dinin ve hattâ hurafelerin de tamamen yabancısıdırlar. Muharebelerde şöyle bir toplanıverirler, zira yüksek bir kumandadan tamamiyle mahrum-

durlar. Deriden ve bezden iştirilmiş elbiseleri üzerlerinde parça parça sallanır; evleri yoktur, arabada doğar ve araba üzerinde şuraya buraya sürüklenirler. İhtiyar ebeveynlerini öldürürler. Pişmiş gıda yemezler, kökleri kemirir, yarı pişmiş eti bacaklarıyla at sırtı arasına koyarak yumuşatır ve ısıtırlar.

4. asrın coğrafya ve tarih yazarı Ammianus Marcellinus'un Hun tasviri işte budur. Bugün artık, bu tasvirin her bir hattının sahte olduğunu, bu neviden tasvirlerden beherinin antik devre ve Herodot'a kadar çıkan rivayetlerin kopyası, daha doğrusu nakli olduğunu biliyoruz. Bilhassa eğer altında ısıtılan et bahsinde, bu cihet daha açıktır; son zamanlarda etnograflar, göçebe istep kavimlerinin at sırtının korunması gayesiyle etin eğer altına konduğunu izah etmişlerdir. Gerçekten burada, antik coğrafya anlayışlarına göre, Kavimler muhacereti devrinde zuhur eden her kavmin kuzeyin soğuk muntakalarından, buzlu okyanustan geldiği bahis mevzuudur. Hattâ, Hippokrates'den beri her antik yazarın inandığı ve öğrettiği üzere, nekadar kuzeyden gelirse, ahlâki bakımından o nispette daha vahşidir. Bu sebeple İskit ve Alanlar gerçi vahşidirler amma yine de, daha kuzeyden gelen ve tamamıyla hayvanî bir hayat geçiren Hunlar kadar vahşi değillerdir. Pomponius tarafından Cermenler hakkında kullanılan umumî sözlerden ("Cermenler hayvanın derisindeki et yığınının oturarak ve abanarak bir dereceye kadar ısınmak gayesiyle el ve ayaklarıyla ona yapışarak donmuş çiğ bir eti yerler") Ammianus'ta eğer altında ısıtılan et olur ve Maeotis'in ötesinde yaşayan kavimlerin mübalâğalı ve resimli hatlarla resmedilmiş tabiatlarına dair karakteristik bir delildir.

Süryanî Efraim'e maledilen (Sermo de fine extreme) adlı Lâ-tince yazıdaki Hun tasviri de, daha az ibret verici değildir; "Gerçekten Hunlar muharebe ve mücadeleye girecekleri zaman, hamile kadınlarını toplarlar ve bunlar üzerinde bir ateş yakarlar ve sihirli şarkılar söyleyerek orada toplanırlar ve böylece onların rahmindeki cenini pişirir ve sonra rahmi keserek cenini oradan alırlar ve tabaklara koyar, üzerine su serperler ve sihirli suda ceninin azalarını parçalara ayırırlar; müteakiben kılıçlarını, yaylarını mızraklarını ve diğer âletlerini çıkarır ve suya batırırlar. Bu suretle sihirli suya batırdıkları bütün techizat, sanki altı bin adamın imiş tesirini uyandırır, halbuki muharebede bir tek insan cengeder. Aralarından elini uzatan herkes sanki bir bıçak taşıyormuş gibidir. Çocukların etini yer ve kadınların kanını içerler. Derilerle kuşanır, rüzgâr ve dolu ile giyinirler

ve göz kırpmalarıyla şehirlerin altını üstüne getirir ve duvarlarını devirirler. Müstahkem kaleleri harabeder, en kuvvetli yiğitleri kolayca bağlar ve keserler. Rüzgârdan ve doludan daha çabuk koşarlar". Bütün bunlardan anlaşıldığına göre sihirbazdılar; kılıçları ve mızrakları yıldırım saçar, aynı zamanda 2-3 atı birden sürerler, herbiri 40-60 insanı önüne katar, arslanlar gibi kükrerler ve bir su baskını gibi istilâ ettikleri bütün kâinat bunların korkusu ile titrer. Dünyanın sonuna dahi erişirler ve hiçkimse onlara karşı gelemmez.

Bu Doğu vasfını taşıyan Yahudî ve Kabalistik inanışlarıyla kolayca izah edilebilen tasvir, bizi şaşırtmamalıdır. Sonraları bu neviden sihirli ameliyeleri Avar-Hunlara da atfederler; bu suretle Frank kralı Sigebertus'u sihirli ilimlerde mahir Hunların her türlü sihirli tertiplerle ürküterek sonunda esir ve tâbî olmağa zorladıkları kaydedilir. Catalaunum muharebesinin Jordanes tasvirinden bilinen ve Attila'nın muharebeden önce kâhinlerin fikrini aldığı hakkındaki kayıt ta, Ortaçağ yazarlarında şeytanî ameliyelerin bir delili olarak çok defa görülür.

Fakat insan eti yemek ve kan içmek adeti hakkındaki rivayetler, Yahudi-Grek menşeli tipik Doğu söylentisidir. Bu zamandan itibaren arka arkaya Ortaçağ müellifleri, kuzeyden gelen kavimler hakkında kullanırlar; bu neviden hikâyeleri Justinus İskitler hakkında, bir hagioğraf Hazarlar hakkında ve maalesef Alman vakanüvisi Regino da aynı hikâyeyi Macarlar hakkında tekrar eder ve bu yüzden bu 1500 yıllık ahmaklık timsali etnoğrafik dedikodu, Rumen hattâ Amerika ders kitaplarında, Macarların nitelenmesi olarak bugün de kullanılır.

Jordanes'in 5. asır İspanyol tarihçisi Orosios'a dayanarak naklettiği Hun efsanesi de bunun gibi antik kökenlidir. Düşünülen cedlerinin şöhretini kıskançlıkla muhafaza eden Macar vakanüvisi Simon Kézai, bu efsanevi hikâyeye karşı hararetli bir çıkış yapar ve bütün teolojik bilgilerini ortaya atarak kroniğinin başında bunu yalanlar. Gerçekten Orosios'a göre, Got kralı Filimer, kavmi arasında Haliurunna'ları yani sihirbaz kadınları bulmuş ve bunları bir bozkıra kovmuştur. Orada bunlar kötü âvare ruhlarla, daha sonraki bir kaynağa göre ise Faunlarla temasta bulunmuşlar ve bu şeytanî uyuşmadan Hunların ufak, kara, hayvanî dış görünüşlü kavmi meydana gelmiştir; bu kavim başlangıçta Maeotis bataklıklarında yaşamış ve ancak sonraları İskitya'ya çıkmıştır. Bu masallarda Amazonların menşe efsanelerine benzer hatlar keşfetmek oldukça kolaydır.

Bütün bunlara, sonraki Hristiyan hagiografi neşriyatının Attila'nın tahribatı hakkındaki rivayetlerini ilâve edersek, son Ortaçağ müelliflerinin Hun tasvirini bu derece antipati ile tesbit etmelerinin sebebini anlayabiliriz. Bir örnek olarak Vincentius Bellocensis (Vencent de Beauvais)'nin tasvirini de buraya geçireceğiz. Ona göre de Hun kavmi bozkırlara kovulmuş cadılarla Faun'ların birleşmesinden neşet etmiş ve önceleri Maeotis bataklıkları arasında ikamet etmiştir. "Küçük ve kara bir ırk olup orada adeta insan nevinden uzaklaştırılmış olarak yaşamış ve beşerî konuşmaya benzeyen hiçbir sesi tanımamıştır. Muharebede belki de yenemeyecekleri kimseleri, simalarının korkunçluğu ile müthiş bir korkuya düşürerek kaçırmışlardır. Zira yüzleri ürkütücü ve âdeta... şekilsiz bir et yığının benzerdi ve göz yerine üzerinde noktalar bulunurdu. Yabanî şekilleri, ruhlarının keyfiyetini daha iyi ifade ediyordu. Daha doğum günlerinde, vahşî hiddetlerinin işaretlerini verirlerdi. Gerçekten erkek çocuklarının yüzlerini daha emzirmeden önce, yaranın acılarına alıştırmak maksadiyle demirle çizilerlerdi. Bu sebeple sakalsız olarak yaşlanırlar ve gençliğin tazeliğinden mahrum kalırlar; zira demirle çizilen yüzün izleri, kılların zamanında zuhur eden güzelliğini alır. Her ne kadar ufak boylu iseler de, kolayca ve mahirane hareket ederler. Ata binmekte çok sürâte sahiptirler, geniş omuzları, yay ve ok kullanırnağa uygun boyunları, onları kuvvetli yapar ve mütehakkim gururları onları daima dimdik tutar. Bütün komşu kavimlerinin dehşet ve korkusunu teşkil eden Hunlar bu kabileden zuhur ederler".

Bu tasvirde belki, ancak yüzün çizilmesi kaydı açıktır ve bunu Sidonius Apollinaris nakletmiştir. Diğerlerini Ammianus Marcellinus'tan, Jordanes'ten tanıyoruz ve bilhassa Plinius-Solinus-İsidorus taraflarından nakledilen, köpek başlı insanlar delâletiyle başlıca insan sesi yerine bir nevi havlamaya benzer sesler çıkardıkları tarzındaki bazı hatlar da intikal etmiştir. Antik-çağ coğrafyasına göre, acubelerin yahut yarı hayvan şeklinde kavimlerin oturdukları Okyanus civarından veya dünyanın nihayetinden gelen kavme bütün bunlar, hattâ daha da farklı sahte yakıştırmalar mubah görünürdü.

HUNLARIN EFSANELERİ

Avrupa'yı dehşete düşüren büyük Hun hükümdarının siması etrafında, daha hayatında bir nevi efsanevî hâle teşekkül etmişti ve bu, Attila'nın kendisinin ve Hunların da inandıkları bir unsur

olmakla en kıymetli efsane malzemesini teşkil ederdi. Bu tamamıyla itimada şayan hâtıralar, Priskos rhetor'un kayıtlarıyla zamanımıza kadar intikal edebilmiştir. Priskos rhetor'un eseri kaybolduğundan, güvenilir fıkralarının dışında tarafından kaydedilen gerçek Hun efsane inanışlarını ondan faydalanan müelliflerin eserlerinde aramamız gerektir. İlk sırada, Hunların gelişlerine dair ve onları sevkeden hayvana ilişkin efsane bu nevidendir. Bu malûmatı bir Grek olan Sozomenos ile Got tarihçisi Jordanes müttefikan hikâye ederler. Priskos'un çağdaşı bulunan Sozomenos kısaca, bir asır kadar sonra yaşayan Prokopios ile Jordanes, etraflı olarak bundan bahsederler. Hattâ Sozomenos iki ayrı variantını tanımaktadır: Birincisine göre, Yunan İo efsanesine benzer bir tarzda kelebek tarafından kovulan bir inek, diğerine göre ise kaçan bir dişi geyik Hunlara, Maetois'in öte tarafına götüren yolu göstermiştir. Sonraki iki müellif, av esnasında Hunların önünde bir geyik görüldüğünü ve sonra bunun, batıklıklar arasında kaçarak Hunlara yolu gösterdiğini ilâve ederler. Geyiği takiben, İskitya'nın mümbit ve fevkâlâde meralarına ulaşırlar, fakat o zaman geyik gözlerinin önünden kaybolur. Bunun üzerine Hun avcıları geri döner ve halkı yeni yurtlarına sevkederler. Prokopios, Gotları mağlûbeden Hunların imparatorluğunda iki kardeşin memleketini paylaştıklarını kaydeder: bunlar Uturgur ile Kuturgur'dur; malûm olduğu üzere bu kaydıyla iki Bulgar kavim adını nakletmiş oluyor. Lâkin Macar kroniğinin dediği gibi, halkı İskitya'ya sevkedenler onlar değildir.

Bugün artık Bizans tarihçilerinin, bir bakıma anlaşılmaz gibi görünen haberleriyle bizzat Hunların kendi menşe efsanesini kaydetmiş olduklarını biliyoruz. Meselâ, Moğolistan'ın Noin-ula eyaleti Hun mezarlığından ele geçirilen işlemeli keçe, aslı şekliyle bu inenşe efsanesini göstermektedir: burada masal mevzuu gelincik nevinden kanatlı bir hayvan veya bir porsuk, kovaladığı bir Ren geyiğini ısıtır; geyik Hun kavminin ana cediti ve porsuk da baba ceditidir. İçinde kanatlı ve kanatsız paskerin —bu da bir nevi porsuğu ifade eder— bir geyiği takibettiğini anlatan Ostyak masalı da, yurt işgaline dair mükemmel bir analogi teşkil eder; kanatlı paskerin geyiği bıraktığı yerde, balık ve av bakımından zengin bir sahada yeni bir yurda kavuşur ve yaya paskeri de kendi arkasından çağırır. Macarların ced anası Eneh'in mânası da, bir dişi geyiktir ve belki de benzer bir menşe efsanesinin hatırasını muhafaza etmektedir.

Batı âleminin daimî surette büyük Hun kralını Allah'ın kamçısı diye adlandırdığını ve bunlar arasında günahlara saplanan Hristiyanları cezalandırmak maksadiyle Allah tarafından gönderilmiş olduğu kanatinin yaşadığını biliyoruz. Fakat bizzat Hun kralının da, Allah tarafından gönderildiğine inanmış bulunduğu dair delillerimiz vardır: gerçekten elinde Allah tarafından gönderilmiş bulunduğu sembolü olan Allahın kılıcı bulunur.

Bu hususta çağdaş Priskos rhetor delil zikreder. Priskos, Roma elçisi Constantiolus'tan, Roma'dan bir ünvan alma hususunda münakaşaya girdiği zaman Attila'nın kendisine yalnız "reis" namı verilmesine son derece hiddetlendiğini duymuştur. Bu hiddetinde, Attila'nın Allah tarafından kendisine dünya üzerindeki hâkimiyetin bahşedilmiş olduğu kanaatini beslemiş olmasının da hissesi olsa gerektir; zira, bu hâdiseler akabinde Roma elçisi Priskos'a, "bir zamanlar" İskit krallarının mukaddes bir eşya saydıkları ve orduları teftiş eden kimseye ayrılmış bulunan" Ares kılıcının Attila'nın elinde bulunduğunu söyler; "uzun zaman nerede bulunduğunu bilemedikleri bu kılıç bir ineğin yardımıyla meydana çıkarılmıştır". Jordanes, Priskos'un hikâyesini daha ayrıntılı olarak muhafaza etmiştir. Jordanes bu harika kılıcın topallayan bir düvenin kan damlalarını takiben ilerleyen bir çoban tarafından bulunduğunu da bilir. Çoban, kılıcı koşarak Attila'ya götürür, Attila ise bunu Allah tarafından dünya hâkimiyetinin kendi eline tevdi edilmiş olduğuna alâmet sayar.

Attila'ya ilişkin bütün efsanevî inanışlar arasında en kıymetlisi işte budur; zira bu inanış Attila'nın hayatına karışmış ve buna bir kader gibi inanmıştır. Mukayeseli araştırmalar neticesinde, sivri ucu yukarıda olmak üzere kılıcı toprağa gömmek âdetinin, Doğuda yaygın olduğunu biliyoruz; bunun izlerini, Herodot'un İskitlerinden başlayarak Transilvanya'daki Hâromszék Sekel'lerine kadar takibe-debilir ve Macar masalllarında da bulabiliriz. Nitekim otlayan bir hayvan bu neviden bir kılıca da saplanmıştır.

Aquileia leyleklerinin tarihî menkıbesi de, Attila devrine kadar çıkar ve bu hikâyeye Ortaçağ tarihçilerinde çok sık rastlanır. Prokopius ve Jordanes'in tamamen ittifakla anlattıklarına göre, Attila'nın İtalya'daki ilerlemesi müstahkem İtalyan şehri önünde duraklar ve kuşatan ordular nerede ise bitap bir hale gelirler. Bu sırada, surlar dibinde dolaşan Hun kralı, şehrin damlarından leyleklerin yavrularını civardaki bir ovaya taşıdıklarını görür. Attila, he-

men askerini oraya çağırarak bu hâdisenin şehrin düşmesine yakın olduğuna bir âlâmet sayılacağını söyler; zira artık kuşlar tehlike hissetmişlerdir. Bunun üzerine Hunlar büyük bir gayretle hücum eder ve çeşitli muhasara makineleriyle surları devirerek şehri tahribederler. Hernekadar Attila göge ait alâmetlere inanmış ve tarlada bulunan kılıcı Allahın kendisini arz üzerine gönderdiğine bir alâmet saymış ve leyleklerin taşınmasını da göge ait bir işaret saymışsa da, her iki hikâye, Priskos'a uyarak bunun izahını Attila'nın hilesine atfeder. Her doğulu hükümdar gibi Attila da çok kere ilâhlarla müşavere de bulunmuştur; ilâhler, niyetlerini ona kâh işaretlerle kâh kâhinler yoluyla bildirmişlerdir. Böylece, Attila'nın oğlu İrnek'i her şeyden ziyade sevdiği ve Bizans elçisi şerefine verilen ziyafette nazarlarının ona isabet ettiği zaman yumuşadığı hakkındaki Priskos'un kaydı beşerî olarak derin bir mânâ taşımaktadır; zira kâhinler kendisine bu oğlunun imparatorluğunu ayakta tutacağını önceden söylemişlerdir.

Bu son derece karakteristik birkaç kayıttan, bizzat Attila'nın efsanesinin içinde yaşadığı ve kendisini efsanenin sahibi, ilâhî hükümlerin tâbii ve tanrının lütfuna mazhar bir kul saydığı meydana çıkmaktadır.

Jordanes tarafından Attila'nın defni hakkında nakledilen tasvirin doğru olup olmadığını ve Priskos'un fantazisinin bunu ne dereceye kadar süslediğini tayin etmek, bilhassa Attila'nın mezarını kazan kölelerin oracıkta öldürülerek efendileriyle beraber gömüldüklerine dair kayda inanmak güçtür. Burada da, Allahın kılıcı örneğinde olduğu gibi, bir Doğu inancı ile karşı karşıya bulunmamız mümkündür; aynı hâli Macar prensi Lél'in adına bağlı bulunan efsanede de görüyoruz ki buna göre Lél, başına borusunu indirdiği zaman Alman İmparatoru Konrad'a şu sözleri söylemiştir: "Benden önce ahrete gidecek ve orada bana hizmet edeceksin". Macar kroniğinin ilâve ettiğine göre, İskitler (yani Macarlar), öldürdükleri kimselerin ahrette kendilerine yardım etmekle yükümlü olduklarına inanırlardı.

BİZANS EFSANELERİ

Zamanında, Attila'nın yükselmesi ne derece olağanüstü bir hâdisе sayılmışsa, çağdaşları onun beklenmedik vefatını da aynı oranda fevkâlade bir vak'a saymışlardır. Priskos rhetor'un hulâsalarından,

Jordanes ve Theophanes'in kayıtlarından, onun bir zifaf gecesinde her hangi bir kanamadan vefat ettiğini biliyoruz. Lâkin daha ölümünün arefesinde Bizans'ta, belki yine de büyük Hun hükümdarının öldürülmüş olduğuna dair haberler dolaşmağa başlamıştı; belki de Aetuis tarafından para ile satın alınan muhafızlarından birisi veya hut ta, daha Romantik ve Ahdiatik'in Judit ile Holofrenes efsanesini hatırlatan bir tarzda— zifafa girdiği kız onu öldürmüş olacaktı. Bu şayiaları ilk defa, 6. asır Bizans tarihçisi Malalas toplamış ve sonradan bir 10. asır İslav kroniğine devretmiştir ki bu kornik —Bizans an'anesinin tesiri altında — Attila'yı artık "Macar" kralı bilir ve Macaristan'da defnettirir. Hellen kronografi diye adlandırılan bu kaynak, güvenilen burun kanama vak'asını da hikâyeye ederse de hayalî unsurlarla doldurur: Attila Roma hükümdarından dünya güzeli kızını tehditlerle koparır ve kız, dizleri önünde uzandığı zaman artık Attila'yı burun kanaması öldürür. Attila'nın katline dair masalı Lâtince yazan müellif Comes Marcellinus ta aynı tarzda 6. asırda Bizans'ta malzemesini toplamıştır. Bununla beraber bu Bizans fantazisini ifşa eden efsane yine de, Batıda yayılmamıştır.

Kanlı zifaf gecesinin Bizans variantında da Judit-Holofrenes analogisine uygun olarak kilise kültürünün tesiri görülmektedir.

Diğer aynı tarzda çağdaş efsanevî bir kayıt, tamamiyle hagiografik bir manzara arzeder. Bu efsane, Attila'nın ölümüne ilişkindir ve Priskos'tan hareketle Jordanes vasıtasıyla Batı kaynaklarının birçoğuna intikal ettikten sonra nihayet Macar-Hun efsanesi tarihine girer. Bu efsaneye göre, Attila'nın hasmı imparator Marcianus, Attila'nın vefat ettiği gece, rüyasında Attila'nın yayının kırıldığını görmüştür. Kutsal kitaplarında peygamberane ve sembolik rüyaların bir sürüsünü göstermek güç bir iş değildir ve bu kabil hikâyeler Ahdiatik'ten başlayarak azizler menkibelerine kadar hagiografik üslubunun bir mevzuudur. Özellikle sembol derin ve caziptir: burada Allah'ın kılıcı yerine Hun muvaffakiyetlerinin sırrı olan Doğu yayı geçerli olmuştur.

Keza, daha Bizans yazarlarında, sonradan herkesin malûmu haline gelen flagellum Dei (Allahın kamçısı) düşüncesi meydana çıkar; Allah barbarları, Hristiyan dünyasına karşı insanları cezalandırmak için gönderir ve Philostorgios, barbar hücumlarıyla alâkadar olan "ilâhî gazabın kamçılarından" bahseder. Bu benzetme Asurileri Yahudî kavmini cezalandırmak için gönderilen ilâhî gaza-

bın bir değneği sayan peygamber Eş'ya'nın tasvirlerinden farksızdır. "Ey Asur! Benim hiddetimin değneği ve bastonu onların elindedir". Elbette bu, Hristiyan tarih felsefesinde her tarafa tabii görünen bir fikirdir, bununla beraber yine de, Batıda en ziyade popüler olan kilise büyüklerinden St.-Augustin'in De civitate Dei (1.8)'de, Roma'yı altüst eden Alarik Gotları hakkında kutsal kitaplardan neşet eden "flagellum Dei" tâbirini yaymıştır. Bu tâbir St.-Augustin'den yarım asır kadar sonra, tahripkâr Attila ve Hunlarına geçmiş, fakat Attila adının daimî bir sinonimi olarak da 11. asırdan itibaren bilhassa İtalya'da yayılmıştır.

GOT-LONGBARD MASALLARI

Batıda Attila'nın ölümünden az zaman sonra eserini yazan Got hümanisti Cassiodorus, Hunlara ilişkin kayıtları ve muhtemelen efsanevî an'aneleri muhafaza etmiştir. Bununla beraber Got tarihini sonraki asırda yaşayan Jordanes'in hülâsalarından tanıyoruz ve bu suretle bir telif olan Jordanes'in eserini, Attila hakkındaki Batı rivayetlerinin ilk kaynağı telâkki edebiliriz. Attila'nın bedenî ve ruhî tasviri ondan neşet eder. "Muharebeleri sever, şahsî hayatında ölçülüdür; keskin zekâlı, merhametli, mahremiyetine giren insanlara karşı çok lütfkâr; kısa boylu, geniş göğüslü, koca kafalı, ufak gözlü, seyrek sakalı hafifçe kırışmağa başlamış, yassı burunlu, esmer renkli bir insan olan Attila, menşesine delâlet eden dış âlâmetleri üzerinde taşımaktadır". Macar âlimi András Alföldi'ye göre, Catalaunum muharebesi hakkındaki Jordanes tasvirinin inanılmayacak ölçüle-riyle birlikte keza aynı surette menkıbevî bir yaratma olması imkânsız değildir. Bizzat çarpışma sahnesi olarak kaydedilen "Catalaunum ovaları" adı, Alföldi'ye göre, sadece âlimane terkinin bir icadı olabilir. Bir müellif, Eutropius'un Breviarium'unu ve onu kopya eden Hieronymos kroniğinin bir satırını (Aureliaunus Tetrico apud Catalaunos prodente exercitum suum Gallias recepit), Gêgoire de Tours'un güvenilir bir kaydıyla mukayese etmiştir ki orada hakikaten artık Attila'dan bahsedilir. Esasen Eunapius'ta Attila adı geçmez ve sadece Letricus adındaki gâsıp ile cengeden imparator Aurelianus'un adı kaydedilir. Grêgoire'da ise Orléans (Aurelianus) çağdaşını ve Theodorus adındaki bir Got kralının Aetius'la birlikte şehri muhasaradan kurtarmağa acele ederek Attila'yı kaçırdığını okuyoruz. Güya, bu yeni kayıttan Cassiodorus'un keskin kalemıyla Jordanes'in meşhur kaydı meydana gelmiştir: "Mauriacum da deni-

len Catalaunum ovaları” ve Jordanes’le onu takiben Macar kroniklerinin Attila’nın hasmı olarak kaydettikleri Theodoricus adındaki muammalı Got kralı da bu birincisinden ortaya çıkmıştır. Durum ne şekilde olursa olsun, çarpışma sahnesi tasvirinin destan türünde bir renk alması, hümanist Cassiodorus’un retorik muaheyyesi mahsûlüdür: çarpışmadan önce reylerine müracaat edilen ve Attila’ya sadece düşman kumandanının telef olacağını temin eden kurban ve kuş kâhinleri, muharebenin dalgalanması, Virgilius - Homeros’u hatırlatan ve ölülerin kanından husule gelen sel, nihayet ölülerin destan türünde bir mübalâğa ile tesbit edilen sayısı bu nevidendir. Galiba, sadece son bir sığınak olarak bırakılan eğer yığını düşüncesi atlı göçebe Doğu ananesi olacaktır.

Bu Got menşeli tarihî haberlerde, içinde Attila ve Got kavminin mühim bir yer işgâl ettiği Alman kahramanlık efsanelerinin hiçbir yerde izine rastlanmaması dikkate değer. Kendi başına bu olay dahi, Alman kahramanlık efsanesinde Hunlara ilişkin kısımların, Attila devrine çıkan Got-Cermen tarihî hâtıralarında edebî âbideler devrine kadar muhafaza edildiği tarzındaki ananevî Alman teorisine karşı itimadımızın sarsılmasına yeterlidir. Jordanes’in canlı hikâyesi, Ortaçağ tarihçilerine çok cazip gelmiştir; menkıbevî malzemesini ve bütün tarihini elden ele devrediyor ve onun kayıtları arasında pek azını değiştiriyorlar.

Bu türden diğer büyük bir otorite, 8. asır Longobard tarihçisi Paulus Diaconus (*Historiae Miscellae*)’tur; bu müellif Jordanes’in mirasını bir kısım daha yeni İtalyan rivayetleriyle zenginleştirir. Jordanes’te Attila’nın şahsına karşı duyulan alâkayı Got-Hun teması izah ettiği halde, öyle görünüyor ki Paulus Diaconus’ta müellifin Hunlara karşı alâka göstermesine Longobard-Avar muharebeleri sebep olmuştur; zira o da bütün devrindeki insanlar gibi, Avarları Hunlarla aynı kavim saymaktadır.

Attila’nın İtalya’daki tahriplerini, ayrıntılı ve bir çok şehir adını sıralamak suretiyle hikâye eden odur. Daha onun devrinde, bütün Kuzey İtalya şehirleri eski tarihinin, harabolmasının ve yeniden inşasının Attila adına bağlanmasının bir âdet olduğu anlaşılıyor. Paulus Diaconus’a göre Concordia, Altinum veya Pavia, Vicenza, Verona, Brescia, Bergamo ve hattâ Milâno ile Ticino da bu suretle harabolmuş imiş. Aquileia’nın daha Jordanes’te dahi menkıbevî bir renk taşıyan muhasarası, onda yeni safhalarla genişler: güzel ve if-

fetli Digna, barbarların eline geçmemek için kendisini evinin kulesinden Nantissa ırmağına atar; aynı şekilde papa Leon ile Attila'nın mülakatına dair menkıbevi hikâye Paulus Diaconus'ta görünür.

Doğruca Roma'ya kadar yürümeyi gözüne kestiremeyen Attila, Mincio'nun Po ırmağına döküldüğü yerde ordugâh kurmuştur. Sözleriyle barbar ilerlemesini durdurmak maksadiyle, papa Leon kendisini orada karşılamıştı. Gerçekten Attila geri döner; lâkin daha sonra, adeti hilâfına neden bu kadar müsaadekâr davrandığı sual edildiğinde papa kendisine hitabettiği esnada, papa'nın yanında başpapaz kıyafetinde ve elinde yalın bir kılıçla muhterem bir ihtiyar gördüğünü ve papa'nın ricasına muvafakat etmediği takdirde kendisini ölümle tehdit ettiğini nakleder. Çağdaş kaynaklara göre Attila, papa'nın huzuruna çıkmasına hakikaten memnun olmuş ve aceleyle ordularını Tuna sahalarına geri çekmek arzusunu kabul etmiştir. Sembolik mânadaki harika arama, hagiografik üslubun ilâvesi olmakla beraber, pitoresk ve dramatik tablosu ziyadesiyle cazip olduğundan Ortaçağ Attila ananesi tarafından kendine maledilmiştir.

Got yazarı İdatius'un kroniğinde okuduğumuz, inanılması güç bir habere göre, Martianus'un hükümdarlığının ikinci yılında Hunlar birkaç İtalya şehrine hücum ederler; lâkin, kısmen açlıktan ve kısmen de hastalıklardan telef olurlar; hattâ atmosferik âfetler de kendilerini mahveder. Bunun dışında, Aetius'tan da bir hayli zarar görürler. Sevilli İzidor da Got tarihinde aynı hâdiseleri anlatır; ona göre, birçok atmosferik âfet ve Martianus'tan maruz kaldığı mağlûbiyet sonunda memleketine kaçan Attila, kısa bir zaman sonra, vefat etmiştir. "İranlılar gibi Hunlar da günâhkâr insanların cezalandırılması maksadiyle gönderilmiş olduklarından, Attila'nın ölümünden sonra Hunların birbirlerini kırmaları esnasında, Allahın harika nevinden ve onlara karşı istisnâî muamelesi belirir. Hunlar Allahın hiddetine alem olan değnek timsali olduklarından, her ne zaman Tanrı inananlarına karşı hiddetini ifade etmek istese kendilerini Hunlar vasıtasıyla kamçılattırır ve böylece felâketler tesiriyle doğru yolu seçerek onların dünya hırslarından ve günahlarından sakınma ile göğün sonsuzluğunu temin etmelerini kollar. Gerçekten bu kavim o kadar korkunçtur ki muharebede açlık kendilerini bunalttığı zaman atların damarlarını açar ve onların kanlarını içmek suretiyle açlıklarını giderirler". İzidor, Ye'cüc Me'cüc efsanesinin menşei de tanrı ve Catalaunum muharebesine ne derece korkunç alâmet-

lerin önde geldiğini anlatır: bunlar zelzeleler, ay tutulması, kuyruklu yıldız, gök yüzünde kuzeyde kan ve ateşe benzeyen mızrak şeklinde kızartılar (Kuzey fecri?) ve diğer hâdiselerdir. Şu halde, Got-Lon-gobard efsaneleri, başlangıçta tarihî hâdiseleri uygun olmayan bir tarzda renklendirerek, sonradan Attila'nın Deccal rolüne işaretle ve fecî mağlûbiyetlerinin listesini ilâve etmek suretiyle Kuzey ve Grek ananesini geliştirmişlerdir.

MENKİBEDE ATTİLA

Kilise özelliğini taşıyan menkıbevi Attila hikâyeleri hep bir fikirde hazırlanmıştır: gayeleri dünya hâkimi müthiş barbara karşı görünüşte onun emrinde bulunan ve aziz hayatı yaşayan silâhsız kilise adamlarının daima ona galebe ettiklerini göstermek; zira bunlar daha büyük bir iktidara sahiptirler, Allah onların tarafını tutmaktadır ve gerekli dakikada bir harika da yaratabilir. Aralarında din fedaileri sayısını arttıranlar da vardır ve bununla da gaddar barbara ahlâkî üstünlüklerini göstermektedirler.

Attila'nın ölümünden bir asır sonra, Galya'nın meşhur tarihçisi efsanevi renklerden hoşlanan keşiş Grégoire de Tours, Orléans ve Metz muhasarasiyle alâkadar en eski iki Galya Attila menkıbesini nakleder. Çağdaş Sidonius Appolinaris'in bir mektubunun da şahadet ettiği üzere, Orléans şehrinin kurtulmasında, Orléans piskoposu St.-Anianus'un mühim hizmetleri geçtiği tarihî bir gerçektir ve böylece Grégoire de Tours hikâyesinin aslı bir efsane değildir. Lâkin hâdisenin ayrıntılı anlatılması menkıbevîdir; gerçekten Anianus, şehri kurtaran askerlerin günahlarının affı için duada bulunur. "Hal-ka dua ettirdikten sonra, surlara gidilir, artık Allah yardım ediyor mu? Bakınız der. Aetius'un yaklaştığını görüyor musunuz? Halk kimseyi görmüyor. Tekrar dua ederler ve Anianus tekrar adamlarını surlara gönderir, fakat yine kimseyi görmezler". Piskopos halka: "Siz dua ediniz. Allah sizi bugün kurtaracaktır" der. O vakit artık toz bulutlarının ufukta yükselmekte olduğunu Anianus'a haber verirler. Allahın yardımı, Aetius ve Thorismund şeklinde erişir ve artık surları dövmeye başlayan Hunları kovarlar. Sonraki variantlar, Hunların mağlûbiyetini daha da canlandırır. Düşmanı, 2-3 günlük bir yağmur ıslatır ve sonunda muazzam bir mağlûbiyete uğrarlar. Düşmanın bir kısmı Loire nehrinde boğulur ve diğer kısmını kurtarıcı ordu kılıçtan geçirir. St.-Anianus, fenalığa iyilik ederek bazılarını

ölümden kurtarır, diğerleri de kaçarlar; lâkin bunları da kötü son beklemektedir ve büyük muharebede mahvolurlar.

Diğer menkıbevi bir kayıt, Metz şehrinin tahribine dairdir. Bu babta Grègoire de Tours, Pannonio'dan hareketle kerşeyi tahribeden Hunların müthiş hücumunu tasvir eder; Hunlar sonra Metz'i ateşe verir, sakinlerini kılıçtan geçirir. Rahipleri mihrabın yanında doğrarlar. Tek başına promartir St.-Stefan'ın küçük mabedi sağlam kalmıştır; zira keşiş (vir fidelis) bir adam şehrin kurtulması için dua ederdi, gördüğü hayalette promartir ile iki büyük havarinin şehrin harabolması hakkındaki konuşmalarını duymuştu; sonradan bu dindar adama, halkın günahları ve şirreti yüzünden Allah'ın şehri imha edeceği ve kefarette bulunamayacakları, bununla beraber St. Stefan mabedinin sağlam kalacağı bildirilmişti.

Hunların hücumuyla ilgili üçüncü mucizevi Galya tarihi, Belçika'nın Tongres piskoposu St.-Aravatus'un halidir ki bu adamı 9. asırdan itibaren bilinen Servatio piskoposu ile mukayese ederler ve bu suretle St.-Servatz menkıbesinin aslını teşkil eder. Bu son derece dindar başrahip Hunların yaklaşması haberi üzerine Roma'yı tavaf eder ve orada havariyun'un mezarları etrafında gece gündüz ve yemeden içmeden, halkı namına Allahın merhametini kazanabilmek gayesiyle dualar eder. Lâkin birdenbire havariden biri seslenir ve: "Ey aziz insan, beni neden rahatsız eder durursun? Allah Hunları Galya'ya götürmeğe ve onlara memleketi harabettirtmeğe karar vermiştir. Şimdi nasihatlerimi dinle: Hemen memleketine dön ve evini nizama koy, mezarını hazırla..." der. Zira az sonra ruhu bedenini terkettiğinden gözleri, Hunların Galya'da neler icra ettiklerini göremez. Hakikaten de böyle olur. Aziz piskopos memleketi Tongres'e dönüyor, işlerini düzene koyuyor, rahip arkadaşlarıyla ve inananlarıyla vedalaşıyor ve onlar kendisi için çok ağlıyorlar. Sonra Maestricht'e gidiyor ve orada yatağa seriliyor, kısa bir zaman sonra nöbet işini bitiriyor ve oracıkta gömüyorlar.

Çeşitli variantlarda Metz vak'asıyle Aravatus-Servatz menkıbesi birleşir. Gerçekten dönüşünde Servatz, havariyun'un talimatını Metz piskoposu St.-Auctor'a hikâye eder ve ancak ondan sonra yurduna döner. Az sonra, Metz şehrinin surları yıkılır ve Metz'de tekrar vaftiz ameliyesi yapıldığını duyan Hunlar, komşu bir şehrin muhasarasını yarıda bırakır Metz'e hücum ederek yeniden vaftiz edilen çocukları öldürürler. Sâkinlerin mühim bir kısmını St.-Auctor

ile birlikte sürüklerler. Şehirde herşeyi tahribederler. Lâkin St.-Stefan mabedine yaklaştıklarından Allah'tan gözleri görmez olur, herne-kadar elleriyle etrafı yoklarsa da salaklar gibi kiliseyi büyük bir taş yığını sanırlar. Arkasından aziz piskopos ile beraber sakinlerin büyük bir kısmını alıp götürürler. Dieuz civarında, Hunları kesif bir sis kuşatır. Esirlerden biri bunun sebebini izah eder ve kendilerini sürükledikleri için vukubulduğunu söyler. Bunun üzerine St.-Auctor, hepsini serbest bırakmalarını ister ve mecburiyetten Hunlar bunu yerine getirirler.

Burada uğursuz hâdiselerin habercisi gibi görünen St.-Servatz, Attila menkıbesi çevresine orijinal bir tarzda girmiştir. Belçikalı Tongres piskoposu, 4. asır sonunda vefat etmiş ve Maestricht'te defnedilmiştir. Hun hücumu ölümünden az sonra, 406 da vukubulmuştur. Bunun üzerine mahallî hagiograflar, St.-Servatz'a harikulâde kehanet kabiliyeti maletmeye başlarlar; gerçekten daha hayatta iken kendisinin Trajectum'da defnedilmesini vasiyet etmişti. Gerçi Hunların Tongres'i tahribettiklerine dair yazılı kaynaklarda malûmata rastlanmazsa da, Roma devrinin Aduatuca Tungrorum harabeleri burada bulunuyordu ve belli ki bunları Hun tahribatının delili olarak saymış olacaktırlar. Hunların Tongres tahribatı ve Servatz'ın kehanet kabiliyeti hakkındaki inanış işte bu suretle meydana gelmiştir. Daha sonraları ise, sadece defin yerini değil, piskoposluk merkezini de gerçeği görebilme yeteneğiyle Maestricht'e naklettiğini beyan ederler. Zira tek başına bu bina sağlam kalmıştır. Gerçekten Peter ve Paul gibi havariler, vukubulacak korkunç tahribatı önceden kendisine haber vermişlerdir.

Attila'nın Galya'daki tahribatı haberi üzerine, Paris halkının korkudan hazineleriyle birlikte daha emin bir yere göçmek istedikleri hakkındaki St.-Geneviève menkıbesinin bir safhası 8-g. asırlarda teşekkül etmiştir. Bunun üzerine Judit ve Ester örneğiyle Geneviève, Paris kadınlarını bir araya toplar ve bir vaftizhanede onlarla birlikte dualar eder ve oruç tutar, erkeklere peygamberce bir yetenekle emin birer yer saydıkları şehirlerin hepsinin sert mizaçlı Hun kavminin elinde birer yağma unsuru olacağını, lâkin Paris'in kurtulacağını haber verir. Daha o zamandan şüphe etmeye meyilli bulunduğu anlaşılan Paris halkı, bu sözlere hiddetlenir ve azizeyi sahte peygamberlikle itham ederler, nerede ise surlardan aşağı atacakları yeri tayin etmiş veyahut ta ırmakta boğmağa hazırlanmış bulundukları bir sırada, Auxerre'den St.-Germain'in Geneviève'in kehanetini ve otoritesini

teyit eden bir haberini getiren elçi gelir. Puvis de Chavannes meşhur Pantheon fresklerinde Paris üzerinde bekçilik eden sevimli azizeyi içten bir sempati ile resmetmiştir; fakat aynı yerde, holde sair tablolarla Maindron heykel gurubu da bulunur ve bu, Paris için niyazda bulunan azizeyi, Attila ile karşı karşıya göstermektedir; gerçekten daha sonraki efsaneler böyle tasvir ederler.

Bundan az sonra St.-Lupus menkıbesinde de, Troyes'i müdafa eden azizin Hunların müdafaa rolü kısaca ve yalnız Lupus'un Attila'dan şehri esirgemesini rica ettiği kaydedilmek suretiyle zikredilir. "Akliyle onun imanını idrâk eden Attila, kendisinin ve ordusunun selâmeti uğruna azizi kendisiyle Ren nehrine kadar gitmeğe zorlamıştır; orada serbest bırakacaktır. Hakikaten de böyle vukubulmuştur. Aziz piskopos, Attila'ya yol göstererek beraber gider ve Attila da ona hürriyetini iade eder. Bu hâdise, Galya menkıbelerinde Attila'nın biraz lutufkârlığa hazır olduğuna dair biricik delildir. Presbyter St.-Memorius'un 8. asırdan ve oldukça az tanınmış menkıbesinde artık St.-Lupus, tamamen menkıbevi olarak ve arka plânda görünür. Burada Attila zalim ve hunhar ve hemen hemen şeytanî renklerle resmedilir; Attila tıpkı dastanî bir şarkının putperest kralı gibidir. "St.-Lupus'un piskopos ve havarî olarak faaliyette bulunduğu sıralarda, Attila adını verdikleri kötü bir kral korkunç kavmiyle Galya üzerinde hüküm sürermiş". O vakit St.-Lupus, duaları ve oruçları ile Troyes şehrinde ikamet eden Hristiyan sâkinlerin daha fazla haksızlığa uğramaması için gök hâkimine niyazda bulunmuş. "Ruyasında bir melek kendisine, 12 masum çocuğu vaftiz ederek bunları diyakoslariyle ve bundan başka Presbyter Memorius ile Attila'nın huzuruna göndermesini emretti; vaftiz edilen ellerinde haç ve mezar miri terennüm ederek gitsinler. O zaman Allah şehre merhamet edecektir". Gerçekten böyle de oluyor. Mukaddes alay, ilâhîler söyliyerek Brolium'a yahut ta sonradan Memorius'a izafeten St.-Mesmin adı verilen yere vasil olur. "Hun kralı ilâhîleri duyunca sarsılır ve kumandanından beni bu suretle incitmeye cüret eden bu kimseler kimlerdir? diye sorar". Az sonra kim oldukları anlaşılır, zira Memorius cesaretle Attila'nın karşısına çıkar ve St.-Lupus'un arzusunu bildirir: Şehre dokunması yasaktır. Kumandanın tavsiyesi üzerine Attila, diyakosların ve masum çocukların boynunu vurdurur. İhtiyar Memorius'u ise haberci olarak ve kendisinin, Hristiyanların Tanrısından üstün olduğunu bildirmek maksadiyle geri göndermek ister. Sonra sihir çşyasını yani haçı yakmalarını emreder; lâkin o

anda ateşten bir kıvılcım sıçrar ve Attila'nın hizmetkârını gözlerinden mahrum eder. O vakit Memorius “eğer iman edersen tedavi ederim” der; Attila da “iman ederim” diye yalan söyler. O zaman Memorius ellerini sürerek çocuğu tedavi eder. Attila ona: “adın nedir?” diye sorar. “İman edersen söylerim”. “İman ederim.” “Memorius derler”. “Senin adın nedir” “Bana Atthela derler, kumandanının adı Se-lenus'tur”. Bütün inançlarına rağmen Attila, Memorius'un kafasının kesilmesini emreder. Bunun üzerine rahip Troyes için dua eder. Ardından “sihirbaz” sandığı rahibin boynunu kendi eliyle keser ve cesedini ırmağa attırır. Lâkin köleler, şehitlerin pılı pırtısı için kavgaya girişirler ve birbirlerini öldürürler. Bir diyakos muavini Memoirus'un elbiselerini kurtarmağa ve sonra bir söğüt ağacı çalısı altında saklamağa muvaffak olur. Geceleyin artık gökyüzü çınlar ve yer yüzü sarsılır; “Attila ordularıyla alelacele kaçır. Lupus, sadık köleleri için ağlar fakat göğün iradesine boyun eğir”. Bütün menkıbeler arasında en romantiği işte budur; sahneleri artık naiv chanson de geste'lere yakındır.

Böylece Lupus, yani mukaddes kurt, yavaş yavaş Troyes'in koruyucu azizi haline gelir. Daha 1102 de, dualarıyla şehri kurtardığı terennüm edilirdi. Daha sonraları, bizzat St.-Lupus tarihi de gittikçe renklenir; altın menkıbede ve daha sonraki umumî eserlerde, Macar kroniği Thuróczy'den de tanıdığımız, Troyes piskoposunun Attila'nın karşısına çıkarak sual sorduğuna dair dramatik sahneyi her yerde okuyoruz: “Bu toprakları tahribeden ve çiğniyen sen kim-sin?”. Buna Attila: “Ego sum Attila, rex Hunorum, flagellum Dei” (Ben Hunların kralı Attila'yım, Allah'ın kılıcıyım). Buna karşı Lupus derin derin içini çekerek, fakat daha tatlı kelime oyunlarıyla şu cevabı verir: “Ben ise heyhat, Allahın sürülerini telefeden kurdum ve Allah'ın kamçısına müstahakım”. Şehrin kapılarını açınca, Hunlar şehrin bir başından öbür başına dolaşırlarsa da hiçbir ziyan yapamazlar, zira Allah Metz'de olduğu gibi gözlerini kör etmiştir.

Her ne kadar en eski kaynaklara göre Vandal hücumları esnasında telef olmuşlarsa da, Rheims piskoposu St. Nicasius ve kız kardeşi St.-Eutropia'nın şahadetini de geç Ortaçağ kaynaklarında Attila'nın hesabına kaydederler. Böylece 12. asırda Sigebertus Gemb-lacensis onların cellâdlarını Hunlar addederse de, 13. asırda Vincen-tius Bellocensis, bunların ölümünü Vandalların zarar defterlerine geçirir. Sonraki bir devrin müellifi Antonius (1484)' a göre, Attila'nın

yaklaşması haberi üzerine Nicasius Galya'nın gulamî ahlâksızlığı ve hasisliği yüzünden helâk olması icabettiğini beyan etmiştir; sonradan kavmine kendilerini tutmaları, lâkin Attila'ya teslim olmamaları hususunda ihtarda bulunur. Nihayet kız kardeşiyle beraber Attila'nın huzuruna gider ve onu merhamete dâvet eder. Fakat Attila merhametsizce Nicasius'un başını keser ve bu baş yere yuvarlandık-tan sonra dahi mucizevî bir surette, başlamış bulunduğu Mezamirin terennümüne devam eder. Eutropia serzenişlerine devam edince onu da yok ederler. Bundan başka, barbarları Rhemis kapılarına şeytan götürmüştür. Chronicon Vedastinum ise Vandalları, Alanları ve Şevleri doğrudan doğruya Attila'nın kumandası altına verir, Metz ile Rheims şehirlerini onlara tahribettirir ve Sent Nicasisus'u onlara öldürtür.

Attila'ya ilişkin menkıbeler arasında en tanınmış olan, biricik Almanya menşeli St.-Ursula menkıbesi, 11000 bâkirenin şahadetini hikâye eder. Bunun teşekkülünü kolayca takibedebiliyoruz. Menkıbe Kolonya'da bulunan ve üzerinde bir kitabe oyulmuş bir taştan başlar, bu taşta Clamitius adında birinin "Mukaddes bakirelerin Mesihin adı için kanlarını döktükleri mabedi yeniden inşa ettirdiği" yazılır. 9. asırda şehid bakirelerin ululanması kilise ayinlerinde görülür. Başlarında Ursula olmak üzere bir, beş ve sekiz ve nihayet on bir isim yer alır. Bu onbir sayısı sonradan bir yanlış okuma neticesinde on bine çıkar. Bir defa, şehid bakirelerin sayısı böylece karar kıldıktan sonra, vatanlarını Britanya'da aramağa başlarlar. Nihayet 10. asırda ilk Passio Ursulae meydana gelir.

Evvel zamanda bir İngiliz kralından kızı Ursula'yı azametli bir putperest prensi zevce olarak ister. Bâkire, Tanrının ihtarı üzerine, nişanlısını Hristiyan dinine alıştırmaları için, üç sene müddetle bekâretini muhafaza etmek şartıyla zahiren izdivaca muvaffakat eder. Yanına on kibar aile kızını ve herbirine de biner kişilik maiyele birer gemi katarlar. Bâkireler ordusu, nişanlının şehri önünde gemilerde ikamet ederek dinî alıştırmalarda bulunurlar. Üçüncü yılın sonunda, ilâhî kudretten, bir fırtına donanmayı Tiel'e sürükler, oradan Ren nehri üzerinde Kolonya'ya gider ve demir atarlar. Burada bir melek şahadetleri kehanetinde bulunur. Tekrar gemilere binerek Bâl şehrine kadar sokulur ve oradan yaya olarak Roma'yı tavaf ile havariyun'un mezarları etrafında dua etmeğe giderler. Aynı yoldan tekrar o sıralarda artık Hunların tahribettikleri Kolonya'ya varırlar. Hunlar gemiden inen bâkirelerin hepsini kılıçtan geçirirler. Lâkin

Hun hükümdarı Ursula'nın güzelliğine tutulur. Kendisini zevce olarak ister, fakat red cevabı üzerine onu da okla telef ederler. Gemileri yağma etmek istedikleri zaman, Hunlar gemiler üzerinde, meleklerden 11 lejyon görür ve bunlardan kaçarlar: böylece Kolonya şehri muhasaradan kurtulur.

Daha sonraki variantlarda, Lâtince bir metnin yanlış anlaşılması neticesinde Ursula'nın babası da isimlendirilir. (Deonotus) ve bunu İngilizlerin büyük millî kronikçisi Galfrid de Monmouth, Dinoot adıyla, masalvarî İngiliz tarihine dahil eder. Onun eserinde Hun kralının adı Guanius'tur ve Piktlerin reisi Melga ile ittifak ederek bâkireleri katleder. Bu menkıbenin teşekkülünde bizim nazarımızda en mühim taraf, ilk müellifinin kendi itirafına göre, eserini Macarların 922 Gerresheim'deki manastırlarını tahribettikleri rahibeler adına yazmış olmasıdır. Eserini, rahibelere geçici bir konak temin eden ve sonradan manastırlarını yeniden inşa ederek taktis eden Kolonya arşiveki Gero'ya ithaf etmiştir. Oldukça erkenden Hunlarla birleştirilen Macarların yaptıkları tahribatın hâtıraları, bütün Batıda yayılan ve sayısız sanatkârane kopyası yoluyla tanınan bu menkıbede, şüphesiz olarak mevcuttur.

Bu suretle, Batının ve bilhassa Fransa ile Paris'in en popüler azizleri hiddetli ve şeytanî ruhlu Attila'nın düşmanları haline gelmişlerdir. Paris'te bugün de, St-Servais ve St. Germain-l'Auxerrois Ortaçağ mabedi ayakta durmaktadır ve güneydeki dağ bugün de St.-Geneviève adını taşır ve mukaddes eşyası muhafaza edilir. Orléans'lı Anianus, Troyes'li Lupus kültürünün de yardım ettiği bu azizler kültü, Hunların mübalâğalı bir surette renklendirilen icraatının hâtırasını her devirde canlı bir surette ayakta tutmuştur; halbuki bunlar, meselâ Normanların icraatından daha korkunç olmadığı halde, onlar hakkında çağdaş kayıtlar hemen hemen kalmamıştır. Bu menkıbeler ve antik müelliflerin herkesin artık bildiği etnoğrafik kayıtları, Batıda Hunların her şeyin üstünde kötü şöhretini teşkil etmiş ve böylece 1. Dünya Harbi esnasında, Batıya hücum eden Almanları tahkir etmek için Fransız-İngiliz-Amerikan basını, onları Hun diye adlandırmaktan daha ağır bir tabir bulamamıştır. (*) Bu tasvirlerin oluşmasında bizzat imperator Wilhelm de kısmen etkin olmuştur. Zira, 1. Dünya harbi esnasında Fransızlar,

(*) 2. Dünya Harbinde aynı hadisenin tekrarına tanık olduk. 1940 da Fransızları yenerek Manş denizine ulaşan Almanları, o zamanki İngiliz başkanı Çorçil yine «Hunlar» diye aşağılıyordu

o zamanın liberal Alman matbuatından, 1900 da katledilen Alman elçisinin intikamını almak gayesiyle gönderilen bastırma seferi âzalarını, Hunların örneğini takibe ikaz maksadiyle söylediği hitabeyi meydana çıkarmışlardır: “Merhamet yok, esir alınmıyacaktır. Elinize geçen mahvolsun! Hunların bin yıl evvel kral Etzel idaresinde temin ettikleri, tarihte ve efsanede bugün hâlâ yaşayan şöhreti kendinize kazanacaksınız. Yaptıklarınızla Alman adı bin yıl sonra da o suretle yaşasın ki, Çinli bir kimse bir daha artık Alman’a yan gözle bakmağa cüret edemesin!”; diğer bir varianta göre: “Merhamet etmeyin ve esir almayın. Elinize düşenlere istediğinizi yapınız. Kendinize Hunların ve Attila’nın sahibolduğu şöhreti kazanınız”.

Fransızın muhayyelesinde Attila’nın siması, barbarlığın en büyük ve insanüstü sembolü gibi yaşar ve mektep kitapları vasıtasıyla kendisinde bu pek çirkin ve Moğol kılıklı, kan dökmekten hoşlanan atlı kavmin hâtırası, tahribten zevk duyan, yakan, öldüren ve başlıca gıda maddesi eti eğerinin altında yumuşatan bir insan olarak yer almıştır. Çocukluk hâtıralarından bahs ile Macar dostu bir Fransız muharriri şunları yazar: “Mükemmel bir yazar olan Bay Guizot’nun *Historie de France racontée à mes petits enfants* adlı eserinde bir klişenin Hun süvarilerini başlarında acaip yuvarlak kalpaklarla sırttan yaratıklar olarak resmettiğini hatırlarım. Bu şeytanî süvariler, ufak ve biçimsiz atları üzerine yalın binmişler (efsaneye göre yumuşatmak için eğer yaptıkları fileto ve ramstek’i burada saklardı) ve kadınlarla çocukların cesetleri üzerinde dört nala at koştururlardı.” Her Fransız, Attila’nın söylediği iddia edilen şu sözleri tanır: “Atımın gittiği yerde artık ot bitmez (L’herbe ne croit plus où mon cheval a passé)”. Catalaunum ovası yerel ananesinin de, burada Attila’nın fena şöhretini muhafaza etmiş olması muhtemeldir; gerçekten daha Fransız inkılâbı zamanında Metz halkı Thionville’de konaklayan asker hemşehrilerine “hürriyet taraftarları bir su baskını gibi Châlons ovalarını istilâ ediyorlar; Attila ve barbar sürülerinin orada geniş mezar sahaları bulmuş olduklarını iyi hatırlarlar; hiç şüphesiz, çok geçmeden yeni kurbanlar için kucaklarını açacaklardır” diye yazarlar. Béranger, Fransız topraklarına hücum eden Kazakların ruhunda Attila’nın ruhunu sezmektedir (*Chant du Cosaque*) ve bugün de herhangi korkunç, büyük çapta ve gayesiz bir tahribe örnek zikretmek istediği zaman gazeteci, Attila’yı hatırlamaktadır.

Bu sebeple memleketinin şöhretini düşünen bir Macar, Batılılar önünde büyük ceddî Attila ve Hun-Macar akrabalığıyla ve heykel-

lere şekil veren Attila kültürümüzle öğrenmezse daha isabetli hareket etmiş olur; zira, Attila hakkındaki bu tahrif edilmiş tasvirler haksız olmakla beraber yine de ruhlarda o kadar kuvvetle kök salmıştır ki hiçbir propaganda bu kanaati oradan sökemez.

İTALYAN ATTİLA EFSANESİ

İtalyan topraklarında Attila efsanesinin tamamen farklı bir kaderi vardır. Büyük tarihî hâdiseler, Aquileia muhasarası ve yukarı İtalya'nın fethi, papa Leon'un Mincio civarında Attila ile mü-lâkatı ve bunun dışında, Attila'nın Honoria ile izdivaç plânı gibi hâdiseler, tarihçiler vasıtasıyla kamu oyuna maledilmiş ve yerel inanışlarla romantik biçim değiştirmenin tükenmez bir kaynağı halini almıştır. Attila ile bir asır sonra Roma'yı işgâl eden Doğu Gotları kralı Totila'nın adlarının, kaynaklarda birbirine karışması neticesinde, Totila'nın zaferlerini, mağlûbiyetlerini ve İtalya'daki ölümünü Attila'ya maletmişlerdir. Floransa'nın Eskiçağ tarihçileri Malaspina ve Villani'ye göre Attila, Floransa'nın beylerini birer birer kendine cezbeder ve boyunlarını vurdurur; böylelikle kanlı ziyafetlerinde 20.000 insanı katlettirir. Catilina'nın Floransa'dan intikamını almak maksadiyle, şehri tahrip ile kül eder.

Dante bu sebeple Attila'yı hunhar zorbalar arasında cehennem yedinci katına yerleştirir ve hemşehrilerinden de şehirlerini "Attila'dan geri kalan küllerin üzerine yeniden inşa ettiler" diye yazar.

(İnferno XIII, 148.):

quei cittadini, che poi la rifondarno
sovra il cener che d'Attila rimase...

Gerçekten Totila şehri muhasara etmiştir ve bu suretle Attila Roma'nın surları altına kadar da erişir. Halbuki biliyoruz ki Attila hiçbir zaman Po hattını aşmamıştır. Justinianus'un çağdaşı Damascius, Hunlara karşı Roma'yı ölümlerin müdafaa ettiklerini söyler: mezarlarından kalkar ve onlara karşı üç gün üç gece muharebe ederler.

Menkıbe yazarlarının Attila'sı, İtalyan menkıbelerinde ancak seyrek olarak geçer. Modena'nın St.-Geminianus'u, menkıbesinde âdeta kelimesi kelimesine Troyes'li Lupus'un yerini alan biricik örnektir. Surların üzerinde halka cesaret veren muhterem

bir başpapazdan Attila kim olduğunu sorar. Bu suale aziz peder: “Allahın kölesi” cevabını verir ve bunun üzerine Attila cüret ederek şunları söyler: “Eğer sen Allahın kölesi isen ben de Allah’ın kılıcı Attila’yım. İtaatsiz ve efendilerinin emirlerini tutmayan köleleri haklı olarak döver ve kamçırlarlar”. O halde burada, konuşmaya Troyes’li Lupus’un konuşmasına benzeyen nüktedan bir kelime oyunu bağlanıyor. Geminianus alçak gönüllü bir tarzda şu cevabı verir: “Bütün iktidar Allah’ın elindedir, madem ki sen Allah’ın kamçısı olduğunu söylüyorsun, ben buna karşı gelmem, onun kölesi olduğumu söylediğim için kamçısına mukavemet edemem”. “Bunun üzerine şehrin kapılarını açar ve Hunlar şehri dolaşırlar; lâkin gözleri görmez olduğundan sallanarak ve elleri boş olarak şehirden çıkarlar”. Menkıbe müellifi, elinde olmadan peygamber Elizes vakasını hatırlatarak Lupus tarihinin ve dolayısıyla kendi menkıbesinin son kaynağını açıklar; gerçekten bu peygamberin ricası üzerine Allah, onu yakalamak üzere gelen ve şehrini muhasara eden Süryani ordusunu kör eylemişti.

Bu suretle, 924 de Macarlara karşı müdafaaya hazırlandıkları sırada Modena’da Attila’yı hatırlamaları ve Hunların ahfadı saydıkları barbar kavmi, yeni “flagellum” -a karşı yerel azizlerine müracaat etmeleri pek tabiidir.

Confessor Cristi, pie Dei famule,
O Geminiane, exorando suplica
Ut hoc flagellum quod meremur miseri
Coelorum regis evadamus gratia;
Nam doctus eras Attilae temporibus
Portas pandendo liberare subditos.
Nunc te rogamus, licet servi pessimi,
Ab Ungarorum nos defenda jaculis.

“İsa dinine inanan, Allah’ın kutsal kölesi ey Geminianus, biz sefillerin hak ettiğimiz bu kamçıdan, göklerin hakiminin lutfiyle kurtulmamız için dua ve niyaz eyle. Attila’nın zamanında, şehrin kapılarını açmak suretiyle hakimane hareketinle inananları kurtarmamış mı idin? Hernekadar âciz kölelerin isek de, şimdi senden rica ediyoruz. Bizi Macarların oklarından korusun!”.

Modena havalisine taarruz ettikleri halde, Macarların şehri tahrip etmemiş olmalarını yine de St.-Geminianus terekesine bağlamışlardır. “Böylece müteveffa (aziz), bir zamanlar Macarların

kralı Attila'dan kiliseyi kurtardığı gibi şimdi de küçük kavmini Macarlara karşı korumuştur”.

9. asırda Ravenna'lı Angelus'un kilise tarihinde Ravenna arşiveki Jan'a da, aynı suretle şehir kurtarma işi maledilir. Bu ağzı kalabalık hagioğrafın menkıbesi, benzer hikâyeler arasında, yalnız romantik renklendirme işiyle değil aynı zamanda Attila'nın tamamiyle Hristiyan çehresi kazanması ve buna rağmen müthiş şöhretini muhafaza etmesiyle tamamiyle farklı bir yer işgal eder.

Attila'nın Hunları, çekirgeler gibi Ravenna civarını kaplarlar. Tehlikeyi görerek Jan kavmi için uzun uzun dualar eder ve Allah'ı teskin maksadiyle kendi hayatını takdim eder. Sonra rahip arkadaşlarıyla Attila'nın huzuruna çıkar; Attila krallık tahtında, altın sırmalı ve erguvanî elbiseleri içinde oturmuş vaziyette, papazlar ordusunun yaklaştığını seyrederek Angellus'un kalemi, Attila'nın ağzına ince yumuşak sözler verir: “Bu suretle ilâhiler söyleyen bu mukaddes insanlar kimdir? Nereden geliyorlar ve ne istiyorlar? Hiç böylelerini görmedim. Zira, kardan beyaz, herşeyden güzel ve çok seçkin insanlardır”. Attila'ya reisleri bulunan arşivekin, çocuklarının selâmeti için kendisini feda etmeğe geldiğini söylerler. Attila mabeyincisini ölümle tehdit eder ve insanın bu kadar çocuğu olabileceğini ne cesaretle söylediğini sorar; bunun üzerine barbara, manevî bir ders verilir: bunlar arşivekin manevî çocuklarıdır ve onlar için ölmek istiyor.

Despot hükümdar sararır. “Akli başından gider, düşünceleri dağılır, bütün vücudu kötürümleşir ve vecde gelir”. Şiddetli korkusunda cenneti ve haçı üzerinde Mesihî görür. Kendisine gelince: “Ey kendini oğulları yerine ölüme atan muhterem peder, ey ifadesi güç incelik, ey mukaddes sabır!”. Sonra şehre aman verir, dehşete düşen halk arasında, şerefine çiçeklerle süslenmiş şehir ortasından tıpkı Troyes'de olduğu gibi bir başından öbür başına geçip gider. Lâkin başka yerde hemen hemen hayvani vasıflarla tasvir edilen Deccal, burada daha ziyade Allah'ın inayetine mazhar olarak daha yüksek manevî bir sahada görünür. Halbuki, St.-Lupus ve S.-Memorius menkıbelerinin tesiri, hemen kelimesi kelimesine hissedilebilir. Bundan başka Angellus'un, Attila'yı “sefil bir kadının” bıçağına kurban gitmiş gösteren, nadir Batı müelliflerinden bulunduğunu da kaydetmeliyiz.

Lombardia ve Venetia eyaletlerinde, Attila'nın İtalya seferi tarihî bir gerçek ve mahallî an'anelerin teşekkülünde de bir hareket noktasıdır. Hemen hemen bütün hatıra gelebilecek önemdeki

şehirlerin hepsi eski tarihlerini, Attila'nın tahribi ve şehrin yeniden inşasıyla başlatır. Venedik'in Ortaçağ tarihçileri, en mantıklı ve hatâ belki de efsanevî olmayan bir iddia ile, cedlerinin Aquileia'nın tahribatı esnasında şehirden kaçarak adalara sığınmış oldukları düşüncesine bağlanırlar. Bu inanışın ilk kaydı Paulus Diaconus'un *Historiae Miscellae*'sinde bulunur ve Lombardia şehirlerinin tahribini de o hikâye eder. O halde umumiyetle bilinen Lombard eserlerinin âlimane bir temeli vardır.

Fakat Venedik sahillerinde, muhtemelen yerel ananelerde yaşıyordu. En eski Venedik kroniği olan 10. asırdan kalma *Chronicon Altinate*, Aquileia'yı Trovalıların inşa ettiklerini, fakat "o güney bölgesinden gelen" Attila adında çok zalim ve Allah'sız birisi zuhur ederek büyük bir ordu ile eski Venetia'ya girdiğini bilir. Bunun üzerine sahil halkı Geminianus idaresinde su üzerinde inşa edilmiş evlere göçerler. Fakat, Allah'ın cezası Hunların arkasından erişir, akıllarını karıştırır, bundan dolayı bazıları kendilerini suya atarlar, diğerlerine şeytanlar azabeder, öyle ki birbirlerini taşlarlar, diğer bazıları da dağın tepesinden kendilerini ateşe ve suya atarlar. Totila (!)'yı da kurtlar kemirirler. Venedik kroniğinin Hunlarla Attila'nın İtalya'daki mahvını hikâye eden bu masal kısmı, âdeta İtalyan efsane an'anesinin daimî bir motifi oluyor. Menşeyi Attila'da değil, fakat Totila tarihinde, bundan başka İdatius ve bir kısım Jordanes metni ilâvelerinde aramamız icabeder; zira bu kaynaklar artık Attila ve Hunların hayrete şayan tahribatını bilirler. Doğu Gotları kralı Totila, gerçekten Spoleto civarında, Doğu Roma kumandanı Narses'e karşı girdiği muharebede telef olmuştu ve onun ordusunda Longobard'lar büyük sayıda hizmet görürlerdi. Bunun İtalya menşeli birleştirmesi Viterbo'lu Gottfried'de İtalya'da çok yaygındır ve şunları yazar: Hunların kralı Thotila yani Attila, Vandalların Kralı Béla'yı (Bleda) öldürür".

10. asırda Bizans İmparatoru Konstantios Porphyrogenetos da, Venedik'in eski tarihini tanıır ve onunla Attila'nın seferleri arasında bir münasebet tesis eder. Ona göre "Avarların kralı Attila gelerek bütün Frank memleketini sonuna kadar yağma ve tahrip ettiği zaman, bütün Franklar Aquileia'dan ve Frank memleketinin diğer kalelerinden kaçmağa ve Venedik'in insan oturmeyen adalarına gelmeğe ve orada kral Attila'dan duydukları korkudan dolayı kulübeler hazırlamağa başlamışlardır". Daha sonra Attila tamamen Roma'ya ve Calabria'ya kadar olan sahaları tahribedince, Venedik'e kaçan

Aquileia'lılar ve diğer Frank-İtalyanlar, orada adalarda kalmağa karar verdiler.

Eski Venedik efsanesi galiba Liutprand'ın elçiliği vasıtasıyla Bizans'a erişmiştir. O halde eski Venedik'in yeniden inşa edilen Venedik'ten ayrımı, bütün eski Venedik tarihlerinde Attila'nın tahribkâr seferleri neticesidir. 13. asır bir Venedik tarihçisi, Attila'nın tahribinden sonra yeniden inşa edilen Venedik'in ilk doce'sinin Paulitius olduğunu, açıkça kaydeder.

Batı kaynaklarının antipatik tasvirlerinden köpek başlı İtalyan Attila doğmuştur. İlk önce Macar kronikçisi Kézaî ile çağdaş olan Ricordano Malaspina (+ 1281)' da Allah'ın kamçısı olan Attila'nın saçları dökülmüş bir başı ve köpeğin kulaklarına benzeyen kulakları bulunduğunu okuyoruz. Jordanes'in tasvirinde, Attila'nın sakalı hakkında söylenen "canis aspersus"u yani "kırlaşmış" tâbirini "canis aspectus" (köpek suratlı) diye yanlış okumuş olmaları imkânsız değildir ve bu sebeple Attila'yı daha Plinius'dan beri âlimlerin bahsettikleri köpek başlılarla birleştirmişlerdir.

Sonraki asırda artık birisi, Attila ve köpek menşei hakkında hakikî bir roman yazar ve bu hâdise, Attila'nın tasvirini İtalyan an'anesinde kesin olarak kökleştirir. Bu romanımsı hal tercümesinin en eski şekli, St.-Marco'da muhafaza edilen Fransızca *Estoire d'Atile*'dir. Bu eseri Lâtinceye çeviriyorlar ve içeriği çağdaş kroniklere giriyor ve asrın ortasına doğru Nicola da Casola, Kuzey İtalya arazisinde çok yayılmış karışık Fransız-İtalyan dilindeki bu masaldan, bir destan yazıyor. Aslında Fransızca olmasına rağmen bu romanımsı hal tercümesinin ilk şekli, o zaman Fransızcanın çok yayılmış bulunduğu İtalyan topraklarında hazırlanmıştır. Hemen bütün elyazmaları, bu sahadaki kütüphanelerde saklı bulunur. Paris'e ve diğer yerlere ancak İtalyanca variantları erişebilmiştir.

Roman, Attila'nın Kuzey İtalya seferlerinin şövalye dünyasına intibak ettirilmiş bir şeklidir ve müellif bu münasebetle bir kısım büyük İtalyan ailelerinin tarihini, Trova'nın tesisinden sonra Attila ile devam eden İtalyan tarihine bağlamak için bahane arar. Aquileia burada, Menapus adında bir krala kavuşur. Lâkin bu Fransız *Chanson de geste*'lerini hatırlatan muhasaralar, muharebe tasvirleri ve düellolar şayet müellif Hun kralı Attila'nın tarihini ve menşeiini o zamana kadar tanınmamış ve tamamen yeni bir masalla başlamış olsaydı, bu romanı o kadar cazip bir hale getiremezlerdi. Bundan

başka burada Attila Macar kralıdır ve hâkimiyeti altında Olahlar, Tatarlar, Bulgarlar ve Macarlar hizmet ederler.

Macaristan'da Ostrubal veya Osdrubal adında bir kral yaşıyordu, bunun çok güzel kızını birçok kibar zevat istemişti; lâkin ağabeyisi kızı, Bizans İmparatoru Justinianus'un oğlu Eraclius'a vermeye niyet etmiş ve bu sebeple kadınlardan oluşan maiyetiyle onu yüksek bir kuleye kapamıştı. Kule dış âlemden o kadar tecrid edilmişti ki yiyecekleri bile urganla çekerlerdi. Kız, kuleye genç bir tazı alır ve onunla yatar. Tazı büyüdüğü zaman kraliçe bundan gebe kalır. Babası bu rezaleti kapamak maksadiyle, kızını bir konta verir; lâkin çocuk dünyaya gelir ve müthiş günah meydana çıkar, zira hayvanî bir manzarası vardır. Çocuğa Attila adını verirler ve büyüdüğü zaman büyük babasının tahtına çıkar. Etrafındaki hükümdarlar namuskârlığı, keskin zekâsı ve alçak gönüllülüğü sebebiyle kendisini çok severler. Attila Hristiyanlardan nefret eder ve katolik mezhebinin memleketine yaklaştığını duyunca, çok hiddetlenir ve son derece büyük bir ordu ile, İtalya ve İlliria'ya hareket eder; "herşeyi tahrip ile Aquileia'ya kadar sokulur". Bundan sonra seferin bazı safhalarının uzun uzadıya hikâyesi takibeder.

Bu masalların, milletlerarası büyük akrabaları vardır. Bulgarlar, Osmanlı Türklerinin cedleri hakkında buna benzer hadiseler naklederler. Türkistan'daki bir kavim, kendisini bir prenses ile bir kurdun birleşmesinden neşet etmiş sayar. Aino'lar da menşeleri hakkında bu neviden hikâyeler anlatırlar. Macarlar ilk hükümdar hânedanı Almos-Ârpád soyunun Emesc ile Tuğrul kuşunun birleşmesinden meydana geldiğini zannederlerdi. Bir kavmin yahut idareci zümrenin, ilâhî misyonu olan bir mukaddes hayvandan neşet etmesi Doğu kavimlerinde, ilâhî menşein bir delili idi. Şayet daha eski kayıtlara sahip bulunsaydık, bu Fransız- İtalyan ortak masalının bu neviden bir menşe masalının Hristiyan versiyonu olduğunu düşünebilirdik. Doğu kavimlerinde, efsanenin oluşumunu, pek sık görülen baş tahrifleriyle izah etmek te aynı suretle güçtür. Böylece masalın Doğu menşcini, Haçlı Seferleri yoluyla aramağa yahut da Hunlarınkinden ayrı olarak Batı variantları bulunduğunu kabule mecburuz; meselâ Marie de France'ın 12. asırda yazdığı "Yonec" ünvanlı mensur hikâye de, bu masal ailesine dahildir ve bunda da bir kuleye kapatılan genç kadını, aladoğan şeklinde açık bir pencereden içeri giren genç bir şehzade gebe bırakır.

Bu masal, Hun-Macar kralı, Allah'ın kamçısı Attila'nın tasvirini İtalyan an'anesinde kesin olarak tesbit eder ve pek çok masal, hikâye ve kahramanlık hikâyesi ve roman, köpek suratlı kötülük yapan Attila'dan ve onunla çarpışan İtalyan şövalye ve krallarından bahsederler, bunlar arasında Nicola da Casola'nın destan biçimindeki manzumesinden beri ilk mevkii Este ailesi işgal eder. En eskilerinde Aquileia, Concordia, Altino, Pavia muhasarası yer tutar. Aquileia'lılar şehirlerinin tehlike içerisinde bulunduğunu önceden görerek şehirden kaçarlar; fakat firarlarını gizlemek maksadiyle surların üzerine ahşap korkuluklar dikerler. Attila'nın bir şahini, bu korkuluklardan birisinin başına konarak uzun zaman hareketsiz kalınca hile meydana çıkar. Efsanenin çoğu İtalyan variantında, Attila İtalya'da telef olmuştur. Bir casus marifetiyle Attila'nın yakalanarak düpedüz asıldığına dair hikâye de vardır. Bundan başka Nicola da Casola'nın tamamlanmamış destanında Attila tıpkı hasımları gibi bir şövalyedir. Sadece Fransız destanlarının Sarasen-kralları gibi entrikacıdır.

İtalyan Attila efsanesi İtalya'nın dışına çıkmamıştır; diğer memleketlerin edebiyatında bunun izlerine rasılamıyoruz. Fakat, İtalya'da bu efsane uzun zaman yaşar, hatta 17. asırda bile köpek kulaklı ve eğri burunlu Attila'nın madalyalarını yaparlar, arka tarafında Aquileia kalesinin hayal edilen muazzam surları bulunur.

CERMEN ATTILA

Fransızlar arasında Attila'nın adına bağlı tek bir kahramanlık şarkısına dahi rastlanmamasına karşılık, Cermen kavimlerinin Ortaçağ şiirlerinde büyük Hun kralı Attila an'anevi bir simadır. Alman efsane araştırmacılarının bu baktaki ortak kanaatlerine göre Attila, Heldensage denilen efsanelerin merkezinde bulunur hattâ, birçokları Heldensage'nin oluşumunu Hunların tarihi faaliyetine bağlarlar. Lâkin, bunun yanında Cermen kavimleri okur yazarlarının, Hun tarihinin an'anevi kaynakları bulunan Jordanes ve Paulus Diaconus'u, daimi surette kullandıkları ve özetledikleri pek çok defa unutulur. Attila'ya bağlanan ve en popüler menkıbe olan St.-Ursula passion'u da Alman-İngiliz yerel an'anesinden meydana gelmiştir.

Eski ve orta yukarı Almancasında Attila'nın siması, Fransız destanında Büyük Charles'ın yahut da Arthur'un Fransız manzum şövalye romanlarında işgal ettiği mevkie benzer birer yer tutar. Attila, sarayında Cermen hükümdarlarının yaşadıkları veya

şehzadelerinin terbiye edildiği azametli kral: son derece büyük bir bey, hayır sever, ara sıra yumuşak lâkin daima passif ve hareketsiz bir zat. 9. asırda, eski orta Almancada ilk defa Hildebrandslied’de Attila adı meydana çıkar: yurduna dönen ve babasıyla mücadele halinde bulunan Hildebrand, Verona’lı Dietrich’in silâhdarından Verona’lı Dietrich ise Odovakar’dan kaçarak Attila’nın sarayına sığınmıştır. Yani Attila sadece bir dekordur ve sahnede ortaya çıkar.

10. asırdan olan “Waltharius manu fortis”, bazılarına göre St.-Gallen’li 1. Ekkehart’ın (+ 973), diğerlerine göre ise Geraldus adlı Strasburg’lu keşişin Lâtince epik manzumesidir.

Şayet önceki ve daha genel görünen faraziye doğru ise o vakıt, Ursula menkıbesinin yazarı gibi Ekkehart’ın da Macar hücumlarının tesiri altında Hunlar hakkında kahramanlık manzumesi yazmak fikrine varmış olması muhtemeldir.

Şiir, “Kardeşler, arzın üçüncü kısmına Avrupa adı verilir, diyor. Burada ahlak, dil, isim, giyim ve dine sahip bulunan kavimler otururlar. Pannonia kavminin de bunlar arasında bulunduğu malûmdur. Bununla beraber bu kavmi ekseriya Hunlar adıyla zikretmek adetimiz olmuştur”. İlâve edildiğine göre, Hunlar bin yıl müddetçe iktidarlarını tamamiyle okyanusa kadar yayarak, barış arayanlarla ittifak aktederek ve baş kaldıranları ortadan kaldırmak suretiyle çeşitli kavimlerin dizginlerini ellerinde tutmuşlardır.

Antik coğrafyanın, dünyanın sonu kavramını teşkil eden ve okyanusu da içeren (en vahşi kavimler buradan gelirler) bu coğrafi mukaddeme, yazarın Hunları hâlâ, kendi devrinde dahi Pannonia’da yaşayan kavim saydığına delâlet eder, bundan başka eserinin birçok yerinde Avar diye adlandırır; bu sebeple de onlara bin yıllık bir hâkimiyeti maleder. Zira, gerçekten Avarlardan Macarlara kadar bin yıl değilse bile, Hun kavmi hâkimiyetinin devamlılığı beşyüz sene tutar.

Ondan sonra bir defasında kral Attila, eski zaferlerini tekrar etmek ister ve Frank kralı Gibicho’ya karşı sefere çıkmaya hazırlanırken, İster ırmağının üzerinden kendisine karşı büyük bir ordu gelmekte olduğunu duyarak Franklarla barış yapar ve bunun arkasından, henüz çocuk yaştaki Trova’lı Hagen’i de rehin olarak alır. Ondan sonra, Burgundlara karşı yürür, orada da teminat olarak kral Herrich’in kızı Hildegund’u kazanır. Nihayet, Aquitania kralı Alpher’den, bu neviden bir anlaşma ile rehine olarak oğlu Waltharius’u

alır. Delikanlılar Attila'nın sarayında mükemmel bir şövalye terbiyesi görürler hattâ Hagen ile Walther'i Attila kendine kumandan yapar. Önce Hagen memleketine kaçır, zira orada Gunther kral olmuştur. Attila'nın karısı Ospirin, Walther'e daha fazla dikkat etmesi için kocasını boş yere ikaz eder ve bu berikisi bir ziyafette Hun kralını ve muhafızlarını fazlasıyla içirdikten sonra, küçük Burgund prensesi ile birlikte firar eder ve bir sürü maceradan sonra memleketi Aquitania'ya ulaşır. Attila ise tereddüt içinde manevî evlâdının ardından içini çeker.

Hildebrandslied'de olduğu gibi, bu hümanist eserde de esas, Attilanın simasını tarihe bağlayan büyük adı ve bir de Jordanes'in naklettiği üzere, Cermen krallarının kendisine tâbi olmaları keyfiyetidir, sarayı Cermenlerle doludur. Diğerleri hep şairane hayaller, masal veya efsane unsurlarıyla tarihin süslenmesidir.

Zaman sırasında, 13. asrın meçhul bir Bavyera'lı-Avusturyalı büyük şairin eseri Nibelungenlied gelir ve eski an'aneyi muhafaza eden Alman edebiyatının bu en güzel destan biçimindeki eseri, belki de daha eski bir manzumed-en faydalanılarak meydana getirilmiştir. Burada Attila-Etzel, manzumenin ikinci kısmında, ilk karısı Helche'nin ölümünden sonra, 20. maceradan itibaren keza dul kalan ve katledilen Siegfried'in karısı Burgund prensesi Kriemhild'in talibi sıfatiyle ortaya çıkar. Etzel büyük bir otoriteye sahip, azametli ve alicenap bir kraldır. Kendisi putperesttir ve bu sebepten, elçisinin bir muvaffakiyet elde edememesinden endişelenmektedir; lâkin Bechelaren'de ikamet eden elçi Rüedeger von Ungern, tereddüt geçiren Kriemhild'i Etzel'in sarayında sayısız Hristiyan kahramanı bulundugunu ve kendisinin hatırı için Attila'nın da memnuniyetle Hristiyan olacağını söyleyerek teskin eder. Bu anakronistik Attila, 13. asrın Alman veya Macar krallarına benzeyen bir hükümdardır: nazik ve cömerttir, kibar Avusturyalı derebeyleriyle çevrilmiştir. Kriemhild vasil olduğu zaman, sarayına her taraftan birçok seçkin yiğit toplanır; bunlar Hristiyan ve putperetlerden oluşan büyük bir sayı teşkil ederler. Ruslar, Bizanslılar, Lehliler, Olahlar hepsi atını oraya sürer ve herkes kendi millî âdetlerini muhafaza eder. Kief'ten de yabancı Peçenekler gelmişlerdir. Bunlar bilhassa yay kullanmaktan hoşlanırlar ve kuşları meharetle avlar ve kirışı büyük bir kuvvetle gererler. Bu 24 yabancı hükümdar, hep süzerenleri olan hanımı ağırlamaya gelmiştir. Olahlar diyarından prens Jön Râmunc, Dani-marka'dan Hawart, Türingia'dan Irnfrit ve daha Attila'nın kardeşi

Blödelin ve nihayet bizzat Etzel'in kendisi ve Dietrich bey de Tulu'a Kriemhild'i karşılamaya gelirler. Harp oyunları tertibeder ve münakaşalar yaparlar. Viyana'da yapılan düğün 17 gün sürer ve Siegfried'in dahi Attila'nın bu düğündeki kadar bahadır adamı bulunmadığı anlaşılır ve hiçbir kral, Kriemhild'in bugün şövalyelere dağıttığı kadar zengin cepken ve libas hediye etmemiştir. Bundan sonra Hainburg'dan geçerek Moson (Misenburg)'a vasil olurlar. Orada gemilere biner ve böylece Etzel ve yahut da Buda kalesine inerler.

Kriemhild, intikam almak maksadiyle, azametli kocasının sarayına Burgundları davet ettiği zaman, Attila hiçbir şeyden şüphelenmiyerek kayını Gunther'i ve Siegfried'in ölümünü hazırlayan Trova'lı Müthiş Hagen'i büyük bir samimiyetle kabul eder.

Büyük vuruşmadan önce de büyük at oyunları yapılır ve ozan Volker bu münasebetle bir Hun cengâverini öldürür. Şövalye ruhlu Attila kendi halkına karşı Volker'i himayesine alır. Sonunda Kriemhild, parlak vaatler ve güzel bir kız temin etmek karşılığında Attila'nın kardeşi Bloedel'i kazanmaya muvaffak olur.

Hun kraliçesi Attila'nın oğlu Ortliebo'yu da Burgundlara takdim eder ve Attila oğlunun talim ve terbiyesini onlara emanet etmek istediğinden kendileriyle birlikte onu Worms'a göndermek niyetindedir. Lâkin kanlı muharebe başlar ve ilk kurbanı Bloedel'dir. Attila, Burgundlar'la yapılan müthiş muharebede, cengâverlerinden binlercesi mahvolduğu halde, hâlâ bir şeyin farkında değildir. Hagen, Attila'nın oğlunu keser. Hernekadar şair, bundan sonra da kendisine pasif bir hisse ayırırsa da artık baba bu suretle muharebeye sürüklenir. Hagen, maiyetinin Hun kralının hayatına son derece ihtiyatla dikkatli olmasıyla haklı olarak alay eder. Daha önce hiyanetle itham ettiği sadık adamı Rüdiger de ölünce, Attila bir arslan gibi kükremeğe başlar ve Dietrich'in adamları onun ağır surette yaralandığını sanırlar. Fakat misafirperverlik hukukuna okadar bağlıdır ki artık karısı bağlı bulunan Hagen'in kafasını kestiği zaman müteessir olur. Halbuki Hagen'in ilk kurbanı Attila'nın oğlu idi. Vuruşmanın sonunda dahi, ancak ağlamasını bilir, hattâ Kriemhild'in öldürülmesini dahi bir intikam fırsatı saymaz.

Attila'nın siması Waltharius'tan Nibelungen şarkılarının şairine miras kalmıştır; şair, bu Lâtin destanını çok iyi tanır; gerçekten eserinde çok defa ona imâlarda bulunur. Attila Walthariusda da güler yüzlü, asil ruhlu, hayır sever bir hükümdardır: daha ziyade

barışa eğilimlidir ve ancak gasıpları ortadan kaldırmak icabettiği zaman, kılıcını kullanır. Daha Waltharius'un Attila'sı da şövalye kraldır; miğfer ve zırh taşır. Adamlarını büyük salonlarda kabul eder, ergüvanı ve keten kumaşlarla örtülü tahtında oturur, cedlerinin kahramanlıklarını tasvir eden yontma bir bardaktan içer. Nibelungen şarkılarının Attila'sı Ortaçağ feodal hükümdarlarına daha yakındır ve adetâ Fransız Chason de gestelerindeki büyük Charles'ın Cermen-Hun tercümeleri sayılabilir. Gerçekten Cermen tarih görüşünün, Jordanes'in delâlet ettiğine göre, sarayında birçok Cermen hükümdarının yaşadığı Hun hükümdarından başka toplayıcı bir sima olamazdı.

Nibelungen şarkıları Hun sarayı ve Attila simasında, Macar an'anesi ve özellikle St.-Laszló devri Gesta Hungarorum tesirini de arayan Macar ilim adamlarının haklı olmaları çok muhtemeldir: Attila'nın düğününe toplanan kavimlerin isimleri ve bunlar arasında Kiyef'in zikredilmesi ve Macaristan'da gösterilen Etzelnpurc, bir arada ancak Macar kroniğinde geçerler. Avusturyalı-Bavyeralı yazar, şire yalnız Passau ve Enns-Traisen civarı ananesini ithal etmekle kalmamış, Macar Gesta'sının St. İstván-Gizella aleyhindeki görüşlerini de sokmuştur; burada St.-İstvan prens Vazul ve ailesinin hayatına kasteden, entrikacı olarak gösterilen kraliçe Gizella ile Almanların elinde Kriemhild'in enurikaları arasında hareketsiz kalan Etzel gibi, aynı suretle gevşek ve aciz bir adamdır. Ancak Nibelungenlied'in, ister tecrübe ile isterse duyduklaıyla, Macaristan'ın parlak kral sarayını iyi tanıyan yazarı, Alman kahramanlık efsanesi simalarını, Macar topraklarına koymuştur. Bunun dışında Nibelungenlied'in hâdiseleri tamamen kat'i bir surette, çağdaşı Macaristan'a tahsis ettiği herkesin malûmudur. Moson, Estergon ve Buda'yı Misenburc, Gran ve Etzelnburc isimleriyle zikreder.

Biterolf, Rosengarten, Etzels Hofhaltung ve Klage gibi sonraki Alman hamaset şiirlerinde ise Nibelungen şarkısı coğrafyasıyla Hun sarayının silik bir tasvirini buluyoruz; lâkin Etzel'in siması eskisi gibidir. Bu çok kabiliyetli anonim şairin ilhamkâr freskleri, Alman şairlerinin muhayyesinde Macar Etzel ve Hun-Macar savaşçılarının şövalye şeklindeki tasvirini tesbit etmiştir.

Kuzey Cermen kavimleri arasında da Attila'nın simasına rastlarız; nitekim eski İzlanda dilinde yazılan Edda şarkılarında, Atli adıyla buna tesadüf ederiz. Lâkin burada artık büyük Alman destanında olduğu gibi, pasif, yumuşak huylu şövalye ruhlu hükümdar

değildir. Atli, servete haris, tiran ve iki yüzlü bir insandır; servetlerini yağma etmek maksadiyle mağrur Got-Burgund kahramanlarını pusuya düşürmüştür.

Atlaquida adlı bir Edda şarkısında, kurnaz hizmetkârını adam-lariyle birlikte misafirliğe davet etmek üzere kayını Gunnar'a gönderir. Atli'nin karısı Gurdun, uyanıklığa davet maksadiyle kurt killariyle örtülü altın yüzüğünü boş yere gönderir, Hagen-Högni de boş yere yolculuğa engel olur; asil ve mağrur kahramanlar yine de hareket ederler. Kayını ve adamlarını Atli, askerle dolu kale burçlarında kabul eder. Gunnar'ı bağlarlar. Bunun üzerine fidye vaadede; lâkin daha önce Hagen'in kalbini talebeder zira, Nibelungen hazinesinin yerini yalnız o bilir. Tabiatıyla artık Hagen yaşamadığından, o da hazinelerin saklı bulunduğu yeri ifşa etmektense, kendisinin yılanlar arasına atılmasına razı olur. Lâkin Gurdun, kardeşinin intikamını alır: muharebe meydanından dönen Attila'nın çocukları Erpe ve Eitel'in etinden takdim eder, hattâ Attila'ya kendi oğlunun kafatasında içki içirir. Sonra Attila'nın hizmetkârını kandırarak sarhoş Attila'yı bıçaklar ve sarayını ateşe verir.

Atlamal'da Gurdun, hizmetkârlariyle gönderdiği bir yazıda kendisini bekleyen tehlikeye karşı kardeşini ikaz eder. Lâkin kurnaz hizmetkâr haberi tahrif eder. Gerçi Hagen'in karısı Kostbera, tahrifin farkına varırsa da cengâverler, kadın gevezelik ve rüyalarını hakir görürler. Vasıl olduklarında Atli'nin şehir hizmetkârı, övünerek onlarla alay eder, bunun üzerine onu öldürürler. Gurdun da ileri atılır ve elinde hançerle, kardeşi için mücadele eder. Yanında huzuru kalmadığını söyleyen Atli'yi de, annesini ve karısını öldürmüş olmakla kınar. Sonra Atli Gunnar'ı astırınca, Gurdun'un çocukları nasıl katlettiğini ve onları pişirerek babalarına ne suretle takdim ettiğini anonim bir şair, tafsîlâtı olarak tasvir eder. Sonra Hagen, oğlu ile beraber uykusunda Atli'yi bıçaklar ve can çekişen krala, serzeniş olarak bütün tâlihsiz hayatının tarihçesini yapar.

Edda şarkıları İzlanda şairlerinin eserleridir ve bunlar da Fransız Trouvère'ler gibi nazımlariyle şuurlu olarak meşgul olmuşlardır. Destana ilişkin şiirlerinin, daha eski olan gurubu, 12-13. asır el yazmalarında kalmıştır ve bu sebeble bu kanlı vak'aların ne zamandan neşet ettiğini de katiyetle tesbit edemiyoruz. Yalnız şu kadarı muhakkaktır ki buradaki Atli, Alman an'anesindekinden daha az Hun ve daha az tarihî bir simadır. Yukarıda zikredilen iki Edda şarkısında da, Hun adı geçmez bile, daha doğrusu bir

defasında (hunske), Gurdun'un ilk kocası yahut da Sigurd'un tavsifi olarak ve burada da galiba yalnız devi veya bahadırı ifade eder; gerçekten Sigurd'un imparatorluğu olan Hnûanad, devlerin memleketidir: Gudrunarhvot adlı şiirden, bu Sigurd'u Atlinin yatağında öldürdüğü anlaşılmaktadır. Buna karşılık Atli adı başka bir yerde de geçer, meselâ bir Edda şarkısında Atli adında bir kahraman, kuşlarla konuşur. Edda şairleri için Atli adının artık Hun kralını ifade etmediği anlaşılmaktadır. Attila belirsiz ve kötü ruhlu bir hükümdara adını vermiştir ve ancak bazı Edda şarkıları, bu hükümdarın memleketine Hunmörk adını verirler.

Nibelungen şarkısının önemine dayanarak, Attila simasında güneydeki munis, şövalye ruhlu ve kuzeydeki kan dökücü olmak üzere göze çarpan ikilik, Alman kahramanlık efsanesinin merkezi problemini teşkil ettiğini anlayabiliriz. Attila'nın Alman efsanesindeki mevkiini, iki tarihî hadise ile izah etmek âdettir. Bunlardan ilki, Attila'nın Jordanes tarafından zikredilen ve İldiko adında, muhtemelen Got menşeli bir kızın yanında vukubulan trajik ölümüdür ve faraziyelere göre millî duygular bu hâdiseden, çok çabuk bir kahramanlık uydurmuştur. Diğer taraftan ilmi tedkiklere göre, Nibelungenlied'in ikinci kısmını teşkil eden Hun -Burgund muharebesinin hareket noktası, 435 civarındaki Hun hücumudur; romanımsı renklendirmeden hoşlanan İdatus'un kısa bir kaydına göre, 20.000 Burgund bu seferin kurbanı olmuştur: tarihî araştırmalar bu safhayı değişmez saymaktadır. Bazılarına göre, bir kısım Cermen kabileleri şairler tarafından bilâhare bu tarihî anane kullanılıncaya kadar, bu facianın hâtırasını muhafaza etmişlermiş.

Bu münasebetle Cermen kahramanlık efsanesi meselesinin labrintlerine karışmak istemiyoruz; sadece şunu kaydedelim ki Alman ilmi tenkidi bugün hâlâ, halk ananesine ve tarihî hatırasına haddinden çok önem ve selâhiyet vermektedir; halbuki ispat edilemeyen nazariyeler yanında, çok defa daha basit hâl çareleri de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu suretle Attila'nın, Cermen efsanesindeki mevkiini tedkik eden bir eleştirmen, cesurane bir nazariye ileri sürerek, kuzeyin acımasız Attila tipini, yaşayan Attila ile yayılan Macarların bir hâtırası olarak İzlanda şairlerine Pontus civarı Gotlarının naklettiklerini, buna karşılık cana yakın ve lütfkâr patronu ise Attila'nın ölümünden sonra onun şerefli sarayının hatırası olarak yine Doğu Gotlarının icat ettiklerini söyler. Alman tenkit neşriyatı, başlıca delil olarak Hunnenschalcht adı verilen şiir bakiyesini göster-

meyi âdet edinmiştir. Bu şiir güya, Got-Hun ihtilâfları kanlı hatıralarının Cermen kavimleri tarafından iyi muhafaza edildiğine delâlet edermiş. Bu kahramanlık şarkısı Hervararsaga'nın sonunda bulunur ve en eski el yazması 15. asırdan kalmıştır ve bu ancak 8 kıt'ayı içerir. Tam metni 17. asırdandır. Bu tek başına, bin yıllık tarihi hatıraya delâlet eder yahut da kaybolmuş bazı eski el yazmalarını ifade eder.

Şarkıya göre, Got kralı Heidrek'nin iki oğlu vardır; meşru oğlu Angantyr'dir; gayri meşru oğlu olan Hlodr, hakikî babası Humli'nin yanında, Hunlar memleketinde terbiye görmüştür. Got kralının ölümünden sonra Hun gayri meşru oğlu, Angantyr'in Got sarayında görünür ve mirasını talebeder; her şeyin yarısını ve birçoğu arasında Myrkwid adlı koyu ormanı, yol kenarındaki kutsal mezarı ve Danpar kıyısındaki parlayan taşı ister. Angantyr bu cüretkâr talepleri reddeder, bunun üzerine Hlodr eve döner ve karşılaştığı hakareti Humli'ye anlatır. Bunun üzerine Humli büyük bir ordu ile kara ormanlar arasından Gotlara karşı hareket eder. Düşman ordusunun yaklaşması haberi üzerine, Got kralı Hun ordusunu Gotların çok defa mızraklariyle muharebe ettikleri Yas (und Jassarfiollum) dağlariyle Tuna (ok á Dünheidi) ovasına Dulya (at Dylgiu)'ya götürür. Büyük muharebede Hlodr ve Humli öldürülür: Gotlar galip gelirler, vadide yığılan cesedlerin çokluğundan ırmaklar taşar.

Bütün bunlar, Gotların yalnız Hunlarla icra ettikleri muharebelerin hâtırasını değil, aynı zamanda eski yurtlarının topoğrafyasını da açık olarak muhafaza ettiklerini, Yas dağlarını, karanlık ormanları, Tuna ovasının, hattâ kavimlerinin eski adını, Grytingalidi kelimesinde saklı bulunan Greutung kelimesini unutmadıklarını ve bunları İzlanda şairlerine naklettiklerini, onların da bu bin yıllık an'aneyi şiirlere dökerek Jordanes'in anlattığı gibi Hunlar tarafından Attila'nın naaşı etrafında dolaşarak söylenen nev'iden cenaze şarkılarını devam ettirdiklerine bir delil olabilir.

Bütün manzumede Attila'dan bahsedilmemiş olması dikkate değer. O halde bu destan şeklindeki hâtıranın tarihi-efsanevî an'anesinin merkezî siması eksiktir. Diğer taraftan, acaba bu şiiri yazan İzlanda şairinin, Jordanes'i tanımış olacağını farzetmek daha sade olmaz mı idi? Gerçekten Jordanes'te, bütün Got memleketinin tasvirini bulabilirdi: nitekim burada Danaper, Greutung kavmiyle birlikte pek çok defa geçer. Gotya'nın batıdan Yas'larla, güneyden de Tuna ile hemhudut olduğunu okumuş olmalıdır. Hattâ Angantyr adını bile Jordanes'te tesadüf edilen ve Gotlara komşu

(gens Acatzirorum fortissima) “kuvvetli Akatzirler kavmi” tabirinde aramamız icabeder. Yine Jordanes, Attila’nın ölümünden sonra, babalarının şehvetperestliği neticesinde bir kalabalık teşkil eden oğullarının, imparatorluğu eşit parçalara bölmeyi talebettiklerini söyler (Sibi dividi aequa sorte poscebant). Bunda ise Hunnenschlacht temel kavramı saklıdır. Yani, İzlanda’lı şair hayalî destan hikâyeleri telif etmek için, tarihi Got an’anesine ihtiyaç duymamış ve Ortaçağ’ın en popüler kaynağı olan Jordanes’in Got tarihini elinin altında bulmuştur. Diğer, Hunlara ait iki Edda şarkısında da, edebî an’aneyi tanımak çok kolaydır: Grek efsanesinin Thyestes’i gibi Atli de, kendi çocuklarının etinden yerken, Albon-Rosamunda’nın müthiş vak’asının yansımasında kendi oğlunun kafatasından içer. Kanaatıma göre 1200 lerden kalan Saxo Grammaticus’un inanılmayacak Dan tarihinin Hun epizodu gibi, Hunnenschlacht’ın da an’anevî bir kıymeti yoktur. Burada Hunlar, Hun adındaki bir kralın idaresinde Olimar adında bir Doğu kraliyele Dan’lara karşı muharebe ederler. Olimar, donanmayı ve Hun kralı kara ordularını idare eder. Dan soyundan olan Erik onlarla Ruscia yakınında çarpışır, Norçevliler, İslavlar ve Ruslar da onun safında muharebe ederler. Önce Dan kürekçileri Hun donanmasını yokederler; ölümler ve silâhları çıkışı okadar tıka- mıştır ki gemiler durmak zorunda kalırlar. Bu esnada Hun kara orduları çölde açlık çeker ve bu yüzden eşek eti ve bazı kokmuş madde- ler yemek zorunda kalırlar. Uggerus adındaki bir Hun kâhin, karşı ta- rafa firar ile Hunların muharebe plânlarını açıklar. Çarpışmanın ilk gününde muharebe o kadar büyür ki, üç büyük Rusya ırmağı, cesed- ler üzerinde geçilir bir hal alır. Sonra Hun da şehid olur. Lâkin aynı ismi taşıyan kardeşi idareyi eline alır ve 170 Hun kraliyele birlikte Dan’lara teslim olur. Yüce gönüllü Dan kralı Frotho esiri bulunan Hun’a Saksonya’yı, Olimar’a da Hodlingardia’yı verir.

Thidrekssaga adı verilen 13. asırdan kalma bir manzumede ise, artık tamamen karışıklık hâkimdir; zira Nibelungenlied’in an- anesi burada, İzlanda nazmı ile ve Artus efsanesiyle karışır. Attila burada Susat (Soest)’da ikamet eder, burasını Friz kralından al- mıştır. Komşu Bertanga (Britannia) kralının iki oğlu kendisine kaçmıştır: bunlara Brandenburg ve Ren sahasındaki Ungarskog (Macar ormanı)’u verir; bu sonuncusunun adı, Alman yer adla- rının tarifinden meydana gelmiştir. Thidrek (Dietrich) Attila’nın müşaviridir. Aldrian’ın oğlu Högni ise (Hagen) intikamından do- layı Atli’yi hazine dağına kapar ve orada açlıktan ölür.

Daha sonraki kronikler kaynakların Hunlara dair kayıtlarını inanılmayacak derecede serbest kullanırlar; bu kabilden olarak Königshofen'li (1400 civarında), Attila'nın papa Leon ile vukubulan mülâkatından sonra ölmek üzere memleketine kaçtığını söyler. Oğullarının bir kısmı İngiltere'ye, diğerleri İspanya ve İtalya'ya çekilir. Bundan sonra Gotlarla Hunlar üzerinde Dietrich von Bern kral olur.

Güney Cermen "lütufkâr" Attila simasından bahsedildiği zaman, kamuoyunda, burada da kana susamış zorba simasının yaşadığını unutmamak gerekir. Bunu sadece St.-Ursula menkibesi değil, lâkin umumiyetle müşterek hristiyan kilise ve tarihî an'anesi ayakta tutmuştur. Erfurt'lu bir şair, Adolf'un 1294 Tübingiya hücumunu, vahşi Hun kralı Attila'nın yaptığı şirretlikle mukayese eder (Per parvos actus sic Adolfus ut Athila factus).

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre, Fransız şarkı yazarlarının kahramanlık şarkılarını, alacalı bir hale getirdikleri Fransız -Sarsen masallarında olduğu gibi, Cermen-Hun an'anesine de çok fazla eskilik ve tarihî bir kıymet vermek doğru değildir. İzlanda şairleri pek âlâ bizim okuduğumuz gibi İdatus ve Jordanes'in eserlerini okumuş olacaktırlar ve bunların kahramanlık şarkılarını izah ederken, karanlıklara karışan yerel an'aneleri muhafaza ettiklerini farzederek Attila devrine kadar çıkmamız icabetmez. Şairler ve yazarlar, sonraları zayıf tarihî malûmatlarını muhayyilelerinin mahsuliyle zenginleştirmişlerdir: hikâyelerine, bizzat yazarlarının ifade etmek istediklerinden başka manâ yakıştırmak, kendi kendini aldatmak olur.

MACAR ATTILA

En son Macar tedkikleri, Macarların bu günkü yurtlarını işgalden önce herhangi bir suretle büyük Hun İmparatorluğu içinde yaşamış olduklarını, gerçek gibi saymaktadır. Bununla beraber Macarlar, bu eski münasebetleri destan şeklinde büyüklükte arttırır ve burada, Hun efsanelerinin münakaşası sırasında, Macar halkının kendi tarihî efsanesinde, bu beraber yaşamağa verdiği önemi hatırlamak yerinde olacaktır.

Macarların, Macar ve Hun kavimlerinin aynı olduğu inanışını, eski yurtlarından beraber getirdikleri anlaşılmaktadır. Bu hususta Batılıları da öğretmek icabetmemiştir. Zira daha ilk hücumları sırasında onlar, bu tahripkâr atlı ve ok kullanan Macar kavmini

“Hungarus”, içgüdü ile Hunlarla aynı saymışlardır. Hernekadar kronik yazarları henüz nadiren bu inanışa kıymet verirlerse de, yukarıda zikrettiğimiz Modena kasidesi, Waltharilied, Bizans’ın İslav kroniği, Ursula menkıbesinin oluşum şartları, müttefikane buna delâlet etmektedir. İki kavim adının tesadüfi olarak birbirine yakın fonetik manzarası da her halde bu birleştirmenin yayılmasına yardım etmiş olacaktır.

II. asır sonunda telif edilen ve Macar tarihçilerinin mevcudiyetini sonraki kaynaklardan gösterdikleri Gesta Ungarorum adındaki Macar millî destanı, artık belirli bir Macar-Hun an’anesinden bahseder ki bunu bir kül olarak efsane kabul edebiliriz. Gesta’ya göre, Hun ve Macar kavmi aynı kavimdir; ilk Macar kralı Arpád, Attila’nın direkt soyundan gelir; her ikisi de Yafes oğullarından Magog’un halefleridirler; Arpád meşru mirası olarak Attila’nın memleketini işgal etmiştir. Başkentini bizzat Attila, Roma harabeleri üzerinde inşa etmiştir ve buna Macarlar Buda ve Almanlar Ecilburg adını verirler. Nihayet, Attila kavminin bir bakiyesi olan Sékeller, yurt işgali sırasında Arpád’ın muharebelerine katılmışlardır. Gesta, Attila’nın flagellum Dei sıfatını da bilir. Bütün bunlardan ancak, Hun-Macar birliği fikri ve irsiyet inanışının eski bir an’ane olabileceği neticesi çıkar. Üst tarafı, ya Batıdan edinilen yahut da mahallinde oluşan bir inanış olacaktır. Aquincum harabelerine bağlanan Attila şehri efsanesi de, bu neviden olmalıdır ve bu aynı zamanda çeşitli Macar-Hun an’anesinin oluşumunda da bir anahtar vazifesini görmüştür. Macar kralı II. veya III. Béla’nın kâtibi bulunan Anonymus, “Attila kendisine Tuna civarındaki ılıcalar üzerinde başkent inşa ettirir; orada bulduğu bütün harabeleri yeniden inşa ettirmiş ve hepsini sağlam surlarla çevirtmiştir. Burasını şimdi Macarca Buda kalesi, Almanca ise Ecilburg diye adlandırırlar” diyor. Arpád Megyer civarında Tuna’yı geçerek kral Attila’nın şehrine girdiğinde “Kral saraylarını görmüşler ve -bazıları harabeler halinde diğerleri sağlam- bütün bu taş binalara hayran olmuşlardır. Attila şehrini -hususiyile muharebe etmeden- işgale muktedir olduklarından dolayı son derece memnundular, zira Macar reisi Arpád, Attila’nın soyundan gelmişti. Orada yanyana oturarak hergün Attila’nın sarayında ziyafetler çekerlerdi”.

Attila şehri an’anesi tipik bir vak’adır: Macarlar muazzam Roma şehri harabelerini görerek herhangi bir suretle şehrin tarihini Attila’ya bağlamışlardır; şayet sarayda bulunan rahipler, şehrin

Romalıların eseri olduğunu biliyor idiyse de, hiç olmazsa yeniden inşa erdemini Attila'ya maletmişler ve bu suretle Âtila'nın ilk başkentini Roma şehirleri arasına sokmak istemişlerdir ki bu fikir Attila'nın büyüklüğü hakkında sahip bulundukları tasavvurlara ve eski Buda'nın Macarlar bakımından gittikçe artan önemine de uygun gelmiştir. Şehrin adlandırılması ve buna bağlanan inanış da, daha sonra Sicambria ile birleştirilmesi gibi, âlimâne bir buluş olabilir ve muhtemelen ilk şekli Urbs Attilae (Attila şehri)'dir. Aquincum'a Etzelburg adını verirken Almanlar da bu kelimeyi dillerine tercüme etmişlerdir ve tabiatıyla hakikî adını hiç kimse bilememiştir.

Macar sarayında, 11. asırda Attila hâtırasının kuvvetli bir halde yaşadığına dair birçok başka delillere de sahip bulunuyoruz. Meselâ kral ailesi, Attila'nın dünya imparatorluğunu tesis ettiği bilinen “Allah'ın kılıcı”nı muhafaza etmiştir. Herzfeld'li Lambert salnamelerinde (1071) Bavyera kralı IV. Hanri'nin sevdiği insanlardan olan Merseburg'lu Leopold'un atından aşağı kendi kılıcı üzerine düşerek öldüğünü zikreder. Lambert, bu uğursuz kılıcın Attila'nın kılıcı olduğunu ve bununla Attila'nın Galya'yı tahrib ettiğini ilâve eder. Kılıcı, Macar kralı Salomon'un annesi Bavyera prensi Nordheim'li Otto'ya bunun yardımıyla oğlunu tekrar Macar tahtına çıkarması maksadiyle hediye etmişti. Otto ise, Markgraf Dedi'nin oğluna vermiş fakat az sonra onu öldürmüşlerdi. O zaman kılıç, kralın eline geçmiş oradan da Merseburg'lu Leopold'a intikal etmişti. “Bu sebeple prens Otto'nun sevdiği adamlardan birçokları, o zaman prens Otto'nun malı olan bu kılıcın Leopold'u öldürmesini Allah'ın iradesiyle izah ettiler; zira kudretli kralı, Otto'yu saraydan kovmağa onun teşvik ettiğini söylerler”. Şövalyeler, kılıcı atmak icabettiğini düşünürler. Kronikçi ondan sonra, Jordanes'in bildirdiği üzere, kılıcın bulunması vak'asını hikâye eder. “Mars'ın kılıcı adıyla” sonra “barbarlar dahi bu kılıcı Allah'ın gazabının intikamını alan bir âlet, yahut Allah'ın kamçısı (flagellum Dei) diye adlandırırlardı” diye ilâve eder.

Bütün bunlardan, Macar sarayında sihirli inanışların bağlandığı bir kılıcın muhafaza edildiği meydana çıkar: bu kılıcın yardımıyla oğluna Attila'nın mirasını tekrar kazanacağını ümid ederek onu Bavyera prensine kaçırان Alman menşeli Macar kraliçesine de bu inanışlar sirayet etmiştir. Hattâ sihir inanışı gelişir de; doğrusu şövalyeler ona uğursuz bir kuvvet yakıştırırlar: onlara göre bütün sahiplerinin ölümüne kılıç sebeb olmuş ve Leopold'un maruz kaldığı

kazada da, ilâhi intikamın tezahürünü görmüşlerdir. Yani Hun sihir kuvveti, 600 yıl geçtikten sonra yeni bir kuvvet kazanır ve Hristiyan ~~Batı~~ aleminde tahribatında devam eder.

Zoltán Tóth mühim tedkikinde Macar menşeli ve Hun sanılan kılıcın Alman imparatorlarının nişanları arasında rastlanan kılıçla aynı olduğunu ispat etmiştir. Gerçi bu kılıcı Alman an'anesi Büyük Charles'ın sayarsa da, bütün deliller bunun, kral Salamon'un annesi tarafından kaçırılan kılıç olduğuna şahadet etmektedir: Bir çağdaşın adlandırmasına göre "intikam kılıcı" (gladium ultionis), 1085 de artık IV. Hanri'nin elinde bulunur. Tabiatıyla aslında bunun Hunlarla hiçbir alâkası yoktur: süslemesi, şekli, bütün dış âlâmetleri, bunun yurt işgali zamanındaki bir Macar eseri olduğunu göstermektedir; belki de bir Macar muharibinin mezarından bulunmuştur, yahut da Doğu kavimlerinin sihirli maksadlarla toprağa sokmağı adet edindikleri türden bir kılıçtır. Bununla beraber, böyle bulunmuş bir kılıca daha Salamon zamanında bu Attila'-inanışının bağlanabilmesi tarihi bakımından ispat edilen bir gerçektir ve bu, Hun tarihi efsanesiyle Hristiyan Ârpádlar ailesinde hukukî —belki siyasî tevarüsü münakaşa eden— an'anelerin yaşadığına ve Attila'nın şahsî efsane inanışını tanıdıklarına delâlet eder.

Sonraki asrın bir kaydı da daha az ilgi çekici değildir. IV. László zamanında Çek kralı, Macar kralına halası Mazow'lu Anna tarafından Çekistan'a beraber götürülen bütün Macar hazinesini, kral tacını, krallık esasını ve "her tarafta çok zarif ve harika güzellikte kıymetli taşların süslediği çok kıymetli bir altın vazoyu, Macar kralı Attila ve haleflerinin zamanından beri şimdiye kadar Macaristan'da muhafaza ettikleri birçok diğer altın mücevheri", iade etmeyi vaadeder. O halde, Macar sarayında Attila'nın hazinesine sahip bulundukları zannı yaşardı. Gerçi bu hazinelerin de 1799 da Nagy Szent Miklós'da meydana çıkan ve kamu oyunun Attila hazinesi diye adlandırdığı Peçeneklere ait altın eşyadan daha ziyade Attila ile münasebeti olması muhtemel değilse de, yine de László Kûn zamanında bu hazineleri Attila'ya maletmeleri ve bu inanışın eski olduğunda ısrar etmeleri son derece enteresandır. 11. asrın Macar menkıbesi, Macar hükümdar sülâlesinin Attila'yı kendi cediti saydığına tanıklık eder ve belki de bu sebeble Anonymus, daima Attila'dan bahseder, lâkin Hunları hiç zikretmez. Ârpádlar ailesinin, Allah'ın kamçısından neşet etmiş olmak düşüncesi gibi sadece askerî ödevlerini ve hâkimiyete likayat şuurlarını arttırmıştır.

Macar-Hun an'anesinin sonraki oluşum devresini anlayabilmek için, Attila'nın Avrupa komuoyunda ikili yön arzettiğini düşünmemiz icabeder: Bunlardan birisi tahripkâr ve diğeri de —acaip— kurucu Attila'dır. Tahripkâr Attila yönü, şimdiye kadar yaptığımız izahlardan anlaşılmıştır; bununla beraber burada, elle tutulabilir izlerine, ayrı bir dikkat sarfetmemiz gerekir. Meselâ yalnız Venetia'nın değil, lâkin diğer şehirlerin harabelerini de, Attila'nın tahripkârlığına bağlarlar. Bu kabilden olarak Attila'nın yıktığı Arras şehrinde, St.-Vedastus zamanında kimsenin ikamet etmediğini okuyoruz. Bongarsius, Petronella hakkında 16. asırda, Ranzanus ve Brown, Carnuntum hakkında, Dernschwam daha 16. asırda Transilvanya'nın Roma devri su yolları hakkında bile bu muhteşem Roma eserlerinin Macarlariyle birlikte Attila'nın tahribeylediğini yazar.

Lâkin bir de kurucu Attila vardır. Almanya'da, Trier eyaletinin İgel köyünde, bugün hâlâ mevcut bulunan Roma zafer takı hakkında, daha 12. asırda bunun Attila tarafından inşa ettirildiği yazılır. Aynı zamanda bir "Attila köprüsü" de zikredilir. 14. asırda yaşayan Jacque de Guise, Annales Hannoniae'sinde, Attila'nın Doğu Gotları ve Gepidlerle birlikte Austriasia'yı tahribettiğini söyler (tahribedilen şehirler arasında, Castrum Cesaris adı verilen Roma şehir harabesini de zikreder); lâkin oğlu Hernac, Douai civarında bir tahkimat yaptırır ki bunu bugün de Hornaing diye adlandırırlar. Almericus'a atfen, Hunların Bavai'nin zabtından sonra "Hoyum (Hui), Hungniam (Heigne), Hugniacum, Subhugniacum, Hunonia'yı da aynı suretle inşa ettiklerini" yazar. Irmak adları da, Hunların hatırasını muhafaza etmektedir: Hayne, Hunelle, le Honneau ve sairleri bu nevidendir. Aynı suretle Bavai civarındaki Hugnies (Boug-nies, Hon (Hon-Hergies), Surhon ve diğer köylerin adlarını da Hunlar vermişlerdir. Hatta yazarınıza göre bu Hanonia eyaletinin adı dahi, aslında Hunonia idi. Bu inanılmıyacak gibi görünen isim tahlilleri yanında, Toul'lu Hugo, Hunların hiçbir şey inşa etmediklerini, yalnız yıktıklarını iddia eder. Halbuki İtalya'da Udine şehrini Attila inşa ettirmiş ve bir kumandanının adıyla adlandırılmıştı. Udine tepesini, Hun askerleri miğferleriyle taşıdıkları toprakla meydana getirmişlerdi. Viterbo'lu Gottfried, 12. asır sonunda bu havalide dolaşmış ve bu harikaya hayran olmuştu. Bir Roma kulesini aynı yerde en son zamanlarda bile Attila kulesi diye adlandırırlardı.

Macar Attila efsanelerinde de durum aynıdır. Aquincum harabelerinin nekadarkenden Attila şehri halini aldığını az önce

gördük. Hun tarihini yazdığı zaman Macar tarihçisi Simon Kézai'nin gözleri önünde de, işte bu Roma âlemini tahrip ve yeniden inşa eden Attila siması yaşamıştır. Macar sarayında Attila, Macar yurdunu işgaledenlerin, öncüsü, Magog delâletiyle Macar prensi Álmos'un eski akrabası ve dünya fatihi olarak tanınmış bir şahıstı. Lâkin László Kün'dan az önce ve Moğol tahribatından sonra, 1254 de, Macar kralı IV. Béla, Macaristan'ın Batının kapısı olduğunu ve memleketten geçip tahribkâr doğu sürülerinin çabucak Batıya ulaşabileceklerini ileri sürerek papadan Tatarlara karşı yardım ister. Macar kralı bu münasebetle "Meselâ, Batıyı mağlûbetmek için Doğudan gelen ve karargâhını bilhassa Macaristan ortasında kuran Totila'yı zikrederim" diyor. Buna dayanarak, Macar sarayında, Attila'nın İtalyan tarzında Totila ile aynı sayılması keyfiyetini de biliyorlardı ve Hristiyanlığın tehdidi söz konusu olduğu zaman onun örneğini memnuniyetle kullanıyorlardı. IV. Béla bu mektubunda Attila'ya karşı, herhangi Batılı bir hükümdar kadar yabancı bir tavır takınmıştır. Anlaşıldığına göre kilisenin görüş noktası bu idi; meselâ 13. asrın Zagreb Breviarium'unda, Macar kralı zalim, merhametsiz ve putperest Attila'nın hakimiyeti halefi St.-İsván'ınki ile mukayese edilir.

Bundan başka, Attila şahıs adının bu devirde moda olması da enteresandır. İlk kayıt 1138 dendir ve diğer yedisi ise 1221 ile 1395 arasına isabet eder. Bu meyanda Attila, Atila, Ethela Etele, Etila şekilleri vardır. Macaristan'ın bu günki Somogy eyaletinin Atala kazası adı da bunlara dahildir ve bu isim 1138 de Dömös eyaletinin ruhanî dairesi başış vesikalarında daha Atila şeklindedir.

Macar kralı IV. László (1272-1290) nun saray papazı Simon Kézai'nin içinde yaşayarak Macar-Hun tarihini yazdığı atmosfer, Attila ve Hunların hatıraları için bilhassa uygun bulunmuştur. Doğulu putperest büyük dünya fatihi simasını Macarlara yaklaştırmak, âdetâ Macar tarihi içinde eritmesi ve tamamıyla Macarlaştırması ancak, "Kuman" diye alay edilen bir kralın zamanında doğu ve denebilir ki Turanlılık yapan putperest bir ruhun şiddetle canlanması ve böyle bir eserin bu atmosferde meydana gelmesi, ancak bu suretle anlaşılabilir. Kézai'nin Hun tarihinin yazılmasında, Kün (Kuman) ve Hun adları arasındaki fonetik yakınlığın da her halde az bir te'siri olmasa gerektir.

Bu bakımdan, daha eserin başında Hunların övülmesiyle başlaması ve teolojik deliller göstererek Hunların demon menşeli olduklarına dair, Got menşeli Batı an'anesini tekzip etmesi karak-

teristiktir. Ona göre Hunlar ve Macarlar, Babil kulesini inşa eden Yafesilerden Nemrut veya Menrot ile bunun Eneh (Ünö) adındaki karısından neş'et ederler. Nemrut'un iki oğlu Hunor ve Mog(y)or adını taşırlardı. Diğer çocukları artık o zaman Evilat adını verdikleri İran arazisinde kalmışlardır. Günün birinde av esnasında Hunor ve Mogyor bir geyiği kovaladılar ve bu hayvan kendilerini Maeotis bataklıklarına götürdü. Burası hoşlarına gider ve iki oğul babalarının muvafakati ile adamlarıyla birlikte oraya hicret ederler. Orada beş yıl kadar kalır ve altıncı yılda, bir yazıda aralarında Alan hükümdarının iki kızının da bulunduğu Belar'ın oğullarına tesadüf ederler. Kızlarını kaçıır ve kendilerine zevce yaparlar. Hunlar ve Macarlar işte bunlardan neş'et ederler. Buradan Don veya Etül civarındaki Scythia'ya yürürler. 406 da artık Hunlar Vela, Küve, Kaduça ve Bendekuz'un oğlu Ethela'yı kendilerine kumandan seçerler. Bu sonuncusunun iki kardeşi olan Reuva ve Buda da Hunların reisleridirler. Kádár'ı hâkim yaparlar. Bununla beraber topluluk aralarında herhangi birini memuriyetinden çıkarabilirdi. Arkasından bayraklarını kaldırarak İskityadan Peçenekler ve Akhunlar arazisini, Sodalıya'yı, Rutenia ve Karahunlar memleketini geçerek Tisa ırmağına kadar sokulurlar. Burası kendilerinin çok hoşuna gider; çadırlarını ve arabalarını kendileri ardından isterler. Bu zamanda Pannonia, Panfilia, Firigia ve Makedonya'nın hükümdarı Sabaria'dan neş'et etmiş ve Longobard ebeveynden dünyaya gelen Macrinus idi. Hunların yaklaştığını duyarak Romalılarından yardım istedi. Romalıların kralı Alman ırkından Verona'lı Ditricus büyük bir ordu ile Tuna'ya çok yakın Potentia şehrine kadar bizzat kendisi gelir. Bir tarafta bunlar Macrinus ile harp planlarını müzakere ederlerken Macarlar, gecenin karanlığından faydalanarak Sicambria civarında tulumlar üzerinde Tuna'yı yüzerek geçerler ve Potentia şehrinin altında ordugâh kurarak Roma ordusuna baskın yaparlar, orduda korkunç vuruşmalar olur. Ditricus Tárnok vadisine çekilerek Hunlarla çarpışır ve onları mağlûp eder. Hunlar, arasında Kumandan Küve de bulunduğu halde 125.000 kişi kaybederler, Roma ordusu 210.000 zayıat verir. Bununla beraber Ditricus, Tuna'ya kadar ricati hayırlı bulur. Bu zaman zarfında Hunlar ölümlerini defnederler. Müteakiben Hunlar toparlanarak ric'at etmekte olan Romalıları takibeder ve Cezumauer civarında yeniden çarpışırlar. Burada Hunlar tarafında Vela, Reva ve Kaduça adındaki kumandanlar ölürler; lâkin Roma ordusu tamamıyla mahvolur, Macrinus ta telef olur. Ditricus'u ise bir ok vahim bir surette alnından yaralar.

Zaferden sonra Hunlar, Attila'yı Romalıların âdeti üzerine kendilerine kumandan yaparlar, lâkin Attila Tisa'dan Tuna'ya kadar uzanan memleket parçasını Buda'ya verir. Kendisini ise tebaasına Hunların kralı, arzın dehşeti, Allahın kamçısı diye adlandırttı. Bundan sonra Attila'nın iç ve dış nitelendirmesi parlak ve zengin sarayına dair de canlı bir tablo ile karşılaşırız. "Gerçekten kral Ethela esmer benizli, parlak karagözlü, geniş omuzlu, mağrur tavırlı, alçak boylu imiş; sakalını Hunlar gibi uzatırmış, cür'ette itidal sahibi, muharebelerde kurnaz ve sağlam vucudiyle uygun bir kuvvete sahip, iradesinde alicenap, silâhları zarif, çadırı ve giyimi temizmiş; had-dinden fazla da şehvetperest imiş. Dolapda para bulundurmaktan hoşlanmazmış; cömert ve dostane tabiatından dolayı yabancı milletler kendisini severlermiş; hudutsuz derecede sert mizacı sebebiyle de Hunlar kendisinden son derece korkarlarmış. Bu yüzden dünyanın her tarafından ve çeşitli memleketlerden milletler yanına toplanmış-larmış ve bunlara karşı imkânlarına göre eli açık hareket edermiş. Zira ordugâhında 10.000 tırpanlı ve şehirlerle kaleleri harabetmeğe yarayacak çeşitli âletleri nakleden arabaları taşıttırmış, çadırlarını da çeşitli memleketlerin âdetlerine göre hazırlatmak âdeti imiş. Bir çadırı o kadar meşhur ve muhteşem imiş ki harikulâde bir surette birbirine raptedilen altın levhalardan oluşmuş olduğundan insan arzusuna göre dağıtır tekrar kurabilirmiş; dövme altından mamul sütunları birbirlerine eklenirmiş. İçleri boş olan bu sütunların ek yerleri hayret verici bir işçilikle hazırlanmış kıymetli taşlarla biribirine bağlı imiş. Ordugâhını topladığı zaman ağılları çeşitli memleketlerin atlariyle dolu olurmuş, hernekadar bunlardan hoşlandığı görülür imişse de ihtiyacı olanlara okadar cömertçe dağıtırmış ki zaman zaman elinin altında bir iki atı zor bulunurmuş. Bu hayvanların takımları da kadifeden ve erguvandan imiş, krallık sandalyaları altın ve kıymetli taşlarla süslü imişler, masası ve yemek takımları da altından imiş. En temiz altından ve şaşılacak bir işçilikle hazırlanan yatağını ordugâhta beraber taşımış".

Zaferden sonra Attila Szöny'de saray meclisini toplar ve Alman hükümdarlarıyla Ditricus'un bağlılığını kabul eder; arada yazar Ditricus'un muharebede vahim bir surette yaralandığını unutmuş görünüyor. Ondan sonra Sicambria'dan yeni bir sefere çıkarak Konstan'sı işgâl eder, kral Sigismund'u Bâle civarında mağlûbeder. Ondan sonra Argentina'ya hücum ile surlarını yıkarak şehrin her taraftan açık bırakılmasını emreder ve bu sebeble o zamandan beri

şehir Strassburg adını taşır. Bundan sonra Luxeuil, Besançon, Chalon-sur-Saône, Mâçon, Langres ve Lyon şehrini tahribeder ve Rhône civarında Katalonyalılara kadar ulaşır ve orada ordusunu ikiye ayırır; bir kısmını Fas Sultanı Miramammona'ya karşı gönderir ve bunun üzerine Sultan aklını kaçıracak Cebelüttarik boğazından geçip, Sevil'den Afrika'ya kaçar. Bu sırada Romalı patricius Etius, 10 kralla anlaşma halinde ansızın Attila'ya hücum eder. Belvider ovasında korkunç bir muharebeye tutuşurlar ve bu muharebede Got kralı Aldaricus telef olur ve Attila kat'i bir zafer kazanır. Lâkin Miramammona'ya karşı gönderilen ordu büyük muharebeye zamanında yetişemediğinden, Attila'nın korkusundan Katalonya'da kalır; Hun dilinde "span" (ispán)'lar adı verilen sergedelere dayanarak memlekete bugün de İspanya adı verilir. Ondan sonra Toulouse'u Reims'i, Fransa ve Flandria'yı yağma ve tahribeder, Kolonya'da St.-Ursula'yı 11000 bakire ile birlikte merhametsizce katlettirir. Arkasından Turingia'ya yürür ve Eisenach'ta saray meclisini kurar. Nihayet Danları (Dacos), Norveçlileri, Frizleri, Litvanları ve Prusyalıları mağlûbeder. Yurduna döndüğünde kardeşi Buda'yı kendi eliyle öldürür ve naaşını Tuna'ya attırır; zira Sicambria'ya kendi adını vermek cüretini göstermişti. Bu sebeble Almanlar Attila'nın gazabından çekinerek Echulburc, Macarlar ise yasağa aldırış etmeyerek bugün de Attila'nın şehrini eski Buda adıyla adlandırırlar. Ondan sonra dünyanın dört köşesine gözcüler koyar. Arkadan yeniden büyük bir ordu ile İtalya'nın fethine çıkar. Adriyatik şehirlerini biribiri arkasından yağma ve tahribeder; Pannonia Longobardlarından büyük bir kısmının kaçtıkları Aquileia'yı ise, şehrin surları altına eğerlerden muhasara kuleleri yığmak suretiyle şehirde bir leyleğin hicrete hazırlandığını görerek kaleyi ele geçirir. Bununla beraber oturanların büyük bir kısmı Realt (Rialto) bataklığına kaçar ve eski Venedik yani (vecca Venesia) şehrini tesis eder. Ondan sonra sıra Venetia şehirlerine gelir. Ravenna da ariyanilerin piskoposu Attila'yı Roma üzerine yürümeğe ikna eder. Lâkin Roma papası, Ethela'nın huzuruna çıkar ve Lombardiya'dan çekilip gitmesini rica eder. Attila papa'nın başı üzerinde elinde çekilmiş kılıcıyla tehdit eden bir piri fani gördüğünden dehşete düşerek geri döner ve sonra Ravenna'nın kurnaz ariani piskoposunu tehdit eder ve papazlarıyla beraber katlettirir. Bu arada Zoard reis tamamıyla Montecassino manastırına kadar Apulia ve Calabria'yı yağma ve tahribeder. Pannonia'ya geri döndüğü zaman Braktanlar kralının efsanevi güzelliğe sahip kızı Micolt'u kendisine takdim ederler. Lâkin zıfif gecesinde fazla içki

ve sevişme neticesinde burun kanamasına mazur kalır ve kan boğazına akararak boğulur. Uykusundan uyanan Micolt yanında kralın seğumuş cesedinin yattığını görerek feryadlarıyla ev halkını ayağa kaldırır. Hunlar, kralları için ağlaşırlar ve naaşı, yurt işgali sırasında vefat eden reislerin gömüldüğü yere defnederler. Verona'lı Ditricus ve Alman hükümdarlarının entrikaları neticesinde Hun kavmi dağılır; bir kısmı Bizans İmparatoru Honorius'un kızından dünyaya gelen Csaba'nın tarafını tutar; diğer kısmı ise Cremild'in oğlu Aladár'ın davasına yardım eder ve onun kral olmasını arzu eder. Hunların bugüne kadar "prelium Crumhelt" diye adlandırdıkları miras için girişilen muharebede mühim sayıda Alman telef olur; Csaba ise yanında 15000 Hun ile Bizans'a, imparator Honorius'un yanına kaçır. Orada alıkoymak isterlerse de akrabalarının yanına İskitya'ya döner; onlar kendisiyle beraber Pannonia'ya, dökülen kanları için Almanlardan intikam almak üzere gitmeyi kabul ederler. "Prelum Crimildinum" dan ancak 3000 Hun arda kalır; bunlar da oradan firar ederek Csikle ovasına gider ve artık kendilerini Hun değil Sekel diye adlandırırılar. Csaba'nın oğlu Edemen, korozmin doğmuş anesiyle birlikte Macarlarla geri döner. Kral Aba'nın soyu Csaba'dan neşet eder.

Kézai'nin Hun yurt işgâli tarihinin esasını, kendisinin çok iyi tanıdığı Tuna ötesi eyaletlerinde bir kısım eşyaya, tepelere ve harabelere bağlanan efsaneler teşkil etmiş olacaktır. Bütün Pannonia Hun tarihi bu neviden görülebilir maddelere ayrılmıştır. Hunlar Sicambria yahut da Aquincum civarında nehri geçerler ve kronikçi Attila'nın sonraki başkentini de buraya yerleştirmektedir. Kézai Szászhalom ve Érd civarında görülebilen Kelt kurganı Potentiana civitas'ı Romalıların Matrica harabelerine yorar. Macrinus ve Detricus'un kıtaları Tula civarına çekilir ve Cezumaur civarında tekrar Hunlarla çarpışırlar: Her iki mahal Avusturya'daki Roma savunma hattının bilinen noktaları idi; bir Roma haritasında birincisi Comagene ve sonuncusu da Citium adıyla geçer. Citium-Cetiimuri'den bugün Zeiselmauer olmuştur. Nihayet zaferden sonra Attila, Brigetio, Aquincum ve Savaria'dan sonra en mühim Roma şehirlerinden birinin yanında inşa edilmiş bulunduğunu herkesin bildiği Szöny veya Sceuen civarında saray meclisi kurmuştur.

Bununla beraber Tárnokvölgy'de cereyen eden büyük çarpışma kurbanlarını Hun arkadaşları, aynı yerde defnetmemiş, lâkin daha aşağıda Vaál vadisinde gömmüşlerdir ve bu sebeble de Kézai'ye

göre, burası “Cuve azoa” yani Küve vadisi adını almıştır. Burası bugünkü (Kajaszó) dur. Kézai, cesedleri muharebe meydanından uzakta ve 15 kilometre güney batıda bir yere şu sebeble taşıtır, zira orada Roma devrinden kalma bir yol ile an’aneleri kendine bağlayan acaip bir taş vardır: “Cuve reisi ise, yanında taştan bir heykelin dikili bulunduğu yolun yanına İskit usulü üzere merasimle toprağa verdiler ve bu arazinin bazı kısımlarının ondan sonra Küve vadisi diye adlandırmışlardır”. Bir Fransız keşişi olması muhtemel bulunan bir yabancı, 1308 sıralarında burada gezer ve şu satırları yazar: “(Hunlar) zikredilen on kral ile Sicambria ve Fejérvár arasında uzanan ova arasında çarpışmışlar ve onları yenmişler, zaferin hatırası olarak orada çok büyük mermer bir taş dikmişlerdir; bunun üzerinde, bahsettiğimiz zafer yazılıdır ve bugüne kadar muhafaza edilmiştir”. Son zamanlardan beri bildiğimize göre bu taş, gerçekten bugüne kadar kalmış ve Kajaszoszentpéter’in güney doğusunda Vaál vadisinde askerî haritada bir sahra mabedi harabelerinin resmedildiği bir yerde, 1928 e kadar dikili durmuştur. Civar halkı bu sahra mabedi harabelerini kendi ihtiyaçları için dağıtmağa başlayınca, Baracska nahiyesi müdürü, mabedin yanında duran taşı nahiyedeki meydana naklettirmiş ve böylece adı geçen taş halen oraya dikilmiş bulunmaktadır. Abide 170 santim kalınlığında Jupiter mihrap taşıdır; üç cephesinde Athene-Bacchus ve Juno’nun resimleri görülür. Arka tarafında bulunan ve oldukça bozuk bir haldeki kitabeden ancak bunun Jupiter adına dikildiği okunabilmektedir. Burada çok acaip görünen şey, taşın arka tarafında, Ortaçağ’dan kalma ve Árpád’ların armasını teşkil eden çifte haçın, Roma kitabesinin ortasında kabartma olarak hakkedilmiş olmasıdır.

Fikrime göre, Kéza’nın Hun tarihinin yazılışında, bu taşın etkili bir önemi olmuştur. Yerel inanışlar, taşı sadece Hun muharebesinin bir hatırası saymış ve Kézai de taşın üzerindeki üç Roma ilâh tasvirini, her halde Macar adlarını taşıyan Béla, Revua ve Kaducsza reislerle bağlamıştır ki ona göre Tárnokvölgy muharebesinde telef olmuşlardır. Bundan başka Kézai, Attila’yı da buraya defnettirir. Bu sahra mabedi ile taşın üzerine, Lâtince kitabe arasına oyulan çifte haç da herhalde bu Ortaçağ inanışının ifadesi olmuş ve bununla Hristiyan dinini kabul eden Árpádlar ailesi belki cedleri Attila ile putperest muhariplerini yüceltmeyi arzu etmişlerdir. Macar edibi János Vajda, “Macarlar ve milli duygu” adlı eserinde (71. s.) şunları yazar: “Kajaszó-Szentpéter ve Vaál arasında kurumlu bir mabed

duvarı vardır, bütün sığırtmaç çocuklar vaktiyle Tuna'nın bir kolunun buradan aktığını, bir zamanlar Attila'nın burada oturduğunu, bu duvarın onun şehir bakiyesi, belki de onun evinin bir harabesi olduğuna inanır". Yani daha geçen asrın sonunda dahi, Jupiter mihrabının ele geçtiği yerde bulunan sahra mabedinin menşeyini, halkın inanışı Attila'ya bağlıyordu. Baracska taşı, Macar-Hun ve onunla birlikte Macar milli efsane an'anesinin en enteresan hâtıralarından biridir.

İşte Kézai Pannonia Hun tarihini, bu yerel an'aneleri telif etmek gayesiyle terkibetmiştir; kendisi bu havalide, bilhassa Tuna ötesi eyaletinin kuzey kısmında ziyadesiyle bilgiye sahipti, zira doğru köy olan Kéza bu havalidedir.

Her halde Attila'nın zenginliği hakkındaki an'ane de, gelişmiş bir Macar an'anesi idi. Gerçekten kendisi adına Kézai'nin eserini yazdığı László Kún, Çek kralı Otokar ile Attila hazinelerinin teslimi hususunda müzakerelerde bulunmuştur; Attila'nın zenginliği fevkalâde çadırları hakkındaki Kézai'nin tasviri, Macar kralı ve kumandan çadırlarının gözden geçirilmesinden ve o masalımsı zenginliğe dayanan inanıştan doğmuştur.

Kézai, batı kaynaklarını kullanmak suretiyle şuurlu bir tarzda yahut da şuursuz bir saflıkla Attila'yı, Totila ve hattâ İspanyol kralı VIII. Alfons'u birbirine karıştırır; zira Mağrip sultanı Miramammona "Amir al-Mu'minin" e karşı Navas de Tolosa civarında büyük bir zafer kazanan Alfons'tur ve bu husustaki malûmatı Kézai, İspanya'dan gelen Bojót beyleri Martinsdorflardan duymuş olacaktır. Kézai'nin Hunları Avusturya'ya götürmesinin sebebi de belki, Büyük Charles'ın Hun adı verilen Avarlara karşı giriştiği imha seferlerine bu sahalarda girişmiş olmasıdır. Einhard salnamelerinde çarpışma sahnesi olarak Tuln "Comagenes civitas"ı göstermektedir. Yabancı kaynaklarda da, Büyük Charles'ın Avarları imha için giriştiği seferleri Attila'nın tahribatına karşı bir intikam gibi düşünen, hattâ Attila'yı Avar kralı diye zikreden kayıtlara rastlandığı için Kézai bu münasebeti kolayca bulabilmiş olacaktır. Büyük Charles'ın bu seferini idare eden kumandanlardan birinin Theodericus (=Ditricus) adını taşıması da göze çarpmaktadır. Yani Tuln civarında Avar-Hun çarpışmalarının hatıraları yaşamış ve gerçekten bu hatırayı Comagene harabeleri halk arasında yaşatmıştır.

Kézai, Hunlarla Avarların aynı olduğuna inanmış bulunmasından dolayı, tarihini Avar-Longobard harblerinin bir kısım sah-

neleriyle de doldurur. Hatta kaynaklarda kral Chlotar ve daha sonra Frank kraliçesi Brunihild ile iki oğlu Theudebertus ve Theudericus'a karşı Avarların orada giriştikleri harplere dair kaynaklarında malûmata rastlamış olduğundan Attila'yı Türingia'ya götürür.

Kézai'nin en çok hoşlandığı hareket, mahallin kansız ve hâdisesiz efsanelerdeki fasılları doldurabilmek için, sonraki devirlerin Macar tarihini yurt işgâli devrine dair bir kısım isimleri, Péter-Aba muharebesinin safhalarını, hattâ Alman-Macar ihtilâflarının bütün tarihi mülâhazalarını Attila devrine döndürmesidir.

Kézai, bilhassa Sevil'li İzidor'dan beri yayılan isim tahlillerini de ilmî ve haklı saymış ve bu düşüncenin yardımıyla Batı kaynaklarının Catalaunum muharebesinden Katalonya istilâsı yapmış, Macar ispán (vali) sözünden de Hispania adını türetmiştir. Bu suretle tarihinden Katalaunum ovaları kaybolduğundan, büyük muharebeyi Fransız olması muhtemel bulunan başka bir an'aneyle dayanarak Belvider (Bealwier, Beauvoir) adında bir yere götürür ki buna benzeyen kaydı, 14. asrın inanılmaz hikâyeler anlatan bir Belçika-Fransız dünya kroniğinde de buluyoruz. Bundan başka Kézai Catalaunum muharebesini Hunların büyük zaferi haline getirir. Jordanes'e göre Attila'nın, sıkışık durumda ateşe vermek üzere yığdırdığı eğerleri ise, Aquileia surları altında götürerek onlardan bir muhasara duvarı inşa eder. Aynı suretle isim tahlili yolu ile tarihi Bléda adından Buda yapar ve Etzelburg ile Budavár adları arasındaki farkları kaldırmak için de, Batı kaynaklarından alınan kardeş katli hakkındaki kaydı Romulus-Remus tarzında şehir inşa vak'ası haline sokar. Strassburg adını da bu neviden safdilâne bir cür'etle izaheder; mahallin tarihinde, Attila'nın herkesin serbestçe gelip gidebilmesi gayesiyle, şehrin surlarını yıktırmış olduğuna dair bir kayda rastlıyamıyoruz.

Kézai, Ortaçağ'ın masalımsı meşhur İskendernamesinde geçen ve büyük dünya fatihinin karısı Roxana'nın Braktan olduğu bildirilen menşeyini, Attila'nın son odalığına atfederek kahramanının şöhretini artırmayı düşünmüş olacaktır; az bir değişiklikle İncildeki kral Davud'un karısının adı olan Micolt'u da kendisine vermiştir.

Bugün artık Kézai'deki birçok başka hâdiselerle birlikte "proelium Crumhelt" veya "Crimhild"-in de sonraki bir Macar tarihî hâdisesi Kelenföld veya Almanca birleştirmesi ile Kreenfeld muharebesinin geriye döndürmesi biliyoruz; lâkin, Macar kronikçisinin herhangi bir suretle Alman kahramanlık menkıbeleri, belki de Nibelungen

şarkısı hakkında malûmat elde etmiş olması muhtemeldir ve kronikten tanıdığı Kreenfeld adını da Crumhelt'e tahvil etmiş olacaktır. Sicambria ve Etzelburg isimleri zamanla resmen kullanılan isimler haline geldiği gibi daha sonra Krumhelt ferdeje adında, eski Buda civarında bir dereye rastlıyoruz ki, kraliçe Maria burasını 1388 de de Klaris tarikatı mensublarına hibe etmiştir. Verona'lı Detre ile Aladar (Ardaricus)'ın Attila'nın oğlu sıfatıyla Hunların çöküş tarihine ne tarzda girdiği mes'elesi, eleştirmenleri çok yoran bir cihet olmuştur. Bu hususta ne Alman kahramanlık menkıbeleri, ne de tarihî kayıtlar bir ip ucu verir görünmüştür. Şayet Theodoricus'un 12. asırdan kalma hal tercümesini gözönünde tutarsak, bu garip tarihî sinkretizmin (Kézai'den önce yabancı kaynaklarda vukubulduğu meydana çıkar. Burada da Hunları imha eden Cermen ordularını Theodoricus idare eder; her ne kadar Gepid kralı Ardaricus, Kézai'de olduğu gibi millî partiyi tutan Hunlara karşı Attila'nın oğlu olarak muharebe etmezse de, o da Cermen orduları arasında bulunur. Kézai'nin romantik muhayyyesi, meşhur Doğu Gotları kralını, kara ruhlu entrikacı yapar ve kendisine Salamon devrinden bilinen Vid'in tarihî rolünü verir. Kral Davud ve Büyük İskender'in zevcelerinden Attila'nın sonuncu karısının adını ve menşeiini teşkil eden adam, Gepid kralı Ardaricus'tan kolayca Attila'nın ahfadını yapabiliirdi.

Csaba efsanesi ve Sèkellerin Hun menşei an'anesi mes'elesi çok karışık bir problemidir; zira burada Kézai hakiki bir an'aneyi âlimane bir yer değiştirmeye tahrif etmiştir. Başlıca gayesi belki, Csaba adındaki bir ced yoluyla kral Aba'nın soyunu, Attila'ya kadar geri götürmek ve böylece bu Batı oryantasyonu bulunmıyan kralın hükümlerlik hukukunu, menşei esasına dayanarak ispat etmektir. Hun tarihinden faydalandığı eski bir an'ane, Bizans İmparatorluğuna hicret eden Macarlar veya Hunlar hakkında malûmattandı (Anonymus'un Sobamogera adlı kavmi). Csaba adından tarihî bir sima olan İrnik-İrnac'ı anlamamız icabeder ki o, burada Kézai'de bir Macar adı almıştır. Hatta Csaba'nın doğuya göçmesi de tarihi bir an'ane gibi görünüyor, zira Bulgar krallık listesi, Attila'nın bu oğlunun doğudaki hâkimiyetinin hatırasını muhafaza etmiştir. Buna karşılık, Jordanes'in Attila oğullarının muharebelerini ve doğuda Daçya ve güneyde Balkanlarda yaptıkları göçlerden tafsilâtiyle bahsettiğini unutmamamız gerekir. O da, Attila'nın en küçük oğlu Ernak'ın adamlarıyla birlikte Scythia minor yani Dobruca sahasına göçtüğünü, diğer iki kardeşi Ementzur ve Ultzindur'un Doçya'ya çekildiğini, birçok Hun'un

ise Bizans arazisine gittiğini ve (Jordanes'in) zamanında orada bunları Sacromontisi ve Fossatisii adını taşıdıklarını söyler. Hattâ sonraları Gotlar, Attila neslinden Mundov adında birisiyle, Tuna civarında muharebeler yaparlar. Burada da ilmi haber alma, bir nevi solgun tarihî an'ane ile karışmaktadır. Tabiatıyla bu iki unsuru birbirinden ayırabileceğimiz eser Kéza'nın hayalî hikâyesi değildir. Muhtemelen Kézai'nin, Belár'ın karıları ile çocukları, Alan hükümdarı Dula'nın iki kızı ile bunların kaçırılması hakkındaki bahsi de, tarihî bir an'aneyi muhafaza etmektedir; her ne kadar kronik sahibi, sihirli geyiği takibeden iki şehzade efsanesinin bazı tafsilâtını Jordanes vasıtasıyla Bizans an'anesine dayanarak hikâye ederse de, bir çok doğu kavminin menşe efsanesinde vukubulduğu üzere, bu kardeş cedlere rehberlik eden hayvan hakkında Macarlar arasında da, bir an'enenin yaşamış olması imkânsız değildir.

Kézai'nin efsanesinden sıyrabildiğimiz zayıf efsane malzemesi, işte bundan ibarettir. Hakikî bir efsane inanışına nazaran, eserdeki yabancı menşe'li tafsilât ve âlimane kombinezonlar, haddinden fazladır. Bununla beraber tarihin esası yine de efsanevidir; eser, bir mahalle bağlı rivayetleri, aileye ve soya ilişkin rivayetleri, sistemli, olarak bir araya toplamak gayesiyle hazırlanmıştır. Kéza'nın eseri, kendi devrinde edebî bir eser olarak ta önemlidir; şübhesiz bu, László Kún zamanında hâkim olan, örneğini ve harp övüncelerini, vazife nevinden bir iş gibi ve ced tasavvur edilen Attila'da arıyan, doğulu ve putperest bir ruhun ifadesidir.

Bunun te'siri Macaristan'da kat'i bir önem taşır; kendisinden sonra gelen Képes Krónika (Resimli Krónik) yazarı Mark Kálti, Dubnici ve Pozsonyi kronoği, Sambucus kodeksi ve Mátyás devrindeki Chronicon Budense gibi eserler, Kézai'nin Hun tarihini hemen kelimesi kelimesine eserlerine nakletmişler, nihayet kopya sırasında garip ve tanınmamış isimleri tahrif etmişlerdir. Bu suretle sonradan Belvider'den Bewinde olur, Macrinus ve Martinus şekilleri de yer değiştirir. Sonraki kronikçilerden hiç birisi, bu orijinal ve şahsî bir zevkin örneği olan tarihî romanı, Batı kaynaklarının kayıtlarıyla mukayese etmemiştir; kopya ettikleri metin, gözleri önünde öyle bir otorite idi ki bunda bir değişiklik yapmaya ya cesaret edememiş yahut ta bunu arzu dahi etmemişlerdir. Bu açıdan bakınca, diğer Ortaçağ yazarlarıyla tezat teşkil ederek bu derece istiklâlle şahadet eden bir zekâ eseri yaratabildiğinden dolayı, Simon Kéza'nın cür'etine ve fikir istiklâline cidden hayran olabiliriz. Dikkate değer bir fazlalık

yalnız Kálti Resimli Kroniğinin, Hunor ve Mogyerin kadın kaçırması hakkındaki kayıdır; buna göre vak'a, Belár oğullarının Dulá'nın kızlarını kaçırması ortak bir dansları esnasında vukubulmuştur. Avlanan kardeşleri bu mahalle müzik sesleri celbetmiştir.

Hernekadar daha dar bir çevreye düşerse de hariçte de Kézai'nin tesiri oldukça mühimdir. En enteresanı, İtalyanlar arasındaki yayılışının izleridir. Aslında ilk ve sistemli bir birlik teşkil eden Macar yazarının Hun tarihini ihtiva eden eseri, Eskiçağ tarihlerine karşı alâka duyan Venedik tarihçilerinin dikkatini çekmiştir. Kézai'nin kısa Hun tarihine, Venedik-İtalyan an'anesi ve birkaç Batı menşeli kaydı ilâve etmekle yetinen Venedik kökenli tarih vardır. Bu De origine Hunnorum Venetus isimli kısa kronik, Hunların menşesine dair Kézai'de rastlanan an'anevi Batı efsanesiyle başlar ve buna tamamiyle Sekellerin Csiglamező'deki yerleşmelerine kadar devam eder, ardında Avar tarihine dair bazı kayıtlarla eserini bitirir.

Meçhul yazara göre Hun krallarının sırası şöyledir: Vitalani ve Pemudruch yahut Asdrubal, Attila'nın babası, sonra Rugil ve nihayet Buda veya Bela yahut Asdrubal ve kardeşi Ethela. Burada artık İtalyan an'anesi Osdrubal'ının Kéza'nin malzemesiyle karıştığını görüyoruz.

Bundan sonra, ilk yurt işgâli tarihi gelir, lâkin Hun reisleri hariç bırakılır ve bunların yerine, Attila, ordusunu İskitya'dan çıkarır. Yanında Detricus'un bulunmadığı Macrinus'a da o hücum eder: bu hulâsada Detricus hiç yer almamıştır. Aquileia muhasarasında, an'anevi İtalyan doğan hilesinin tanıtılmasını buluyoruz; ardından, yine İtalyan kaynaklarının kullanıldığına delâlet eden ve bir kısım Venedik firarîlerinin şehirler inşasına dair hikâyenin, çok ayrıntılı olarak nakledildiğine şahit oluyoruz.

Bu Attila tercümei hali, hemen hemen kelimesi kelimesine Venedik Paulinus Minorita dünya kroniğinde bulunur, hattâ neşredilmemiş bir Venedik tarihinde bulduğumuz vechile, yazar bu tafsilâtla deniz sahilindeki şehirlerin oluşum tarihini Kézai'nin hulâsasına bağlamaktadır; bunlardan anladığımıza göre, hulâsa halinde Kézai, bu bol ışıklı Adriatik şehrinde ve Venedik eyaletinde çok sevilen ve itimad edilen bir kaynaktı; bu suretle menkıbevi eski Venedik tarihini taniyan ve bundan faydalanan Kézai'nin yine aynı şehir eski tarihinin daha sonraki oluşumunda kuvvetli bir tarzda tesir etmesi gibi garip bir durum hasıl olur. Kézai'nin tarihi, Paulinus'dan ya-

hut belki bugün henüz bilinmeyen bir hulâsadan, Venedik doce'si Andreas Dandolo'nun meşhur Chronicum Venetum'una daha da hulâsa olarak girmiştir.

Almanca okuyan halkın eline de Macar-Hun tarihi Kézai'nin eseri yoluyla geçmiştir; 14. asırda yaşayan Heinrich Mügeln'in Alman kroniği ile keza Macar kralı Büyük Lajos zamanında yazılan Lâtince manzum bir hulâsa, Kézai'nin tarihî romanını Avusturya ve Almanya tarafına nakletmiştir.

Bununla beraber László Kún devri rahibinin tarih yazma usulü, Ortaçağ'da tek başına bir hâdise değildir; romanımsı menşe efsaneleri denebilir ki moda idi. Saxo Germanicus'un Hun tarihinin nekadâr cüretkâr destan şeklinde bir buluş olduğunu gördük; bu cüretkârlık Saxo'nun bütün Dan Eskiçağ tarihini temyiz eder; masalvarî tarihleriyle Hun ve Macarları Flandria'nın Eskiçağ tarihi içine ikâme eden 14. asrın Jean d'Outremeuse dünya kroniğini zikredebiliriz. Leh-Macar kroniği de, daha Kézai'den önce 13. asır sıralarında hazırlanmıştır; burada Attila'nın simasını, Güney Slav kavimleri bilhassa Hırvat kavminin Eskiçağ tarihiyle âlâkadâr olarak muhtemelen yine Macar eski menkıbesine dayanarak, fakat tamamıyla serbest bir terkip halinde işlenmiş buluyoruz. Bu hikâye, tıpkı Kézai'nin Hun tarihini telif ederken kullandığı keyfî bir usulle yazılmıştır; Attila burada tahribettiği şehrin kurucusu gösterilmek maksadıyla Aquileia adını taşır. Aquileia, kuzeyde bir yerden, dünyanın fethine girişen ilk Macar kralıdır. Önce Litvanya'yı, sonra St.-Brandan'ın yattığı İskoçya'yı işgâl eder. Ardından Dacia yani Danimarka'ya gider, oradan gemilere binerek Ren nehri üzerinde Kolonya şehrine inerler ve burada 11000 bakireyi katleder -bu menkıbeyi uzun bir hikâyede nakleder-; sonra Avusturya'ya yani Austrasia'ya yürür, buradan Apulia'ya giderek oradan Fransızlarla ve Normanlarla çarpışır. Bu sırada bir melek kendisine, Roma üzerine yürümek cüretini göstermemesini ve orada havariyun'un istirahat ettiklerini, bunun yerine geri dönerek Hırvat ve Sloven kralı Kazimir'i öldürenlerden intikam almasını ihtar eder. Buradan Venetia'ya yürür ve orada kendi adına bağlanan Yeni Aquileia şehrini inşa eder ve oradan Carinthia'yı geçerek Hırvat-Sloven memleketi hududuna erişir. Sekiz günlük bir muharebeden sonra Kazimir'i katleden Hırvat-Sloven krallarını mağlûbeder. Ardından Drava'yı geçer ve bir müddet direnmeden sonra, kavmini Slav ve Hırvat kadınlarıyla evermeğe ve kendisine Slavlar kralının kızını almağa karar verir. Sonra Tuna'nın ötesinde

uzanan mümbit araziye geçer ve bunun üzerine Slavonların ve Hırvatların kralı Siplet'e kaçar. Nihayet Tisa'yı da geçer. Büyük ova çok hoşlarına gider ve burasına kendi şanına uydurarak Ungaria adını verir. Arazinin taksiminden sonra, şayet birçok oğlu dünyaya gelirse, hükümdarlığı ilk oğluna vermeyi, kumandanları ile birlikte kararlaştırır. Netekim Columan adında bir oğlu doğar ve büyüdüğünde bir Hırvat kızı ile evlenir. Bunun oğlu Béla, babasının ölümünden sonra Aquileia'ya gider ve orada Bizans İmparatorunun kızını alır. Nihayet bunun oğlu Yeşse yahut Géza'nın lehli olan karısı Athleita (Adelheid) Macarları Hristiyan dinine çevirir.

Burada da, Kézai'de olduğu gibi, hakikî hâdiselerin romana aktarılması, millî maksad ve övünme gayesiyle vukubudur. Yazar, Attila'yı ve Macarlarını, Güney Slavlarının kardeşleri yapar; iki yurt işgâli yerine yalnız birini buluyoruz. Arada bütün Ârpad ailesi kaybolur ve Attila-Aquileia'dan doğruca Macar kralı Kálman'a atlarız ve bu, Macar hükümdarı Géza'nın ceddî olur. Bu usul, Kézai'de de rastladığımız geriye dönme tarzıdır. Güney Slav ülkelerinin fethi, Macar kralı László ve Kálman zamanında cereyan etmiştir; kronik yazarı, bu hadiseleri Attila'ya atfetmekle Macar-Slav dinastik münasebetlerine daha fazla kıdem kazandırmak emelindedir. Edebiyatta Juvençus Caelius Dalmata adı altında tanınan ve söylendiğine göre Ortaçağ'dan kalma, bir Attila hal tercümesi daha vardır —el yazmaları ancak 15. asırdan kalmıştır—. Fakat burada, efsanevî bir şekillendirmenin yeni izlerini nafiye yere ararız. Hattâ, birkaç an'anevî motifi istisna edersek, belki tenkidçi Rönesans devrinde dahi, Attila'nın hal tercümesini bu kadar aklî bir kurulumla yazacak bir yazar görülmez. Yazar, birkaç İtalyan menşeli an'ane ile Jordanes-Paulus Diaconus'un eserine dayanır. Her yerde menkıbevî ve masalvarî kayıtlardan çekinir, hattâ herkesin malûmu olmuş Cadı -Kır ilâhesi menşe masalını dahi kullanmaz: bu eser, herhangi uyanık bir hümanist kalemine yakışacak bir tarzdadır. Netekim Leonardo Aretino Bruni (1373-1443), kendi imzası altında Juvençus Caelius'un eserini neşretmiştir de; gerçekten onun Got tarihine mükemmelen uygun gelmiştir. Macar yazarı János Thuróczi'nin Chronica Hungarorum'u, Macar-Hun an'anesinin inkişafında yeni bir dönüm noktasıdır. Brünn ve Augsburg'da yayımlanan eserlerini (1488), çabucak kapışmışlar ve böylece Macar an'anesi birdenbire bütün Avrupa'da tanınmış bir hale gelmiştir. Lâkin, Thuróczi, Hun tarihinde, Buda kroniği vasıtasıyla tanınmış olması muhtemel bulunan Kézai'nin

hikâyesiyle kanaat etmemiştir. Daha önce Kézai'nin kefyî bir surette yağurduğu Batı tarihi an'anesini. yeniden kıymetlendirerek Kézai'nin romanına ilâve eden ilk Macar yazarı Thuróczi'dir. Batının Hun an'anesini, İtalyan toplayıcısı Floransalı piskopos Antonius'un kroniğinden alır; Thuróczi'nin çok defa müracaat ettiği bu eser az zaman önce bir kaç neşir halinde çıkmıştır. Antonius'un kendisi, çok popüler iki Ortaçağ yazarı olan Alman Sigebertus Gemblacensis'in Chronica Germanicarum'u ile Fransız milletinden Vincentius Bellovacensis'in Speculum Historiale'sinin malzemesini kendi kroniğine almıştır. Kézai'nin okadar karşı geldiği Hun menşesine dair Got terkibi olan bir menkıbe, bu suretle Macar yazarının eserine girmiştir. Böylece Macar okuru —her ne kadar kısa da olsa— şehitlerden St.-Nicasius ve Eutropia tarihini, St.-Auctor ve Servatz'ın Metz menkıbesini ve Kézai'nin kısaca tarihine aldığı St.-Ursula'nın bütün passionunu elde etmiş oluyordu. Orléans'ı muhasara eden Attila'ya karşı Aetius'un büyük bir ordu ile yaklaştığını, bunun üzerine Attila'nın onları kurnazca birbirinden ayırmak için ayrı ayrı Theodoricus ile Roma Kumandanı Aetius'a dostluğunu teklif ettiğini söylediği gibi, Orléans muhasarası ve Catalaunum muhasarasından önce gelen hâdiselerin naklinde de, Thuróczi Antonius'u takibetmektedir. Lâkin Aetius, Hunların Gotları yurtlarından kovmuş olduklarını Theodoricus'a hatırlatarak Attila'nın hilesine engel olur. Buna karşılık, Orléans'dan Catalaunum ovasına giderken Hunların yakalayarak Attila'nın huzuruna sürükledikleri keşiş vak'ası Antonius'ta tamamen meçhuldür. Bu vak'a, Allah'ın kamçısı tabirini izah edebilmek için Thuróczi'nin şahsî yaratması gibi görünüyor. Kehanet kabiliyetiyle bilinen keşişten Attila, kaderini soruyor, keşiş bir müddet sustuktan sonra, konuşmağa başlayarak: “Azametli hükümdar! İradei ilâhiyeyi ifade etmeğe cahil bir adamı mı mecbur edersin? Bir toprak kurdu olan şahsımda ne gibi semavî bir kabiliyet görüyorsun? Zannetme ki senin tanımadığın ve riayet etmediğin Allah'ım, sana bir şey temin edecek. Yahut ta dilimin müsaadesiyle ifade edebildiğimden ziyadesini gelecek hakkında sana söyleyebileceğim, ağzımı açarak konuşacağım”. Sonra şöyle devam eder: “Bu kadar millet üzerinde hüküm süren herşeye kaadir Allah, bu sıralarda kendi şiddetinin kılıcını senin eline vermiştir. Gerçekten Allah'ın kamçısı sensin ve senin sertliğine kendi adaletinden ayrılanları, Allah cezalandırmak istedi. Lâkin ne zaman isterse bu kılıcı senin elinden alabilir ve başkasına verir. Harbde herkesi mağlûbetmenin beşerî değil lâkin ilâhî iktidara bağlı bulunduğunu bilesin, bu defa muharebelerde Romalılara yenileceksin, bununla bera-

ber belirli bir zaman içinde takip kılıcı elinden düşmeyecek ve bu fırsatla hâkimiyetin tamamen mahvolmayacak”.

Attila bu sözlere çok hayret eder ve o zaman Jordanes’in de kaydettiği üzere, kâhinlerden muharebenin cereyanı hakkındaki fikirlerini sorar. Bundan sonra Catalaunum muharebesinin tasviri şimdi artık Batı şekliyle ve budala Miramammona hikâyesiyle devam eder. Thuróczi, daha sonra da, keşişin kehanetine çok defa dolaylı olarak işaret eder ki hikâyeye onu bizzat kendisi ithal etmiştir.

Catalaunum muharebesi tasvirini, Antoinus’un izinden ve malûm tafsilâtiyle birlikte buluyoruz. Aetius’un muharebede öldürülen babasının yerine geçen Thorismund’u memleketine dönmeğe ikna ettiğini anlatırken, bol miktarda şahsî izahlara rastlanır. Burada Thuróczi tarihî şahsiyetlere uzun hitabeler söyletir.

Attila, Catalaunum muharebesinden sonra artık Romalıların bundan böyle kendisiyle çarpışmağa cesaret edemeyeceğine itimad ederek Galya’yı tahribde devam eder. Burada Thuróczi Attila’yı hegzameterde şöyle konuşturur: yıldızlar düşüyor, arz titriyor, işte ben arzın kılıcıyım!

Keşişin kehaneti üzerine, bundan sonra kendisine Allah’ın kamçısı dedirteceğini ilâve eder. Batı kaynaklarında, bütün bunların izine bile rastlamıyoruz. Bundan sonra Kézai’nin hulâsalarıyla yer değiştirerek St.-Nicasius’un Rheims şهادeti, St.-Lupus ve Troyes’in harika nevinden kurtulması ve Thuróczi’nin diğer kaynaklardan faydalandığı St.-Ursula hikâyesi gelir; zira Ursula’nın nişanlısı Ethereus ve papa Tyriacus adlarını Antonius’ta aramak nafiledir. İtalyan şehirlerinin tahribinde, Aquileia hikâyesini Kézai ve Antonius’tan toplamıştır; bu suretle Paulus Diaconus’un hikâyesinden beri, Batıda umumiyetle malûm bulunan ve Hunların korkusundan kendini nehre atarak intihar eden iffetli Digna’nın hikâyesi bir Macar yazarının eserinde ilk defa görünür. Venedik tarihini de Antonius’tan aldığı malzeme ile tamamlar. Venedikliler Castellum adındaki dioecesis (eyalet)’e şehirler inşa etmişlerdir. Lâkin Attila’nın tahribatından korkarak Altus Rivus’a kaçtılar. Attila’nın ölümünü anlatırken son defa Thuróczi’nin hitabeti kabarı: “Heyhat! Ey ilâhların iradesiyle hareket eden dünyanın şöreti! Düşman olarak birçok milleti n kanını akıtan o kral bizzat kendi kaniyle boğuldu!”.

Büyük Macar hümanist şairi Janus Pannonius, kaybolan Annales’inde Macar tarihine muhakkak Bonfini gibi ilk yurt işgâli ile

başlamış olacaktır. Acaba Thuróczi'nin heksameteri bu şiirin hatırasıyla başlamamış mıdır diye düşünmek cüretkâr bir faraziye olur; o kadar manidar bulunduğu bu fikri Macar şairi János Arany, da Buda'nın ölümü adındaki manzum eserine almıştır.

Bundan başka Macar-Hun efsane unsurunun canlılığına ve sağlamlığına bir delil olarak Thuróczi'nin, mağlûp Roma kumandanı Detricus'un ağır yaralı olarak ve alnında Hun oku ile Roma'ya kadar atını sürdüğüne ve bu sebeble de kendi zamanına kadar Macar dilindeki "Ölmez Detreh" adlandırmasına hak kazandığına dair kısmı çok defa zikredilir. Fikrimize göre, bu kayıtle eski an'aneyi ispata kalkışmak biraz acele bir iş olur; hattâ Buda kroniği vasıtasıyla (1473) Macarlar arasında Hun tarihi umumiyetle mâlum bir hal aldığından beri, Macar ozanlarının kronik malzemesini kullanarak Kézai'nin bir tezaadını masal gibi işlemiş olmaları daha da muhtemeldir. Gerçekten Kézai'de Detricus, Cezumauer muharabesinde Jordanes'in Got kralı örneğine göre **öldürücü** bir ok yarası alır, lâkin az sonra Attila'ya tâbi olmak üzere meydana çıkar. Macar ozanları bu sebeble "Ölümsüz Detre"yi yaratmışlardır ki az manâlı bir buluş değildir. Burada, yazılı metnin tesiri imkânını ortadan kaldırmak ve Yeniçağlar şarkıcılarının fantezi teşkili kudretini inkâr etmek gayri ilmi bir hareket olurdu. Bu zamanda artık Attila ve Detre'den, sonraki asırda matbu kroniklere dayanan Demeter Csáthy'nin Macarların bugünkü yurtlarına gelmelerine dair yahut András Walkay'nin Attila'nın menşei, Mátyás Gosarvári'nin Attila ve Sicambria'daki yerleşmesi hakkında yazdığı gibi şarkılar bahsetmiş olacaktırlar. O halde Thuróczi, Ölmez Detre'yi zikrettiği zaman, ilk yurt işgâlini mevzu olarak alan herhangi bir şarkıcıyı hatırlamış olacaktır ve şüphesiz Miklós Oláh da, Ölmez Detre ile alâkadar olarak böyle bir imada bulunmaktadır. Thuróczi'nin Detre'nin miğferi hakkındaki kaydı da enteresandır: "Diyorlar ki bu Detre'nin öyle bir miğferi vardı ki nekadar fazla aşındırırsa o derece parlarmış". 13. asrın Alman şiiri Eckenlied de Dietrich'in parlayan miğferi Hiltegrin hakkında aynı sözleri söyler. Lâkin 1488 de artık Thuróczi yahut da Macar şarkıcısı Attila efsanesiyle hiç alâkası bulunmayan bu masalımsı kaydı herhangi bir Alman halk kitabından da almış olabilir.

Bilhassa Mátyás devrinde, Attila kültü ikinci parlak devrini yaşamıştır ve şüphesiz kralın siyasî düşünceleriyle şahsî eğilimlerinin de bu genel sevgide büyük bir hissesi vardır. Bizzat Thuróczi, Mátyás'ı ikinci Attila diye, Tubero ise, Attila'dan sonra Macarların en şanlı

kralı olarak nitelendirir. Mátyás Bonfini'yi bir eser yazmağa görevlendirirken, Hun tarihini de yazmasını ayrıca bildirmiş ve Bonfini kralın talebini yerine getirmek husunda büyük bir gayret sarfiyle, Macar kaynaklarını daima bir nevi hor görme ile kullanmasına rağmen, Batı ve Macar kaynaklarının verdiği malûmatı yan yana sıralamıştır. Bonfini'nin eserinde Attila, Livius'un örneği üzere büyük nutuklar irad eder ve bu nutuklarında Roma ilâhları ile muhaverede bulunur. Bonfini'nin eseri artık Macar kamuoyunun alâkasını kat'i bir surette Attila'ya çevirmiş ve bu zamandan itibaren her Macar, kendini Árpád'dan ziyade Attila'nın torunu saymıştır. "15. asırda, Macar sarayında kroniklerin okunması ve yahut da bilvasıta tanınması yoluyla, Macarların Hunlardan neşet ettirilmesi umumî mahiyette idi ve millî bir hususiyetin alâmeti olarak askerî, metin bir seciye artık tamamiyle teşekkül etmiştir"; her ne zaman kodeks edebiyatında Ursula menkıbesi yoluyla Hunlardan bahsedilmişse, tercümanlar bunu tereddüt etmeden "Macar" kelimesiyle çevirmektedirler.

Mátyás devrinin Attila kültü o derece fazla idi ki bunu yabancı hümanistler de farketmişlerdi ve bu suretle diplomat —hümanist Callimachus Experiens, gizli bir maksatla Attila'nın tercümei halini yazarak bu tercümei hale ithal edeceği düşüncelerle Maximilien'i harbe tahrik etmek düşüncesine kapılmıştı. Maksadına erişebilmek için yeni tafsîlât da uydurmuştu; Attila-Mátyás'ın merhamete geldiği Troyes'li çocuklu anne vak'ası, yahut dalkavuk şair Marullus vaka'sı bu nevidendi ve burada dalkavuk şairlere karşı Mátyás'ın çok defa yaptığı gibi Attila bu şairi merhametsizce cezalandırıyordu. Attila'nın simasını Mátyás'tan alıyordu; bu kurnaz, akıllı ve gayesi uğruna herşeye yetenekli bir Attila-Mátyás tipi idi; nitekim yarım asır sonra, Machiavelli Il Principe'sini yazdığı zaman, Callimachus'un Attila'sının yeni neşirleri yapıyordu; zira yazar Machiavelli'den önce "Principe" nin tipini resmetmişti.

Thuróczi'nin eseri, Avrupa'da Macar Attila an'anesini sevimli bir hale getirmiştir. Meselâ büyük Fransız prehümanist şairi Jean Lemaire de Belges, Galya tarihinde bu cserden faydalanır, hattâ Sicambria —Buda tarihiyle alâkadar olarak Buda'nın katlini de anlatır. Çok defa zikredilen Bavyeralı Aventinus-Turmair de, yalnız Thuróczi'nin kayıtlarını evrip çevirir ve Alman efsane malzemesiyle kendi yaratmalarını ilâve ederek zenginleştirir; onun eserinde, Hun menkıbesinin herhangi eski kaynağının izlerini aramak nafiledir.

Basın san'atından beri Bonfini ve Thuróczi delâletiyle Hun tarihi, Macar halkının geniş tabakaları arasında yayılmıştır; Macar şarkıcıları ve tarihçileri Lâtince ve Macarca olarak Macarların ilk yurt işgalini ve Attila'nın dramatik başkalaşımını anlatırlar. Lâkin anlaşıldığına göre, tabı san'atı yoluyla artık bilinen Attila tarihinden gelişen yerel an'aneler ve ufak tefek efsaneler de teşekkül etmektedir. Bu inanışlar arasında Csaba pelsengi adı verilen nebat efsanesi en eskisidir; bunu meşhur Fransız nebatat âlimi Carolus Clusius, 1584 de Antwerpen'de yayımlanan "Stripium nomenclator pannonicus" ünvanlı eserinde kaydetmiştir. Bu isim altında Pimpinella Germanica Saxifraga'dan bahseder ve Attila'nın imparator Honorius'un kızından dünyaya gelen küçük oğlu kral Csaba, 15 bin adamıyla yalnız başına kalmış ve bu ot ile yaralı askerlerini tedavi etmiş olduğu anlatılır. Clusius, Német-Ujvár şehrinde Boldizsár Batthyány'ın misafiri bulunduğu zaman rahip İstván Beythe'den bu vak'ayı duymuştur; tamamen aşikâr olarak bu Kézai'nin hikâyesine çıkmaktadır.

Bazı ailelerin hazinesinde de çok geçmeden Attila'ya maledilen bazı eşyaya rastlarız: bu kabilden olarak Drugeth hazinesinden Mária Széchy'nin eline geçen Ortaçağ'dan bir çelik kalkan "Attila'nın kalkanı" adını taşıdığı gibi, bir de "Attila topuzu" vardır; lâkin bu eşya Munkács'ın ele geçirilmesinden sonra ortadan yokolmuştur. Galiba daha bu vakitler Attila hazinesini aramaya başlamışlardır, Hideg-szamos'da daha 1716 da bunu bilirler.

Diğer bu nev'i an'aneler hep geçen asırdandır. Milli romantizm ve özellikle János Arany'nin mükemmel şiirleri ve halka mahsus tarihî eserleri, belki ucuz halk edebî eserleri de, Hun tarihini herkesin tanıdığı bir mevzu haline getirmiştir ve bugün artık şayet rengini, birliğini ve esasını dahiyane bir şairin kafasında bulmuş olduğunu unutursak buna gerçekten Hun efsanesi adını verebiliriz. Bu zamandan itibaren Attila ve Csaba'nın izlerini bilhassa Sekel'ler memleketinin her tarafında aramışlardır.

Eğer bu yerel rivayetleri incelersek, zamanımızda Kézai'nin devrinde cereyan eden aynı hâdisenin vukubulduğunun farkına varırız. Şimdi artık Macar Ortaçağındakinden çok daha renkli olan belirli bir tarih şuurunu halk —fikrime göre burada ilk sırada okuyup yazma bilen papazlar, öğretmenler ve ikinci sırada da halk kitaplarını okuyanlar nazarı itibare alabilirler— tıpkı üstad Simon Kézai devrindeki gibi dağlara, sulara, kale harabelerine bağlamağa,

yahut da zorlama bir kulak etimolojisiyle mevcut isimler yoluyla izaha gayret eder.

Meselâ, Attila'nın uzun sakallı ihtiyar bir adamın verdiği talimata dayanarak kılıcını yere saplamak suretiyle ordusunu serinletmek için Kisbodza'yı fişkirttiğini ve Hunlardan kaçan Olah'ların kanından Csudástó kaynağının, Rákos maden sularının meydana geldiğini anlatan bir efsane bu nevi sulardan bahseder. Şu aşağıdakilerde dağlar ve kale harabeleri geçer: Attila'nın ilk başkentini Sékelyudvarhely hududunda Szarkakőszirt altında inşa ettirdiği kalede kurmuştur. Av köşkü Hegyesdomb tepesinde bina edilmişti; Macar romantik yazarlarının Réka adını verdikleri ilk karısı burada ölmüş ve kendisini "Ritka kövi" adındaki kayalık altına gömmüşlerdir. Kadicsa, Zeta ve Rava adlı kaleleri, ilk defa Kézai'nin zikrettiği aynı isimdeki Hun reislerinden adlandırmışlardır. Attila Szijártóháza'da çadırı için bir tepe doldurtmuştu. Attila'nın ağacı da vardır; Pördefölde civarında uykusunda Sırplar kendisine baskın yaparlar ve kumandanın mızrağı ansızın bir meşe ağacının yanına sığırdığı için kendisi onu eline alamamıştır.

Aşağıdaki inanışlar da kelime izahı menşesine delâlet etmektedir. Kraliçe Réka'yı Rékas hududunda yahut Réka deresinde defnetmişlerdir. Attila merkezini, Erdel'den önce Tisa ırmağı civarına, oradan Debrecen civarındaki Etellak'a nakletmiştir. Kardeşi Buda'nın merkezi, harabelerin de şehadet ettiği üzere, Udvarhely civarında, Budavár da idi ve ölümünden sonra hazineleri ile beraber kendisini, üç tabut içerisinde ve büyük bir mahremiyet içinde buraya defnettirmiştir. Başka bir an'aneye göre, Attila kılıcı ile Buda'nın üzerine hücum etmiş ve firarı esnasında Solnok hududunda "kelime sorarak" ona darbe indirmiştir. Csaba'nın bir kıt'ası, Marosszék'deki Csittszentivány hududunda yerleşir. Zira, kumandanın çit kelimesile sürdüğü atı hiç bir suretle daha ileri gitmek istememiştir. Bir kıt'anın kumandanı "gyer, jo" (gel, iyi) yahut "gvér, jo" (nadir, iyi) kelimelerinden Gyergyó adını almıştır, v.s. v.s.

Attila'nın ele geçirmemesi için saklanan Darius hazinesi de, muhayyileyi çok meşgul etmiştir. Bunu, Kolozsvár hududunda Szentjánoskút civarında, Kolozs'daki iki senede bir açılan Tündérvár'da, Torda uçurumunda Siklód'un Disznókő yamacında, güneş ışıklarının ilk defa düştüğü yerde, Tordaraanyos'un Bodzafordulósunda, Szentábraham'ın İngpatak'ında, Sebesvár'ın Cigányha-

vas'ında ve Homoródalmâs mağarasında ararlar; bu son iki mevkide perilerin muhafaza ettiği söylenir.

Halkın muhayyilesi Attila'nın mezarını da inatla arar: Dom-begyhâza hududunda, Batta Szászhalom Attila kal'esi adlı tepesi altında yahut Baracska'nın Szentivanyi kırında (bu son ikisi muhtemelen Ortaçağ inanışlarının tazelenmesidir), Rétszilási'nin Sârrét'deki bir tepesinde, Somogy eyaletinin Atala köyü hududunda veyahut ta Budvár yamacında, altından bir lâhit içinde ve sayısız hazine ile birlikte bulunduğu tasavvur edilir. İpolyi'nin Macar mitolojisi adlı eserinde Attila'yı bir ırmağın yatağında Jordanes'in Alarich'i gibi defnettiklerini hikâye etmesinden beri, Tisa-Maros havalisi halkının muhayyilesini, Attila'nın üçlü tabutu meşgul etmektedir. Lâkin Jászberény'in Zagyya kenarındaki keçi yollarından birinde de saklı olabilir. Aynı suretle Samanyolu efsaneside, İpolyi zamanından beri malûmdur ve bunu büyük romantik fanteziye sahip bulunan Macar etnografına Lugossy göndermiştir. Sıkışık durumda kalan Sekel kandaşlarına, Samanyolundan geçerek acele yardıma koşan Csaba'nın güzel masalını, 18. - 19. asırlardan daha öncelerine çıkarmak için hiç bir sebebe mâlik değiliz. Daha Ortaçağ Schlâgel lûgatçesinde Tejút (Samanyolu, kehkeşan) kelimesinin "hadi út" (harp yolu) tarzındaki izahını bulmamız da, bu hususta bir değişiklik meydana getirmemektedir; zira "hadi út" Macar Ortaçağında hazırlanmış büyük yoldan başka birşey ifade etmemektedir.

Bugün artık halk arasında Attila efsanesini, okul kitapları, halk kitapları ve şairlerin eserleri yaşatmaktadır. Zira bugün, her zamankinden fazla bir Attila efsanesi mevcuttur. Son zamanlarda Hódmezövévár hely hududunda kaydedilen "Attila" hakkındaki masal, bunun bir delilidir. Burada Gézenguz yahut Bendeguz adlı kral, Oedipus masalında olduğu gibi, bir kehanete dayanarak oğlu ile karşılaşmaktadır. Allahın kılıcı, Katalan ovası ve kral Langopárdia'nın zikredilmesi, Attila'nın dokuz karısı, bunlar arasında Lorka ve Gön-dörke, bu sonuncunun yemeğini methetmediği için Attila'nın zehirlenmesi ve akan suya defnedilmesi, modern âlim menşeli an'aneye delâlet eder ve bu, büyük bir zevki temsil etmekle halk tarafından yaratılan hikâye içinde dahi parıldar. Attila mezarının ve kal'esinin Hódmezövévár hely hududuna bağlanması da âlimane bir buluştur; bu ise, Erdel'de olduğu gibi bu havalide de Attila efsane'sinin kaynaştığını izaheder. Bunlar efsanedir ve hem de efsanelerin iyilerindendirler; fakat eski olmayıp ancak 19. asrın romantik fantazisinin mahsu-

l d rl r. Bu neviden Attila efsanelerini, Almanca konuşan batı Macaristan'da da toplamışlardır; bunlar Macarların inanışlarına nazaran daha gençtir ve aynı suretle edebî yollardan teşkil edilen tarih şuurunun yerel tespitidir. Meselâ T r kb lint ve Buda rs Soabları, Attila —Etsel değil— nın mezarını ve hazinelerini Kamaraerd  cıvarındaki bir tepenin altında ararlar.

Güney İşlavları havalisinde, İtalyan Attila an'anesinin dallanması ile karşılaşmamız muhtemeldir; Hunlara yalnız köpek başlı adını veriyor, yaptıkları zulümlerin her tarafta izlerini gösteriyorlar. İntihar eden Digna'nın yerel masallarda büyük bir ailesi vardır. Friaul'da bilhassa Attila hakkında çok hikâye anlatılır ve Macar köylüsünün Tisa ırmağında aradığı gibi, İsonzo ve Aquileia cıvarında mezarını ararlar. Lâkin bu masal varyantlarında Paulus Diaconus yahut köpek kulaklı Attila an'anesini tanımak kolaydır.

Bu neviden Yeniçağ rivayetlerini her tarafta buluyoruz; bir  erkes şairinin geçen asrın kırkınıcı yıllarında, eski destan şeklindeki şarkılar diye topladığı  erkes şarkılarının da, intışar tarihlerinden çok daha eski olmasa gerektir; bu şarkılarda  erkes atlıları, göğün kamçısı Adil'in ordusunda nasıl at oynattıklarını ve düşmanın üzerine yıldıırım gibi nasıl indiklerini s yerler; arkasından da Adil'in ölümü ile başları üzerinden göğün kamçıları uzaklaştığından dolayı Allah'a ş krederekler.

Attila'nın inanılmıyacak derecede parlak dramatik değişmelerle dolu hayatı, insanların muhayyilesini her devirde tahrik etmiştir ve bundan sonra da edecektir. şimdi artık Attila efsanesi adını verdikleri malzemenin, son derece değişik menşe ve tabiatla olduğunu ve bunları aynı seviyeye getirmenin mümkün olmadığını görüyoruz. Hakikî Attila efsanesi, bizzat Attila'nın içinde yaşadığı ve kavmi ile beraber kendisinin de inandığı efsanedir.  nce Got-Longobard tarihçileri, Attila'nın menkıbevi tarihçesini uydurur ve ardından Bizansta, büyük düşmanın trajedisinin masalvari renklendirilmesi başlar. Ondan sonra Galya kilise edebiyatı, kendi özel gayelerine göre Attila'nın tarihi rolünü kuvvetli bir surette şematize ederek onun "flagellum Dei" portresini teşkil eder. Attila'nın huzuruna azizler çıkarlar, Fransa'nın dindarlık fışkıran topraklarında mucizelerden kolları tutulur, İtalya'nın klâsik göçü altında, icra ettiği tahribatı, adına bağlanan firarlar ve Adriyatik şehirlerinin menkıbevi kuruluşu hatırası doğrular lâkin burada zalim Attila birdenbire hayvan  bir manzara kazanır, köpek baba ve köpek kulağa kavuşur. Karolenę

hümanizmi, onun simasındaki destan şeklindeki büyüklüğü keşfeder ve bu suretle Macar kralı simasıyla kaynaşan Attila, Alman şövalye destanının başlıca simalarından biri haline gelir. Kuzeyde İzlanda şairlerinin fantezisi Attila'yı kanlı, melodramik halk romansları kahramanı yapar.

Yalnız Macaristan'da, Attila menkibesinin müsbet tarihî bir rolü vardır. Onun simasına heroik tarihî şuur bağlanır, dinastik bir önem kazanır ve âlimlerin buluşları dolayısıyla millî ve yerel an'anelerden ve edibane fanteziden, tamamiyle efsanevî hikâyesi meydana gelir ve bu hikâye daima devrin düşüncelerini sadakatla aksettirir: İlk Macar kralları devrinde azametli ced ve Yurd işgali hareketinin hukukî kaynağı, putperest devri Macar an'anesine sempati gösteren László Kún devrinde, Hristiyan Batıyı titreten azametli putperest Macar kralı, Mátyás devrinde akıllı, bir müştebit, ferdî muvaffakiyetin idealidir. Lâkin 15. asırdan itibaren ve özellikle Macar romantizmindenberi, millî bir vazife de ifa eder; zira şanlı bir maziye susayan Macar halk kitleleri ve onun maneviyatına tercüman olan yazarları onda ilk Macar kralını görüyor ve onun dünya fatihi siması, cesaretini kaybeden ruhlara gurur, teselli ve askerî bir şuur koyuyordu. Romantizmin renklendiren hikâyeleri, halk arasına kadar nüfuz etmiş ve büyük kralın hayatını yerel menkibeler de renklendirmiş, yahut ta uykusuz gecelerinde, Attila'nın hazinesi ve tabutu nerede olacağı üzerinde başını yormuştur.

Macarların Árpád hanedanı hükümdarları ve Ortaçağ Macarları, Attila an'anelerini kendilerine has, şarkın tarihî an'aneleri ile hatta koruyucu kesildikleri Hristiyanlıkla da kaynaştırabilmişlerdir. Bu suretle son zamanlarda, putperest devri an'anelerine taraftar olanlarımızın, Attila'yı türedi, Hristiyan düşmanı ırkî destanımızın sembolü yapmak hususundaki gayretleri, bin yıllık Macar Attila an'anesinin karıştırması ve bütün tarihî an'ane ile tezat teşkil eder. Árpád, St.-István ve Büyük Lajos ve Mátyás Macarlarının kendi millî tarihleri, diğer tarihî bulunmayan kavimler gibi sun'î bir surette yaratılan destana baş vurmağa lüzum kalmıyacak derecede parlaktır.

Sekellerin Hun an'anesi mes'elesi, tamamiyle istisnâî bir manzara arzeder. Daha 12. asrın Anonymus'u, hatta tarihî tenkidlerin tespit ettiğine göre, daha St.-László devrindeki menkibenin, Sékelleri Attila kavminin bir bakiyesi saydığını gördük. Kézai başka bir tarzda da olsa, Csaba'nın adına ve hikâyesine bağliyerek keza aynı görüşü

aksettirir. Yani, S  kellerin   yle böyle goo yıllık tarihi şuru onları, Attila'ya ve Hunlarına ba  lamaktadır. Kitap tab'ı devrinden beri bu   ur daha da kuvvetlenmiştir. Macarların büyük bir kısmının tarihi şuru dahi, menkıbevi bir ceddin dünya fatihi mevkiinden bu derece büyük bir kuvvet almışken, kendi başlarına ve tecrit edilmiş bir halde yaşıyan S  kellerin, bu nerede ise bin yıllık tarihi mitos'a iftiharla bakmış olmasının sebebi kendiliğinden ve daha iyi anlaşılır. Bu sebeble, S  keller diyarının her dağından, harabesinden ve kaynağından Attila efsanesi fi  kırır ve yine bu sebeble Samanyoluna dahi kurtarıcı Csaba'nın harp yolu g  ziyle bakarlar... Bir kimse S  keller diyarında bilhassa son devirlerde oluşan Hun efsanevi inanışlarını toplamak istese bu bir cildi doldururdu; fakat tabiatıyla bu efsanelerin Thur  czi kroniğinin yayım tarihinden daha eski olacağını kabul etmek güçtür. Yine de, İsviçreliler için Guillaume Tell ne ise S  keller için de Attila ve Csaba aynı şeydir; tarihi hakikatler bu neviden inanışlara tezat teşkil etse dahi, dokuz asır boyunca menşe ve Macarların kan akrabalığı şuurunu ayakta tutmuş olması bir vakiadır; bu sebeble de canlı ve tarihi teşkil eden bir kuvvet olması bakımından hürmete lâyıktır.

Macarlar hiç bir zaman Attila'ya ve kavmine Batılıların kindar gözü ile bakmamışlardır; Macarları bundan alıkoyan, yalnız kan akrabalığı inanışı ve sadece tarihi devamlılık şuru değil, fakat doğudan gelen ve Türk karakteri gösteren istep kavimleri ve bu meyanda Hunlarla Macarları birbirine ba  lıyan b  nyevi ayniyettir. Attila'yı ve Hunlarını hakikatte ancak Macar ilmi anlayabilir. Bu tedkikimizin yayımlanacağı cild de, Attila'nın itibarını i  adeyi değil, onu anlamayı arzu etmektedir; zira Batı tarihçiliğinin al  akasızlı  ı ve anlayışsızlığı ile boy ölçüşmek ancak Macar tarih ilminin imkân ve arzusu dahilindedir.

HUNLARIN DİLİ

Yazan: Gyula NÉMETH

Hunların dilinden bahsettiğimiz zaman, her şeyden önce Asya ve Batı Avrupa'nın eski büyük göçebe imparatoruklarında dil birliği bulunmadığını gözönünde tutmamız gerekir. İmparatorluğa dahil kavimler, devleti kuran kavmin adını alır ve bunu imparatorluğun dağılmasından sonra da kısa veya uzun bir zaman taşırlar; lâkin aslında bu isim, alâkadar kavmin ismini veren kabile veya kabile ittifakı siyasî birliğine dahil bulunduğundan başka bir şey ifade etmez. Bir taraftan bunu dikkatle göz önünde bulundururken diğer taraftan da imparatorluğu kuran kavmin bir dil birliği tesis etmesi tabiidir. Buna göre bu göçebe imparatorlukları dillerinin tedkiki iki mesele etrafında cereyan eder; bunlardan birisi imparatorluğu kuran kavmin dili nedir, diğeri de imparatorluğa dahil diğer kavimlerin dilleri nelerdir? Bu hareket gayet açık ve basit bir prensip gibi görünürse de tedkiklerin tarihi bunun çok defa ihmal edildiğini göstermektedir.

Kitabımızın ilk bahislerinden birinde, Lajos Ligeti'nin izah ettiği üzere, bütün ihtimallere göre Avrupa Hunları, Asyalı Hiung-nu'larla aynıdırlar. Bununla beraber iki imparatorluk dil bakımından aynı değildir; zira, hakikatte Avrupa Hunları imparatorluğunda İrani kavimler, Cermenler, Slavlar ve diğer İndo-Cermen kavimleri de vardı ve bunların mühim kısmı Hiung-nu imparatorluğuna dahil değildi; buna karşılık Asya'da yine başka ve çeşitli kavimler Hiung-nu, daha doğrusu Hunların adını taşımışlardır. Bununla beraber, Asya Hunları idareci tabakasının da Avrupa Hunlarının konuştuıkları aynı dili kullandıklarını muhtemel saymalıyız.

Asya Hunlarından bahseden tetkikinde, Lajos Ligeti Asya Hunlarının dil hâtıralarıyla meşgul olmaktadır. Şayet Avrupa Hunları dil hâtıralarını incelersek bunların ancak ufak bir kısmının açıkça izah edilebildiğini görürüz ve birçok şahıs ve kavim adının izahı ile alâ-

kadar olarak da ilmi bakımdan kabul edilebilecek hiçbir izah veremiyoruz. Lâkin bu dil bakiyelerinden bir kısmını mümkün olan kesinlikle izah edebiliyoruz ve bundan başka izah edilemeyen unsurların tefsirinin elde ettiğimiz neticeleri bozacak mahiyette bulunması da genellikle düşünülemez.

“Hun” dil hâtıralarından, önce zamanımıza intikal eden cins isimleri izah edeceğiz. Bunlar arasında ikisi Priskos rhetor gibi birinci sınıf bir kaynakta muhafaza edilmiştir; diğeri ise ikinci derece bir kaynak teşkil eden ve Attila’nın ölümünden yüz sene kadar sonra eserini yazan Jordanes’te bulunur.

Priskos rhetor, Attila’nın yanına giderken, kendilerine Hunların memleketinde içki ikram edildiğini ve bunlardan hizmetkârlara verilen içkinin kamon adını taşıdığını diğlerinin medos olduğunu söyler. (Priskos’ta ilki kamon şeklindedir ve cümlemin mef’ulüdür).

Kamon kelimesini birçok şekilde izah etmişlerdir; bundan bir nominativus teşkil ederek kelimeyi Türkçe kımız sözü ile mukayese ederler. Bununla beraber bu izah, kımız kısrak südünden yapıldığı halbuki Priskos kamon’un arpadan hazırlandığını yazdığı için mümkün değildir. Kamon ve kımız kelimeleri bundan başka fonetik bakımdan da birleşemezler; kamon kelimesinin İslav’ca **kvas** ile aynı olacağı fikri ortaya atılmışsa da (bu kelime Macar kovásız: “maya”, sözüyle birdir, aynı zamanda bir hamirli içkiyi de ifade eder), tabiatıyla bu faraziye de kabul edilemez.

Kamon kelimesinin izahında, böyle cüretkâr fikirlere hiç lüzum yoktur. Kamon tek başına değildir. Priskos’tan önceki Lâtin kayıtlarında 3. asırda da görülebilir. Dil hâtıralarında camum şekline rastlanır, lâkin camus tali şekli de geçer. Burada da (arpadan yapılmış) bira nev’inden bir içkiye delâlet eder. Indo-Cermen dilcileri, bu kelimenin Kelt veya Pannon menşeli olduğunu düşünüyorlar. Aslında, bir Hun kelimesi olması hiçbir suretle mümkün değildir; zira -dediğim gibi- daha 3. asırda geçer.

Yani kamon, Macaristan’da veya Balkanlarda, Hun imparatorluğu içinde konuşulan Indo-Cermen dillerinden birine aittir.

Aynı kaynaktan bilinen diğ **medos** kelimesinin, Indo-Cermen karşılıkları şunlardır: Yunanca methü ‘şarap’, Sanskritçe medhu ‘bal, bal şerbeti’, Avesta’da madu ‘iğde şarabı’, Keltçe medu ‘bal şerbeti’, eski yukarı Almancada metu, Anglo-Sakson gurubunda me-

du, meodu ,bal şerbeti', Litvancada medus, eski Slavcada medu ,bal'. Eski Prusya dilinde meddo ,bal'.

İslav âlimlerinin fikirlerine göre medos İslav lehçelerinden yapılan bir kayda dayanmaktadır; bununla beraber bu hiç te mümkün görünmüyor; zira kamon da Slavca değildi ve bu basit sebepten de Slavca olması mümkün değildir. Bu itibarla her iki kelimenin aynı Indo-Cermen lehçesinden olması icabetmektedir. Bunun dışında medos'un İslav dillerinden olması gerektiği hakkında açık bir kriter-yum da yoktur. Mana da bunu doğrulayacak mahiyette değildir; eski Slavca medus ve karşılıkları tabii olarak bal manâsına gelir ve içkiye delâlet ettiklerine dair bir kayıt yoktur. Bundan başka, bu devirde Macaristan arazisinde Slavların oturmuş olduklarına dair de açıkça görülebilen bir ize rastlanamamaktadır.

Hun dilinden kalma üçüncü kelime Jordanes'te muhafaza edilmiştir ve **strava**'dır. Jordanes'in bahsettiğine göre (49. bahis), Hunlar Attila'nın ölümüne ağlaştıktan sonra mezarı üstünde bol miktarda yiyip içmenin ardından -Hunca söyledikleri gibi- strava'yı kutlamışlardır. (Srtavam super tumultum eius quam appellat ipsi. Ingenti commessatione concelebrant).

Strava sözünün üç türlü izahı vardır: bazıları, bunu Got dilinden izah eder ve Almanca streuen ,savurmak' fiili, Gotça karşılığının türetilmiş sayarlar. Bu izah taraftarları, manâdaki değişimleri şu şekilde düşünüyorlar: ,serpme, - tabuta yerleştirme - defin - tuyuğ'.

Diğerleri kelimenin İslav dillerinden izahını denemişlerdir. Gerçekten, bazı İslav dillerinde bir strava kelimesini buluyoruz ve bunun manâsı, yemek, yiyecek şey' dir ve bu kelime eski dilde ,tuyuğ' manâsıyla de mevcuttur. İlk bakışta bu izah, çok muhtemel görünmesine rağmen, bazı slavistler bunu fonetik sebeplerle kabul etmezler, yani onlara göre kelime strava değil lâkin sutrava olması gerekirdi.

Son zamanlarda strava kelimesini Türkçe bir kelime ile birleştirmişlerdir. Lehistan'ın Türkçe konuşan Yahudi mezhebli Troki Karaimleri dilinde: astra- "koymak, temizlemek, ölüyü gömmek" manâsında bir fiil ve bunun da astrav şeklinde ve defin manâsına gelen bir türetilmesi vardır. Söylendiğine göre Hunca strava kelimesi bu imiş. Bu izahta, evvelâ fonetik güçlükler vardır. Hunca kaydında kelime başı a-nın bulunmaması bu kabildendir; bundan başka Karaimce astrav'ın -v- si, eski gh-nın bir gelişmesidir. Lâkin bunları da bir dereceye kadar izah etmek mümkündür; Türkçe kelimelerin

kelime başı vokali, bazı Yunanca kayıtlarda görülmez. Eski gh sesinin v-ye dönüşümü Huncada göze batacak bir hâdise olabilirse de imkânsız değildir. Asıl büyük zorluk, Karaimcede astrav kelimesi şeklinin ve “defin” manâsının da yeni olmasıdır ve bu sebeble de izahı mümkün değildir. Astra fiilinin karşılıkları, diğer Türk lehçelerinde de mevcuttur; lâkin bu asra- şeklinde ve t-sizdir; bundan başka “defnetmek” manâsını başka hiçbir Türk lehçesi tanımamaktadır. Troki Karaimce lûgatı yazarı Kowalski’nin astrav kelimesinin “defin” manâsı hakkında “in der Alltagssprache” notu ilâve etmesi de bu manânın sonradan oluştuğunu göstermektedir. Bundan başka Karaimce kelime tuyuğu da değil sadece defni ifade eder. Yani strava kelimesinin genellikle kabul edilmiş bir manâsı yoktur.

Şimdi zamanımıza intikal edebilen Hun şahıs adlarını tetkik edelim. Burada rastladığımız ve açık şekilde tesbit edilebilen ilk mesele, Hun şahıs adlarından bir kısmının Got menşeli olmasıdır. Bu ise tamamen anlaşılabilir bir hâdisedir, zira Hunlar uzunca bir zaman Gotlarla temasta bulunmuşlardır.

Attila’nın amcalarından birinin adı Ruga, Rua, veya Rugila idi. Bu ismin -ila sonuçlu şekli- sıkı Got-Hun münasebetlerini göz-önünde tutarsak -belki, Gotların meşhur rahibi İncil tercümanı, Vulfila’nın adında da olduğu gibi burada da bir Got ekinin bulunduğu hatıra gelebilir. (Vulfila adının aslî manâsı kurtçuk’tur). Rugila şeklinin yanında eksiz bir Ruga şeklinin bulunması keyfiyeti, bu farazi-yemizi teyid ettiği gibi, şayet eski Cermenlerde Rugu adının mevcudiyetini nazarı dikkate alırsak bu faraziye daha da kuvvetlenir. Bu yönde ilerlediğimiz takdirde, doğru yolda yürüdüğümüzü gösterecek yeni delillere rastlarız. Hunların bir kumandanının adı olan Tuldila isminde de, aynı vechile Gotca -ila küçültme ekini görürüz. Lâkin bizzat Attila’nın kendi adında dahi bu aynı eke rastlarız; bu isim Gotçada ‘atacak’ manâsına gelmektedir.

Attila adını birçok başka tarzda da izahı denemişlerdir; bir çokları bu ismi Volga nehrinin Türkçe adı ile birleştirmişlerdir (Etil, kelime genellikle “büyük ırmağı da ifade eder”), lâkin bu tecrübeler, ilmi bakımdan kıymetsiz ve çok defa tesadüfidir. Daha ziyade, Attila’yı Türkçe ata diye adlandırdıklarını ve Gotça ismin de buna dayandığını düşünebilirdik. Lâkin, bu faraziye de esastan mahrumdur, işaret edeyim ki Attila olgunluk devri adıdır. Büyük Hun kralının şüphesiz gençlik devri adı da vardı.

Attila'nın bir akrabasının adı Laudaricus şeklinde intikal etmiştir. Bu da Gotça bir isimdir ve Laudareiks şeklinden türemiştir. Sonra, Attila'nın kardeşi Buda'nın adı da Gotçadır. Buda'yı aslında Bléda diye adlandırırıldı ve isim Priskos rhetor'la Jordanes'te de böyledir. Bu isim de yine tek başına değildir; Priskos'un eserinde Bléda adında Arianî bir piskoposun adına rastlarız; Attila'nın kardeşinin Buda adı sonradan, Macarlar arasında meydana gelmiştir; eski Macarcada, Buda şeklinde bir isim vardı ve bu ismi yanlışlıkla Bléda adıyla birleştirmişlerdir.

Bununla beraber, Hun dil hâtıralarının, daha doğrusu şahıs adlarının açıkça izah edebildiğimiz bir gurubu da vardır ve bu grup, asıl Hun diline dair malûmat verir. Priskos rhetora göre, Attila'nın bir amcasının adı Oibarsios idi. Bu isimdeki -ios yunanca bir ektir ve Grekler yabancı dillerin -a sesini çok kere -o harfiyle yazdıklarından, ismi Aibars okuyabiliriz. Aibars, Türkçe bir isimdir ve Türk şahıs adlarının eski bir kaynağı bunu da nakleder. Aslında birleşik bir isimdir, ilk kısmı ay, ikinci kısmı ise pars'dır. Eski Türk adlarını tanımayanlara bu isim acaip görünür; halbuki eski Türklerde buna benzer isimler son derece sık geçer. Meselâ sadece bir Ay mânasına gelen Türk adı bulunduğu gibi, “ay-taş” mânasına ve nihayet “ay-bek”, “ay-demir”, “ay-dut”, “ay-prens”, tarzında olanları da vardır. Bars (Pars) adı da birçok Türk has ismi arasında geçer, hattâ tek başına da kullanılır. Bundan başka “tay-bars”, “kurt-bars”, “kara-bars”, ve saire gibi isimler de vrdır. Lâkin dediğim gibi, Türk tarihinde “ay-bars” adının kendisi de geçer.

O halde, burada Türk dili sahasına girmiş bulunuyoruz demektir. Bununla beraber birisi bize, yukarıdaki ismin izahının bir tesadüf eseri olabileceğini söyleyebilir ve bu ismi başka yollarla izah etmenin mümkün olacağı hususunu da red edemiyeceğimizi ileri sürebilir. Böyle bir itiraza şu cevabı verebiliriz: Gotça isimlerin izahında da olduğu gibi, bu yolda ilerleyerek kabul edilebilir birkaç izah yaptığımız takdirde faraziyemizin doğruluğu gerçekleşecektir.

Durum hakikaten de böyledir; nitekim Hun şahıs adları arasında, aşikâr olarak Türkçeden izah edilmesi icabeden bir sürü isim bulunduğunu göreceğiz. Meselâ Attila'nın babasının adı da Türkçedir. Bu ismi, Priskos rhetor Mundiuchos şeklinde, Jordanes ise Mundzucus tarzında kaydetmiştir. Bu ismin aslî şekli: Mundzuc olup Türkçede kelimenin mânâsı: “inci, boncuk” dur. Türklerde, bu ne-

viden isimleri büyük sayıda buluruz ve hattâ Türk tarihinde Er-Mon-
çuk adı da vardır (Er, Türk şahıs adlarının teşkilinde çok sık görülür).

Attila'nın karısının, Macarcada genellikle -yanlış olarak-Reka diye kullanıldığı âdet edindiğimiz ismi son derece enteresandır. Priskos, prensesin adını Kreka ve Rekan şekillerinde nakleder; eski Cermen kaynaklarında ise bunu Erka, Herkya şekillerinde görürüz. İsmi Cermen şekilleri kurala uygun olarak bir Arikan şekline çıkar ve esasen Priskos'un kaydı da bunu aksettirir. Habluki Türkçede Arı (g) kan "temiz hükümdar" demektir ve Türklerde bu kadın adı, -iki kelimenin yer değiştirmesi suretiyle -Kan-arıg şeklinde de görülür. Türkçede kadın adlarında Arıg (temiz, mukaddes, güzel meziyetli) kelimesi çok sık geçer.

Şimdi Attila'nın üç oğlu İrnek, Ellak ve Dengizik adlarını görelim. İlk ismi Priskos Ernakh, Jordanes ise Hernac şeklinde yazar. Bundan başka, Tuna Bulgarları hükümdar listesinde de İrnîk şeklinde bu isme rastlanır. Acaba, bu üç isim ne gibi bir morfolojiye delâlet etmektedir? Bu meselenin hallinde Priskos ve Bulgar hükümdar listesi gibi birinci sınıf iki kaynağın kayıtlarından faydalanabiliriz. Priskos'taki é-yi kaidevî olarak -i okumak gerekir; -a sesiyle ise Grekler çok kere -e sesini tesbit ederler. Bu suretle bir İrnîk veya İrnek şekline kavuşuruz ve bu esasa göre, Jordanes'teki Hernac şekli de Yunancasının harflere göre translitterasyonudur. (Macarcada kullanılan Ernak şekli de aynı surette yanlıştır). Bundan başka, İrnîk veya İrnek adı, açıkça Türkçe bir isimdir; nitekim Kırgızlarda İrnek-Bay adına rastlıyoruz. İsmi izahı da güç değildir: er, ir "erkek" kelimesidir ve bu -daha önce de zikrettiğimiz üzere- Türkçe isimlerde çok sık görünür; -ni (e) k ise Türkçe bir ektir. Türkçede aynıyle İrnîk'e tekabül eden İr-çük şahıs adı da vardır (çük küçültme edatıdır). Eski Macarcadaki Ernye adı da, Türkçe İrnek adının türetilmişidir.

Ellak adını Jordanes muhafaza etmiştir. Lâkin, Jordanes'in verdiği Ellac şekli de İrnek-Hernac'da olduğu gibi Yunancasının translitterasyonudur ve bunu İl(1)ek olarak okuyabiliriz. Buna göre Macar Ellak şekli de aynı tarzda yanlış bir okumaya istinad etmektedir. İlek adına ise, Türklerde çok defa rastlamaktayız.

Fakat galiba, bu Türk şahıs adları arasında en güzel ve en açık bir tarzda muhafaza edileni Dengizik'tir. Tengiz ve Dengiz kelimesi Türkçede deniz'i ve deniz'den gelen rüzgârı ifade etmektedir. (Macarca tenger kelimesi de bununla aynı ise de kelime genel Türkçede

-z'nin kullanıldığı yerde -r kullanan Bulgar Türkçesinden gelmiştir). Türkçede, bu kelimenin -k eki alan şekli vardır ve hem de Codex Cumanicus'ta bulunur. Tengizich "Güney Rüzgârı"dır. Dengizik adı da bununla birleşmektedir. Asya Türkleri sahasında bugün de, Tenizek şahıs adı ve Tengezek yer adı mevcuttur; fakat bilhassa tengiz kelimesinin şahıs adı olduğuna delâlet eden birçok örneğe sahip bulunuyoruz.

Priskos'a göre, ileri gelen Hunlardan birinin adı, Atakam ve diğerininki Eş (s) kam idi. Bu iki isim, Türkçe bir çift teşkil eder ve her ikisinin ikinci kısmı Türkçe kam "şaman" sözüdür. Lâkin, ilk kısımlarının da manâ bakımından bir karşılığı vardır: Atakam adındaki "ata" ve eşkamdaki eş karşılığı "çift, arkadaş, dost"tur. O halde iki ismin manâsı "ata-şaman" ve "dost-şaman"dır. Kam "şaman" sözü, Türklerde şahıs adlarında çok defa kullanılır. Bu iki isim "derviş-baba" tâbiri ve buna benzeyen isimler gibidir.

Keza, Türk menşeli bir isim olan Akatziri de herhalde Hun dili bakiyesidir. Bu kavim adını ilk defa ve şüphesiz Hun kaynaklarından kaydeden, Priskos'tur. Bu isim Karadeniz'in kuzeyinde oturan bir Doğu Avrupa kavminin adıdır. İsim Türkçede ağaç-eri veya ağaç-iri şeklindedir ve manası "Orman adamı" demektir. Daha 13. asır kaynaklarında da buna tesadüf edilmektedir.

Hunların kendi adı da Türkçeden veya Türkçe ile akraba dillerden izah edilebilir. Bu ismi muhafaza eden çeşitli kaynaklar önemsiz bazı farklarla bir Hun şeklini verirler. Türkçe bir isim söz konusu olduğu için bu ismin h-sesi ancak -k dan gelişmiş olabilir; yani Hun kavim adı, Kun (Kuman) kavim adıyla aynıdır ve genel dildeki karşılıkları şunlardır: Türkçe kün "kavim", Moğolca kümün "insan", Samoyedece kum "insan", Züryence komi "züryen" ve saire. Şu halde, önümüzde "insan-kavim" manâsına gelen bir kelime mevcut ve galiba bu kelimenin Lâtince homo ile de bir ilgisi vardır. İnsan mânâsına gelen bir kelimedenden kavim adı meydana geldiğine dair bir çok örneğimiz vardır; yukarıdaki örnekte, Züryenlerde insan mânâsına gelen komi kelimesinin bugün "züriyen"i ifade ettiğini görüyoruz.

Bütün bunlara dayanarak, Avrupa Hunları idareci tabakasının ve bilhassa asıl Hun kavminin Türkçe konuşan bir kavim, daha doğrusu sadece Türk olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıdaki Türkçe isimler, başkaca tarihî bir izaha pek uygun değildir. Bu isimler, her-

hangi bir Türk medeniyeti tesiri neticesi de olamaz; bunlar bizzat asıl Hun dilinden olacaktır.

Bu isim bakiyelerinin izahına göre, Hunların hangi Türk diline mensup bulunduklarını da farzedebiliriz. Bu hususta kat'î bir ihtimal ile şu kadarını söyleyelim ki Dengizik adında görülen -z sesinin delâlet ettiğine göre, aslında Bulgar-Türkleri gurubundan değillerdi. Bu dil bakiyelerinin fonetik hususiyetlerine dair daha uluorta konuşulabilirse de, bu yolda kabul edilebilir bir neticeye varılamaz.

Hun dilinin Türk ve Moğol dillerinin bilinen en eski âzası olması sifatiyle, çok kere aslî dil imiş gibi gösterilmek istenildiğini zikretmeliyiz. Bununla beraber, bu zamana kadar bu hususta kabul edilebilir bir esas tespit etmek mümkün olamamıştır.

İlerideki tedkikler şüphesiz, Hun imparatorluğunun, Türk olmayan unsurlarına dair bazı neticelere erişecektir. Vasmer'in "Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven I. Die Iranier in Südrussland" ünvanlı eserinde, Sadagarii kavim adını Sarmat isimleri arasında sayıyor (Satagairya "Yüz dağ sakinleri").

Genellikle bugüne kadar izah edilemeyen Hun adı arasında bazılarının, ileride izah edilebileceğini ümit edebiliriz, bu suretle elbette Hunlar hakkındaki bilgilerimiz belki esaslı surette zenginleyecektir.

HUNLARIN ARKEOLOJİK HATIRALARI

Yazan: Nándor FETTICH

Avrupa'nın bazı memleketlerinde ve bilhassa Macaristan'da ve Asya istep mıntıkasının çeşitli sâhalarında hergün biribiri arkasından meydana çıkarılan büyük sayıda ve değişik, Kavimler Göçü malzemesinden hangi gurubunun Hun bakiyeleri sayılması icabe-deceği mes'elesinde, en son zamanlara kadar kararsızlık hüküm sürmüştür. Hunların bir ırktan ve bir dil konuşan kavim olmayıp pek çeşitli unsurlardan oluşması keyfiyeti, mes'elenin hallini güçleştirmiştir. Hun İmparatorluğunun, son derece geniş hudutlara yayılmış olması dahi kendi başına, birliğine dahil bulunan kavim unsurlarının pek çeşitli olmasını aşikâr kılar; yalnız maddî kültürleri yer yer çeşitli nüanslar arzetmekle ve birbirinden tamamiyle farketmekle kalmamış, lâkin medenî seviyeleri de pek değişik bulunmuştur. Yani, arkeolojik malzemeye dayanarak bütün Hun İmparatorluğunun medenî münasebetlerine dair tam bir tablo meydana getirmek, adetâ imkânsızdır. Bundan başka, zamanımıza intikal eden ve nisbeten büyük sayıdaki maddî hatıralar biraz da tek taraflıdır; zira, mühim bir kısmı ölü kültiyle yahut da defin ile alâkadardır ve bundan başka, bu suretle defnedilen malzemeden, 1500 senelik bir müddet zarfında toprakta yattıktan sonra ilk sırada ancak, daha az harabolan altın ve gümüş gibi maddelerden yapılmış eşya, saniyen bronz hatıralar kalmıştır. Demirden ve kemikten mamul gündelik eşya ve silâhlar mezarlardan çok defa güçlkle tanımlanabilir bir haldeki bakiyeler şeklinde meydana çıkmaktadır.

Eski bozkır kavimleri arasında hüküm süren ve çok büyük önem taşıyan ölü kültü ve ona bağlı bulunan merasim, bize yine de oldukça değişik hâtıralar malzemesi temin etmiştir. Mezar muhtevâsından her günkü hayat ve başlıca meşgale hakkında da bir dereceye kadar tahminlerde bulunmak mümkün olmaktadır. Ölü kültü

dolayısıyla, çok kere büyük adaklarda bulunulmuş, bu suretle araştırmacı, arkeolog veya tesadüfün bazan altın hazineleri açması da mümkün olmuştur. Büyük bir özenti ile hazırlanan altın süsler, altın vazolar da, daha iddiasız âletler ve ev veya muharebe âletleri gibi arızı ve tesadüfî mamuller olmayıp bilâkis uzun tecrübeler sonunda oluşmuş belirli ölçüde bir birliği ifade eder. Bu eşyaların oluşumunda, çok defa komşu medenî muhitlerin de tesiri olmuştur. Komşu kavimlerle vukubulan temas sadece hasmane değil daha ziyade iktisadî tabiatte idi. Eski bozkır kavimlerinde, iktisadî hayatın başlıca tezahürlerinden biri, ticaret ve ticarî mübadeleyi icra eden ve askerî himayeye mazhar bulunan kervanlardı.

Hunların medeniyet tarihi durumunu sadece, başlangıç ve neticelerini tanımak suretiyle açıkça görebiliriz. Yani, Hun arkeoloji malzemesini sıralamadan önce, Hun maddî kültürünün köklerini ihtiva eden başlangıcı inceliyelim. Hun arkeoloji malzemesinin tanınmasında ve medenî tarihine dair bir hüküm verilmesinde, akraba tezahürlerin bilinmesi bir hayli yardım edecektir. Maddî hâtıraları tanıdıktan sonra da daha az mühim olmayan neticeleriyle meşgul olacağız.

İstep kültürünün tarihî başlangıcı, M. Ö. ilk bin yılın ilk çeyreğine kadar çıkar. 7. asrın sonuna doğru, Güney Rusya'nın bazı sâhalarında, özellikle Kafkasya üzerindeki ovalık arazide, Dnyeper civarında, Karadeniz'in sahil mıntıkasında ve Kırım yarımadasında artık tamamiyle oluşmuş muazzam bir bozkır kültürüne rastlarız ve bu birçok bakımdan bin yıl sonraki Hun kültürüyle akrabadır. Çağdaş ve daha sonraki Yunan ve Doğu kaynakları, bunu kısaca "İskit" toplu adıyla nitelendirmiştir. Selefleri arasında en mühim mevkiî, Kimmer kültürü işgâl eder. Zira, Doğu Avrupa'da, meselâ atın iktisadî ve muharebe aracı olarak kullanılması gibi, iktisadî hayatta vukubulan değişmelerin bazı safhalarının bu kültür çevresinde cereyan ettiği farzedilebilir. Bunun yanında, teşekkülün maddî ve manevî ön şartları arasında, Greklerin (bilhassa Küçük-Asya İonlarının) Karadeniz'in kuzey sahillerindeki müstemleke tesisleri kat'î bir yer işgâl etmiştir. Yunan kültürü ilk defa burada, istep âlemiyle bilâvasıta temasa geçmiştir. İran dünyasının maddî ve manevî mahsülleri de, kısmen Küçük-Asya Greklerinin aracılığı ile müstemleke şehirlerinden İskit âlemine intikal etmiştir. İstep kavimleri mahsullerinin başlıca müşterileri Greklerle İranlılardı. Maddî ve manevî servetlerin mübadelesi, tabii bir cereyan halini almış ve ne istep kavim-

lerini ne de şehir sâkini güney kavimlerini hayat tarzlarından çevirmiştir. Bu karşılıklı tesirler vâkiası, Euraesya kıt'ası kuzey kısmının medeniyet tarihinde en büyük önemdeki cereyanlardan biri idi. Grek kültürünün büyüklüğünü, barbar kültür mahsüllerinde aksetmiş görüyoruz. M.Ö. 6-4. asır İskit medenî çevresi, her bakımdan çağdaş Grek kültürünün aksi idi; lâkin bu tesir olmasaydı İskit kültürü, kıt'a'nın sonraki devirlere yaptığı tesirler bakımından en mühim kültürü olamazdı. İstep dünyası, 2000 yıla yakın bir zaman Yunan fikir âleminin çeşitli teshirkâr eserlerinin tesiri altında bulunmuştur. Kendisine has san'atının en derin kaynaklarından biri eski İon san'atı idi.

Eski İon san'at eserleri, isteblerde her yönde yayılmış ve çeşitli kültür daireleri san'at içinde, orijinal bir gelişme göstermiştir. Kuzey ve Orta Avrupa ilk Ortaçağ Cermen san'atında görülen insan ve hayvan motifleri ve bunların stilize edilmesi de, mühim kısmında Güney Rusya'da gelişen eski İon-İskit (Mixhellen) san'atı çevresinden neşet etmiştir. Bu san'at çevresi, kara ve deniz yollarıyla İran ile de daima temas halinde bulunmuş ve bu, çok erken zamanlardan itibaren Greklerin kuvvetli bir rakibi olmuştur.

Güney-Rusya eskiçağ san'atının gelişmesine Batı cihetinden iki cereyan karışmıştır. Batı-Avrupa cihetinden genişlemekte olan Keltler, M. Ö. 400-300 civarında Güney-Rusya'ya kadar erişmiş ve istep kavimleri medeniyetinin gelişmesinde Kafkasya'ya kadar olan sâhalarda arkasında derin izler bırakmıştı. Tesiri bin yıldan fazla yaşamış ve Ortaçağ'da dahi açıkça tanınabilir bir hâli muhafaza etmiştir. Diğer cereyan, İsa'nın doğuşu sıralarına tesadüf eden ve kuzey batıdan başlayan Cermen san'at cereyanıdır. Güney-Rusya'da, Hun İmparatorluğunun kuruluşundan önceye rastlayan Hermanarik'in muazzam Doğu Gotları imparatorluğu eski İskit medenî mirasına dahil olmuş bulunuyordu. Bu san'atın gelişmesine Hunların zuhuru nihayet vermiştir. Bununla beraber Doğu Gotları'nın bundan sonraki büyük mevkii, Hunların hâkimiyeti altında dahi önemini kaybetmemiştir. En eski çağlardan beri, Doğu cihetinden Orta-Asya kavim unsurlarının ufak veya büyük ölçüdeki sızmalarını hesaba katmamız gerekir. Hazar denizi kuzey sahiliyle Ural dağları arasındaki sâha, kavimlerin geçit mıntıkası idi. Güney-Rusya'yı Sibirya'ya birleştiren eski kervan yolu da buradan geçirdi. Son derece büyük mesafeleri aşan kervan hayatının ölçüsü hakkında, bugünkü bilgilerimizle güçlükle bir fikir edinebiliriz. Bu hayatın sadece neticeleriyle

irtibatını görüyor ve İskit medeniyet çevresi veya Hun İmparatorluğu gibi cihan hâkimiyeti âmilleri karşısında âdeta şaşırıp kalıyoruz.

Zamanımıza intikal eden maddî hâtıralar, bunların bulundukları şartlarla bunlara dair istatistikler, bu muazzam imparatorlukların iç hayatını tanımak hususunda sağlam kaynaklar teşkil eder. Burada şimdi, bu malzeme kaynağının delâlet ettiği mânaları tedkik edeceğiz.

Buraya kadar gördüklerimizden de anlaşılacağı üzere zamanımıza intikal eden arkeoloji malzemesinin, maddî bir kıymetin timsali bulunması veya kullanılışları bakımından değerli eşya olması hasebiyle, devrin iktisadî hayatından bunları ayırmağa imkân yoktur. Bu itibarla iktisadî hayata gözden geçirerek daha önceki çağlardan başlayacağız.

Hun İmparatorluğunun iktisadî bünyesi, aslında kendisinden önceki ve sonraki göçebe devletlerinkinin aynı idi. Bunların hayat tarzı, ilk sırada hayvan yetiştirmeğe dayanırdı. Bunun yanında, bazı guruplarda maceralara dayanan ganimet temini, ziraat ve diğerlerinde de avcılık, balıkçılık az veya çok bir yer işgal etmiştir. Bütün bunlar, sâdece kendi ihtiyaçlarını karşılamak gayesine yönelik olmayıp aynı zamanda ihraç maddeleri olarak da bir yer tutardı. İstihsal tarzı, tipik olarak ekstansif idi ve araçları arasında her nevi mağlûp kavimler büyük bir yer almıştır. Kıymetlendirilmesi gereken malı kış aylarında, toplandıkları mıntakada kâin müstahkem mevkiilerde biriktirirlerdi. Bu nevi koloniler çok defa, “memleketin aslını” teşkil eden kısımdan fevkalâde uzaklarda ve mağlûp kavimlerin ülkelerinin derinliklerinde bulunurdu. Bu kolonilerin malikleri ve muhafız efradı, mıntakanın eski sâkinlerini otoriteleri altında tutarlardı. Kış aylarında toplanan malı, ilk baharın başlamasıyla arabalara, gemilere ve hayvanlara yüklemek suretiyle ve senenin yaz ayları esnasında silâhlı muhafızlar himayesinde uzak eyaletlere sevkederlerdi. Hun mezar buluntularının geniş sâhalarda “yayılışını” işte bu sistem izah etmektedir.

Hun İmparatorluğu iktisadî hayatının itici kuvvetlerini teşkil eden büyük ticaret yolları ve zikredilen pazarlar, bin yıl kadar evvel mevcuttu ve tamamiyle benzer iktisadî bir sistemi teşkil ederlerdi. Ana İskit memleketi mamullerini, çok daha aşağı seviyede yaşayan kavimlerin oturdukları uzak kuzey sahalarında da buluyoruz. Kuzeyde bu kabilden en mühim sâha, Kama ırmağı mıntakası olup burası kürk san’atının vatanı idi. Bu sâhanın tabiî hazinelerinin son derece

zengin bulunması dolayısıyla, buraya götüren Volga-Kama yolunun büyük bir önemi vardı. Bütün istep kavimlerinin hayatında bu yol, yalnız iktisadî sâha dışında tarihlerinde de mühim bir yer tutmuştur. İskit devrinde, batı tarafta Karpatların üstündeki su yolları boyunca Silezya ve Karpatların altında da Macaristan'ın nispeten dağsız sâhaları, İskit kolonilerinin anbar mıntakalarını teşkil ederdi. Doğu cihetinde, Hazar denizinin üzerinden ilerleyen İskit kervan yolunun en mühim son hedefi, Yenisey ırmağının yukarı akış sahasının bir kısmını teşkil eden Minussinsk havzası idi. Bu dağlarla ve eski ormanlarla çevrilmiş bulunan sâha, Macaristan'ın Tuna ötesi sahasından çok büyük değildir. Her taraftan çevrili bulunması, toprağının mukemmeliyeti ve bütün havalinin tabii zenginliği dolayısıyla burası, Eskiçağlardan itibaren gelişmiş kültürlerle sahne olmuştu. Burada ele geçirilen ve sayısı binlere varan arkeoloji malzemesi, Minussinsk havzasının tarihi zamanlarda, Güney-Rusya'nın ticaret sahasına son derece bağlı bulunduğuna delâlet etmektedir. Bunun yanında İsa'nın doğuşu sıraları gibi oldukça erken bir çağda, Çin İmparatorluğu ile de münasebetlere girişmiştir.

Güney-Rusya İskit medenî çevresi bazı silâhlariyle âletlerinin ve san'at motiflerinin Minussinsk havzasında yığınlar halinde meydana çıkması, arkeolojinin en büyük muamması idi. Bütün bunlar, orada an'ane halinde bulunan som bornz dökmeler şeklinde zuhur etmiş ve bu tertip üzerinde gelişmesinde devam etmiştir. Mesele güneyde kâin iki mihrakın aksi istikametlerde şualarını saçması mıdır? Yahut iki akraba saha arasındaki devâsa uzaklık herhangi bir tarzda aşılabilir mi meselesi etrafında toplanıyordu. Bu sonuncu ihtimalde dahi, hangi tarafın bu eserlerin âmili olduğu meselesi ortaya çıkıyordu. Bugün artık bahis konusu medenî eserlerin, Yunan ve İran medenî unsurlariyle esaslı surette karışan Güney-Rusya bozkırlarından kervan yollarıyla çeşitli yönlerde yayıldığını ve Minussinsk havzasına da buradan geçtiğini açıkça görüyoruz. Tabiatıyla daimî temasları karşılıklı tesirler takibetmiştir. Güney-Rusya'nın İskit-Yunan medenî çevresinin doğudaki yayılışı, dağlar arasında uzanan istebleri de aşmıştır. Ordos'un meşhur bronz san'atı da ilk sırada bu kaynaktan beslenmiştir.

Yani yukarıda açıkladığımız iktisadî âmillerin büyük ölçüdeki sistemi, Eurasya kıt'ası istep sahalarında İskit devrinde oluşmuştur. İktisadî hayatın zikredilen ham madde temin yerleri, Hun İmparatorluğu iç hayatının da mühim âmilleri olacaktır.

Lâkin, araya giren hemen hemen bin yıllık devrede, istep âleminde ne gibi değişmeler vukubulmuştı? Hun arkeoloji malzemesinin kendisi de, bu bin yıllık gelişmenin organik bir devamını teşkil ettiğinden dolayı önce, İskit medenî çevresinin gerilemesini takibeden (M. Ö. 300 civarı) aradaki devrenin durumuna bir göz gezdirmemiz gerekir.

İskit hâkimiyetinin çökmesinden sonra da bu sâhada başlıca iktisadî âmiller aynı kalmıştır. Yeni istep fatihlerinin ticaret yollarını ve merkezlerini, mal biriktirme mahallerini ve oluşmuş sistemini bozmıyarak aksine muhafaza ettikleri ve kendi menfaatlerinin hizmetine tahsis ettikleri çoktan beri tesbit edilmiş bir hakikattir. Buna dayanarak, İskit medenî çevresinin teşekkülünden başlayarak bütün Ortaçağda ve ilk Ortaçağda devam eden mahdud ölçüde iktisadî süreden bahsedebiliriz.

M.Ö. 300 sıralarında, Güney-Rusya'ya yeni İranî kavimler girer ve eski medenî münasebetlere kendileriyle birlikte yeni unsurlar getirirler. Yeni fatihlerin tarihteki isimleri "Sarmatlar" dır. Muhafaza olunan arkeoloji malzemesinin delâletine göre, bu Sarmat unsurları M.Ö. ki asırlarda birkaç dalga halinde vasıl olmuştur. Bunların en ilerdeki batı gurupları, M. evvelki zamanlarda Macar ovasında yerleşmişti. Bu sahanın dehşet uyandıran bir unsuru olarak Roma kaynaklarında Sarmat-Yazığ adı altında çok sık görünürler.

Yunan müstemleke şehirleri bundan sonra da iktisadî ve kültürel önemlerini muhafaza etmişlerdir. Yunan tarzında kurulan şehirlerden bazıları. mühim siyasî iktidara da erişmiştir. Azak denizi sahasında, Kimmeria'nın Bosforos şehri civarında Bosforos adı verilen krallık hükümdar hanedaniyle kendisi tarafından kesilen sikkeler yaşamakta devam etmiştir. Kırım yarımadası, iktisadî, askerî ve siyasî bakımdan aynı derecede mühimdi. Trak Bosforos cihetine işleyen en mühim liman Chersonesos (Kerson)'du. Burası, Bizans devrinde de Greklerin eline kalmıştır ve İskandinavya'dan başlayarak İstanbul'a doğru ilerleyen büyük ticaret yolunun en mühim intikal noktalarından birisi idi. Eski istep kavimleri ve bunlar arasında Hunların hayatında da Kırım yarımadasının mühim bir yer işgâl etmesi bununla izah edilebilir. Çeşitli devir istep kavimlerinin ve bu meyanda Hunların, en ileri gelen kimselerinin mezarlarını Kırım yarımadasında bulmuşlardır.

Hemen Hun İmparatorluğunun kuruluşundan önceki asırlar da, daha önceki devirlerde olduğu gibi çok karışık devirlere ve kesif iktisadî ve manevî hayata şehadet etmektedir. Lâkin, en kabiliyetli Cermen kavimlerinden olan Doğu Gotları İmparatorluğu, yeniden Güney-Rusya'nın bütün faktörlerini bir tek bünyede toplamıştı. Roma İmparatorluğu dışında, bu devir dünyasının genel manzarasını gelişme ile vasıflandırmak mümkündür. M.S. 3. asır başında, yeni İran (Sasanî) İmparatorluğunun kuruluşu, Güney-Rusya bakımından çok mühim bir hâdise idi. Bu devirde daha doğrusu sonraki asırlarda, İskitler devrinde olduğu gibi, aşağıdaki âmiller denge unsurunu teşkil ederdi: Doğu-Roma İmparatorluğu, Yeni İran devleti ve Güney-Rusya'nın başlıca kavimleri. Güney-Rusya'da iktisadî ve kültürel hayatın devamlılığı neticesinde, çeşitli menşe ve vasıftaki medenî unsurlar mahvolmayarak yeni yeni teşekküller içerisinde bundan sonra da gelişmişlerdir. Eskiçağ yazarlarıyla arkeoloji malzemesinin şehadetine göre Doğu Gotları, Roma İmparatorluğundan, imparatorların kudretli barbar kavimlere ödedikleri yıllık vergiler ve hediyeler suretiyle büyük ölçüde altına sahip olmuşlardı. Bu altın, Güney-Rusya'nın kuyumculukla meşgul merkezlerinde, yeniden işlenmiş ve bunun doğurduğu zenginlik, küçük san'atlar sahasında büyük bir gelişmeye yol açmıştır. Cermenlerin en büyük hazineleri, bu Doğu Gotları muhitinde ortaya çıkmıştır. Herne kadar tarafımızdan bilinen malzeme o zaman elden ele dolaşan eserlere narazan oldukça az ise de, yine de ele geçirilen hazine ve mezar eşyası, Güney-Rusya'daki medenî gelişmeye delâlet etmektedir. Hun istilâsı, Doğu Gotları siyasî hâkimiyetine nihayet vermiştir. İleri gelenlerinin büyük bir kısmı, halk kütleleriyle birlikte memleketi terk ederek batıya hicret eder; bununla beraber halkın büyük kitleleri yerinde kalmış ve Hun hâkimiyetinin çökmesinden sonra dahi Kırım yarımadasında uzun zaman faaliyette bulunmuşlardır. Yerel kültür ise, Hun İmparatorluğu medeniyetinin en kuvvetli âmillerinden birisi olmuştur.

4. asrın ikinci yarısında ve 5. asır zarfında, Hun İmparatorluğuna dahil bulunan sahalarda, medenî münasebetlerde yeni yeni cereyanlar başgösterir. Bunların kökleri daha önceki eserlere çıkmaktadır. Yeni imparatorlukta bilhassa Sarmatlarla Gotların altın işçiliği tesiri kuvvetliydi. Zamanımıza intikal eden büyük arkeoloji malzemesi arasından Hun İmparatorluğu idareci unsurunun ne gibi malzemeyi kullanmış olduğunu, bugünkü arkeolojik bilgilerimizle tesbit edebiliyoruz. Mezar eşyalarından ve dağınık bazı buluntular-

dan elimize geçen eşyadan defin merasimlerini, silâhlarını, günlük ihtiyaca yarayan eşyayı, bundan başka şahıslarını ve çeşitli cins teşhizatları için kullandıkları süsleri, ziynet eşyalarını tanıyoruz. İmparatorluğun kısa süren hayatına (takriben 80 yıl) dair Hun arkeoloji malzemesinin kronolojisini yapmak mümkün olamıyor. Bukadar kısa bir zaman çeşitli silâhlar, günlük eşya ve el işçiliği sahasında esaslı değişikliklerin vukubulması için kâfi değildir. Diğer daha uzun zaman devam eden medenî çevrelerde müşahade edilebilen gelişme dereceleri burada yoktur. Mezarlarda ele geçirilen eşyanın antik menşeinin tayininde dahi yüzde yüz muvaffakiyetli bir netice bekleyemeyiz; zira diğer yabancı kavimlerin kibar zümresinin de, “Hun modasını” almış olabileceğini hesaba katmamız gerekir. Ekseri mezarlarda antropoloji malzemesi ele geçmemiştir; zira o devirde, cesetleri yakmak adeti yaygın bulunduğundan kemiklerin ilmi bakımdan tedkiki imkânsız bir hale gelmiştir. Bu suretle, yalnız Eskiçağ yazarlarının eserlerinden, Hunların hiç olmazsa bir kısmının, Moğol ırkı çevresine dahil bulundukları sonucunu çıkarabiliyoruz. Hunlar arasında yaşayan diğer kavimlerin maddî hatıralarını, Hun mezar eşyasından ayırmak ise mümkün değildir; yani Hun arkeoloji malzemesinden bahsettiğimiz zaman, bir nevi ihtiyatla konuşmamız gerekir. Bununla beraber Hunların bıraktıkları mirasla karşı karşıya bulunduğumuz şüphesizdir. Lâkin Hun kavramının tayininde dahi aynı suretle yüzde yüz emniyetle konuşamayız.

Hun arkeoloji malzemesinin tedkikinde, kazı sahalarının bir birleriyle münasebeti, kesafeti ve coğrafi durumu özel bir dikkate lâyıktır ve bu sadece, imparatorluğun genişliğini ve yayılışını göstermesi bakımından değil, lâkin kazı yerlerinin genellikle iktisadî veya askerî bakımdan daha mühim sahalarda, başlıca ticaret yolları boyunda, yahut da malın temin edildiği eyaletlerde daha sık bulunmasından ve dolayısıyla bir dereceye kadar Hun İmparatorluğu iç hayatının mühim amillerine işaret etmesi itibariyle de böyledir.

Hun arkeoloji malzemesinin en sık rastlandığı yer, Macaristan’dır. Bunun sebebi imparatorluğun ağırlık merkezinin, çok çabuk Macaristan’a intikal etmiş olmasında bulunur. Lâkin imparatorluğun oluşum safhası, Güney ve Güneydoğu-Rusya’da vukubulmuştur. Yani, maddî kültürün buna bağlı tezahürlerinin kökleri Macaristan’da değildir. Yine de Macaristan’da ele geçirilen malzemenin tedkikiyle işe başlayacağız: zira bu malzeme Rus ısrteblerinde vukubulan gelişmenin en belirgin hâtıralardır.

Csongrád eyaletinin doğu yahut da güney kısmı, Macaristan'a yerleşen istep kavimlerinin hayatında mühim bir yer işgâl etmiştir. Eyalet bu üstünlüğünü arazisinin uygun tabiatından ziyade, coğrafi mevkiine borçludur. Segedin civarı, Tisa ve Maros ırmakları boyunca uzanan büyük yolların hareket noktası idi. Bu yollar, Bizans İmparatorluğuna, Güney-Rusya'ya ve Kuzey Karpatlar mıntakasının ötesinden Ukranya'ya götürürdü. Bu keyfiyet, arkeolojik malzemenin zenginliğinde ve değişiminde de akisler yapmıştır. Segedin ve Szentes müzelerinin, kavimler muhacereti devri zengin kolleksiyonları, istep kavimleri tarihinin en kıymetli hazinelerinden biridir.

1926 yılının Segedin-Nagyszéksos altın buluntusundan, pek az sağlam delile sahip bulunuyoruz. Altın eşya tesadüf eseri olarak meydana çıkmıştır. İlk parçalarının Segedin müzesine erişmesine kadar aralarından birçoğu yokolmuştur. Bu ilk emarelerin izinden hareketle Ferenc Móra, bir ağacın dibinde "iskelet veya defin izi bulunmadığı" halde büyük sayıda altın daha bulmuştur. "Aynı mevkide 15 yıl kadar önce de pek çok altın eşya bulmuşlardı; halk arasında konuşulduğuna göre 'altını yarım el arabası dolusu eve taşımışlardır'. Bunun büyük bir kısmını eritmişler birçok parçası da rehin mağazasına düşmüştür". 1926 buluntularının bir kısmı, kitabımızın sonundaki I. ve II. levhalarda görülebilir. Burada resimleri bulunmayan olmayan eşya: som altından bir gerdanlık, üç köşeli ve kenarları dövme ağ şeklinde süslemeli bir altın levha, fazla sayıda ve şekilleri az çok tespit edilebilen altın lehva parçaları ve diğer kırpıntılardır.

Aynı yerde, 1934 Mart ayı içinde, ziraat esnasında yeni ve kıymeti daha az olmayan altın malzeme meydana çıkmıştır. Başlıca kısımları yarım küre şeklinde ve fazla yüksek olmayan bir ayağa sahip altın kâse (III., 1). Ayağın iç tarafında noktalarla yazılmış bir kitabe vardır; daha ufak boydaki bir altın kâsenin dibinde sekiz keisli bir rozet bulunur (III., 2). Bunların dışında, irili ufaklı altın levha bakiyelerini ve erimiş cam-molozları bulmuşlardır. Her iki kâse, ateşin sebeb olduğu tahribatı ve erime emarelerini üzerinde taşımaktadır. Şekilsiz erimiş cam molozları, daha iyi bir halde bulunan kâse gözlerinin oturtma cam parçalarıdır. Daha az önemli ve daha küçük altın eşyanın bir kısmında da, buna benzer yanık izleri göze çarpmaktadır. Hiç şüphesiz, eşyayı yakan bu ateşe ancak bulundukları yerde maruz kalmış olacaktı ki bu da yalnız cenazenin yakılması sırasında vukubulmuştur. Sönmüş ateşin üzerine cesedin bakiyelerini toplayıp kesin olarak mezara yerleştirmeden önce ölünün silâhlarını,

âletlerini ve kap kaçağını da yığmışlardır. Tamamlayan eşyanın mühim kısmı kül halinde harabolmuş ve bize ancak madenî eşyanın bir kısmı kalabilmiştir.

İki Nagyszéksos buluntusu sıkı sıkıya birbirine bağlıdır. Daha ufak ölçüdeki eşyanın ayniyeti, iki ayrı buluntunun bir devrin ve bir kavmin hâtıraları olduklarını göstermektedir. Muhtemelen bunlar, hükümdarlardan bir şahsın defnine ait eşya olmalıdır.

Segedin-Nagyszéksos mezar buluntuları, Hun İmparatorluğu san'at münasebetlerini derinliklerine kadar aydınlatmaktadır. Güney-Rusya'da, çok eski zamanlardan beri bilinen altın gözlü işçilik, şimdi artık hâkim bir unsur haline gelmektedir. Bir çok variantı göze çarpar. Son derece ihtimamla hazırlanan örneklerinde (levha I., 1-14), kırmızı taşlarla doldurulmuş altın gözleri, ayrıca kaynak yapılmış yivli altın telle çevrilidir. Diğer bir üslubu temsil eden gurupta, oturtma olarak gök-beyaz renkte kvarts taşı görülür ve yivlenmiş ince tel çevirme yerine de, boncuk dizisini andıran altın şerit bulunur (levha I., 19, 20). Bu çevirmenin çok defa ihmal edildiği de görülür (I., 21, 22). I. levha 15-18 deki resimler kısmen bu guruba girer, lâkin gözlerde kırmızı nar oturtma vardır. İki grup arasındaki başlıca fark birincisinde bütün sahayı gözlerin kaplaması, diğerinde ise birbirinden uzaktaki gözlerin süslemeyi teşkil etmesidir. Üçüncü bir üslup gurubunda, gözler tel çevirmesiz görülür (II., 1-19). Herne kadar aralarındaki fark önemsiz gibi görünürse de, her üç grup I. levhada müşahade edilen (23-32) ufak altın levha, elbise süsleri veya hut da II. levhadaki altın bıçak sapı tezyinatı (21) gibi çeşitli ve çok eski Güney-Rusya an'anelerini muhafaza etmektedir. Sonuncu örneklerde bu hal daha da açıktır, kenarlara dikilen, çeşitli şekillerdeki altın-düğmeler, eski İran san'atının ayrı süslemesindendir. İskitler, İran giyim tarzı ile birlikte, bu süsleri de almışlar ve bin yıldan fazla bir zaman için, istep kavimleri arasında moda haline getirmişlerdir. Kabza kapağı süsleri, karakteristik Yunan hurma dalı kabartmalarıyla üç köşeli maden kabarcığı taklidinden ibarettir. Nagyszéksos buluntusunda gördüğümüz altın gözlü işçilik bu halini, İskit medenî çevresinde almağa başlamıştır. Bu sonraki devirde artık, kuru ve geometrik bir cereyan hâkimdir; lâkin bunda da şurada burada İskit hayvan üslubunun şu veya bu motifi meydana çıkar. II. levhanın 1. şekli, altın bir kayış ucunun yırtıcı bir kuş başı (Griffon başı) dır ki en yaygın İskit hayvan motiflerindendir. 5. asırdan olup ele geçtiği yer malûm olmadığı halde mutlak surette Macaristan topraklarından çıkan

bir buluntuda, Nagyszékos kuş motifini, daha zengin bir işçilikte görüyoruz (IV, 1-2). Aynı buluntudan nar danesi şeklindeki taşlarla oturtulmuş altın mücevher ise (IV. 3), Doğu Gotları san'at çevresine delâlet etmektedir.

Eşyanın bulunduğu şartları tanımadığımızdan Nagyszékos'ta bulunan ufak tefek eşyanın neye yaradığını tayin edemiyoruz; lâkin ölüleri yakma adetinden dolayı, bu ciheti tesbit etmek belki de mümkün olamayacaktı. Elbise süslerinden daha önce bahsettik. Bundan başka, II. levha 1-15 sayıdaki parçaların kayış ucu olduğu, 16-20 numaradaki parçaların da tokalar olduğu görülmektedir.

1934 yılı Segedin-Nagyszékos buluntuları, Hun devri başlıca san'at âmillerinin birbirini kateden tesirlerini aksettirmekte ve bu bir tek buluntu, Orta-Asya İran, Kuzey-Kafkasya, Wolfsheim (Rheinsessen) gibi birbirinden son derece uzaklıkta bulunan yerleri birbirine bağlamaktadır. Bununla beraber, şayet bir vasat teşkil eden ve bunlarla yakınlık gösteren buluntuları da tanıyacak olursak aradaki mesafelerin büyüklüğü o kadar sınırsız görünmeyecektir.

Burada rastladığımız altın tas (III., 2), Yunan omphalos tasinın barbar taklididir. "Omphalos" un alâmeti, sekiz keisli bir rozettir. Ortadaki yuvarlak ve etrafındaki yaprak şeklindeki gözlerde, muhtemelen cam hamuru oturtulmuştu. Şayet bu oturtma kıymetli taşlardan olsaydı, böyle iz bırakmadan kolayca kaybolmazdı. Kâsenin şeklini, kötü bir tarzda intikal etmiş olmasına rağmen, tayin etmek mümkün olmuştur; zira bir kenarı tasın ağzına kadar sağlam kalmıştır. Bu şekli, Szilágysomlyó Doğu Gotları hazinesinde ele geçen bu nev'iden üç altın kâseden yeter derecede tanırız; bunların da herbirinin kaidesinde "omphalos" a alâmet olan rozet görünmektedir. Maeotis havalisi Got maden işçiliğinde, Yunan kâse şekline yandan bir halka daha ilâve edilmiştir ki bununla İskitlerin kemere bağlanabilen mukaddes kâsesi taklidedilmiş oluyor; Szilágysomlyó hazinesinin toprağa gömülmesi, Hun devrine isabet etmektedir. Krasna ve Petrossa ve her iki Szilágysomlyó hazinesi gibi büyük Doğu Gotları hazinelerinin saklanması doğuran sebepleri bilmiyoruz. Bilindiği gibi Doğu Gotları Attila'nın maiyetinde büyük bir mevki işgâl etmişlerdir. Arkeoloji malzemesi, Gotlarla Hunların daha da derin münasebetlerine delâlet etmektedir. Kültürlerini birbirine bağlayan en mühim âmil, çok kıymetli bir miras olarak daha sonraki istep kavimlerinin hayatında da kat'i bir tesir icra eden, Güney-Rusya'nın Yunan-İskit medenî çevresinin an'anesi idi. Çeşitli yönlerdeki san'at hareketlerinin en belirgin özelliği bu an'aneyi beslemek olmuştur.

Halka veya toka ile donanmış omphalos kâsesi, Hunlarla sona ermemektedir. Avar devrinin sonunda, yeniden üç örnekte (birisı ufak ve ikisi daha büyük olmak üzere) Nagyszentmiklós hazinesinde görünür. Hattâ sonraki Ortazaman'a da geçerek orada, Johannes şerefine yapılan toast kavramını oluşturmuş, Rus kilisesi ise bunu bugüne kadar eulogia kadehleri makamında kullana gelmiştir. Yani, Segedin-Nagyszéksos altın omphalos tası, hiç şüphesiz bir âyin kadehi ve iktidar alâmetidir.

Tencere şeklinde altın tasın (III., 1) ince ağız kenarının altında üç sıra üzerinde büyük altın delikler bulunur. Ortadaki sıranın delikleri, diğer iki sıra deliklerinin arasına isabet eder; bu değişken duruma açılarının izahı babında dikkat etmemiz gerekir. Bu deliklerde cam oturtulmuş bulunduğunu düşünmemiz icabeder. Eriyen camın bugün nümune için dahi izine rastlamıyoruz. Cam oturtma takviyesi tarzını (III., 1) resim çok iyi gösterir. Tasın yuvarlak bir şekilde daralan alt kısmı, içten ve dıştan süsten mahrumdu. Tasın kısa ayağı, huni biçiminde dışarı doğru genişler, tasa kaynak yapmak suretiyle yapıştırılmıştır. Bugüne kadar arkeoloji âleminde bir tek örnek oluşturan bu acaip altın tas üzerinde çeşitli san'at cereyanlarının bulunduğuna dikkat edebiliriz. Bu altın tasın şekli, ayaksız olarak Roma devri Güney-Rusya'sının çok yayılmış yontma cam kadehlerine benzer. Benzeyiş oldukça açıktır; zira bu cam kadehlerin süsü çok kere cilâlanmış yuvarlak safihaların üst üste dizilmesinden ibarettir. Buradaki yuvarlak safihalarda, altın tasta olduğu gibi değişik vaziyettedir. Dnyeper havalisinin Hun devri mezarlarında çok sık rastlandığı için, bu cilâlı cam kadehlerin doğrudan doğruya tesirini hesaba katmamız icabeder (Çernyakov, Romaski). Lâkin dışarı doğru açılan ayağın şekli, bütün tasa tamamiyle başka bir vasıf kazandırır; önümüzde, İskit devri Yunan ve İskit bronz kazanlarının bir şekli bulunmaktadır. Daha İskit kültürünün parlak devrinde Sibiryâ, İç-Asya ve Minussinsk havzasına giren bu kazan şekli, orada bu formiyle uzun asırlar boyunca devam etmiştir (XIII., 1, 2). Minussinsk müzesinin meşhur bronz malzemeleri arasında, çok sayıda ve bu tarzda huni biçiminde ayakla hazırlanmış bronz kazanına rastlanır. Yenisei ırmağının Minussinsk havalisindeki kolunda (Kızılkaya), geçen asrın 80. yıllarında, kurban sahnelerini tesbit eden ve kaya üzerine resmedilen tasvirler meydana çıkarmışlardır (VIII., 1-9). Bu kazanların buradaki tesiri aşikârdır. Bu resimlerde görülen dokuz kazan arasında, bizim altın tasa çok yaklaşan şekiller de buluyoruz (VIII,

1-2 ve 5). Aşağıda göreceğimiz üzere, bu huni şeklinde ayaklı kurban kazanları, Hun kültüründe mühim bir yer işgâl eder. Hun İmparatorluğu sahasının başlıca yerlerinde bunlara rastlanır. Minussinsk havâlisinde, oldukça erkenden bu orijinal şekildeki kazanları minyatür şeklinde imal ederek ölümlerin yanına gömmeye başlarlar. Segedin-Nagyszéksos “altın kazan”ı da, bu neviden küçültölmüş kurban kazanı olup tabiatıyla bundan sonra da tıpkı mezar eşyasının omphalos kâsesi gibi, dinî mahiyette bir çanak olarak yer alır. Buna dayanarak, daha bu altın kazan bize Hun İmparatorluğunun İç-Asya ile olan münasebetlerini göstermektedir. Bununla beraber elimizdeki örnek, ayağın iç yüzünde açıkça muhafaza edilen ve noktalarla meydana getirilen kitabenin teknik tarzının delâletine ve harflerden çoğunun Yunanca olmasına bakılırsa Güney-Rusya mamulüdür. Muhtemelen omphalos tasının imal edildiğı yerde veya havalide yapılmıştır.

Altın kâse gövedesindeki cam oturtma süslemesi, bronz kazanlar çevresinde meçhuldür. Bu süsleme tarzı, Sasanî İmparatorluğu altın işçiliğinin karakteristik bir temayyülü olup Hun İmparatorluğunun doğu kısımları bunu, doğrudan doğruya İran sahalarından almışlardır. Paris’teki Bibliothèque Nationale’in meşhur Husrev kâsesinin (V), yuvarlak deliklerindeki renkli taş ve cam oturtmaların ekserisi hâlâ baki kalmıştır. Ortadaki büyük parlak nefes taşı, son Sasanî İmparatoru II. Husrev Perviz’i (590-628) resmetmektedir. Oldukça sonraki bir zamandan neşet etmiş olmasına rağmen bu kâse, yine de Nagyszéksos kâsesi cam oturtmalı süslemesinin menşei bakımından son derece mühimdir; zira bu üslûbun rağbet gördüğü çevre olan Sasanî İmparatorluğuna işaret etmektedir.

Mamafi, Ren nehri sahasında meydana çıkarılan bir Hun devri buluntusu arasındaki bir parçanın süslemesi de, aynı şekilde Segedin-Nagyszéksos altın kazanının süslemesiyle mukayese edilebilir. Wolfheim’in bu meşhur keşfi bugüne kadar birçok izaha yol açmıştır. Burada meydana çıkan eşyanın bütününü VI. levha 1-8 de, bizim hesabımıza mühim olan kısımlarının büyütmölmüş resmini ise VII. 1-5 de görebiliriz. Nagyszéksos malzemesi ile Hun arkeoloji eşyanın tarifi, bu buluntunun muammasını halletmektedir. Genellikle bu eşyayı Hunların önünden kaçan Doğu Gotları’nın eşyası saymak âdet olmuşsa da, bugün artık bunların Hun İmparatorluğunun medenî âleminin organik bir kısmı olduğunu açıkça görüyoruz. Aşınmamış bir halde bulunan altın sikke (VII., 5), imparator Valens devrinden

o[up (364-378), e[şyanın bulunduğu mezarın daha ziyade Hun İmparatorluğunun başlangı[devrine rastladığına alâmettir. Göreceğimiz üzere, diğer e[şya da bu zaman tayinine yaramaktadır. Altın tokalar (VI., 5-7, VII., 2-3) Segedin-Nagyszéksos (II. 16-20) ve diğer Hun (XIV. 2, 6-8) malzemesinden çok iyi bilinen şekillerdir. Uçları kalınlaşan altın bilezik (VI. 4), Cermen kavimlerinin mezar e[şyası arasında çok sık görülür. Bununla beraber, daha büyük boydaki üç parça daha ziyade enteresandır. Altın çengel (VI. 8, VII., 4) Rusya'da yayılan Kelt çengelinin devamıdır. Güney-Rusya ve Macaristan'da ele geçirilen e[şya arasında nadir değildir. Bunun modası, Hun siyasî hâkimiyetinin çökmesinden sonra da yaşar, sonraki asırlarda istep kavimleri arasında ve nihayet Erdel havzasındaki Cermen soyundan olan Gepidler arasında aynı şekilde bir değişikliğe uğramaksızın yaşamakta devam eder. Altın gerdanlık (VI. 2) ile sarkık altın ziynet (VI. 1), söylendiğine göre bu sonuncuyu, kaybolan bir parçanın yardımıyla iki hayvan başı arasına taktıklarından bir birlik teşkil etmiş. Sarkık ziynetin süs tarzı, Segedin-Nagyszéksos altın kazanı ile Husrev-kâsesi süs sistemini göstermektedir. İmal edildiği saha hakkında en ufak bir şüphemiz olmaması icabeder. Arka cebhesindeki Pehlevice kitabe (VII. 1 a), ilk Sasanî hükümdarı Ardeşir (241 de ölmüştür)'in ismini ihtiva eder (Artachşatar). Altındaki sarkık çengel iğnesinin, son derece aşınmış olduğu, resimde çok iyi görünmektedir (VII. 1). Yani bu e[şya uzun zaman kullanılmıştı. Bu kısım, 4. asrın sonuna ait olan bu e[şyanın en eski parçasıdır. Gerdanlığın hayvan başları, Güney-Rusya Yunan bilezik gerdanlıkları hayvan başlarının sadeleştirilmiş şekilleridir. Başların noktalı ve oyma tasvirleriyle sade süslemesinde, eski İon altın işçiliğinin teknik bünyesinin hatırası yaşamaktadır. Gözlü sarkık ziynetin oturtması, kırmızı renkli Doğu taşıdır. Bu ilk devir mahsulü üzerindeki gözleme tekniğı son derece zariftir. Bu cereyanın İran'da bütün Sasanîler devrinde yaşadığı malûmdur. Segedin-Nagyszéksos altın kazanı gözleme tekniğı bu zarif İran altın işçiliğinin barbar taklididir. Wolfsheim buluntuları, Hunlar arasında bu üslûp cereyanının daha çok eski zamanlardan beri malûm olduğunu ispat etmektedir. Halbuki, Wolfsheim buluntularının tarihî durumu da, Segedin-Nagyszéksos buluntularıyla diğer akraba malzeme vasıtasıyla başka bir izah şekline kavuşur. Wolfsheim buluntusu, Batı-Avrupa'da tecrid edilmiş bir halde değildir. Daha geçen asrın 80. yılları başında, Strassburg civarındaki Mundolsheim'da, Hun menşeli olduğu ancak son zamanlarda tesbit edilen kıymetli bir arkeoloji malzemesi medana çıkarılmıştır. Burada

rasılanan toka, sarkan-halka parçaları, kayış ucu ve balık pulu örneğindeki levhalar, en karakteristik Hun şekillerini gösterir. Wolfsheim ve Mundolsheim buluntuları, Hun İmparatorluğunun Batı cihetindeki yayılma sahalarına alâmettir. Bunlar arasında da Wolfsheim buluntusu, şüphesiz Hunların Orta-Avrupa'daki faaliyetlerinin başlangıcına dairdir. Bu eşyanın son sahibinin, bir Hun ferdi mi yahut Hunların maiyetindeki Alan ve Gotlardan biri mi olduğunu tâyin etmek mümkün değildir. Elbiselerde kullanılan çengel iğnelere bakarak bunların sahibinin bir Hun bulunduğunu söylemek yersiz bir hareket olmaz. Bu daha yakınında bulunan Mundolsheim buluntusu ise, bu sâhalarda Hunların dolaştıklarına işarettir. Wolfsheim buluntusunun çeşitli eşyanın karakteristik bir tarzda terkibi dolayısıyla de, Hun İmparatorluğu medenî münasebetlerinin dikkate değer bir ifade unsuru olduğu ve bu eşya sahibinin Hun muhitiyle çok sıkı münasebetlerde bulunduğu şüphesizdir. Bu müşahedenin tarihî bakımından önemi, Batı-Avrupa'daki Hun alâka sahasının yayılma başlangıcını, 4. asrın son çeyreği gibi oldukça erken bir zamanda tesbit etmesidir. Diğer sahalarla devirlerin arkeolojik hatıralarından da, bir kısım istep medenî çevrelerinin —istep devletlerinin— askerî veya siyasî tabiattaki faaliyetlerine, uzun zaman süren ticarî ve kültürel münasebetlerin tekaddüm ettiğine ve bu faaliyetler sırasında istep kavim unsurlarının (ticarî kervan sahipleriyle silâhlı muhafızlarının) ilgili sahanın sakinleri ve şartlarıyla doğrudan doğruya temasa geçmiş bulunduklarına dikkat edilebilir.

Cermen âleminin medenî gelişmesi bakımından, Hun İmparatorluğunun Batıdaki genişlemesinin ve bir kısım Cermen kavimleriyle sıkı bir münasebete girmesinin fevkalâde önemi vardı. Bunun neticeleri, medeniyet tarihinin başka sahalarında da görünmektedir. Lâkin arkeolojik hâtıralar üzerinde de derin izlerine rastlanır. Bu meselelerin esaslı surette tetkiki burada imkânsızdır. Onun için, örnek olarak sadece buradaki ilgisi bakımından tıpkı Wolfsheim buluntusu gibi tetkik edilmeyen mühim bir malzemeye işaret etmeyi arzu ediyoruz. IX. levhada görülebilen bir çift fibulanın bulunduğu yer, İsviçre'deki Graubünden kantonunun Lenz kasabasıdır. Eşyanın aslı maddesi som gümüştür. Geriye doğru bakan griffon şekli ve vücudunun, kanadının ve boğazının ortasını, altın filigran ve başlı başına duran gözlerle (içlerinde kırmızı taşla) süslenmiş altın levha ilâvesi doldurur. Bu ilâveyi aslı şekle çivilerle iştirmişlerdir. Aslı maddeyi oluşturan gümüş çerçeve üzerinde, noktalama ve oyma suretiyle icra edilmiş ve tamamiyle geometrik tarzda işlenmiş bir örnek görüyoruz

ve bu, yalnız sağıri nihayetinde ve ayaklarda tabî bir şekle uygundur. Bu üslûp cereyanını Wolfsheim gerdanlığının (VI. 2) hayvan başlarında görmüş ve orada bunun Güney-Rusya'ya intibak ettirilen eski İon teknik tarzı olduğunu söylemiştik. Aynı şey Lenz hayvan şekli için de geçerlidir. Eğri gagalı, dört ayaklı ve kanatlı mitolojik bir hayvanı tasvir eden bu motif de, dünyanın çeşitli uzak cihetlerine Güney-Rusya'dan dağılmıştır. Hayvan motifi okadar stilize bir hal almıştır ki bugünkü gözle vücudun şekli güçlkle seçilebilir. İki arka ayağı ayrı bir halde bulunur. Diğer ikisi de bağlıdır. Geriye doğru bakan başında ufak bir sorguç da vardır; griffon resimlerinin karakteristik teferruatı işte budur (IV. 1-2); gagası açıktır. Bu hayvan şeklinde eski İon tekniğı, Kelt filigranı ve gözleme sanatı ile birlikte yer alır. Bu iki cereyanın birleşmesi, Güney-Rusya'nın İskit sahasında vukubulmuştur. Lenz fibulaları 5. asırda imal edilmiştir. Şekiller bir hayli aşınmış ve uzun bir kullanma neticesinde harab olmuştur. Arka cephede (IX.2) görünen iğne takımının halezonu ve yayı Wolfsheim buluntusundaki altın fibulanınkiyle aynıdır. (VI. 8, VII. 4). Daha eski akraba filigran eserlerde de olduğu gibi Lenz hayvan şeklinin ayrı ayrı duran gözlerinde artık kırmızı akik değil, fakat kırmızı granat buluyoruz.

Hun işçiliğinde de büyük ve ayrı gözlerin nitelediğı bir üslûp eğilimi görmüştük. Segedin-Nagyszéksos altınları arasında tamamiyle sadeleşmiş örnekler de vardır (I.15 - 18, 19-22). Kafkasya'nın kuzeyindeki Dvicensk buluntusunda ayrı gözler en güzel bir tarzda imal edilmiş filigranla beraberdir. Kama havalisinin Kaçka ve Sibirya'nın Karaağaç (Akmolinsk eyaleti) Hun buluntuları arasında da keza Segedin-Nagyszéksos basit eşyasının yuvarlak ve tek başına gözleriyle nar şeklinin daha süslü örneklerini buluyoruz.

Segedin-Nagyszéksos buluntularının dünya çapındaki mevkiine dair başka birçok mukayese yapabiliirdik. Aşağıdaki izahlarımızda bornz kurban kazanları gurubunu tetkik edeceğiz. Daha evvel gördüğümüz üzere, Segedin-Nagyszéksos altın kâselerinden birinin bu kazanlarla münasebeti vardır. Esaslı bir tetkik ile bu münasebetin sadece dış şekilde tezahür etmeyip daha derinlere kadar kök saldiğını göstereceğiz.

Geçen asrın ikinci yarısında, bilinmeyen şartlar altında iki bornz kurban kazanı meydana çıkmış ve bunlar hibe yoluyla ve tamamen birbirinden ayrı olarak ve ayrı ayrı zamanlarda Macar Milli Müzesine girmişti. Birinci kazanın bulunduğu yer Peşte eyaletinin Törtel

mevkii idi (X 1-1 a, XII 2). Yüksekliği 66 santim ve üst kısmının kutru 46 santimdi. Ayağı kırık ve bu kırık satıhtan (XII. 2), nispeten narin ve yuvarlak bir ayak tasavvur etmek mümkündür. Muazzam kazanın döküm kalıbını, dört parçadan meydana getirmişlerdir. Döküm esnasında taşan madeni, eğelemek suretiyle bertaraf etmişlerdir. Diğerinin bulunduğu mevki Kapos ırmağı vadisinin Högyész ve Regöly kasabaları arasındadır (XI. 1-1 a, XII. 1). Bu berikisi Törtel kazanından daha küçük (yükseliği 52 santim, üst kutru 33 santimdir), süslemesi de daha sadedir. Bunun da ayağı kırıktır ve kırılma sahası da Törtel kazaninkine benzer. Macar Millî Müzesinin yürüttüğü kazı, Dunapentele'de, geç Roma devri harabeleri arasında bunlara benzer üçüncü bir kazan meydana çıkarmıştır.

Macaristan'da ele geçirilen Hun kazanları bir üslup gurubunu teşkil eder ve aynı devirden neşet ederler. Bunların devrini (Yukarı Silezya'daki) Höckricht kazanı ile birlikte bulunan altın eşya, Hun devrinden olduklarını tesbit eder: bunlar, iki altın kayış ucu, üç altın toka ve aralıklı gözlerle (kırmızı taş oturtma) süslü altın safihalar gibi Segedin-Nagyszéksos ve diğer buluntulardan iyice malûm olan şekillerdir. Bu kazanlar, Güney-Rusya'nın Yunan ve İskit ve bundan başka Sarmat devri ve Minussinsk havalisi kazanlarına nispetle esaslı bir gelişme seviyesini temsil ederler. Şekilleri uzamış, süslerinin tarzı yenilenmiştir. Tunç dökme tekniğinde, bu derece büyük ölçüdeki dökümlerde çıkık hatlarla vukubulan örnek, çok tabii bir harekettir. Bu sayede burada, son derece etkili satıh genişlemesi temin edilmiştir. Süs unsurları arasına kısmen dokuma sanatından, kısmen maden işçiliğinden bazı unsurlar almışlardır. Höckricht kazanı, sade bir aslı şekli göstermektedir. (XIII. 4). Sathın dörde bölünmesi ve üst kısmın ufki şeritleri, mümkün olan en sade şekillerdir; kulak dört köşelidir. Törtel ve Kaposvölgy kazanlarında pervaneye benzeyen yarı daire şeklinde safihalar bu kulak üzerine yerleştirilmiştir ve bunlar mümkün olduğu kadar kısa bir boyun üzerinde otururlar. İstep kavimlerinin malûm olan arkeolojik hâtıraları arasında bu şekli, yalnız Güney-Rusya'nın 4-5. asır fibulalarının belirli bir kısmında buluruz. Burada görülen malzeme arasında XVI. 1, XVII. 1-3 sayıları arasında takdim edilen fibulalar, bu tipi temsil etmektedir. Kuzey Kafkasya'nın çağdaş defin sahalarında da bunlara oldukça mühim sayıda rastlanmaktadır. Karakteristik üslup hususiyetleri, büyük ve düz bir satıh ve onu takibeden dar ve kısa boyundur. Şayet kazanın ağzı kenarındaki aynı suretle bu fibula sanat çevresinin altın gözlü

tarzındaki işçilik taklidini görmeseydik, burada bir kopyayı hatırı-mıza getirmezdik. Kâsenin kenarında uzunca küçük gözden mürek-kep serinin kullanımını, İran san'atının eseri olan Husrev-tası üzerinde daha önce gördük (V. levha). Bu gözlü işçilik, erkenden Güney-Rusya'ya geçmiş ve oradan da çeşitli yönlere yayılmıştır. Got devrinden başlayarak muhtelif Cermen kavimleri bunu geliştirmişlerdir. Yuvarlak başı fibulalar ve gözlü teknik, 4. asır ortalarında Güney-Rusya'da çok sıkı bir temas dahilinde gelişir. Bu san'atın kazanlar üzerine nakli de yalnız, gelişmenin hakikî vatanı olan Güney-Rusya'da vukubulmuş olmalıdır. Bunun yanında gözlerin, tasın ağız kenarında kullanımına, muhtemelen İran örnekleri esas teşkil etmiştir. Dokuma malzemesinden en büyük kısmının harap olmasından dolayı, sarkan püşküller motifinin kaynağını tespit edemiyoruz.

Son zamanlarda, Don nehri munsabı civarında bulunan No-voçerkask şehri müzesinden (VIII. 10), Macaristan kazanlarının Maeotis havalisinden neş'et ettiğine delâlet eden kesin bir delil meydana çıkmıştır. Bulunduğu yer (Don havalisinde) İvanovskidir; kazan'ın ayağı da mevcuttur. Törtel ve Kaposvölgy kazanlarını (XII. 1-2) muhayyilemizde buna göre tamamlamalıyız. Bu kazan Höckricht aslı şekli ile (XIII. 4) tamamıyla gelişmiş Törtel kazanı arasında bir yer alır (X.), Perm müzesinin kazanı (XIII. 3), süsleme san'atının ibret alınacak bir örneğini teşkil eder ki bunun üstündeki frizler birbirini izleyen bir şekilde üç köşe serilerden oluşmuştur. Altın gözlü tekniğin en sade ve en etkili motiflerinden birisi, işte budur (Segedin-Nagyszéksos altın eşyası arasında da bulunur. II. 2). Kulak altındaki zencir süsleri, dokuma san'atının tesirleridir..

Bütün Hun devri kazanlarını burada tahlil etmek imkânına sahip değiliz. Kısaca şunu söyleyebiliriz ki her birinde burada izah ettiğimiz sistemden birinin veya diğerinin bir varyantına rastlarız. Biisk kazanının ağız kenarı altında, gözleme taklidinden ibaret friz (XIII. 7), bir Volga havalisi kazanından (Otoka ile Zagarina arasındaki sahada, Simbirsk eyaletinde) friz yerinde de sarkık halkalardan oluşan bir seri (XIII. 6), Kuzey-Rusya'da ele geçirilen bir kazan üzerinde ise (Vologda eyaletinde Verchny Konec de) süs olarak sarkık halkalardan oluşan bir sıra ve düşey sırada dört köşeli gözlerden bir seri (XIII. 5) bulunur. Son zamanlarda ortaya çıkan bir Dessá (Romanya) kazanının da, aynı suretle bir ayağı vardır. Süslerini, pervane biçimindeki kulaktan başka sarkık halkalarla sathı kaplıyan kabartmalar teşkil eder. Diğer iki Romanya kazanı ile bir Moravya

kazan parçası (Freudenthal eyaletinde Bennisch'de), süslemesinden çok kazan adedinin istatistik kıymeti bakımından mühimdir.

Kazanların ele geçirildiği yerlerin mukayesesinden çıkan neticeye göre, genellikle bunların hududu batıda Macaristan, Moravya ve Silezya, doğuda Sibiry ve Minussinsk havzası ve yahut Altay havalisi, kuzeyde ise, Volga-Kama ırmaklarının teşkil ettiği yol boyunun sonunda uzanan devâsa orman rıntakası en çok yayıldıkları mühim saha telâkki edilebilir; buna mukabil, Hun devrinin ana sahası olarak Maeotis etrafı ile onun doğusunda uzanan sahalar hesaba katılabilir. Segedin - Nagyszéksos altın kabkacağının vatanı da bu sahadır. Bunlar arasındaki büyük kâse şekli üzerinde bronz kazanı te'sirinin bulunması da, bu suretle izah edilebilir. Buna karşılık, bu suretle Maeotis havalisinin altın işçiliğine has gözlü san'atın, çağdaş bornz kazanları üzerindeki tesiri de tabii görünür. Minussinsk havalisindeki kaya resimleri üzerinde, bu bronz kazanlarının birçok varyantına tesadüf edilmektedir. Bunlar arasında tamamiyle kulaksız ve sade şekiller (VIII. 1,5), dört köşe kulaklılar (4,7) dışbükey kulkalılar (2,3,8,9), nihayet kulağının üzerinde pervaneye benzeyen üç düğmeyi ihtiva eden bir tanesi de vardır (6). Kulaksız bir kazan'ın şekli, Segedin Nagyszéksos altın kâsesinin şekline yakındır (VIII. 1).

Macaristan'daki Hun eşyası hakkında kabil olduğu kadar tam bir fikir edindiğimiz halde, Rusya ile Ural dağlarının kuzeyine düşen sahalardaki Hun arkeoloji malzemesine dair, sistemli bir koleksiyondan henüz mahrum bulunuyoruz. Hazar denizi ile Aral gölü arasındaki Ust-Urt bozkırından birkaç yıl önce meydana çıkarılan eşya, en mühim Hun altın malzemesini teşkil etmesine rağmen, henüz tedkik mevzuu olamamıştır (Leningrad etnoloji müzesinde mahfuzdur). Aşağıdaki izahlarımızda, mühim üç sahanın birer malzeme gurubunu göstereceğiz. Hepsinden önce 1892 deki Kerç hafriyatının neticesi olan malzemenin bir kısmından (XIV - XV) bahsedeceğiz; şahsî bir koleksiyon ile beraber bu malzeme, şehrin Millî müzesine naklolunmuştur; fakat maalesef bu malzeme iyi muhafaza edilememiştir. Bir kısmı Leningrad'ın Ermitage müzesinin eline geçmiş, diğer kısmı Kiyef Üniversitesinin koleksiyonuna dahil olmuş, üst tarafını da şahıslar satın almışlardır. Hepsi hakkında tam bir fikir sahibi olmak bu gün için artık mümkün değildir.

XIV. 1-1 a) daki gemin maddesi som gümüştür, üzerinde gözlerle ve yivli tellerle süslü altın safiha çevirmesi görülür. Gem ağızlığı demirden mamûldür ve bu yüzden de tamamiyle paslanmıştır. Yazık ki

buna ilişkin bütün at takımı süslemesini tanımıyoruz ve sadece hal-kaların (XIV, 9, 4-5) kayış mafsallının (3) ve küçük tokaların (6-3) buna karşılık bulunduğunu farzediyoruz. Teknik tarzları ve üslûbları bakımından hakikaten birleştirilebilirler. Gemin kayış mafsallı madenleri üzerindeki ayrı gözlerle kırmızı taşlar oturtulmuştur. Gözleri ve bütün sathı çeviren yivli tel, Wolfsheim buluntusunun altın fibulasında olduğu gibi (VII. 4) taklit olmayıp hakiki teldir. Gözler arasındaki sahayı, iki yanda büyük birer çivi başı, altın safihayı da kaideye bağlayan gümüş çivilerin başı doldurmaktadır. Alışılmış olan nartaşı süslemesini telâfi etmek üzere bunlar kullanılmıştır.

İrili-ufaklı gümüş kayış uçları (XV. 1-10), Hun devri kayış uçlarının dikkate değer varyantlarını göstermektedir. Bu altın kayış uçları, gözlü işleme altın kayış uçlarının gümüş üzerindeki karşılıklarıdır; bu kabilden olarak son derece mühim bir cereyanın başlangıcını ifade ederler. Gözlü altın eserler, diğer bir Kerç buluntusunda görünür (XIV. 1-4); şekilleri aynıdır. Daha kısa olan kayış uçlarında, silindir şeklinde kabarıklık görünür. Daha uzunca olanları, yukarıda genellikle üç köşeli takviye edici bir kısım ile sona erer. Daha bu Kerç buluntusunda dahi, düz satırlı model'in altını göze çarpar (XIX. 5-7). Altın yerine ise, daha ucuz bir maden olan gümüş, daha sık rastlanan bir hal alır. Bu hâdise, yalnız karakteristik Hun kemer teçhizatında değil, lâkin Cermen zinetlerinde, fibulalarda da gözlenebilir.

XVI. ve XVII. levhalarda, Dinyeper havâlisinin arkeoloji malzemesini görüyoruz; bunların büyük kısmı Hun devrindendir. Yarım daire şeklindeki başa sahip fibulalarda, Hun kayış uçlarının iki tarz gelenek modeline rastlıyoruz. XVI. 3-4 sayılı bronz fibulalar, altın safihalarla örtülüdür. Ayrı gözler, yivlenmiş telden çevirmeler, kırmızı taş ve göz cam oturtmaları, alışılmış süs unsurlarıdır. Yarım daire şeklindeki başın üzerinde görünen bakışlımlı helezonî çift, filigranla teşkil edilen Kelt hurma motifinin tortusudur. XVI. 2 işaretli eser, daha zayıf bir işçilikte, fakat benzer altın kaplamalı bir parçadır. XVI. 1 ve XVII. 1-3 sayılı fibulalar, benzer şekiller yanında, düz satır üslup cereyanını temsil eder. Hun devrine tekaddüm eden Got devrinde, bu iki nevi cereyanın münasebetleri o kadar derin idi ki bu ikilik ne devir ve ne de etnik veya başka fark ifade eder.

Bu Hun kazanlarının imâl edildiği muhitte, Güney-Rusya maden işçiliğinin bütün şekilleri malûm idi. Daha önceki düğme kulaklı ka-

zanların (VIII. 6, XIII. 1-2) imali Hun İmparatorluğunda canlandığı sırada, pek tabii olarak, süsleme motiflerinde kısmen, bu maden işçiliğinin bazı unsurlarını kullanmışlardır. Hun devrinden sonra imaledilen XVI. levha 6. resimdeki kemer süslemesi, bu iki cereyanı yanyana göstermektedir. XVI. levha 7 sayılı gümüş toka ise, daha Hun devrine dahildir. Bu sade toka şekli, bu zamanlarda büyük ölçüde yer tutar (XVII. 45). Asli madde gümüştür. Madenin orta boşluğunu altın safihadan bir astar doldurur. Lâkin Kelt filigranı ve tecrit edilmiş göz üslubu burada, Kerç geminekinde nazaran (XIV. 1-1a) daha açıkça kendini göstermektedir. Altın safihanın kenarı, yivli telin tazyikli bir taklididir. Orta sahanın dört köşesinde, birer gümüş çivinin başı görünmektedir. Ortadaki biricik büyük gözde, kırmızı bir taş vardır.

Orta Volga havalisinde, Pokrovsk ve Nijnaya Dobrinka'dan çıkan üçüncü arkeoloji gurubunun, Hun ölülerinin yakıldığı mezar eşyasından seçtiğimiz malzeme arasında da, bunun gibi ve diğer ak-raba unsurları buluyoruz (XIII. 1-8, 9-11). Buradaki maden süsleri mütevazi olmakla beraber yine de bazı dikkate değer tarafları vardır. Bu eşya, herkesin kullanabileceği malın, mükemmel yapıda bir örneği ve daha nadir kıymetleri taklit ettiklerine dair de bir örnektir. Bu suretle mahvolan, yahut ta hâlâ toprakta saklı bulunan, hükümdarlara mahsus hazinelerin mahiyeti hakkında bize azçok bir fikir verebilir. Meselâ, tanınmış Hun hükümdar mezar eşyası arasında, Yunan meduza-baş motifine rastlamadığımız halde, daha mütevazi Hun eşyası arasında buna çok kere tesadüf ederiz (XVIII. 6). Bu zamanların insan maskelerinden mürekkep serisi de (7), Szilágysomlyó ilk altın hazinelerinden bilinir. Orada başlar Kelt filigran örnekleriyle çevrilmiştir. Pokrovsk bakiyesinde, başların etrafındaki boş sahanın yivli tel örneği taklidinin doldurduğuna dikkat edilebilir. Frizin iki kenarını keza, yivli telin tazyikli taklidi çevirir. Bu maskeler, daha M.Ö. asırlarda Kelt altın işçiliğinde büyük bir önemi haizdi. Hun İmparatorluğunun medenî münasebetleri hakkında anlattıklarımızdan sonra, daha sonraki muhitlerde yaşamaları yadırganamaz. XVIII. 8-11 sayılı eserlerin iddiasız süsleri şimdiye kadar tanıdığımız eserlerden sonra, fazla bir izaha ihtiyaç göstermez kanaatindeyiz.

XVIII. 1 de görülen yivli şerit, yalnız Hun devrinde değil, lâkin Got devrinden Macarların Yurt işgaline kadar devameden devrede, Güney-Rusya'nın hernevi maden işçiliğinde mühim bir yer tutar. Bunu sadece, takviye edici maden şeridi gibi kullanmakla kal-

mıyarak çok defa süsleme sistemine de idhalederler; Hun eşyası arasında da mühim sayıda buna rastlanır.

(XVIII. 3-5) de kemik levhalar, çeşitli malzemeden (ağaç, boy-nuz, kiriş) mürekkep yayın, iki nihayetinin takviyesine hizmet ederdi. Kirişi, dairenin dörtte üçü şeklindeki bir yarığa rabtetmişlerdir (4). Yay, bütün istep kavimlerinin silâhları arasında kat'î bir mevki kazanmıştır. Hun mezar eşyası arasında da yay bakiyelerine mühim sayıda rastlanır.

Hun maddî eserlerinin tanınması sırasında, keramik eserlerden de bahsetmemiz gerekir. Hunlarla alâkalı görünecek keramik hatıraları, kısmen daha önceden malûm bulunan seleflerinden neş'et eder. Bununla beraber, eşyanın tabiatından dolayı, bu kolayca kırılan ve taşınması güç eserlerde, yerel te'sirler daha çok hâkimdir. Bu sahada Roma keramiği te'sirinin, maden işçiliği sahasındakine nazaran daha fazla olması da bu suretle izahedilebilir. Bunun yanında Hun çanak çömleğinde Kelt keramiği an'aneleri te'siri de göze çarpmaktadır. En karakteristik şekil, gittikçe genişliyen gövdesi, ufkî olarak yerleştirilen başı, silik bir tarzda yapılan süsleriyle kulplu bir testidir (XX. 1). Bu form'un XX, 3 ve 5 deki şekilleri birer varyantını, 2 ve 4 dekiler ise, âşık bir surette madenî kâselerin taklidini gösterir (maden kulplu). Killeri iyi yoğurulmuş bir çamurdan olup, renkleri açık yahut gri, bazan da hemen siyah denecek kadar koyudur. Bin yıldan fazla bir zaman toprakta yatmış olmalarına rağmen, yine de madenî bir manzaraları vardır. Bu keramik doğu ve batı Avrupa'da her yerde yaygın olup, bütün Kavimler Göçü boyunca en çok mevcut olan eşya arasında bulunurdu. Karakteristik Hun keramiğinden ayrıca bahsedemeyeceğiz.

Hun arkeoloji malzemesini tanıtırken, hiç bir suretle tamamlık iddiasında bulunamayız. Malûm başlıca eşya guruplarını dahi kitabımızda eksiksiz olarak resmedemedik. Yine de yaklaşık bir fikir verebilmek için, şimdiye kadar zikretmediğimiz Macaristan ve Rusya'nın mühim Hun eşyasına kısaca bir göz gezdirmeliyiz.

Halen Macarista'nın Peç şehri müzesinin gurur duyduğu eserlerden olan 1900 yılı Pécsüzög buluntusu, 1926 Segedin- Nagyszéksos buluntusunun lâayık bir eşidir. Bu gurup ta, 70 sm. gibi az bir derinlikten meydana çıkmıştır. Bunlar arasında rastlanan gem, malzemenin bir atının mezarı olduğuna delâlet etmektedir. Büyük ölçüdeki altın, gümüş ve demir malzeme üzerinde, yanıktan eser bulun-

madığından, bu hazinenin defin sebebinin sadece toprağa gömme olduğuna inanmak icabediyor. Buradaki gem basit halkalı bir tay gemi görünüyor, yanlardaki gem demirleri de düzdür, lâkin bunlar altın safihalarla örtülmüştür. Bu eşya arasında, karakteristik üç köşeli ok uçlarıyla, demir mızrak ucunu görüyoruz. Bütün bu ihtiyaç eşyası, diğer birçok süsleme ile birlikte, bu Hun devri şekilleriyle Hun İmparatorluğunun çökmesinden sonra da yaşamakta devam eder ve sonraki göçebe devlet teşkilâtı içinde bir yer alırlar. Bu sebeple eskiden bu eşyayı da Avar devri eşyasından sayarlardı. Altın süslemenin şekli, teknik tarzı ve üslubu, zikredilen Nagyszéksos'unkiler ile aynıdır. Üç adet kayış ucu üzerinde Wolfsheim altın fibula'sının sade tel süslerinin tazyikli taklitleri görölür.

Szekszárd müzesi, 1935 sonbaharında Szekszárd hududunda, buna yakın bir mezar eşyası daha meydana çıkarmıştır. Eski Pannonia arazisinde, Roma devrinden sonra da, Romalıların tuğla lâhitli defin tarzı, daha birkaç asır devam etmiştir. Böyle bir mezarda kafatası bozulmuş bir iskelet bulunmuştur. Bunun yanında birisi hemen hemen dağılmış, diğeri ise XX. 5 deki gibi, eksiksiz bir çömlek olmak üzere, iki çanak vardır. Sağ elinde demir bir bıçak, bilek nahiyesinde de oval bir demir toka ve bir altın kayış ucu meydana çıkmıştır. Kafatası bozmasını, Macaristan'ın Békés eyaletiyle civarının, tam Szekszárd mezarında bulunan zengin keramiğin nitelediği mezar gurubunda buluyoruz. Szekszárd altın kayış ucu, hemen tamamıyla Pécsüzög'de bulunan kayış uçlarının aynıdır. Altın safihalarla kaplı dört gümüş toka ile süslü bir sürahidenden oluşan ve Tolna eyaletinin Murga kasasında bulunan bir Hun eşya gurubunu çoktanberi tanırız. Bu sürahinin şekli, tamamıyla Szekszárd'dakinin aynıdır. Kuzey Macaristan'ın Nyitra civarındaki Stráže-Vágör de de, aynı keramiğin katıldığı ve Moğol kafatasına sahip bir iskelet bulmuşlardır.

Macaristan'da daha Léva ve Kezsthely-Gátidomb mezarlarının eşyası da bu guruba dahildir. Her ikisinde de karakteristik Hun takımlariyle birlikte gemler bulmuşlardır. Bu kabilden olmak üzere, Macaristan'a komşu sahalardan, kazanlardan bahsederken adı geçen Höckricht eşyası zikredilebilir. Bu meşhur bronz kazanların yanında, üç altın toka, kırmızı taşlı gözlerle süslü altın safiha-bakiyeleri iki parça altın kayış ucu ve bir bornz tabak vardır.

Doğu yönünde, iki büyük ve hükümdarlara mahsus defin bakiyeleri, Nagyszéksos ve Pécsüzög eşyasına yakın bir benzerlik arzet-

mektedir. Bunlardan birisi Moldavya'daki Concesti'de, diğeri Dnyeper havalisindeki Novogrigoryevka'da meydana çıkmıştır. Concesti eşyasında, eski İskit yırtıcı kuş motifi altın gözlü işçiliğin en güzel örneğiyle göze çarpar. Novogrigoryevka buluntusu, bir taraftan Macaristan'daki eşyaya, diğer taraftan da Volga havalisindekilere bağlanır. Szekszárd tuğla mezarında bulunan altın kayış ucu, bütün bu eşyada bir değişikliğe uğramadan aynen yer alır. Bu neviden eşyanın bulunduğu yerler Güney-Rusya'da, daha doğrusu Kafkasya'nın üzerindeki ovada şunlardır: Şçerbataya Kotlovina, Zdijsk, Saga (Aleski civarında), Muslyumova. Yeni arkeoloji neşriyatında bu mahaller, Hun eşyasının bulunduğu yerler olarak görülür. Bununla beraber Rus müzeleri, Hun İmparatorluğu kavimlerinin mirasına dahil bulunan pekçok eşyayı muhafaza ederler.

En mükemmel vasıftaki Hun devri altın eserleri, Güney doğu Rusya ile komşu sahalarda kalmıştır. Segedin-Nagyszéksos altın kazanı ile bronz kurban kazanlarının da, burada imal edildiklerini görmüştük. Hun idareci kavim zümresinin teşkilâtlandığı saha, işte bu son derece büyük arazi idi. Arkeoloji malzemesine bakarak, Orenburg eyaletiyle civarındaki mıntıkanın, karakol sahalarının geri bölgeleleri olduğu kabul edilebilir. Maalesef, tam bu mıntıkalar da çok az arkeolojik tedkik yapılmıştır. Buna rağmen, tesadüfen meydana çıkan hazinelerden, nisbeten çok ve önemli altın eşya, çeşitli zamanlarda ve çeşitli yollardan Ermitage müzesine girmiştir. Arkeolojik bakımdan daha iyi tedkik edilen Bosforos krallığı sahasını da, aynı şekilde buraya idhal edebiliriz. Bu idareci tabakasına mensup insanlara ait eşyayı, hemen hemen bugüne kadar Gotlara maletmek adet idi. Lâkin bu neviden en büyük hazinelerin meydana çıktığı Kuzey-Kafkasya'da, Hazar denizi havalisinde, Hazar denizi ile Aral gölü arasındaki Ust-Urt'ta, Gotlar ne ararmış? Bu sonuncu mevkide son zamanlarda ele geçirilen altın hazine, ölü yakma adetinden kalmazdır, yani, defin inancı dahi, eşyanın Hun menşeli olduğuna delâlet etmektedir; Doğu Gotlarında ölüyü yakma âdeti meçhuldü. Eşya arasında gözlü san'atın en mükemmel eserleri de bulunmaktadır. İhtimal bu eşya da tam değildir. Diğer yerlerin hükümdar mezarları eşyasından birer ikişer, veya daha iyi hallerde birkaç parça ele geçmiş, üst tarafı her halde bulanların yahut ta ilk defa sahip olanların elinde yok olmuştur.

1904 yılının büyük Kırç Hun keşfinden daha önce bahsetmiş-tik (XIX. 1-7). Burada bizi, bu eşya arasında bulunan kılıç alâkadar

edebilir. Altın kabza yuvarlağı ve kınının ağız tarafı ile üzerindeki halkalar, kakma san'atının en seçkin örnekleri arasına girer. Asmaya yarıyan kısımlar, İran Sasanî hükümdar tasvirlerinden malûmdur. İran san'atı ile olan münasebet bu bakımdan da barizdir. Bu kılıç tek ağızlıdır. Kırım yarım adasının Dimitrievka mevkiinde ele geçirilen buna benzer kılıç ise iki ağızlıdır. Maalesef bunun yanındaki eşyadan bir şey kalmamıştır; kınının halkaları da yoktur. Buna karşılık haç şeklindeki altından mamûl kısmı, nisbeten iyi durumda kalabilmiştir. Kılıcın kabzası ve demiri de iyi bir haldedir. Bu kılıç, silâh tarihi bakımından Kerç kılıcı ile birlikte, en mühim Hun malzemesindendir. Bu tip kılıçlar, daha birçok sayıda Avrupa müzelerinde malûmdur.

Ermitage müzesi, eksik bir hükümdar mezarı eşyasını, şahsî bir koleksiyondan te'min etmiştir; bu eşyanın bulunduğu yer de Kuzey Kafkasya sâhasının Çegem ırmağı vâdisidir. Bu malzeme ile buna yakın Baksan ırmağı vâdisinden neş'et eden keza çok eksik altın eşya, daha basit Hun ziynetlerinin hükümdarlara mahsus örneklerinin neler olacağı hakkında bir fikir verebilir. Gerçi şimdiye kadar, daha ziyade Got eşyası sayılmışsa da, Bosforus krallığı sahasından (Taman yarım adasından) çıkan P şeklindeki kılıç kınını (Berlin müzesinde), aynı şekilde bu arkeoloji malzemesi gurubuna idhal ediyorum. Keza aynı eser, Ust-Urt büyük altın keşfi arasında da bulunur ki, bunu hiç bir suretle Gotlara atfetmek mümkün değildir.

Aynı suretle Radensk (Dyneprovsk eyaleti) eksik buluntusunun altın tokalarını, süslemesini, iki beyzî gümüş halkasını, cam kâsesini ve demir kılıç bakiyesini de, Hunların mirası arasına idhal edebiliriz. Nihayet Saratov eyaleti Kamışın nahiyesi dahilindeki "Mojarı" adlı bir dağda, çiftçilerin buldukları bir Hun eşya gurubu eklentilerinden olan bir kılıç, Güney-Rusya'ya mahsus karakteristik iki fibula ve iki adet akik ve filigranla süslü sarkık bir ek göze çarpar. Diğer ziynet ve diğer bağlı eşya da, Hun devri mamulâtıdır. Bu buluntuda bilhassa Azak denizi civarının an'anesi bariz bir halde göze çarpar.

Altın taçlar ayrı bir gurup teşkil eder. Aslî malzemeleri, 5-8 sm. genişliğinde altın teneke şeritleri, kenarında yivli altın tel çevirme vardır. Orta sahalarını tek başına duran ve çeşitli şekillerdeki gözler işgaleder. Gözlerin çoğunda kırmızı granit vardır; lâkin içinde beyaz kuars ve mavi veya yeşim cam hamuru bulunanlarına da tesadüf edilir. Bilinen en mükemmel Hun tacı, Kerç'te ele geçendir.

Bunun kenarı hakikî yivli altın teldir. Tiligul'da ele geçen tacın çevresi ise, taklittir. Macaristan'da hâlen Csorna prémontrés tarikat merkezinde muhafaza edilen güzel bir altın taç ta, Csorna Hun buluntusu arasındadır. Bunun her ne kadar dalgalı bir hat ile dolu kenarı kertik ise de, daha zengin bir işçiliğe sahiptir. Bütün kenar dalgalı çizgilerle beraber, yivli bir teli taklit eder. Bu süsleme tıpkı Höckricht ve Nijnyaya-Dobrinka altın kayış uçlarının süsleri gibidir (XVIII. 10). Csorna buluntusunda da tokalar, halka vesair karakteristik ufak eşyanın refakatinde, XVIII, 1,2 sayıda görünen Dnye-per havalisi fibulaları gibi gümüş bir safiha ile yarım daire şeklinde bir fibulanın bulunduğunu zikretmeliyiz. Törtel ve Kaposvölgy kazılarının pervane şeklindeki kulpları hakkında söylediklerimizi bu eşyanın hepsi desteklemektedir. Çok defa zikredilen Höckricht buluntusunun altın safihaları da, parçalanmış bir taçtan meydana gelmiştir.

Kiskunhalas protestan gımmazında muhafaza edilen nadir bir eserin, Hun menşeli olduğu da her türlü şüpheden uzaktır. Buluntu, gümüşten yapılmış kılıç kınının ucu ile ağzından mürekkeptir. Süslemesi, karakteristik balık pulu örneğidir; maden işçiliğinin üslubu dahi, Hun devrini ima eder. Bununla beraber bu eserin devrini tayinde, diğer devir tayinine yarıyan doğrudan bir delil de yardım etmektedir. Békés eyaletindeki Körösladány hududunda, bir sed inşası sırasında, Hun devrinden bir mezar meydana çıkmıştır. Bu mezarda Szekszárd mezarındaki desti gibi bir çanak ve bir de demir kılıç bulunmuştur. Kılıç ortadan yok olmuş, diğer ufak eşyadan ise iki parça bronz kılıç kını aksamiyle bir Honorius altın sikkesini kurtarmak mümkün olmuştur. Kılıç kını aksamı, Kiskunhalas kılıcının aksamiyle benzerlik arz etmektedir. Honorius altını (395-408), testi ile birlikte isketin kafa taşı bölgesinde bulunmuştur.

Hun eşyası arasında çok defa, irili ufaklı çeşitli şekillerde altın tokalara rastlanır (Segedin-Nagyszéksos: II. 16-19); bunlar, Macaristan ve diğer Avrupa müzelerinde, taş oturtmalı altın veya gümüşten mamul olarak, sık rastlanan eserlerdendir. Gotların ve daha sonraki mezarların eşyası arasında da görünürler. En ziyade kesif olarak yine de, Hun mezarlarında bulunurlar. Macar Millî Müzesinde bunlardan bir desteden ziyade vardır. Vas eyaletinin Bözök mevkîinden bulunan bir adedi Szombathely müzesinde, ikisi Fertömegyes'ten ve biri de Sobor'dan olmak üzere Sopron müzesinde üç adet bulunur. Bu ekseriya tek başına bulunan altın tokalı, irili ufaklı birer eşya gurubu arasında ele geçmiş ve diğerleri kaybolmuş-

tur. Bu son altın tokalar o kadar barizdir ki bunları bulan âlelâde kimselerin dikkatini dahi çekmişlerdir. Bu suretle bunlardan nisbeten çok sayıda kalmıştır. Bunlara fazlaca rastlamamızdan da, malzemenin aslında bol olduğunu ve bunları bulanların dikkatsizliği yüzünden harap olduğu neticesini çıkarabiliriz.

Hun devri esnasında, istep âleminde medenî münasebetlerin ağırlık merkezi, Maetois civarındaki havalie isabet etmiştir. Bu mıntıka, doğu-batı yönünde uzayan arazinin ve Hun arkeoloji malzemesine tesadüf edilen sahanın takriben ortasına rastlamaktadır. Attila İmparatorluğunun dağılmasından sonra (453), Doğu-Avrupa isteblerine komşu eyaletlerde yeniden kudretli bir Avar göçebe devleti teşekkül edinceye kadar takriben yüz sene geçmiştir. Yeni imparatorluğu meydana getirenler arasında Hun İmparatorluğunun Güney Rusya bozkırlarına sığınan idareci kavim unsurları, etkili bir mevki kazanmışlardır. Eski ticarî merkezlerle kervan yolları, bundan sonra da iktisadî hayatın âmilleri olmaktan uzak kalmamış ve sadece ağırlık merkezi değişmiştir. Şimdi artık Volga-Kama yol hattı yanında Gotland-Dnyeper-İstanbul yolu daha fazla bir yer işgaleder. Bu ağırlık merkezi değişimi, dünya siyasî durumunun değişmesi neticesi idi. Sasanî İmparatorluğunun gelişmesi, istep âleminin iktisadî hayatında olumlu bir te'sir yapmış, zira bu yeni imparatorluk, Perm havalisiyle Kuzey-doğu Sibiryâ mahsullerinin en büyük müşterisi olmuştur. Volga-Kama yolunun trafiği, bu zamanda ve bunu takibeden asırda gittikçe artmıştır. Yani ağırlık merkezi değişiminin sebebi, iktisadî hayatın orada gerilemeye yüz tutması olmayıp, Dnyeper havalisi iktisadî hayatı imkânlarının genişlemesi neticesindedir. Roma İmparatorluğunun kuzey eyaletleri, 5. asırda artık ismen dahi yok olmuşlardı; Dacia ve Pannonia gibi hudut eyaletlerinde, çoktan beri barbar kavimler hâkim olmuşlardı. Bu hâdisenin iktisadî hayattaki neticeleri, daha Hun İmparatorluğu idaresi altında ve bilhassa Attila'nın ölümünden sonraki asırlarda göze çarpar derecede hissedilmeğe başlamıştır. Dnyeper havalisinde şimdi, eski İskit devrininkine yakın münasebetler zuhur etmiştir. Bu devirde yüz sene zarfında büyük siyasî icraat vukubulmamış, yani Hun devrinde olduğu gibi isteblere kütle halinde altın girmemiştir. Bu sebeple altın gözlü işçilik bariz bir surette gerilemiş, bunun yerine ham maddesi gümüş olan diğer çok mühim bir maden işçiliği geçmiştir. Gümüş te'min eden yol, bu sırada istebi bir ağ gibi çeviren ve eski kervan yollarında canlanan, büyük ölçüdeki sulh yollu ticarî mübadeledir. Mübadele unsuru olarak ilk sı-

rada İran gümüşü bir yer tutar. Kuzeyin ham maddelerini te'min hususunda Bizans İmparatorluğu da, Sasanî İmparatorluğu ile rekabet halinde bulunmuştur. Kuzeydoğu-Rusya'da Kuzeybatı Sibirya'da, İran ve Bizans mübadele gümüşünü eritmiyerek işlenmiş aslı şekliyle (vazolar, tabaklar, tavalar) kullanmışlardır. İran arazisinin ve Bizans İmparatorluğunun gümüş işçiliği ve eserleri bu sahalarda o derece büyük sayıda kalmıştır ki, asıl hazırlandıkları memleketlerde bile bu malzemeye bu derece bol rastlanmaz. Dnyeper havaisi kavimleri ise, mübadele unsuru olan gümüş kab kacağı nadiren muhafaza etmiş ve genellikle eritmişlerdir. Bu suretle Dnyeper havaisinde, istep âleminde asırlarca son derece mühim bir yer tutan, bir nevi yeni gümüş işçiliği meydana gelmiştir. En büyük bir gümüş hazinenin keşfedildiği mahalle izafeten bu kültüre, Martinovka kültürü adı verilmiştir. Bu işçiliği meydana getiren insanların etnik menşelerini tâyin etmek hususu, güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu kültürün meydana gelmesinde Hunların büyük bir hissesi olduğu şüphesiz bulunmakla beraber, Orta-Asya'dan büyük ölçüde Türk kavim unsurlarının buraya nüfuz ettiklerini hesaba katmak gerekir. Got kavminin bakiyeleri, Kırım yarım adasına çekilmiş ve orada Dnyeper havaisi ile Bizans İmparatorluğu ticarî mübadelesinin cereyanında mühim bir yer almışlardır. Martinovka kültürünün oluşumunda şüphesiz bu Gotların da mühim bir hissesi vardır.

Hun devrinde altından imal edilen ziynet eşyası şimdi artık gümüş olarak devam eder. Bununla beraber altına nazaran gümüşün işlenme kabiliyeti başkadır; gümüş, gözleme tekniğine ve filigram işçiliğine daha az uygundur. Yani taş oturtma yerine, delikler açıyor ve bunlara renkli deri modeller yerleştiriliyor. Filigran modellerini ise gümüş esası üzerine hakke ediyorlar. Bu, gelişme halindeki gümüş işçiliği muhitinde diğer işler de yapılır. Dinyeper havaisinin eski İskit Yunan an'aneleri şimdi fevkalâde bir kuvvetle yeniden canlanır, filigran, hayvan, nebat ve soyut geometrik motifler halinde sayısız varyantlarda yeniden imaledilir. Bu eski motifleri ayakta tutanlar, Gotlarla Hunların yanında, galiba Dinyeper havaisinin otokton kavim unsurları, yani İskit devri eski sakinlerinin ahfadı idiler.

Asırlar sonra, Yurt işgal eden Macarların Levediya'daki Medenî münasebetlerine örnek olan kayış uçlarının kemer süslerinin ve at takımları süslemesinin şekli, bu kültürün gümüş işçiliği muhitinde oluşmuştur. Kelt'lerin hurma dalı motifi, gümüş kayış uçlarına hakke edilip, hattâ Macar Yurt işgali devrindeki kayış uçlarında gördüğümüz üzere, bu maden levhasına dahi palmet şekli verilmiştir.

Bu tarzda gelişen gümüş işçiliği, yalnız Dnyeper havalisine (bu günkü Ukranya) ait kalmayıp eserleri, doğu cihetinde önceki asırlardan Hun İmparatorluğu ile münasebette bulunan bütün sâhalar da intikal etmiştir. İstep mıntıkasının dışında, daimî surette ham madde pazarlarından olan Perm havalisi ile, kurban kazanlarının yeni vatani olan Minussinsk havzasında da büyük sayıda buna rastlarız.

Hun devrinde olduğu gibi bu zamanlarda da, Minussinsk havzası Güney-Rusya ile çok sıkı münasebetlerde bulunmuştur. Bu münasebetler, kavimler arasında daimî ve sessiz bir mübadeleyi doğurmuştur. Dnyeper havalisinin yalnız gümüş işçiliği değil, lâkin bu mıntika maddî kültürünün başlıca bütün malı, her türlü âletler ve silâhlar da, Minussinsk havzasında görünür ve orada yeni ve müstakil bir gelişmeye başlar. Gümüş işçiliği yerine, mahallin an'anelerine uygun olarak, bronz dökümü meydana çıkar. Sonraki asırlarda, Güney Rusya'nın sadeleştirilmiş palmet motiflerine, genç Arap sanatının natüralist üslubu eklenir. Bu gelişme 9. asrın ortasına kadar aralıksız devam eder. Bu arada eskidenberi Güney Rusya ile mevcut bulunan münasebetler de devam eder. Devrin mezarlarından çıkan malzeme üzerinde, bu cereyanların sadakatle aksettiği görülür. 9. asrın ortalarına doğru, Minussinsk havzasında oluşan atlı göçebe kültür unsurları, Martinovka kültürü sahasında devam eder. Eskiden Martinovka kültürü çevresinde olduğu gibi, şimdi de, hâkim kıymetli maden unsuru İranî gümüştür. Bundan sonraki gelişmenin temelini, tabiatıyla Arap san'atının natüralistik ruhu içinde oluşan Minussinsk san'atı teşkil etmiştir. Askerî çanta levhaları ve bunlarla alâkalı eserler, Minussinsk havalisinin maden işçiliği tesiri olmadan Dinyeper, daha doğrusu Pontus havalisinin an'anelerine dayanarak büyük bir gelişime başlamıştır. Bunlar, Kerç ve diğer eski san'at merkezlerinin büyük ölçüdeki faaliyetlerinin direkt halefleridir. Eski Yunan te'sisleri olan iş merkezleri faaliyetinin, Dinyeper havalisine nakli, daha doğrusu bu havalide yayılması yalnız Avar İmparatorluğu için değil lâkin aynı zamanda Batı ve Kuzey-Avrupa'nın medenî münasebetleri bakımından da son derece mühim bir hadisedir. Daha sonra, Yurt işgal eden Macarlarla birlikte zuhur eden çok tabakalı gümüş işçiliği de, Dinyeper havalisindeki merkezlerde kök salmıştı.

Martinovka kültürüne dahil bulunan kavimler, 6. asrın ikinci yarısında İç-Asya'dan gelen Avarların hakimiyeti altına girer ve 670 yılları civarına kadar Avar İmparatorluğunu oluşturan unsurlar

olarak kalırlar. Martinovka “Yeni-İskit” medenî çevresi, Avar fatihleri üzerine o kadar derin tesirler icra etmiştir ki Avar idareci zümresi bunların eserlerini çok çabuk benimsemişlerdir. Bizans İmparatorluğundan yıllık vergi karşılığı ve ganimetler yolu ile temin edilen büyük ölçüdeki altın, şimdi artık gümüş işçiliği çevresine akar ve bu suretle eski ananeler üzerinde yeni altın işçiliğinin canlanmasına hizmet eder. Avar devrinin ilk yarısını, bu altın mamuller niteler. Bu Hun devri şekilleri, Martinovka gümüş işçiliği arasından süzülerek şimdi yeniden zuhur eder, hâkim bulunan modayı temsil eder. Gözlü sanat ve filigran yeniden canlanır ve filigranların her iki tarzı meydana çıkar, yani granulation ile yivli tel kullanılması adet olur. Bütün bunların tazyikli taklidleri meydana çıkar. Devrin silâhları ile âletleri de, Hun devri aslı tiplerinin direkt devamıdır, Tabiatıyla Bizans altını ile birlikte Bizans kültürü te’siri de kendini gösterir; Cermen kavimlerinin tesiri de nihayete ermiş değildir. Kuzey ve Batı -Avrupa kavimleri, Doğu-Avrupa’nın bu değişimleri ile uzaktan veya yakından alâkadarlırlar. Macaristan arazisi ve Güney-Rusya Bozkır âlemiyle, Hun devri münasebetleri bu devirde dahi kesilmemiştir. 7.-8. asır Cermen san’atının “Doğulu” ana hatları, artık bu münasebetlerle izah edilebilir. Bu san’atın sonraki gelişmesi de bu esaslara dayanır.

Eski Yunan-İskit an’aneleri, bütün bu kavimlerin medenî münâsebetlerinde en az, Roma eyaletlerinin medenileştirme faaliyetleri kadar bir tesir icra etmiştir. Bu ananeleri ayakta tutanlar, Karadenizin kuzey sahilinde bulunan ve Yunanlılar tarafından tesis edilen şehirlerle, Güney-Rusya’nın eski sakinlerinin ahfâdı idi. Bunun yanında, İskitler, zamanında oluşan iktisadî sistemin uzun asırlar boyunca da, bu medeniyetin devamlılığını temin hususunda büyük ölçüde yardım etmiştir. Kavimler muhacereti devri insanların ihtiyaçlarına, isteblerde eskidenberi yerleşen kültür unsurları, kısa ömürlü ve yabancı te’siri yapan Roma eyaletlerinin yarattıklarına oranla daha çok uygun görünmüştür.

Bu kavimlerin arkeolojik malzemesi, sadece maddî kültürlerinin mahiyetini aydınlatmakla kalmayarak, san’attaki tezahürleri yolu ile ruh âlemlerinin iç hayatına da işaret ederler. Bir kısım medenî çevreler san’atının, diğer çevreler üzerine yaptığı fevkalâde te’sirler, burada söz konusu sanatın, bugünkü mânâda süsleme san’atlardan farklı olduğunu ispat etmektedir. Hun arkeoloji malzemesinin, fevkalâde geniş sahalarda yayılmış bulunması, Hun medenî çevresinde saklı toplayıcı kuvvetleri göstermektedir.

Yani bütün tarihî istep kavimleri gibi, Hun maddî kültürünün de ruh alemiyle çok sıkı münasebetlerde bulunduğunu gördük. Kùltürleri çeşitli komşu ve daha uzak kavimlerle vukubulan iktisadî ve diğèr münasebetler yolu ile, hariçten gelen tesirlere maruz bulunuyordu. Hunların sahip bulundukları iç kuðvet, pek çeşitli tesirleri kendi manevî kùltürleri hizmetine sokarak bütün bunlardan tabiî bir gelişme neticesinde, istep âlemine en fazla uygun manevî bir kùltürü meydana getirmekle, medeniyet tarihi bakımından arzettikleri önemi temin etmiştir.

Bu manevî kùltürün başlıca ifadesi, san'atta en yüksek derecede soyut fikirlerin kullanılmasıdır. Bu yönden Hun san'atının hâtıraları işlenerek aydınlandığı ve meselâ Avarlar, Macarlar veya İskandinavlılar gibi kavimlerle Hun kùltürünün mevcut iç münasebetleri ortaya konduğu zaman, önümüze san'at tarihinin şimdiye kadar tanınmamış bir sâhası serilecektir.

HUNLAR ve MACARLAR

Yazan: Gyula NÉMETH

Hun-Macar münasebetleri mes'elesi, ilk defa yabancı kaynaklarda ortaya çıkarsa da ---öyle görünüyor ki--- tarihî bakımdan bu eski kayıtların değeri yoktur. Şayet Bálint Hóman'ın "Macar Hun an'anesi ve Hun efsanesi" ünvanlı tedkikinde (1925), bu en eski kayıtlar hakkında yazdıklarını okuyacak olursak ve bunlara Gyula Moravcsik ile Konrád Schünemann'ın yaptıkları tamamlayıcı ilâveleri katarsak, o vakit yabancıların Hun-Macar münasebetleri inanışının, genellikle gerçek bir esastan yoksun olduğunu ve bunların âlimlerin icadından doğduğunu muhtemel görmemiz gerekir.

Macarlara ilişkin ilk Batı kayıtları Frank sâlnamelerinden Annales Bertiniani'nin Reims arşiveki Hinkmar tarafından kaleme alınan kısmında bulunur: bu eserde, 862 yılında Macarların meçhul bir düşman sifatiyle Frank İmparatorluğu arazisinde göründüklerinden bahseder. Bu kaydında Hinkmar Macarları, Ungri adı altında zikreder. Ondan sonra bu kaydı 10. asrın ilk yarısında yazılan ve tarihi bir kaynak olan Annales Alamannici, Ungri kavim adı yerine Huni adını yazarak nakleder, halbuki başka bir yerinde aynı kaynak Ungri adını da kaydeder. Annales Fuldenses'in devamı olan eser ise Macarları, Yurt işgalleri sırasında "Avari qui dicuntur Ungari" (Ungari denilen Avarlar) deyimiyle zikreder. Bu kaynaklardan anlaşıldığına göre Macarların, vaktiyle Macaristan'da ikamet eden Avarlar ve Hunlar gibi akraba kavimlerle birleştirilmeleri, âlimlerin delilleri ile başlar.

Tabiatıyla bu hâdise, Macarların da bir Hun an'anesinin mevcut olmasına engel değildir; hattâ Batının Hun Macar ayniyeti inanışı, belki de bir Macar kaynağından esinlenmedir. Bizansta başlangıçtan beri Macarları Turki ve Ungri adında tanırlar, lâkin bunların yanında dağınık olmakla beraber Unni adı da çok erkenden görünür.

Bizanslılar bu ismi bir çok kavme işaret olarak kullandıklarından, genellikle Macarlar hakkındaki kullanımından bir sonuç çıkarmaya hakkımız yoktur.

Macaristan'da St. László devrinden farzedebileceğimiz gesta'da ilk defa, Hun-Macar münasebetleri inanışı görünür. Mevcut kaynaklarda bu fikir iki karakteristik şekilde göze çarpar. Anonymus Álmos'u Attila'nın halefi olarak bilir, Sékelleri de kral Attila'nın kavmi diye zikreder. Lâkin Hunların adını dahi zikretmez. Buna karşılık Simon Kézai, Hunları Macarlarla aynı bir kavim sayar, bu inanışa dayanarak ta çeşitli kaynaklardan faydalanmak suretiyle Hun-Macar tarihini te'lif eder.

Acaba, Macarların Hun an'anesi yalnız, az önce zikredilen yabancı kaynaklardan mı çıkmıştır, yoksa Macarlar arasında yaşayan bir an'ane esası bulunmuş mudur? Macar Eskiçağ tarihine ilişkin bugünkü bilgilerimize dayanarak, bu sonuncu ithimali daha doğru saymamız gerekir. Pál Hunfalvy ve çağdaşları, Macarların Attila ve Hunlar hakkındaki rivayetleri, ancak Yurt işgalinden sonra edinmiş olacaklarına, inanıyorlardı. Bugün artık hepimiz, bu fikrin imkânsızlığı üzerinde birleşiyoruz.

Fikrime göre, bir zamanlar Macarların Hunlar ve Attila hakkında bilgiye sahip bulunduklarından ve hattâ bir vakitler Macarlar arasında Hunlardan neş'et ettikleri şuurunun mevcut olduğundan şüphe edilemez. Olsa olsa şuurun Macarlar arasında Yurt işgali sırasında artık yaşamadığı söylenebilir, lâkin bu dahi ispat edilemez. Buna karşılık bazı delillerin şehadeti, Macarlar arasında Hunlarla veya Attila ile olan münasebet şuurunun Yurt işgali sırasında da mevcut olduğu merkezindedir.

Macarların en eski yurdunu, Ural dağlarının güney sahalarında, Avrupa ve Asya cihetinde olmak üzere, en yakın dil akrabalarımız Vogul ve Ostyakların eskiden ikamet ettikleri ve bugün de kısmen oturdukları sahadan uzak olmıyan —hiç olmazsa Asya'nın mesafe ölçülerine göre— yerlerde aramak gerekiyor. Bütün ihtimallere göre cedlerimiz bu eski yurdlarını, doğu komşuları bulunan Bulgar-Türk kavimleri, Sabirlerin tazyiki altında Kafkasya ve Karadeniz sahasının kuzey sahilinde göçtükleri sırada terketmişdir. Bu hâdise, 460-465 sıralarında vukubulmuştur.

Bu hicret eden Bulgar kavimleri arasında, Macarların yabancılar nezdinde çok eskiden beri isimlerini taşıdıkları Onogurlar da

mevcuddu, muhtemelen Macarlar da bu Onogur birliği içerisinde Ural boyundaki yurdlarından beraber hicret etmişlerdir. Macarlarla güneydeki yurdlarında, yni Onogur Bulgarların oturdukları Kafkas dağlarıyla Kuban ırmağı arasında uzanan sahada rastlamamız, bu faraziyemizi te'yit etmektedir. Macarlar takriben 830 yılına kadar, Kafkasya'daki bu yurdlarında ikamet etmişlerdir.

Burada ortaya çıkan ilk sual, acaba Macarlar daha Ural boylarındaki yurdlarında Hunlarla temas etmemişler midir mes'elesidir. Bu teması muhtemel görmekle beraber, kat'î olarak kabul edemeyiz. Hunlar Mildi takibeden yıllarda Doğu-Avrupa'nın güney sahalarında görünürlerse de, aslında memleketleri neresi idi ve nereye kadar uzanıyordu bilmiyoruz. Hun İmparatorluğu doğu hududunu bilmediğimiz için, Macarların Attila İmparatorluğuına dahil olup olmadıklarını da syliyemeyiz. Bununla beraber, bu sıralarda Macarların, hiç olmazsa şöhretleri dolayısıyla Hunları çok iyi tanımış oldukları şüphesizdir.

Lâkin Macarlar, Bulgarlarla birlikte, Attila'nın ölümünden on yıl sonra Kuban sahasına hicret ettikleri zaman, muhakkak Hunlarla temasa gelmişlerdir. Attila'nın ölümünden sonra Karadeniz'in kuzey ve batı sahalarında oluşan Hun hâkimiyetinin başlıca iki ve mühim kavim unsurunu ihtiva ettiğini biliyoruz; bunlardan birisi Macaristan shasından doğuya doğu sıkıştırılan ve çekilen Hunlar, diğer i se Karadeniz sahasına hicret eden Ogurlar veya diğer adıyla Bulgarlardı. Karadeniz havalisinde oluşan ve kaynakların sırayla bazen Hun ve bazen de Bulgar adını verdikleri yeni Hun İmparatorlukları, ilk sırada bu iki kavmin karışmasından meydana gelmiştir. Macarlar bu yeni siyasi teşekküllerle münasebetlerde idiler; zira kısmen Bulgar kısmen de Onogur ve Uturgur adlarıyla Kuban ırmağı ve Kafkas dağları arasındaki sâhada ikamet eden ve Macarların da büyük bir ihtimal ile kabile birliğine dahil bulundukları bu kavimlerin yeni Hun-Bulgar siyasi birliği zası olmadıklarını düşünmek güçtür.

Tarihi kaynaklar, bu Kuban havalisi Bulgarlarını çok kere Hun adıyla adlandıırırlar; 6. asır başında Mogyeri adında bir kral adına rastladığımız Kuban havalisindeki kavmin de belki Bizanslılar tarafından Hun adıyla zikredilmiş olmasını nazarı dikkate alabiliriz.

şayet birisi bu mes'eled e, aldanması kolay olan Eskiçağ tarihinin sisli shasında bulunduğumuzu ileri sürerse ona vereceğimiz

cevap, vaktiyle mühim kısmında Zoltán Gombocz'un da yaptığı şekilde, dâvayı kısaca özetlemek olacaktır.

Macar dilinde büyük sayıda ve medeniyet tarihi bakımından son derece mühim olan Bulgar Türkçesinden alınma kelime vardır. Bulgarların ise Hunlarla —siyasî bakımdan aynı olmakla— sıkı münasebetlerde bulunduklarını biliyoruz. Yani Bulgarlar vasıtasıyla bir Hun-Macar münasebeti şüphesizdir.

Macarcadaki Bulgar - Türk kelimelerinin şahadet ettiği tarzda, fevkalâde medeniyet tesirlerini, buna tekabül eden tarihî bir zemin düşünülmeden tasavvur etmek mümkün değildir. Bu tarihî zeminin kısmen aydınlatılması maksadıyla iki ciheti zikredeceğim. Bunlardan birincisi: birçok Macar kabile adı, Bulgar Türkçesinden alınan Macarca kelimelerin fonetik özelliğini üzerinde taşımaktadır. Taryan kabile adımız bu neviden olup Türkçe Tarğan dan gelir (bakınız Türkçe baltrğan - macarca bojtorjan); Kezső (Keszi) de böyledir ve bunun Türkçe aslı Kesek, yahut Bulgar-Türkçesi Kesegh'dir (fonetik hususiyet için Macarcaya ünö şeklinde, geçen Türkçe inek kelimesi gözönünde tutulabilir). Bundan başka Gyarmat adının kelime başı gy-si (türkçe c sesi) ve Jenő adının kelime sonu ő vokali de Bulgar Türkçesinden olmalıdır. Yani bu kabileler —hiç olmazsa siyasî bakımdan— Bulgar menşindendir ve bu suretle Hunlarla münasebetleri şüphesizdir.

Hükümdar ailelerinin an'anelerine ayrı bir önem atfetmemiz icabeder. Jáons Melich'in tedkikleri, Transilvanya'daki Gyula ailesinin sarayında Bulgar-Türkçesinin hâlâ tanındığını ispat etmiştir. Bu aileden neş'et eden Karoldu ve Şaroldu adları Bulgar-Türkçesinden geldiği gibi, bizzat Gyula adı da Bulgar-Türk fonetik hususiyetini üzerinde taşımaktadır (kelime başı gy— (Türkçe c- sesi), hattâ, tarihî kaynaklardan bildiğimize göre, Macarların yüksek prenslerinden birine alem olan Gyula adı ve ünvanının, Tuna Bulgar hükümdar listesinde rastlanan Dulo veya Gyula soy adıyla ilgili olması da imkânsız değildir. Türkçede bir soyun adı ile ünvan adlarının birbirleriyle sıkı münasebetleri bulunduğunu biliyoruz. Bu prens ailesinde —her ne suretle olursa olsun— gerçekten Bulgarlardan neş'et ettikleri şuuru mevcuttu, buna paralel olarak Hun menşeleri hakkında da şuura sahibdiler. Nitekim Bulgar hükümdar listesinin başında, Attila'nın oğlu İrnik'in adı bulunmaktadır.

Sékellerin Hun an'anesinden ayrıca bahsetmeliyiz. Sékeller Türk menşe'li bir kabile olduğundan bir Hun an'aneleri bulunması

da tabî idi; daha doğrusu Macarlardan müstakil olarak bir Hun an'aneleri de mevcut bulunmuş olabilir. Bununla beraber bu hususta da vasıtasız delillere sahip değiliz.

Macar okuyucusunu özel bir surette alâkadar eden mes'eleyi kısaca naklettik. Kitabımızın Sándor Eckhardt tarafından te'lif edilen kısmında mevcut mes'eleleri tekrar ederek daha uzun konuşulabilir, yahut bunları yenileyerek ve yeni faraziyelerle genişleterek hikâye edebilirdim. Lâkin bütün bunların ilmî bakımdan fazla mânası olmazdı. Bir dereceye kadar hakikat olarak söyleyebileceklerimizle yetinmek yerinde olacaktır.

NOTLAR VE BIBLIOGRAFYA

I. ATTILA HUNLARININ MENŞEİNE DAİR KISIM

9-10. s. Kiessling, Pauly-Wissova'nın "Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft" VIII. cildinde **Hunni** maddesinde, klâsik kaynakların bu kısmını alâkadar eden kayıdlarını zengin bibliyoğrafik malzeme vermek suretiyle hülâsa ve münakaşa etmektedir. Deliller bakımından son derece zengin, lâkin biraz karışık olan bu makalesinin en iyi kısmı budur. Bak. daha Coeadès, Textes d'auteurs grecs et latins relatifs à l'extrême-Orient depuis le IV-e siècle av. J.-Ch. jusqu'au XIV-e siècle. Recueillis et traduits, Paris 1910. A. Hermann, Die Seidenstrassen von China nach dem Römischen Reich: Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft Wien 1915. A. Berthelot, L' Asie ancienne, centrale et sud-orientale d'après Ptolémée, Paris 1930; P. Pelliot'nun tenkidî notları için bak. T'oung Pao XXVII, 436.

9-10. s. Sihirli geyik efsanesi hakkında: Gy. Moravcsik. Sihirli geyik efsanesi (Macarca), 1914. Aynı yazı, Egy. Phil. K. XXXVIII. c. de de çıkmıştır. Hun menşinden bahseden anlayışın bibliyoğrafyası aşağıda S. Eçkhardt'm tetkikinde bulunur.

10-12. s. Deguignes'nin eserinin ünvanı: Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres Tartares occidentaux, avant et depuis J. Ch. jusqu'à présent, Paris 1756-58. Az sonra Almanca tercümesi de yayımlanmıştır. Tercüme eden: C.J. Dähnert (Greifswald 1770-1771) dir.

13. s. Klaproth, Asia Polyglotta, Paris 1926, A.L. Schlözer, Allgemeine nordische Geschichte, Halle 1771, bilhassa 251-2 s. G. Pray, Annales veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX, ad annum Christi CMXCVII deducti ac maximam partem ex orientis, occidentisque rerum scriptoribus congesti, Vindobonae 1761 ve Dissertationes historico-criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum, Vindobonae 1775. J. Szekér, Eski ve yeni Macarların faaliyetleriyle birlikte Macarların menşei, Bratislava-Komárom, I-II, 1791, J. Hegyi, Macaristan Tarihi, L.A. Gebhardi'nin eserlerinden izah ve düzeltme suretiyle, I. Kultsár 1803'e kadar devam etmiştir, Peşte I-III 1803. Adı geçen L.A. Gebhardi Halle'nin Allgemeine Weltgeschichte'si adına diğerleri arasında Macarların tarihini de yazmıştır. P. Horváth, Commentatio de initiis ac majoribus Yazygum et Cumanorum, eorumque constitutionibus. Pestini 1802. Aynı şahıs, Hunların, Yasların menşei, onların eski ve şimdiki durumları hakkında dissertasyon, Peşte 1823.

Desericzius, De initiis et majoribus Hungarorum commentaria. Budae et Pestini I-V, 1748-60. B. Cetto, De argumentis e Sinensium Annalibus pro Hungarorum origine demonstranda desumptis Dissertatio, Viennae 1776. Gy. Fejér, Kumanların menşei, Peşte 1850.

14. s. K.F. Neumann, Die Völker des südlichen Russlands in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Eine von dem Königlichen Institut von Frankreich gekrönte Preisschrift. Leipzig 1847 ve 1855. J. Gyárfás, Yas-Kumanların Tarihi I (Kescskemét 1870, 190 ve mp: 17 ve mp. s. F. Hirth, Über Volga-Hunnen und Hiung-nu: Sitzungsberichte des Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften 1899 II. 245-78. Aynı müellif, Mr. Kingsmill and the Hiung-nu, Leipzig 1909.

16-17, s. Soğdlar hakkında Körösi-Csoma-Archivum I. tamamlayan cildindeki "Orta Asya tarihine dair Tibet kaynakları" ünvanlı tetkikime bakınız. Aynı yerde mühim bibliyografik malûnat ta veriyorum K. Shiratori, A. Study on Su-t'ê or Sogdiana.

17-18. s. Haritalar hakkında Kiessling'in daha önce zikredilen makalesinin bilhassa 2591 ve mp. sütunlarına bakınız. K. Némäti Hiung-nu = Hun ayniyetinin coğrafi delilleri, Budapeşte 1909, aynı yerde Almanca 1910; İngilizce Asiatic Quarterly Review'de yayımlanmıştır.

19. s. Phaunoi-Phuni meselesi hakkında Kiessling ile Némäti'nin zikredilen makalelerinden başka daha: Jarl Charpentier, Die ethnographische Stellung der Tocharer: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft LXXI, 1917. Tomaschek: Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften 1888. J. Marquart, Über das Volkstum der Kumanen 64 ve mp.

19-20. s. F. Hirth, Die Ahnentafel Attilas nach Johannes v. Thuróc: Bulletin de l'Académie des Sciences de St. Pétersbourg, 1900. Aynı yazar: Keleti Szemle I. Diğerleri arasında F. E. A. Krause, Geschichte Ostasiens I, Göttingen 1925, 304 de bunu kabul etmiştir. Bury hakkında bak: A. Alföldi, Protestáns Szemle 1924. Nazariye aleyhinde J. Marquart: T'oung Pao XI c.; L. Ligeti, Die Ahnentafel Attilas und die hunnischen Tan-hu-Namen: Asia Major II (Leipzig 1925) ve Macarca "Attila'nın Şeceresi" ünvanıyla Eötvös Füzetek V. sayısı olarak Budapeşte 1926.

21-22. s. Çang Sing-lang'ın eseri: Çung si kia t'ung si liao hui p'ien' "Çin'in Batı memleketleriyle teması tarihine dair" I-VI. Bu kitap Macar İlimler Akademisinde Moğolistan seyahatı esnasında getirdiğim eserler koleksiyonu arasında mevcuttur. Çang'ın eseriyle Francis Clougherty, Bulletin of the Catholic University of Peking, July 1929, 73-74 meşgul olmuştur. Bundan başka Le Bulletin des Mission IX, (1929,) 555-6.

22-23. s. Hun meselesinin tarihçesiyle: K. Inostrantsev, Chunnu i Gunny (Trudy Turkologičeskogo Seminarija) Leningrad 1926. Bu eserin ayrı bir bahsinde Hunlarla Hiung-nuların Fin dili konuştukları hakkındaki nazariyelerden bahsedilir (73-87). Inostrantsev'in kitabında Hun dilinin Türkçe (51-72) ve Moğolca (17-50) olduğu hakkındaki faraziyeleri münakaşa eden tanıtma da aynı tarzda büyük bir alâkaya lâyıktır.

23. s. Hunların İslav menşeli oldukları hakkındaki hatıralardan: G. Krek, Einleitung in die slawische Literaturgeschichte, Graz 1887, bilhassa 260 ve mp s. Hun adının Cermen menşeli olduğuna dair nazariye hakkında bak. Schrader, Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde I, 1917-23, 517 s.

23. s. L. Jelič, Die Inschrift auf der Buila-Schale von Nagy-Szent-Miklós: Studien zur Kunst des Ostens. J. Strzygowsky zum sechzigsten Geburtstage von seinen Freunden und Schülern, Wien (1923), 147-158. P. Pelliot'nun bu husustaki ağır tenkidi hakkında bak. T'oung Pao XXII, 387-8. Gy. Mészáros, İlk Hun Dil Hatıraları (Macarca): Népünk és Nyelvünk VIII, 1936, 1-12. Aynı yazar: Hunlar ve Macarlar, a.y. 97-109.

25. s. O.G. Wesendonck, Kûšan, Chioniten und Hephthaliten: Klio XXVI, (1933) 336-46. A. Stein, White Huns and Kindred Tribes, 1905. Aynı makale Macarca "Ak Hunlarla akraba kabilelerin Hindistandaki faaliyeti" ünvanıyla Budapesti Szemle XCI cildinde 1897 de yayımlanmıştır. E. Blochet, Le pays de Tchata et les Ephthalites: Rend. R. Accad dei Lincei, Roma, 1925, 331-51 (Bu sonuncusu çok hatalı bir tetkiktir).

II. ASYA HUNLARI

27 ve mp. s. Klâsik adı verilen Konfüçius ve diğer daha az önemli metinlerin bir kısım kayıtları dışında Hiung-nulara dair mühim Çin kaynakları aşağıdadır:

Se-ma T'an (+ M.E. 110) ve oğlu Se-ma Ts'ien (+ M.Ö. 86, belki 74) tarafından telifedilen Şi-ki "Tarihi Notlar". Şi-ki en eski zamanlardan M.Ö. 97'e kadar süren zamanın tarihini içine alır. Hiung-nulara dair kısımlar eserin aslı kısmından (pen-ki) başka, ayrı bir bahiste (110. bahis) tetkik mevzuudur. Şi-ki Çin tarihinin en eski, en ayrıntılı ve en kıymetli kaynaklarından biri olduğundan bizzat Çinliler de bu eserin metin izahı ve tenkidi ile pek fazla meşgul olmuşlardır. İzah babındaki bu zengin neşriyat hakkında: Jäger, Der heutige Stand der Schi-ki. Forschung: Asia Major IX, 21-37 ünvanlı tamamlanmamış tedkikine bakınız. Şi-ki'nin yanında Hun tarihinin diğer en mühim kaynağı, İlk Han sülâlesi devirinden bahseden Ts'ien Han şu'dur. Yazarı, Pan ku (+ M.Ö. 92'de)'nun ölümünden sonra eserine kızkardeşi Pan Çao (general Pan Ç'ao ile karıştırılmamalıdır) devam etmiş, daha doğrusu imparatorun emri üzerine tamamlamıştır. İlk Han sülâlesi M.Ö. 206- M.S. 9-a kadar hüküm sürmüştür. Wang-Mang'ın tahtı gasbından sonra, sonraki veya Hou Han sülâlesi adıyla (M.S. 25-220) hakimiyette devam eder. Ts'ien Han-şu'nun Hun bahsi 94'dür. Kronolojik bakımdan bunlardan sonra Hou Han şu'dan bahsetmek çok tabii olurdu. Maa-lesef bu eser dinasti'nin sukutundan çok sonra ve M.S. 5. asrın ilk yarısında hazırlanmıştır (yazarı Fan Je + 445); 117. bahis hiung-nu'lar hakkındadır. Bu sebeble sonraki San-kuo devrinin tarihi San kuo çi (meselâ F.E.A. Krause'nin yaptığı gibi daha sonra olup aynı ismi taşıyan ve çok yaygın bir romanla karıştırılmamalıdır), çok daha mühimdir. Eseri, yazarı bulunan Ts'en Şou, San-kuo devrinin nihayet bulmasından hemen sonra (M.S. 4. asrın en sonunda) yazmış daha doğrusu te'lif etmiştir. San kou çi'nin ehemmiyeti bilhassa barbarlardan bahseden kısmı tamamlamak için daha eski bir eser olan meşhur Wei lio'yu eserine almış olmasıdır, bu mühim eser M.S. 239-265 yılları arasında yazılmıştır.

Yukarıdaki eserlerin tercümeleri arasında da şunları zikretmeliyiz: E. Chavannes "Les mémoires historiques de Seu-ma Ts'ien" ünvanlı muazzam eserinde Şi-ki'nin hemen yarısını tercüme etmiştir. Hunlar bakımından mühim olan 123. bahsi Brosset tercüme etmiştir. (Nouveau Journal Asiatique 1828), lâkin bu eser bugün artık eskimiştir. Şi-ki'nin Hunlar hakkındaki bütün malumatını (hunlara dair M. önceki sair Çin kayıtlarıyla birlikte) J.J. M. De Groot tercüme etmiştir: Die Hunnen der vorchristlichen Zeit, Berlin-Leipzig, 1921. Macaristan'da De Groot'un yaptığı bu tercümenin büyük bir tesiri olmuştur. Macarca tanıtması L. Ligeti tarafından yapılmıştır: İsa'dan önceki Hunlar, Körösi Csoma Archivum II, 1-20. Yabancı sinologlar De Groot'un kitabını birçok bakımdan şiddetle tenkit etmişlerdir. Bak. daha G. Haloun, Zu J.J. M. de Groot, Die Hunnen der vorchristlichen Zeit: Orientalistische Literaturzeitung 1922, 433-438, O. Frank, Wiedergabe fremder Völkernamen durch die Chinesen: Ostasiatische Zeitschrift 1920-21. 144 ve mp. E von Zach. Einige Verbesserungen zu de Groot, Die Hunnen der vorchristlichen Zeit: Asia Major I. 1, ve mp., 125-133. Ts'ien Han şu'nun 94. bahsi: A. Wylie, History of the Heung-Noo in their Relati-

ons with China: Journal of the Antropological Institute for Great-Britain and Ireland III. ve V.c. (1874-75), bundan başka Parker tarafından "The Turko-Scytian Tribes" ünvanıyla China Rewiew XX. ve XXI. cildinde (1892-957) tercüme edilmiştir. Ts'ien Han şu'nun 96. bahsini keza A. Wylie tercüme etmiştir. (Notes on the Western Regions). Az önce zikredilen Journal'ın X. ve XI. ciltlerinde (1880-81). Hou Han şu'nun 117. bahsinin İngilizce tercümesi de Wylie tarafından yapılmış ve Revue d'Extrême-Orient I. (1882) cildinde çıkmıştır.

Çin kaynaklarına dayanarak yazılan, Çin'in Eskiçağ tarihini ihtiva eden hemen bütün mühim eserler de, hiung-nu'larla az veya çok meşgul olmaktadır. Özellikle, yazılan genel eserler arasında en mühimi, Deguignes'in daha önce zikredilen Histoire générale'i dir (I. cildinin 2. kısmı 1-276); keza şu aşağıdaki eserler de çok mühimdir: Iakinf (Biçurin) in, Sobraniye svedeniy o narodach obitavsihkh v Sredney Azii v drevniya vremena, St. Pbg. 1851, 1-151; E.H. Parker, A Thousand Years of the Tartars, 2. tabı, Londra 1924 (yabancı şahıs adlarının transkripsiyonu her iki tabıda çok fena ve tamamiyle kullanılmaz bir haldedir).

35-36. a.W.P. Yettes, The Horse, A Factor in Early Chinese History: Eurasia Septantionalis Antiqua IX; kont I. Zichy, Eurasia atlı göçebe kültürü meselesine dair, Budapesti Szemle, 1936, 17-36. Zichy, Menghin'in sonuçlarına çok haklı olarak itiraz eder; Menghin diğer memleketlerde de kuvvetli tenkidlere maruz kalmıştır. Commandant Lefebvre des Noëttes, La force motrice animale à travers les âges, Paris 1924. P. Pelliot'nun muhtevası bakımından da zengin ve Orta Asya ile Çin münasebetlerini tahlil eden tenkidi hakkında bak.: T'oung Pao XXIV, 256-68. P. Licent'in kazılarına dair kısa bir raporu hakkında bak. T'oung Pao XXII, 61. Noin-Ula paleontoloji buluntuları h. bak. P.K. Kozlov Kratkii otçët o Mongolo-tibetskoy ekspeditsii Gosudarstvennogo Russkogo Geograficheskogo Obşestva 1923-26 gg., Lgd. 1928 (bilhassa 29-30 s.). Bu eser, Severnaya Mongoliya'nın III. cildir.

38. s. Bilhassa üzengi etrafında büyük münakaşa cereyan etmiştir; bunlar arasında özellikle şunları tebarüz ettirelim: F. Hirth, Verhandlungen d. Berliner Antropolischen Gesellsch. 1890, 209. B. Laufer, Chinese Pottery of the Han Dynasty, Leiden, 1909, 230 ve mp. Bu yazarlar birçok tedkiklerinde üzenginin eskiliği lehinde bulunmuşlardır. E. Chavannes da birçok tedkikinde bunların fikrine iltihak etmiştir. Son zamanlarda P. Pelliot'nun zıt görüşlerini kabul ederler (bak. T'oung Pao XXIV, 258 ve dm.).

38. s. Hunların giyimlerine dair en mühim tedkik P. Pelliot tarafından yapılmış olup burada yazar, Wang Kouo-wei'in Hun giyimi hakkında yazdığı Çince eseri tahlil eder. (bak. l'édition collectif ve des oeuvres de Wang Kouo-wei: T'oung Pao XXVI, 137-148).

41-42. s. Hiung-nu'ların dili hakkında bakınız: K. Shiratori, Über die Sprache der Hiungnu. und der Tunghu-Stämme, Tokio 1900. Tanıtmasını B. Munkácsi: Keleti Szemle IV, 240-253 yapmıştır. Her ikisi Hiung-nu kelimelerini Türkçeden izah etmişlerdir. Keza V.A. Panov da bunları Türkçeden izah etmiştir: K istorii narodov Sredney Azii I. Syunnu (Chunnu). Turetskoe proischojdenie naroda Syunnu (Chunnu) kitayskich letopisey, Vladivostok, 1916. Shiratori önce sahip bulunduğu fikirden ayrılarak son zamanlarda aynı kelimeleri Moğolcadan izah tecrübesinde bulunmuştur. (Sur l'origine des Hiong-nou: Journal Asiatique. 1923, I. 71-82). Ramstedt (mefruz bir Hou-Çao-hun tabirine dayanarak) Hiung-nu dilini Bulgar-Türkçesinden sayar; Gy. Németh Bulgar-Türkçesinden olmadığını izaha gayret etmiştir; Pelliot, de Groot, von Zach ve diğerleri de mesele ile meşgul olmuşlar ve bazı kelimeleri izah etmişlerdir.

43-44. s. Çinçenin dil tarihi hakkında bakınız: B. Karlgren, The Reconstruction of Ancient Chinese: T'oung Pao XXI, 1-42. Karlgren'in "Recherches sur la phonologie chinoise" ve "Analytic Dictionary" ünvanlı meşhur iki eseri Çinçenin bu devir dil tarihine dair çok mühim iki terkibdir. Kelime sonu -d konsonantına dair diğer bibliyografya için: L. Ligeti: Orta-Asya tarihine dair Tibet kaynakları: Körösi-Csoma-Archivum I. Tamamlayıcı cilt. M.Ö. 5. asır civarı gibi daha eski devir telâffuzu hakkında keza B. Karlgren: Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities n° 5. Stockholm, 1934 ve H. Maspero'nun tenkidini görünüz. (Bull. de la Soc. de Linguistique de Paris XXXVI (1935), 175-183).

44. s. Söz konusu devirde Orta-Asyanın İrani vasfı hakkında Pelliot:T'oung Pao XXII, 363 de yazar. Paleo-Asiatik diller hakkında H. Findeisen, Neue Untersuchungen und Materialien zum Problem der westasiatischen Altasiaten sowie über den Ursprung der Altasiaten überhaupt: Zeitschrift für Ethnologie LIX (1927).

46. ve mp. s. için Kratkiy otçët ekspeditsii po issledovaniyu Severnoy Mongól'ii svyazi s Mongolo-Tibetskoy Ekspeditsiei P.K. Kozlova: bak. Teplouchov: Raskopka kurgana v gorach Noin-Ula, 2. G.I. Borovka: Kulturno-istoričeskoe značenie archeologičeskich nachodok ekspeditsii. Tanıtması: S. Elisséev: Revue des Arts Asiatiques 1926, 45; W.P. Yetts, Discoveries of the Kozlov Expedition: Burlington Magazine 1926. Camilla Trever, Excavations in Northern Mongolia: Memoirs of the Academy of Material Culture III (Lgd. 1932); tanıtması: A. Alföldi: Artibus Asiae VI. 160-163.

Kitay imparator mezarı hakkında bak. L. Ligeti: Kitay kavmi ve dili (Macarca) Magyar Nyelv XXIII, 304.

İskit-Sibirya adı verilen en mühim Uzak-Doğu koluna dair ve bizi burada en çok alâkadar eden tedkikler arasında mühimleri: B. Laufer, Chinese Pottery of the Han Dynasty 212 ve mp.: Influence of Siberian art and culture on ancient China. Rostovzev, L'art gréco-sarmate et l'art chinois de l'époque des Han: Aréthuse 1924, 81. D'Ardenne de Tizac, Existe-t-il un art touranien?: Revue de l'art ancien et moderne XIII, 81. Keza aynı müellif, Les animaux dans l'art chinois. E.H. Minns, Small Bronzes from Northern Asia: The Antiquaries Journal X (1930). F. Hirth, Über fremde Einflüsse in der chinesischen Kunst, München-Leipzig, 1896. C. Hentze, Beiträge zu den Problemen des eurasischen Tierstieles, Ostasiatische Zeitschrift VI (1930), 150-169. Rostovzev, Le porte-épée des Iraniens et des Chinois: L'art byzantin chez les Slaves Paris 1930. J. Strzygowski, Asiens bildende Kunts in Stich proben,, ihr Wesen und ihre Entwicklung, Augsburg. L. Ligeti, Rapport préliminaire d'un voyage d'exploration fait en Mongolie chinoise (1928-1931), 29-30. J. Werner, Zur Stellung der Ordosbronzen: Eurasia Septentr. Antiqua IX, 259-269. Müteakip tedkik biraz zoraki bir mahiyet arz etmektedir: J. N. Roerich, The animal Style among the Nomad Tribes of Northern Tibet, Prag, 1930 (Seminarium Kondakovianum, Skythika 3). Sibirya hayvan tersimi âdetinin manevî esasını A. Alföldi birçok tedkikinde araştırmıştır, bak. meselâ: Die geistigen Grundlagen des hochasiatischen Tierstieles: Forschungen und Fortschritte VII (1931). (Pelliot'nun bu husustaki notları hakkında bak. T'oung Pao XXIX 141-142). Avrupa Hunları san'atının Uzak-Doğuyla olan münasebetlerinin tedkiki denebilir ki Z. Takács'ın ilmi faaliyetinin belkemiğini teşkil etmektedir, bu husustaki birçok araştırması arasında genel nitelikteki şu tedkikine bakınız: "L'art des grandes migrations en Hongrie et en Extrême-Orient", Revue des Arts Asiatiques VII (1931).

49. ve mp. s. A. Herrman, Die Gobi im Zeitalter der Hunnen herrschaft, Hyllningsskrift tillägned Sven Hedin, 1935. O. Franke, Beiträge aus chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türkölker und Skythen Zentralasiens. Berlin 1904. E. Chavannes. Les pays d'Occi-

dent d'après le Heou Han chou: T'oung Pao VIII. Keza aynı müellif, Les pays d'Occident d'après le Wei lio: T'oung Pao VI. J. J. M. de Groot, Die Westlande Chinas in der vorchristlichen Zeit, Berlin 1926. L. Ligeti: Orta-Asya tarihine dair Tibet kaynakları, Körösi Csoma Archivum I. Tamamlayıcı cilt.

Attila Hunlarının menşei ve Asya hunları ünvanlı bahsi 1936 da kaleme aldım, yazıyı burada değişiklik yapmadan neşrediyorum; zira neşri –anı olarak– ve hemen Uzak-Doğuya yaptığım seyahattan önce mümkün oldu, bu suretle 1936 dan itibaren yayımlanan eserleri tedkik edemedim; bir iki noktada değişen görüşlerimi dahi bu suretle ifade edemedim.

Lajos Ligeti'nin makalelerini eserin yazarı (Németh) tashih etmiştir; Asya Hunları ünvanlı bahsin son paragrafı da kendisininindir.

III. AVRUPA HUNLARI

Aslında Uzak-Doğuyu Rokoko devri keşfetmiştir. Odaların süslemesi, Çin sahneleriyle bezenmiş, porselen Çin malı olduktan başka, mobilya imâlinde de Çin modellerini taklit etmişlerdir. Bu Çin hayranlığı Semavî İmparatorluğun ebedi düşmanları bulunan İstep göçebeleri üzerine de dikkati çekmiştir. H. Deguignes'in esaslı tedkiki (Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mogols, et des autres Tartares occidentaux (Paris, 1758)) de bu sıralarda yayımlanmıştır.

Romantik ve pırl pırl renkleriyle bilinen Doğuyu Romantizm devri tekrar moda haline getirmiştir. Bu sıralarda moda düşkünleri doğu memleketlerinde büyük seyahatler yaparlar ve devrin en büyük ressamı Delacroix tablolarına mevzu olarak Doğu motiflerini seçer, doğu ülkelerini tasvir eden tedkikler biribiri arasından yayımlanır ve halka doğu kavimlerinin tarihini öğretirler. A. Thierry işte bu sırada Histoire d'Attila et ses successeurs (Paris I-II, 1864; Macarcaya da tercüme edilmiştir) ünvanlı eseriyle genel bir Hun tarihi yazmaya teşebbüs eder ve büyük bir muvaffakiyet kazanır. Halbuki bunun yanında çok esash bir tedkik mahsulü olan R. Haage'nin Geschichte Attilas (Celle, 1862) ünvanlı eseri, çok çabuk unutulur. Bugün yine Avrupa dışındaki kültürlerin mazilerine karşı bir alâka tezahür etmektedir. Tarih görüşümüz, dar çerçeveli Avrupa patriyotizminden gittikçe kurtulur gibi görünmektedir. Bu gün artık, İnsanlık tarihinin Yunanlıların tarihi ile başlamadığını memnurlukla kabul ediyor ve bunun sadece Avrupa tarihinden ibaret olmadığını tastik ediyoruz. Bu sebeble, nihayet Avrupa ve Asya içinde Eurasia istep kavimleri tarihinin bir tablosuna sahip olmak isterdik.

Kavimler Göçü devri ve bununla ilgili olarak Hun tarihi hakkında aşağıdaki eserler, bugün hâla faydalanacağımız tedkiklerdir: R. Pallmann, Die Gescichte der Völkerwanderung I-II, 1863–64; E.v. Wietersheim, Geschichte der Völkerwanderung I-II, Leipzig 1859–64 (2. tabı 1800–81); T. Hodgkin: Italy and her invaders I-VIII Oxford 1892–99 (2. tabı 1931). Devrin hâdiseleri hakkında birinci derecede mühim iki eser: F. Lot, La fin du Mond antique et le Début du Moyene Âge, Paris 1927 ve J.B. Bury, The Invasion of Europe by the Barbarians, London 1928. Aşağıdaki eser, Hun tarihi için de mükemmel bir el kitabıdır: O. Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, I-VI (Stuttgart 1895–1920); eserin Anhang cildinde kaynakların tam bir listesini verir. Hun tarihi bakımından mühim olanları V-VI. ciltlerdir. E. Stein, Geschichte des spätrömischen Reiches I, Wien 1928 daha modern ve hükümlerinde de çok daha itimada şayandır. L. Schmidt, Ge-

F: 18

schichte der Deutschen Stämme zum Ausgang der Völkerwanderung ünvanlı eser, bahis konusu devirde Cermen kavimleri tarihini son derece ayrıntılı olarak ve kaynakları tam manasıyle kullanmak suretiyle tedkik eder. İkinci tab'ı (Ostgermanen, München 1934; Westgermanen I. Teil 1938)de olmak üzere yayımlanmıştır.

Bütün hatalarına rağmen, Hunların siyasî faaliyetleri hakkında M. Kiessling, **Hunni** maddesi yine de en iyi rehberdir (Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Alterumswissenschaft, Neue Bearbeitung VIII. 1913). Fransızların Grande Encyclopédie'sinde ("Huns") maddesini F. Drouin yazmıştır. H.H. Haworth, The Huns: Journal of the Antropological Institute, vol. III. mühimdir. Edw. Hutton, Attila and the Huns, 1915, popüler ve önemsiz bir eserdir. Aşağıdaki eser, ilmi esaslara dayanan ve dikkate değer bir tedkiktir: A. Solari, Gli Unni e Attila, Pisa 1916. Hunlara taalluk eden coğrafi kayıtlar için de aynı yazarın: La tradizione geogr. su gli Unni: Rendiconti della r. acc. delle sci. dell'ist. di Bologna. Cl. di sci. mor. Ser. 2, vol. 9, 1925. M. Brion, Attila et La vie des Huns, Paris, 1931 adlı eser ilmi önemi olmayan edebî bir te'liftir. Keza Hüseyin Nanuk, Attila ve oğulları, İstanbul 1933 de halk için yazılmıştır. Réchid Saffet, Contribution à une histoire sincère d'Attila, Paris 1934 (Hunların Avrupa medeniyeti üzerine icra ettiği te'siri haddinden fazla büyütür). Attilanın en iyi tavsifi, A. Alföldi'nin kaleminden çıkmıştır ve eser: P.R. Rhoden ve G. Ostrogorsky'nin idare ettikleri Menschen die Geschichte machten ünvanlı seride yayınlanmıştır, (I.c. Wien, 1931, 229-234). B. Müller ve M. Ernst'in zabtederek teksir ettikleri 1931/1932 ders yılı Üniversite konferanslarından da çok faydalandım. Alföldi, Macaristan kavimleri ve Roma İmparatorluğu (Macarca) adlı mükemmel hülâsasında da Hun tarihini ihmal etmemiştir. Bu eser Kincestár 42. sayıda çıkmıştır, Budapeşte 1934. Attila'nın tasviri tarihine dair bak. Helmolt de Boor, Das Attilabild, 1932. Eserimin sonuna geldiğim zaman, Hunlarla diğer istep kavimlerine dair kalın iki cilt basılmıştır. Bunlardan birisini, Paris'teki Musée Cernuschi'nin âlim müdürü René Grousset, L'empire des steppes. Attila, Gengiskhan, Tamerlan (Paris, 1939) adı altında yazmıştır. Diğerinin yazarı Amerikalı'dır: William Montgomery Mc Govers: The Early Empires of Central Asia. A Study of the Scythians and the Huns and the part they played in world history, Chapel Hill, The University of North Caroline Press, 1939; 529 sahifelik bir eser. Grousset, eski eserlerinde olduğu gibi bu yeni tedkikinde de fazla bir dirayet göstermemiştir. Sadece dış, yani siyasî hadiselerle önem vermiş ve medeniyet tarihini san'at tarihi ile arkeoloji malzemesine dayandırmıştır. Bu eksikliklerine rağmen eseri faydalı bir el kitabıdır ve ilmin bugünkü seviyesi ile uygundur; anlayışları daima en son ilmi neşriyata dayanmaktadır; dili açık ve akıcıdır. Mc Govern, Fransız meslektaşına nazaran çok daha bağımsız bir araştırmacıdır, o da kaynakları ve neşriyatı mükemmel bir surette tanımaktadır. Bu eser, ilim âlemi için bir kazançtır; aslında bu eser, Deguignes'in tarihinden beri büyük ölçüde başarılımış ilk büyük ilmi tedkiktir.

Burada sunduğumuz tedkik, neşredilmek üzere bulunan daha büyük bir eserimizin sadece bir hülâsasından ibarettir. Burada mevzuumuza tahsis edilen yerin mahdut bulunması dolayısıyla birçok tafsilâtı terketmek yahut da hülâsaten nakletmek icabetmiştir. Buna rağmen bir imparatorluğun iç ve dış hayatı, siyasî ve medenî münasebetleri hakkında, mümkün olduğu kadar, tam bir fikir vermeğe gayret ettim. Metne satır satır notların terfiki, eseri haddinden ziyade şişireceğinden bunu yapmaktan feragat ettim; okuyucunun, Avrupa Hunlarına dair neşriyat ve kaynak malzemesinin ayrıntılı ve mümkün merteye tam bir şekilde verilmiş olmasıyle yetinmesi gerekmektedir.

Dikkate alabileceğimiz kaynak malzemesi son derece fakirdir. Sadece bazı fragmanlara dayanan Priskos'un eseri istisna edilirse, Hunlar hakkında biraz tafsilatlı

malumat veren kaynak mevcut değildir; bu hususta sahip bulunduğumuz menbalardan çoğu birkaç kelimelik kronik nev'inden kayıtlardır. Birçok delilleri, pek te açık olmayan manzum eserlerden sıyırmamız icabetmektedir. Bunun yanında bu yazar ve şairler Süryani, Yunan ve Romalı, yani hemen hepsi Hun hücumlarından ızrap çeken milletlerin evlâtlarıdır; bu sebeble de Hunlar hakkında ancak kötü hatıraları bulunması tabiidir. Bu göçebe camiasının hayat tarzı kendilerine yabancı hattâ antipatiktir. Bundan başka, sonraki antik yazarların ekserisinin birbirlerinin eserlerini kopya ettiklerini de unutmamak lâzımdır. Bibliyografya anlayışları, âlmane edebî an'aneden ibaretti. Meselâ, seleflerinden birinin İskitler hakkında söylediklerini, sonraki ve "okumuş" bir halef, Hunlar hakkında kullanmıştır. Bilhassa coğrafi ve etnoğrafik tasvirlerde, menkul ve başka yerden aktarma hazır kalıp şeklindeki tabirler yani «topos»'lar çoktur. Bu hususta bak. A. Graf, İlk Bizans devri edebiyatının etnoğrafik malûmatında antik tesirler Egy. Phil. K. LVII (1933). 24-33, 100-105, 231-234, LVIII (1934), 76-79, 176-180. Etnoğrafik tasvirlerin mevzuumuzu teşkil eden, tarihi esaslarını tedkik etmediğinden Graf'ın elde ettiği neticeler, kararsız bir zemin üzerinde bulunmaktadır.

Eurasia atlı göçebe kültürü, devirlere, eyaletlere ve kavimlere göre büyük değişmeler arz etmektedir. Tabiatıyla bazı tabakaları asırlar boyunca hareket etmemiştir; bütün göçebe kavimlerinde ortak olan bazı âdet ve an'aneler de vardır. Yani, Hunların hayatını içten ve tam olarak tanımak isteyen herkes, diğer atlı göçebe kavimlere dair toplanan kayıtları ihtimamla okumalı, Herodot'un İskitler hakkında neler yazdığını, Strabo'nun Sarmat'lara dair, Menandros'un Avarlara, Göktürk'lere, Ruburck, Johannes de Plano Carpini ve Marcopolo'nun Kumanlara, Moğollara dair anlattıklarını bilmeli ve bilhassa Çin yıllıklarını unutmamalıdır. Hunlar hakkındaki eksik malûmatı bu suretle kıymetlendirmek ve karışık kayıtları izah etmek mümkündür. Genellikle atlı göçebelerin hayatı hakkında tam bir malûmata sahip bulunmalı ve bozkır evlâtlarının dünyasını tanımalıdır. Bugün bir Kazak'ın veya bir Kalmük'ün nasıl yaşadığını, sürülerini nasıl otlattığını, ne yiyip içtiğini, ne gibi bir çadırda ikamet ettiğini bilmelidir. Ancak bu neviden tedkikleri müteakip Hunlar hakkında tam bir tasvir meydana getirebiliriz.

İstep sahasının yayılışı hakkında daha iyi tasvirler mevcut bulunmadığından çaresiz: P. Kirsche, Bodenkarten und andere kartographische Darstellungen der Faktoren der landwirtschaftlichen Produktion verschiedener Länder, Berlin 1928'de malûmat bulunur. İstep kavramı hakkında August Hayek, Allgemeine Pflanzengeographie, Berlin 1926, 168-171; Eduard Rübel, Pflanzengesellschaften der Erde, Bern-Berlin, 1930, 186-196. Tuna ve Tisa ırmakları boyundaki İstep hakkında, R.v. Soó, Floren und Vegetationskarte des historischen Ungarns, Debrecen, 1938. Atlı göçebe hayatının tanınması hususunda iyi bir rehber olarak: W. Radloff, Aus Sibirien I-II, Leipzig, 1893; Fr. von Schwarz, Turkestan, Freiburg 1900; R. Krautz, Unter Kirgisen und Türkmennen 1911; L.H.D. Buxton, The Peoples of Asia, London, 1925; W. Jochelson, The Peoples of Asiatic Russia, New-York, 1928.

Acemi bir okuyucu, kaynakların kaydettikleri bütün Hunların gerçek Hun olduklarını sanır. Halbuki ne kadar büyük hata olur! Hun adı da hemen hemen İskit ve Türk adı gibi yabancı atlı göçebe kavimlerine de alem olmuştur. Bu ismi dar ve geniş manâda kullanırlar. Dar manâda, bizzat bu kavme ismini veren kabileye delâlet eder; geniş manâda ise, kendilerini Hun diye isimlendiren kavimleri ifade eder. Lâkin bunlar Hun değillerdir, yahut ta bunlara sadece tarihi eserler bu ismi vermişlerdir. İlk halde, göçebelere has bir âdetle karşılaşıyoruz. Fâtih kavim veya hanedan, mağlup veya kendilerine iltihak eden kavimlere adlarını verirler, bununla beraber eski kavim adlarını kesin olarak söküp atamamışlardır. Kaynaklarda geçen isimlerin, sadece yazarların muhayyilesi tarafından bu kavimlere maledil-

mesi, daha sık vukubulan bir hadisedir. Antik ve bilhassa Bizans edebiyatı, an'aneperestliğinden dolayı yeni kavimleri tercihan, eski kavim adlarıyla anmaktadır. Böylece mümkün olan her yerde isimleri arkaikleştirirler. Bununla beraber hareketleri, tamamen geliş güzel olmayıp gizli bir mantıkları da sezilmektedir. Yeniden zuhur eden bir kavim, vaktiyle, aynı sahada yaşayan bir kavmin adını almaktadır. Bu suretle yazar, yeni kavimi coğrafi bakımdan tahdit eder; diğer taraftan da yeni kavmin, tarihlerde malûm olan eski kavmin "mirâsına" konmuş bulunduğuna imada bulunur. Bu suretle meselâ Got, Geta adını taşır. Jordanes'in eseri dahi "Getica" dır, yahut ta memleketleri Pontus istebine kadar yayıldığından, bütün Gotlar aynı zamanda İskitlerdir. Yahut ta eski Daçya eyaletinde yaşayan herkes Dak'tır. Sıralanan arkaik isimler, çok defa belirli bir sahada yaşayan kavimleri ifadeyi arzu etmektedir. Bazan arkaik isim, sadece atlı göçebelerin genel adlandırmasına yarar. Yani, araştırmacının vazifesi pek te kolay değildir. Her kayıta, gerçekten kavim adı altında kimin kastedildiğine dikkatle bakması icabeder. Çok kere bunu tespit etmek te mümkün olmayabilir. Bu meseleler hakkında Gyula Moravcsik'in. Macar tarihinin Bizans kaynakları, 1934 (244-247) adlı eseri ile A. Graf'ın: Egy. Phil. K. LVIII (1934) 77-79, 176-179; M. Gyöni, Bizans kaynaklarında Macaristan ve Macarlar (Macarca), Budapeşte 1938, 34-40 bakılabilir.

Kaynaklar, Hunları birkaç isim altında zikrederler. Vaktiyle Massaget memleketinin bulunduğu yerden Gotlara hücum ettiklerinden, Massagetler adıyla da geçerler. Bu kavim, Kyros devrinden Büyük İskender'in hakimiyeti zamanına kadar Oxus ırmağının Hazar denizi tarafındaki kolu boyunca, Hazar denizi ile Aral gölü arasında, göçebe hayatı geçirmiştir. Bu sebeble Ammianus Marcellinus (XXIII, 5, 16; XXXI, 2, 12) ve Cassius Dio (LXIX, 15) gibi birçok yazar müşterek ikamet yerlerine dayanarak, Alanları Massagetlerin halefleri sayarlar. Prokopios (De bello Vandalico I, 4) Hunları, Theophanes Byzantios (fr. 2) Göktürkleri Massaget sayar. Philostorgios (IX, 17) ise Hunları, her iki kavim Tanais ötesinde ikamet ettiğinden, Herodot'ta rastlanan Nebroi kavmiyle birleştirmiştir. Diğer yazarlar da, Hun yerine daha çok İskit adını kullanırlar; halbuki İskitler parlak devirlerini birkaç yüz sene önce yani M.Ö. 7-4 asırlarda yaşamışlardır. Lâkin Antik edebiyatta Tuna'dan uzakta, Asya cihetindeki istebde konaklayan her atlı göçbenin İskit adını alması adet haline gelmiştir. Bu suretle Gotlar da İskit oluyolar (Eunapios, fr. 4, ed. C. Müller-Philostorgios IX, 17 - Zosimos IV, 20), hatta Priskos Hunları dahi İskitlerden sayar, öyle ki onun eserinde Hunlardan mı, yoksa Hun hâkimiyeti altında yaşayan Cermen kavimlerinden mi bahsedildiğini kat'i surette bilmek mümkün değildir. Sidonius Appollinaris'in eserinin bir yerinde (Carm. II, v. 239) yine İskit diye bahsedilen kavmi, Hun kabul etmeliyiz. Theophanes (5942, yani 442) yılında Attila'yı Hun adı verilen İskitlerin kralı yapar. Theodoretos'un kilise tarihinde göçebe Hunları, göçebe olmayan Hunlardan ayırmak için, "İskit nomadları" diye adlandırması, son derece dikkate lâyıktır; onun eserinde Gotlar sadece "İskitler"dir (V, 31, 33). Yazarların kendi devitlerinde faaliyette bulunan kavimlerin adını maziye nakletmeleri arkaizmin bir nevi tersidir. Buna dair de örneklerimiz vardır. Urfa'lı Jakob'un kroniğinde Hun adı yerine Avar yazılmıştır (224); aynı tarzda Taberi de Hunlar devrinde oluşan vak'alarla alâkadar olarak Göktürklerden bahsetmektedir (Nöldeke neşri 99, 102).

Hun adının, Hun İmparatorluğundan sonra yaşamakta devam etmesi de, birçok karışalığa ve emek sarfına sebep olmaktadır. Tarihi eserlerde Attila oğullarının tarih sahnesinden çekilmelerinden az sonra, kuzey istep mıntıkasında bulunan bütün göçebe kavim, Hun olarak ortaya çıkar. Priskos, Kidarita'ları Hun diye zikreder (fr. 25, ed. C. Müller). Her ne kadar doğudan M.S. 5. asır ortasına doğru Türkistan istebine vasıl olmuşlarsa da, Prokopios Eftalitleri Hunlarla münasebete getirir (De bello Persico I, 3). Sabirlerin 463

sıralarında Ogur (Bulgar-Türk) kavimlerini önlerine katarak Pontus civarına sokuldukları Priskostan beri malum ise de (fr. 14. ed. Müller), kaynaklar yine onları Hunlar meyanına idhal etmektedir (Prokopios, De bello Gothico IV. 3; Jordanes Getica, V, 37; Marcellini comitis Chronicon an. 515; Agathias III. 17, IV. 13, Joannes Antiocheus, fr. 103; Theophylaktos Simokattes VII, 7; Theophanes an. 6008, yani M.S. 508). Kaynaklarda daha sonra zuhur eden Avarları, Göktürkleri, Bulgarları, Kumanları umumiyetle Hun adıyla zikretmenin âdet halini aldığına sadece işaret edeceğiz. Süryanî ve Ermeni kaynakları da aynı tarzda hareket ederler: bu kaynaklarda Hun, atlı göçebe demektir ve Kafkasya'nın kuzeyindeki saha da, Hun arazisidir. Meselâ Zacharias rhetor XII, 7; Josua Stylites 10, 11, 20, 25 v.s.; Arbel kroniği ed. Sachau: Abhandlungen der Akad. Berlin Nr. 6, 1915.

Avrupa Hunlariyle alâkadar olarak meydana çıkan ilk mesele şudur: **Hun siyasi faaliyetlerinin dünya tarihi bakımından önemi ne idi?** Bunun cevabı: **İstep sahasında İranî göçebelere hakimiyetine nihayet vermek olmuştur.** Bu hususta faydalandığımız tedkikler oldukça yenidir; ilmi araştırmalar İndo-Avropaî ve İranî kavimlerin doğu cihetine ne kadar uzaklara yayıldıklarını ancak şimdi anlamağa başlamıştır. Bu hususta R. Grousset'in zikredilen eseri (49-52, 62-69, 78-80) iyi bir fikir veremekte ise de, o da ancak Pelliot'ya dayanır: Influence iranienne en Asie Centrale et en Extrême-Orient : Revue d'Histoire et de Littérature Religieuse 1912, 97 ve mp.; Haute Asie, Paris 1931. Saka ve Toharca adı verilen dil hakkında: S. Feist, Der gegenwärtige Stand des Tocharerproblems: Ostasiatische Zeitschr. Festschrift für Friedrich Hirth, Berlin 1920; O. Franke, Das alte Ta-hia der Chinesen, ein Beitrag zur Tocharer-Frage, aynı yerde; S. Konow, Beitrag zur Kenntniss der Indo-Skythen, a. y.; H. Jacobsohn, Arier und Ugrofinnen, 1922, bilhassa 152-156; L. Gaál: Tohar kavmi ve dili (Macarca), Körösi Csoma Arch. II, 244-267; S. Konow, War "Tocharisch" die Sprache der Tocharer? Asia Major IX (1933), 455 ve mp.; Sylvain Lévi, Le Tokharien : Journal Asiatique 1933; P. Pelliot, Tokharien et koutchéen, a. y. 1934 ve A propos du tokharien: T'oung Pao XXXII, 1936; H. W. Bailey, Ttaugara: Bulletin of the School of Oriental Studies VIII (1936); W. B. Henning, Agri and the Tokharians: a. y. IX (1938); A. Herrmann, Tocharoi: Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, II. Reihe, XII (1937). Hunlarla alâkadar arkeoloji ve antropoloji malzemesi hakkında: M. P. Giaznov, The Pazirik Burial of Altai: American Journal of Archaeology 1933; Kiseleff, Fouilles de 1934 dans l'Altai: Revue des arts asiatiques X (1937); A. M. Tallgren, Oglakty: Eurasia Septentr. Antiqua XI (1937) 71. Minussinskteki karakteristik muharip Sarmat giyimi ve techizatı hakkında: A. M. Tallgren, Inner Asiatic and Siberian Rock Pictures: a.y. VIII (1933), 184. Yüceci hareketlerine ve Hun (hiung-nu)ların batıya firar eden gurublarına dair ancak en son neşriyatı zikredeceğim: E. Herzfeld, Sakastan: Archaeologische Mitteilungen aus Iran IV, 1932; W. W. Tarn, Seleucid-Parthian Studies: Proceedings of the British Academy 1930 ve The Greeks in Bactria and India, Cambridge, 1938; Gustav Haloun, Zur Üe-tsi-Frage: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft XCI (1937). İndo-Avrupa ve İran kavimleri, doğu komşuları bulunan Moğol-Türk kavimleriyle Çin kültürü üzerine mühim tesirler yapmışlardır; lâkin eserin çerçevesi dar olduğundan bu meseleye temas edemedim. Burada sadece L. Bachhofer'in en son tedkikine dikkati çekeceğim: Zur Frühgeschichte Chinas: Die Welt als Geschichte III (1937), 256-279; bundan başka son zamanlarda Gy. Némethi'nin de işaret ettiği eski Türkçenin İndo-İranî ve Toharcadan alınan kelimelerini hatırlatacağım (Türklüğün Eskiçağı: Albert Berzeviczy-Hatıra kitabı, 1934, 165-169).

Hunların Türk karakteri hakkında bak.: 1) tasvirler: Ammianus Marcellinus XXXI, 2- Claudianus, In Rufinum I. v. 125- Zosimos, Historia Nova c. 20- Sidonius, Carm.

II v. 245-269-Jordanes, *Getica* XXIV, 127-128; XXXV, 182. 2) Antropoloji malzemesi: **Alföldi**; Hun devrinden buluntular ve etnoğrafik tefrikleri (Macarca), Budapeşte 1932, 22, 42. Daha Fettich'in zikredilen ve bu cilddeki tedkikine bak.: bundan başka Zoltán de Ta-káts, On the Monument of the General Ho Ch'ü-Ping (Mahler — Hatıra kitabında 3). **Dil**: Gy. Németh, Yurt işgaleden Macarlığın oluşumu, Budapeşte 1930, 129.

Aşağıda sıraladığımız eserler, yazılı kaynaklarda Avrupa Hunlarına dair kayıtlara rastladığımız yerlerdir. Yani, aslâ kullandığımız kaynakları ifade etmez.

DOĞU KAYNAKLARI: Bu hususta genel malûmat verme bakımından: K. Krum-bacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des oströmischen Reiches* (527-1453), 2. tabı, München 1897 mükemmel bir eserdir. - O. Barden-hewer, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*'un gerekli ciltleri, Freiburg, 1932. - A. Baum-stark, *Geschichte der syrischen Literatur*, Bonn, 1922, -J.-B. Chabot, *Littérature syriaque*, Paris 1934. J. Karst, *Littérature géorgienne chrétienne*, Paris 1934.

St. Efraim, Süryanî yazarları arasında ilk sırada zikredilmelidir. Nizibde doğmuş ve sonradan orada hocalık etmiştir; 363 de şehir İranlıların eline geçtiği zaman Urfa'ya hicret etmiş ve orada bir Hun muhasarasına şahit olmuştur; 373 de aynı yerde vefat eder. Ölümünden oldukça sonra meydana gelen bir Süryanî Vita sc. Ephraemi, Hunlardan ayrıca bahseder (c. 36) ve bu münasebetle Efraim'in Hunların sebep oldukları tahribatı yazdığını zikreder. De Antichristo adındaki bir hitabesinde gerçekten Hunlardan da bahseder. (cc.5-7) Neşri: Th. J. Lamy, *S. Ephraem Syri Hymni et Sermones I-IV, Mechliniae*, 1882-1902. Hun-lardan bahseden kısımlar: II. 74-76, III. 196-202. Hal tercümesinin başka bir varyantını J.S. Assemani, Roma neşrinde: S.P.N. Ephraem Syri opera omnia quae extant Graecae, Syriace, Latine in sex tomos distributa, Syriace et Latine, tom III. 1743, XXII-LXIII. Hitabenin aslında Efraim'e ait olup olmadığı başka bir meseledir.

395 yılı büyük Anadolu hücumu, Süryanî edebiyatında büyük bir iz bırakmıştır. Süryanî şairi **Cyrrillonas'ın**, Azizler günü iradedilen bir hitabesi (memra) nin mevzuu, Hun-larla bir çekirge sürüsünün tahribatıdır. Hitabenin tercümesi: Landersdorfer, *Ausgewählte Schriften der syrischen Dichter* (Bibliothek der Kirchenväter VI) 1913, 15-16.

Josua Stylites'in kroniği gerçi 506/7 kışında yazılmışsa da, 494/5-506 yılları hâdiselerine taalluk eder; fakat bir yerinde Kafkasya müdafaası ile alâkadar olarak Hunların 395 (Yunan-Süryanî takvimine göre 707) yılı seferlerinden de bahseder. Neşri: P. Martin, *Chronique de Josoué le Stylite écrite vers l'an 515. Texte et traduction* (Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes VI, 1), Leipzig, 1876, c. 10. p. XV. İngilizce tercümesi ile yeni neşri: W. Wright, *The Chronicle of Joshua the Stylite*, Cambridge, 1882, c. 9, p. 7-8. Diğer "Hun kaydı" 5. asrın sonundandır.

Josua Stylites'in kroniği, daha sonraki, 775 sıralarında yazılmış tarihi bir kompila-yonda muhafaza edilmiştir, bunu yanlışlıkla **Tellmahre patriği Dionysios'a** maleder-ler. Bu eserin ilk ve dördüncü kısımlarını daha önce neşretmişlerdir; bizi alâkadar eden ikinci kısımdan ise aşağıdaki yazar tercümesini vermeden sadece bir kısım seçme metinler neş-retmiştir: F. Nau, *Étude sur les parties inédites de la chronique eccl. attr. Denys de Tel-lmahre: Revue de l'Orient Chrétien* II (1897). 395 yılı Hun istilâsı hakkında: 60-62. Bu-rada Yunan-süryanî tarihi 706 dir. Bu kit'anın Almanca tercümesi: J. Markwart, *Südarmenien und die Tigrisquellen* (Studien zur armenischen Geschichte IV), Wien, 1930, 97-99.

Diğer, halife Hişam devrinden (724-43) kalan te'lifin ilk naşiri, esere **Liber Chalipharum adını** vermekle, işin farkında olmayanları yanıltacak bir harekette bulunmuştur: J. P. N. Land (Anecdota Syriaca I, 1862). Burada 395 yılı (Yunan-Süryani takviminde 706) Hun seferinin tasviri çok ayrıntılıdır (108). Bunun dışında daha 843 (yani 531) yılında da "Hunların" (Sabirlerin) hücumu kaydedilir. Yeni neşri: E. W. Brooks (—J. B. Chabot), Corpus Script. Chr. Or. Scriptores Syri. Chronica minora, p. 77-156 (61-119).

Süryani hagiografya mahsullerinden **Eufémia Legenda** adı verilen eser, 395 yılı (Yunan Süryani 707) Hun seferinden bahseder. Vak'a'nın cereyan ettiği mahal Urfa'dır. Tasviri çok noktada Josua Stylites'in eseriyle birleşmektedir. Aslı metin ve Fransızca tercümesiyle neşri: F. Nau, Hagiographie syriaque: Saint Alexis, Jean et Paul, Daniel de Galas, Hannina, Euphémie etc.: Revue de l'Orient Chrétien. II. série, t. V (1910), 64-72, 173-191. Zikredilen yer 182-188. Yeni neşri: F. C. Burkitt, Euphemia and the Goth with the acts of the Confessors of Edessa, London, 1913. Süryani aslının Yunanca varyantını O. Gebhardt'ın terekkesinden neşreden: E. Dobschütz: Die Akten der Edessenischer Bekenner Gurjas Samonas und Abibos (Textes und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur, III. Reihe, Nr. 7), 1911. 148-199. Hunlar hakkında 150, 186. Nau'un neşriyatını Gebhardt görememiş olacaktır; öyle olmasaydı efsanenin aslının Yunanca olduğunu ifade etmezdi. Keza, her ne kadar "dieses Wunder hat eine ganz andere Überlieferung als die Martyrien" (p. L.) olduğunu iyi bilmesine rağmen, "Wunder" yahut ta Eufémia efsanesinin Urfa'lı şehitlerin hal tercümesine sonradan eklendiğini de farkedememiştir. Bu din fedaileri, Diokletianus'un takibine kurban gittikleri halde Eufémia vak'ası 395 yılı Hun hücumuna bağlanır. Hunlar ancak Eufémia efsanesinde geçerler. Symeon Metaphrastes'in 10. asır te'lifinde Hunlar **Οὐνοὶ οὐ Εφ'αλ'ται** adında zikredilirler. Bak. Gebhardt mezkûr eser 151.

Urfa kroniği 540 yılına kadar çıkar; bu zamandan daha sonra yazılmış olması muhtemel değildir. Anonim yazar mahallî arşiv malzemesinden de faydalandığından eser, birinci sınıf bir kaynaktır. Neşri: L. Hallier, Untersuchungen über die Edesennische Chronik (Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altchristlichen Literatur IX, 1), 1893, 143-157, Almanca tercümesi; Ing. Guidi (Süryani ve Lâtince tercümesi ile): Corpus Script. Chr. Or. Scriptores Syri. Chronica minora 1-13 (1-11). Hunlara taalluk eden ilk kayıt XL sayıda görülür. Bundan önce Büyük Theodosios'un (706 yani 395), bundan sonra da piskopos Mari Kûrê'nin ölümünden bahsedilir. Kaynaklarda tarih kaydında görülen kararsızlık (bazen 706, bazen 707), Süryânilerin yılbaşını Ekim başından ("aera Seleucidarum") saymaları, Hunların ise daha Temmuz'da Urfa önünde (bak. Urfa kroniği) görünmeleri ve Azizler gününde (I Kasmir) —Cyrillionas'un şehadetine göre— henüz uzaklaşmamış bulunmalarından ileri gelmektedir. Bak. İdeler, Handbuch der Chronologie I, 451. Urfa kroniği CIII (CI) sayılı notu, "Hunların" (Sabirlerin) 531 (=843) yılı Anadolu seferinden bahseder (Hallier 136). Diğer bir kaydın ise özel bir önemi vardır: XLVII. "715 yılında (yani 403-4) Mari Afrém (Efraim)'in yeğeni 'Absanyâ presbyter, Hunların Roma İmparatorluğu arazisine taarruzlarına dair kaside ve hitabeler kaleme almıştır" (Hallier 106). Bu kayda başka bir yerde de rastlıyoruz: Chronicon ad annum Dom. 846 pertinens (E-W. Brooks, Chronica minora 208, tercümesi 159. Corpus Scriptores Chr. Or. Ser. III, 14, 6) —Tellmahre'li Ps. —Dionysios ad an. 708— Bar Ebrâja kilise tarihi ed. J. B. Abbeloos -Th. J. Lamy, Chronicon ecclesiasticum, Löwen, 1872-77, I, 133 v.s. L. Baumstark 67-68. Hunların 403 civarında Anadolu'ya tekrar hücum ettikleri âşikârdır.

İberia'lı **Petros'un hayatı** adlı eserin muhafaza ettiği bir kayıt, bu 403 sıralarında vukubulan hücumu taalluk eder. Hal tercümesi 5. asrın sonunda Yunanca yazılmış, fakat

zamanımıza Süryani tercümesi intikal etmiştir. Bu kaynağın anlattığına göre İberlerin komşusu bulunan Akhunları İber hükümdarı Pharasmanios, Romalıların başına musallat etmiştir. Pharasmanios ise daha önce imparator Arcadius'un sarayında yüksek askeri bir memuriyette bulunmuş ve oradan ancak imparatoriçe Eudoxia'nın ihaneti sebebiyle sarayda bir entrikaya iştirak ettikten sonra firar etmiştir. Eudoxia 395 yılının 27 Nisanında Arcadius'la izdivaç etmiş ve 404 Ekiminin 6-sında vefat etmiş bulunduğundan (E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches* I, 352, 375), İber firarisinin Hunların 395 yılı yaz seferine iştirak etmiş olması tamamen imkânsızdır. Buna karşılık Chrysostomos'un, günahkâr hayatından dolayı 403 yılı Mayısında Eudoxia'yı teşhir ettiğini biliyoruz (E. Stein, a.y. 372). Kaynağın neşri : Petrus der İberer. Herausgegeben und übersetzt von R. Raabe, Leipzig, 1895, 15.

Sonraki Süryani kroniği: **Karkhá dhe Bêth Selôkh** ve din fedailerinin tarihi. Bu eser bizi, büyük Sasanî hükümdarı II. Yezdcerd zamanına götürür. Hakimiyetinin sekizinci yılında yani 445/46 yılında, Hazar denizi sahilinde ikamet eden Çol adında bir kavmin hükümdarını mağlup ederek orada Şahrîstan-ı Yezdcerd adında bir kasaba inşa ettirir; neşri: G. Mössinger, *Monumenta Syriaca* II, 1878, 68 - P. Bedjan, *Acta Martyrum et Sanctorum*, Paris, 1897, II. 507-35. Almanca tercümesi: G. Hoffmann, *Auszüge aus syrischen Akten persicher Märtyrer*, Leipzig, 1886 c. 10, p. 5 - O. Braun, *Ausgewählte Akten persicher Märtyrer* (Bibliothek der Kirchenväter XXII) 179. Hiç şübhesiz Çol kavmi, Hun konfederasyonuna dahil bulunuyordu. Bak. Arthur Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen, 1936, 282.

Antakya'lı İsak (461 den az önce vefat etmiştir) Bethcûr muhasarası ve büyük Antakya zelzelesi (459) münasebetiyle yazılan şarkılarında Hunlardan da bahseder. Lâtince tercümesiyle yapılan Süryani metnin neşri: G. Bickell, S. Isaaci Antiocheni doctoris Syrorum opera omnia I-II Giessen, 1873-74. Hunlara dair: 219, 225, Bak. J. S. Assemani, *Bibliotheca orientalis* I, 1719, 224-225, 230.

Tabiatıyla daha sonraki devrin kronikleri de, alâkadar olduğumuz devrenin hâdiselerine temas eder ve dolayısıyla Hunlarla da meşgul olurlar. Lâkin daha önceki zamanların hâdiselerini daha çok mâlûm eserlere dayanarak naklettiklerinden fazla önemleri yoktur. Bunlar arasında Antakya patriği Mihael'in (1166-1199) eserini zikredelim. Asli Süryani metni ve Fransızca tercümesi ile eserin neşri: J.B. Chabot, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antioche* I-IV, Paris, 1899-1924. Hunlardan bahseden kitaplar: VIII, 1 (II, 2, 3, 9); bahis 3 (II, 14); bahis 5 (II, 22). Müteakip kayıtlar artık Zenon (474-491) ve Anastas (491-518) devrinden başlamak suretiyle daha muahhar devirlere taallük etmektedir. (II. 154, 155, 167, 178, 192, 241, 269 v.s.).

Diğer Süryani kaynakları ve meselâ **Arbela kroniği** (neşri: Ed. Sachau, *Die Chronik von Arbela: Abhandlungen der Akad. Berlin* Nr. 6. 1915, c. XVIII, XIX p. 87, 88, ; 484, 498 yılları h.), **Zacharias rhetor**'un, imparator Anastas zamanında Yunanca yazdığı halde ancak Süryani tercümesi ele geçen kilise tarihi de bu meyandadır. Lâkin bu eserlerin bahsettikleri artık Attıla ve oğullarının Hunları olmayıp diğer atlı göçebe kavimlerdir. Zacharias rhetor'un eserini Almanca olarak K. Ahrens-G. Krüger neşretmişlerdir (*Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor in deutscher Übersetzung*, Bibl. Teub. Leipzig 1899). İngilizcesini: F. J. Hamilton- E. W. Brooks (London 1899), Lâtincesini E. W. Brooks (*Historia ecclesiastica Zachariae rhetori vulgo adscripta* I-II. *Corpus Scriptorum Christianorum. Scriptores Syri*. Ser. III. tom. V-VI, Lovanini, 1924) neşretmiştir. "Hunlar" h. bak. VII, 3, ; VIII, 5; IX, 3, 6, 7, 14; XII, 7 (Ahrens 103, 157, 160, 165, 170, 173, 175-6, 188, 253-255. s.).

Nikiu piskoposu Ioannes'in Dünya kroniği, zamanımıza ancak Habeş dilinde intikal etmiştir. 7. asır sonunda yazılan bu eser, Hilkatten 644 yılına kadar geçen hâdiseleri anlatır. Avrupa Hunlarına taalluk eden kayıdların dışında bu eserde 6. asrın Hun-Bulgar kavimleri (Sabirler, Bulgarlar v.s.) hakkında da kıymetli kayıtlara rastlarız. Neşri: M. H. Zotenberg, *Chronique de Jean évêque Nikiou* (Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque National 24, 1), Paris, 1883; Habeşçe metin ve Fransızca tercümesi, İngilizce tercümesi: R. H. Charles, *The Chronicle of John, bishop of Nikiu*, London 1916. Hunlara dair kısımları: LXXXIV, 46,81-86, Charles 96, 100 («Babarlar») ismi altında.

Arapça kaynaklar arasında Taberi'nin Dünya kroniğini zikretmeliyiz; bu eserin Sasanilere taalluk eden kısmını Th. Nöldeke Almancaya tercüme etmiştir (*Geschichte der Perser und Araber zur Zeit der Sassaniden*, Leyden 1879). Taberi, daha II. Şapur (309 veya 310-79) un hakimiyetinin başlangıcında (53) ve V. Behrâm (420-438) devrinde İranlıların hasımları olarak zikrettiği (99-105) Türkleri, Kuşanlarla Eftalitlerden kat'î surette tefrik eder. Bu Türk isminden Amminaus Marcellinus'un zikrettiği Chionit'leri anlamalıyız. Bak. A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides* 231, 275.

Ermeni kaynakları: Tamamiyle ayrı bir gurup teşkil eder. Hunlar, oldukça erken-den Kafkasyayı geçerek Roma İmparatoruluğunun Anadolu eyaletlerine girmişlerdi; bu sahanın yolu ise Ermenistan'dan geçerdi. Hunlar hakkında batıda rastlanan ilk kayıtlar da aynı suretle Ermenilerden neş'et eder. Bununla beraber bu malûmatın doğruluğu müknakaşa edilebilir. Filhakika Ermeni edebiyatı, kral kâtibi ve Ermeni alfabesiyle yazısının müessisi Mesrop'un 400 sıralarındaki faaliyetlerinden sonra başlar. O zamana kadar Ermeniler ya Yunanca veya Süryani dili vasıtasıyla yazmışlardır. Yani 5. asırdan önce yazılmış Ermenice eser, hattâ kısa bir kayıt olsun mevcut değildir. 5. asır devamınca ise, kuzeyin barbar istep kavimlerini, umumiyetle Hun adı altında zikretmek zamanla adet haline gelmiştir. Bu sebeble 5. ve 6. asır Ermeni kaynaklarının kendi devirlerinde kuzey barbarlarını —kim olursa olsunlar— Hun adı altında tanımış ve adlandırmış olduklarından, daha 4. asırda Hunlardan bahsetmeleri esaslı bir şüphe mevzuudur. Onun için her defasında bu Hunlardan kimi anlamamız icabettiği, ihtimamlı kaynak tenkidine ihtiyaç gösterir: yani bunlar gerçekten Attila kavminin selefleri olan hakikî Hunlar mı, yoksa Kafkasya havalisinde dolaşan Alan-Sarmat kabileleri midirler bilinmelidir.

Yunanca ve Ermenice varyantları ile bilinen —Ermenicesi daha eski— ve Ermenistan'a Hristiyan dininin girmesini anlatan (226-330) **Agathangelos** adı altında maruf tarihi eser ile alâkadar olarak bu mes'eleler meydana çıkmaktadır. Kayıtlar, yazara göre şahsî müşahedenin mahsulü olduğu söylenirse de haddizatında daha sonra ve 456 dan sonra yazılmış ve doğruluğu hakkında daha fazla itimat telkin etmeyen bir eserdir. Bak. L. A. Gutschmid, *Agathangelos: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft XXXI* (1877), 1-60 = *Kleine Schriften III*. 1893, 339-420. Ermenice metni 1862 de Venedik'te neşretmişlerdir; yeni tenkidli tab'ını G. Ter -Mkrtiçian ve S. Kanayeants (Tiflis 1909) yapmışlardır. Yunanca metni: P. de Lagarde: *Abhandlungen der k. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen XXXV*. 1, 1888, 1-88, Ermenice metnin Fransızca, Yunanca-Lâtince tercümesi: V. Langlois, *Fragmenta Historicorum Graecorum V*, 2, Paris 1884, 97-194, bundan başka *Collections des historiens anciens et modernes de l'Arménie I*, (1869), 105 ve mp. Hunlar, Langlois'nın yeni neşrinde şu müteakip yerlerde geçer: c. 1 p. 115 - c. 11, p. 133 - c. 153 p. 180 (Yunanca) - c. 165, p. 187 (Yunanca). Bundan başka 10. asırda Simeon Metaphrastes'in *Acta s. Gregorii Armini* ünvanlı eserinin kaynağı da Yunanlı Agathangelos idi. Neşri: P. de Lagarde'nin zikredilen eserinde 89-120. 9. asrın Lâtince bir eseri de keza buna istinat eder. Neşri: de Lagarde, *Onomastica Sacra*, alt. ed. 1887, 1-24.

317 den 387 ye kadar devam eden devrenin tarihini, 4. asrın sonunda (yahut ta 5. asır başında) **Phaustos Byzantios** Yunanca olarak yazmışsa da, bu eserin ancak 5. asırdan Ermenice bir tercümesi bilinmektedir. Prokopios daha 6. asrın ortasında “İran harbleri” adlı eserini yazarken, bu eserin Yunanca metninden faydalanmıştı. Phaustos, kısmen vesikalara ve kısmen de şifahi an’anelere müracaat etmiştir; Ermenice varyantında, Hunları çok kere zikreder. Neşirleri: Ermenice metni: Venedik 1832 ve 1889; St. Petersburg 1883 (ed. Patkanian). Fransızca tercümesi: Jean-Baptiste Emine, *Fragmenta Historicorum Graecorum* V. 2 (Paris 1884), 201-310 ve Langlois, *Collection* I, 209 ve mp. Almancası: M. Lauer, *Des Faustus von Byzanz Geschichte Armeniens*, Köln, 1879. Bak. Peeters, *Extr. des Bulletins de la Classe des Letters de l’Acad. Royale de Belgique*, 5. série, t. XVII, 1931, p. 16 ve mp. Hunlar h. III, 6 (ed. Lauer 10-11) — III, 7 (ay. 12-13) — IV, 25 (a.y. 114).

St. Nerses’in meçhul hal tercümesi yazarı tarafından nakledilen hâdiseler, İran kralı II. Şapur zamanında cereyan eder. Bu eserin metni birçok noktada Phaustos’un hikâyesine tetabuk eder ve Hun adının kullanılması hakkında da iyi bir örnek teşkil eder. Neşri: Venedik 1853; Fransızca tercümesi: Langlois, *Collection*, II, 21-44. Hunlar hakkında 34-35 (ed. Langlois).

Pharp’lı Lazar, mükemmel bir tarihçi olup, eserine suurlu bir hareketle Phaustos’un hikâyeyi kestiği yerden başlamıştır. 5. asrın sonu veya 6. asır başında vefat etmiştir. Ermenice ve en son aslı kritik neşri Tifliste 1904 de çıkmıştır. (G. Ter-Mkrtiçian ve S. Malchassian neşretmişlerdir). Fransızca tercümesini S. Ghesarian yapmıştır: 1) V. Langlois, *Collection* II, 253-368. Langlois neşrinde Hunlara taalluk eden yerler: c. 30, p. 294; c. 42, p. 305; c. 58, p. 325-27; c. 59 p. 328; c. 60, p. 332; c. 62, p. 335-36; c. 64, p. 338. Eftalitler hakkında: 334, 35-51.

5. asrın diğer mühim tarihini **Elise Vardapet** yazmıştır (“Vardan ve Ermeni muharebesinin tarihi”). Bu eserde yazar 449-451 yılı İran-Ermenistan muharebesinden canlı ve açık bir üslup ile bahseder ve Ermenilerin müttfikî olarak çok defa Hunları zikreder. Ermenice aslını 1859 da Venedikte, 1903 Michael P’orthugal neşretmiştir. Fransızcası: Langlois, *Collection* II, 177-251. İngilizce (1830) ve İtalyanca (1840) tercümesi de vardır. Langlois neşrinde Hunlar aşağıdaki yerlerde zikredilirler: c. 1, p. 186; c. 2, p. 196; c. 3, p. 206, 208, 209; c. 4, p. 214; c. 6, p. 221; c. 7, p. 225, 227; c. 8, p. 229.

Ermeni yazarları arasında ençok münakaşaya sebep olanı **Khorene’li Moiz**’dir. Ermeni an’anesi bu yazarı 5. asırda yaşamış sayarsa da, aslında muhtemelen 8. asırdandır. Mesele hakkında bak. F. Haase, *Zur Abfassungszeit Moses v. Choren: Oriens Christ*. Yeni seri **Ā-ĀI** (1923), 77 ve mp p. Nerses Akinian, *Moses Khorenatzi: Wiener Zeitschr. für die Kunde des Morgenlandes XXXVII* (1930). 204-217. Markwart: *Caucasica*, fasc. 6, 2. Teil (1930), 10-77 (bilhassa: 67. s.). V. Hatsuni, *Moise de Khorène reprend sa place dans le V. siècle* (Bazmavap 93), 1935, 55-63, 119-130; bundan başka H. Lewy ve N. Adontz’ın münakaşaları hakkında: *Byzantion* (1936), 81-96, 97-100, 593-596, 597-599. Khorene’li Moiz, Ermenilerin tarihini temamiyle Büyük Sahak ile Mesrop’un 440 sıralarındaki ölümüne kadar anlatır. Neşri: Venedik, 1866, tenkidli neşri M. Abelian ve S. Haruthiunian, Tiflis 1913. Fransızcası V. Langlois, *Collection* II, 45-175, Almancası M. Lauer, *Moses von Choren*, Regensburg, 1869. Laure’in neşrinde Hunlar hakkında aşağıdaki sahifelerde malumat buluruz: II, 85 (145. s.) - III, 12 (169. s) isimleri zikredilmeden III, 60 (224. s.). Khorene’li Moiz adına bağlı bulunan bir de coğrafi eser intikal etmiş ve bunu P. Arsène Soukry 1881 de neşretmiştir.

Mühim kısmında Khorene'li Moiz'in eserine çıkan "**K'artli'nin din değiştirmesi**"- adlı eser zikredilmelidir. Neşri: Miss Wardrop ve M. J. O. Wardrop (Studia biblica et ecclesiastica, V, 1), bundan başka **süryanî piskoposu Zénob'un** Daron tarihinden bahseden ve kıymeti şüpheli eseri de kaydetmeliyiz. Neşri: Fragmenta Historicorum Graecorum V, 2, 335-355. Bu eserde Hunlar 354. sahifede geçer.

Tahmin edileceği üzere Çin kaynakları, Avrupa Hunlarına dair fazla malûmat vermezler; bununla beraber kültürel sahada kayıtlarından faydalandık. Bilhassa J. J. M. de Groot, Die Hunnen der vor christlichen Zeit I, 1921, 3-4, 53- 61. 81-82 v.s. F. Hirt'in Hiung-nu ve Hun ayniyetini bina ettiği Wei-şu'nun bir kaydı, Aral gölü ile Hazar denizi arasındaki sahayı Hunların tamamen imparatorlukları çökünceye kadar ellerinde bulundurdıklarını göstermektedir. Bak. Über Wolga-Hunnen und Hiung-nu (Sitzungsberichte d. phil. -hist. Cl. d. K. B. Akad. d. Wiss. München 1899, II, 248 ve mp. T'ung-kien'in transkripsiyonuna bak. (a.y. 254). Bu memleket yani Ngan-tsai, Çin ile münasebette bulunmuştur. Bak. daha T'ung-kien-kang-mu anno 435 (ed. J. A. M. Moyriac de Mailla, Histoire générale de la Chine V. 41-42). Karş. O. Franke, Gecshichte des chinesischen Reiches II, 200. Eftalitlere dair Çince malzemeyi Ed. Specht toplamıştır: Études sur l'Asie centrale, d'après les historiens chinois: Journal Asiatique VIII, 2 (1883), 334-350. Bundan başka Hun kültürünün tasvirinde, Çinlilerin Göktürkler hakkındaki ve St. Julien tarafından Fransızcaya tercüme edilen kayıtlardan faydalandım: Documents historiques sur les Tou-kioüe (turcs): Journal Asiatique VI, 3 (1864), 326-335, 348 ve mp. Burada Orhon Türk kitabelerinden de bahsedeceğiz ki bunlar göçebe hükümdarlarının ruh âlemini mükemmel surette aydınlatan hatıralardır. Almanca tercümeleri: V. Thomsen, Alttürkische Inschriften aus der Mongolei: Zeitschr. der Deutschen Morgenländischen Ges. Neue Folge 3 (1924).

YUNAN VE LÂTİN KAYNAKLARI: Yunanca kaynakların verdiği malûmat h. Gyula Moravcsik, Macar tarihinin Bizans kaynakları, (Macarca) Budapeşte 1934 mükemmel bir eserdir. Kitap, ünvanının vaadettiğinden fazlasını temin etmektedir. Moravcsik eserinde Hunlardan bahseden kaynakları da sıralamaktadır. Bakınız daha K. Krumbacher'in zikredilen edebiyat tarihine ve bundanbaşka Christ - Schmid - Staehlin, Geschichte der griechischen Literatur II, 2, München, 1924 (6. tabı) Lâtin yazarları hakkında: O. Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Literatur III-V, Freiburg, 1912-1932. M. Schanz, Geschichte der römischen Literatur IV, 1, 2, München, 1914-1920 (2. basım).

Hun adının ilk zuhuru h. B. Szász: Hun ve Hiung-nu kavimlerinin ayniyeti, Budapeşte 1938 (Macarca); bundanbaşka Lajos Ligeti'nin bu kitabdaki tedkikine bakınız. Bu tedkiklerde zikredilen delillerin münakaşası ile burada meşgul olacak değiliz. Her ne kadar Batlamiyus coğrafyasını Marcus Aurelius (161-180) zamanında telif eder, hattâ kayıdları imparator Hadrianus (177-138) zamanında yaşayan Tyros'lu Marinós'a kadar çıkarsa da, daha o vakit Güney Rusya (Sarmatia) Hunlarını tanıır (Χοῦνοι). Neşri: Geografia III, 5 (ed. C. Müller I, 1, 431; ed. Wilberg 201). J. Fischer'in Codices e Vaticanis selecti ünvanlı serisinde faksimile neşrini yaptığı seride Codex Urbinas Graecus 82 (vol. XIX, 1932) Bak. P. Schnabel Text und Karten des Ptolemaeus Leipzig, 1939.

Marcianus Heracleensis'in Periplus'u 400 sıralarında Ptolemaiso'a dayanarak kavimleri ve memleketleri sıralar. Hunları da zikreder ve "artık onları Avrupadakiler adıyla zikrederler" ve Dnyeper (Borysthenes) civarında bulunanlar kaydını verir. Neşri: Periplus maris exteri II, 39 (ed. C. Müller, Geographi graeci minoris I, 559).

Dionysios Periegetes'in M. s. 2. asrın başlarında yazılan manzum coğrafi eseri, bu kayıdları teyid etmektedir. Onun eserine Hunlar (Οὐννοι) Hazar denizi civarında bir yerde,

Kuma ve Terek ırmakları boyunca görünürler. Neşri: C. Müller, *Geographi graeci minores* II, 149 v. 730. Bununla beraber en iyi el yazmasında (Parisiensis 388) Θύβοι görüldüğünü kaydedelim. In *Dionysium Periegetam questiones criticae*. Diss. Königsberg 1888, 36-37. Bu bakımdan Avienus ve Priscianus'un ilâve nazımlarını ve Eustathius'un tefsirini de nazarı itibara almalıdır (Geogr. graeci min. II, 185; 196, 705. satır; 345).

Hunların Pontus civarında zuhurlarına dair **Ammianus Marcellinus** (332-400)'un bazı kıt'aları intikal eden Res gestae ünvanlı 395 sıralarında ikinal ettiği eser birinci sınıf bir kaynaktır; bugünkü eksik haliyle bu eser 353 den 378 yılına kadar süren hâdiseleri içine almaktadır. İnanılır sözlü ve yazılı eserlere istinat eder; lâkin kısmen etnoğrafik, kısmen de coğrafi eserlerle edebî eserleri örnek edinmiştir. Bak. W. Ensslin, *Zur Geschichtsschreibung und Weltanschauung des Ammianus Marcellians* (Kilo, Beiheft XVI), 1923. Modern tenkidli neşri: C. U. Clark I-II. 1, Berlin, 1910-15. Macarca tercümesi de vardır (İmre Pirchala, I, II, Budapest, 1916-17). Bu eserde görülen Yunanca bir şiir, Got-Alan-Hun gruplarının Pannonia'ya hücumlarına ve iskân edilmelerine taalluk etmektedir (380): XXXI. I, 5 (ed. Clark II. 1, 556-57). Sonraki bahis Hunlarla Alanların ayrıntılı bir tasvirlerini verir (XXXI, 2). Hunlar önce Alanları, sonra Gotları mağlup ederler: XXXI, 3; sonraki faaliyetleri hakkında: XXXI, 8, 4-16, 3. Edirne civarındaki muharebeye Alanların dışında Hunlar da iştirâk ettikleri halde, Ammianus'un bunu kaydetmemesi, muharebeye iştirâk edenlerin ismini sayarken tesadüfen isimlerinin unutulmuş olmasıyla izah edilebilir; zira hem muharebeden önce ve hem de muharebeden sonra, Alanlarla birlikte Fritigern'in yardımcı kuvvetleri arasında adlarına rastlanmaktadır (XXXI, 12, 12 ve 17). Bundan başka Ammianus'un Chionit'lere dair kayıtları da dikkate değer: XIV, 3, 1 ("barbarlar") - XVI, 9, 3-4 - XVII, 5, 1 - XVIII, 6, 22 - XIX, 1, 7-26.

Hun istilâsı yıllarını yaşayan çağdaşlar arasında, Milano kardinali **St. Ambrus**, ilk safta zikredilmelidir (340-397). Yazılarından neşredilenleri: Migne, *Patrologia latina* XV, XVI, Paris, 1845- Diğer mevzular arasında Hunlar hakkında da birçok kayda rastlarız: Liber de Tobia, cap. XI, nr. 39 (Migne XIV, 810-811) Hunların tavla oyununa iptilâsına dair; Expositio evangelii secundum Lucam X, 10 (Migne XV, 1, 2, col. 1898); Epist. XXIV, cap. 8 (Migne XVI col. 1081-1082); De Fide Lib. II, cap. 16 (Migne XVI col. 611-613) Got istilâsının dehşeti hakkında; Epist XV, 5-7 (a.y. col. 997-998) aynı mevzu hakkında; De obitu Valentiniani consolatio cap. 2. 4, 22 (a.y. col. 1417, 1419, 1426) Alp-lerin müdafaası h.

Saray filozofu **Themistios** (388 de ölmüştür)'un barbar dostu politikası ile hâdiselerin cereyanı üzerinde kat'i bir tarzda etkili olması keyfiyeti, şimdiye kadar yapılan araştırmaların dikkatinden sayıyı hayret bir surette kaçırmıştır. Hal tercümesi hakkında bak. W. Stegemann, *Themistios* (Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, II. seri 10), 1934, 1642-1680. Neşri: Oraciones, ed. Dindorf, 1832.

Latinus Drepanius Pacatus'un 389 da imparator Theodosius'a hitaben yazdığı medhiyede muhafaza edilen kayıtlar, bizim için son derece mühimdir. Neşri: Aem. Baeherns, *Panegyrici Latini*, Leipzig, 1911. Bak. cap. XI ve XXXII, p. 280-81: 300. Şüphesiz medhiyenin bahsettiği Hunlar, Alatheus ve Saphrax'ın Doğu Gotları ve Alanları grubuna iltihak ederek baştan başa Pannonia'yı da tahribeden ve 380 den itibaren Roma'nın mütefiki olarak Pannonya hudutlarını bekliyen Hunlar olmalıdır. İlmî neşriyatın bu Hunları tamamen unutmaması, anlaşılması güç bir hâdisedir.

Theodosius'un ölümü ile sona eren **Epitomae de Caesaribus**, herhalde 395 de meydana gelmiştir. F. Pichlmayr tarafından S. Aurelius Victor'un imparatorlardan bahseden

eserine ek olarak, Leipzig 1911 de neşredilmiştir. Hunlara dair kısmı: c. 47, 48 (ed. Pichlmayr 173, 174).

Decius Magnus Ausonius, yüceltilen saray şairi idi. 379 yılının konsüllerinden biri sıfatıyla, yeni yılı selâmlamak için yazdığı satırlar arasında (Tuna-Tisa havâlisinde) başı boş dolaşan ve sonunda Sarmatlar iltihak eden Hun gurublarından bahseder (Precatio consulis designati pridie Kal. Ian. fascibus sumptis, v. 31). Aynı devirden (378) bir hicviyesinde imparator Gratianus'un "yaban'î Hunlar ve yağmalariyle zarar veren Sarmatlar arasında harbi Müz'lere munisleştirdiği" için medheder (Epigrammata I. v. 8). Neşri: K. Schenkl, Monumenta Germaniae, Auct. Ant. V, 2, Berlin, 1888 p. 18, 194-195.

Devrin mühim tesir icra eden diğer şairi **Claudius Claudianus**, Ammianus gibi doğu eyaletlerinden neş'et etmiş olup 395-404 arasında Batı Roma İmparatorunun sarayında yaşamış ve Lâtince yazmıştır. Şiirlerinin mevzuunu ekseriya siyasî hayatın hâdislerinden seçtiğinden bunların okunması tarihî için son derece faydalıdır. Tabiatıyla şairane hikâyelerden vak'aları sıyrabilmek son derece güçtür. İn Rufinum I v. 308-353, bundanmaada De consulatu Stilichonis I v. 94-115 (ed. Birt, Mon. Germ. Auct. Ant. X. 30-31, 192-193) satırları Hunların 391/92 kış seferine taallûk eder. Hattâ öyle görünüyör ki daha Panegyricus de tertio consulatu Honorii v. 144-150 (ed. Birt 146) da bununla alâkadardır. Bu hâdiselerle ilgili olarak Claudianus Hunlara dair enteresan tasvirler verir ve bu tasvirler birçok noktada Ammianus'un hikâyesiyle uyum sağlamaktadır. (İn Rufinum I v. 323-325). 395 yılı büyük Hun hücumu hakkında İn Rufinum II v. 22-277 (ed. Birt 35-44). Bak. daha İn Eutropium I v. 17, 243-251 (ed. Birt 75, 83). Hunlardan sonra 398 sonbaharında daha "Geta" larm da Anadolu'da zuhur ettikleri hakkında: İn Eutropium Iv. 241-251, II praefatio v. 55, 367, 562-576 (ed. Birt 83, 95, 109, 116-117). Eutropius'un "Geta" lara karşı icra ettiği muharebenin iğdişe son derece taltifkâr konsüllüğü temin etmiş olmasından hücumun zamanını tespit edebiliyoruz (İn Eutropium II v. 122); bu hâdiseye ise 399 yılında vukubulmuştur (Seeck, Regesten 297). Bu "Get"lerin Hun hâkimiyeti altında yaşayan Doğu Gotları olduğu, Claudianus'un kelimeleri arasından belli olmaktadır: Claudianus Getaları daima Hunlardan, Sarmatlardan, Alanlardan tefrik eder, bir defasında bu kelime ile açıkça Doğu Gotlarını (greutungot) ifade eder (İn Eutropium II v. 274). İn Eutropium'un yine bir yeri (II v. 338) Hunlara taallûk etmektedir. Tercümesi: Claudianus, Oeuvres complètes. Trad. v. Crépion I-II. 1933; Claudian. Translated by M. Platnauer (The Loeb Classical Library 135. 136).

Eusebios'un Yunanca olup ancak bazı fıkralar halinde ve tercümeleri intikal eden kroniği, 325 yılına kadar çıkar. St. Jeromos bu eserin ikinci cildini 380 de Lâtinceye tercüme ettiği gibi, ihtiva ettiği vak'aları 378-e kadar ikmal etmiştir. Neşri: A. Schöne, Eusebi Chronicorum Canonum quae supersunt I-II, Berlin, 1866-75. Hunlar ve talisiz Edirne muharebesi h.: p. 198 s, t, u; p. 199 a. Bundan başka Jeromos'un mektubları da, Hun tarihine dair bir çok kıymetli kaydı ihtiva etmektedir. Neşri: Migne, Patrologia lat. XXII-XXX, Paris, 1845. Adversus Jovinianum II, 7 (Migne XXIII, bütün eserler II col. 308), Hunların eti yarı çiğ yedikleri, 390-393 civarında yazılmıştır; Epist. LX Ad Heliodorum, scripta init. an. 396, cap. 15, 16, 17 (Migne XXII col. 599-601) 395 yılı Hun seferi hakkında malumat vardır; Epist. LXXXVII (De morte Fabiolae) cap. 8 sözleri de aynı hâdiseye taallûk eder (Migne XXII, 1 col. 695-96). Mektup 399 yılındandır. "Hunların mezamiri öğrendiklerini?" heyecan duyarak anlatan ve 403 de yazılan CVII sayılı mektup (Ad Laetam) son derece mühimdir (Migne XXII, 1 col. 870). CXXIII sayılı mektubunda —409 da yazmıştır— ise, Hunların Tuna-Tisa havâlisindeki ilerlemeleri neticesinde yurtlarından tardedilen kavimleri sıralar (cap. 16-17 ed. Migne XXII col. 1057-59).

Joannes Chrysostomos'un Edirne muharebesinin meş'um neticeleri hakkında yazılan mektubu son derece düşündürücüdür "Ad viduam juniorem" c. 4-5 (ed. Migne, Partr. gr. XLVII, bütün eserleri I, 1). 380-81 civarında yazmış olmalıdır.

Eusebios kilise tarihi de yazmıştır (10 cilt olan bu eser 324 yılına kadar çıkar). Bu eseri **Aquileja'lı Rufinus** (410 da vefat etmiştir) Lâtinceye tercüme etmiş ve tamamıyla Büyük Theodosius'un ölümüne kadar devam etmiştir (402 den sonra). Th. Mommsen tarafından E. Schwartz'ın büyük Eusebios-yayınları serisinde neşredilmiştir. (Eusebius Werke II). Edirne muharebesinden Rufinus 1019-1020 sahifelerde bahdseder.

Sard'lı **Eunapios**'un (takriben 345-420) 270-395, daha doğrusu 404 yılına kadar süren devrin hâdiselerini kaydeden tarihinin, ancak bazı fragmanları'nın kalmış olması ilmi araştırmalar bakımından büyük bir kayıptır. Bu fragmanlara kronolojik bir sırada bak. C. Müller, Fragmenta Historicorum Graecorum, IV, Paris, 1851, 7-56, Lâtince tercümelere ile birlikte; L. Dindorf, Historici Graeci Minores, I, Leipzig, 1870, 205-274. Tarihi sıraya riayet edilmemiş bulunmakla beraber modern tenkidli neşri, Konstantinos'un külliyyatında bulunur. (C. de Boor, Berlin, 1903, p. 591-599 ve U. Ph. Boissevain, Berlin, 1906, p. 71-103). Eunapios Hunların menşei meselesi ile de meşgul olmuş (C. Müller neş. fr. 41), lâkin eserinin bu kısmı kaybolmuştur. Galiba o da Zosimos gibi (epist. LXXXVII), Hunların tarihi hakkında Herodot ve diğer eski yazarların eserlerine dayanarak malûmat toplamak istemiştir. Gotların imparatorluk arazisine kabullerine dair: fr. 42, 43; Trakya'da barbarlara dair: fr. 50. Bak. daha 60: "İskitleri" (Gotlar) Hunlar kovmuşlardır (Müller 30-33, 36, 40-41).

İspanyol menşeli **Orosius**, çok okunan "Historiarum adversum paganos libri septem" ünvanlı dünya tarihini 418 de yazmıştır; bunun 378 den itibaren olan son kısmı müstakil bir kıymet arzeder. En iyi neşri, Viyana'nın Corpus script. eccles. lat. serisinde çıkmıştır (5, 1882 ed. C. Zangemeister; editio minor, Leipzig, 1889). O zamana kadar Hunların "aşılması mümkün olmayan dağları zabtettiğini" yalnız Orosius bilir (VII, 33, 10 ed. Zangemeister 518). Orosius'un daha eski kaynaklara dayanan tarihinin başına eklediği coğrafi tasvirden, bu dağlardan Pamir ve T'ien şan dağ silsilelerinin kastedildiği anlaşılmaktadır (I, 2, 45 ed. Zangemeister 19). Tarihi kısımda Hunlardan çok kere bahsedilir: VII, 33, 9-15; VII, 34, 5-10; VII, 37, 3-17; VII, 38, 3; VII, 41, 7-8 (p. 517-19, 522-24, 537-543, 554).

Olympiodoros, tarihinde daha ziyade kendi tecrübeleriyle şifahen temin ettiği malûmatı toplamıştır. Eser, 407 den 425 yılına kadar geçen hâdiseleri içine alır, lâkin asıl eser kaybolmuş ve ancak fragmanları zamanımıza kadar intikal etmiştir. Bunları C. Müller, Fragmenta Historicorum Graecorum IV, Paris 1851, 57-68 (Lâtince tercümesiyle) ve L. Dindorf, Historici Graeci Minores I, Leipzig, 1870, 450-472 neşretmişlerdir. 9. fragment (Müller 59) Radagaisus'a dair, 18. (Müller 61) Olympiodoros'un Hun elçiliğine (412-3) dair kıymetli kayıtlar verir. Diğer bir fragment Hunların İlyricum ve Trakya hücumlarını anlatır (frag. 27, Müller 63).

Zosimos'un zamanımıza intikal eden 6 cildlik ve bilhassa Eunapios'un kaybolan eserinden faydalanarak yazılan eseri, Roma İmparatorluğunun dağılması hakkında mükemmel bir fikir verir. Eser her ne kadar 450 sırlarında yazılmışsa da, 410 yılına kadar İmparatorluk tarihini ihtiva eder, ancak 270 den sonra ayrıntılı bir hal alır. **Historia nova**'nın Yunanca metnini L. Mendelssohn modern icablara göre neşretmiştir. (Leipzig 1887); Almanca tercümesi Seybold-Heyler tarafından yapılmıştır (I-II. Frankfurt a, M. 1802-804). Hunlardan bahseden kayıtları: Lib. IV, cap. 20-22 (Mendelssohn p. 174-176) Hunların hücumu, Got istilâsı; cap. 24 (p. 179) barbarlar Mözya ve Pannonya'da; cap. 25 (p. 180-181) Gotların,

Taifalların ve diğer barbarların 380 civarı Trakya akınları; cap. 26 (p. 1814) Hunların önünden kaçan Gotların imparatorluk arazisine kabulü; cap. 34 (p. 188) Hunlar, kendilerine iltihak eden Skirler ve Karpodaklarla beraber Tunayı geçerek imparatorluğa girerler (381 civarı); cap. 35, 38, 39 (p. 190, 193, 195-196) Doğu Gotlarının (greutung) yeni istilası; Lib. V. cap. 21-22 (p. 240-243) Ginas ve Hun hükümdarı Uldin cap. 26 (p. 249-50) Radagaisus'un istilası, Stilicho'nun Alan ve Hun müttetikleri; cap. 34 (p. 260-61) Stilicho'nun Hun askeri; cap. 37 (p. 264), bu bahis bilhassa, Got kumandanı Athaulf'in ordusunu tezyiden Pannonya Hun müttetiklerinden bahsettiği için mühimdir; cap. 45 (p. 275) Ravenna'nın Hun muhafızlarına dairdir; cap. 46 (p. 276) Roma kumandanı Generidus Yukarı-Pannonya, Raetia ve Noricum (409) müdafaasını yeniden teşkilâtlandırır; cap. 50 (p. 280) Ravenna sarayı 10.000 kişilik Hun yardımcı ordusunun iâşesini düşünür: Lib. VI, cap. 3 (p. 284-85) Vandallar, Şvebler, Alanlar 406 da Ren nehri müdafa hattını kırarlar.

Nola'lı Paulinus'un, Remesiana'lı piskopos Nicetas'ın misyonerlik faaliyetlerini medheden şiiri, tanassur eden İskitler ve Getler hakkında malûmat vermektedir; şüphesiz Getlerin Gotlar olduklarını anlamamız gerekir, İskitler ise Hunlar olacaklardır. Neşri: Migne, Patr. lat. LXI col. 488-489. Modern metin tenkidi ile yapılan neşri: G. Hartel: Corpus Scriptorum Eccl. Lat. XXX, 2 Vindobonae, 1894, 92-95. Poema-17, v. 245-260. 398 yazında kaleme alınmıştır.

Eusebios'un kilise tarihinin 5. asırda birçok izleyeni zuhur etmiştir. Arianus mezhebine mensup **Philostorgios**'un ancak bazı kıtaları bilinen eseri, 12 kitabda, hâdisleri temamen 425 yılına kadar hikâye eder. Neşri: Migne, Patr. Gr. LXV, Paris, 1858. col. 459-638, Lâtince tercümesi ile. Yeni ve tenkidli neşri: J. Bidez. Philostorgius Kirchengeschichte mit dem Leben des Lucian von Antiochien und den Fragmenten eines arianischen Historiographen (Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, Bd. 21), Leipzig, 1913. Hunları Philostorgios -muhakkak Eunapios'un tesiri ile- Herodot'ta geçen Nebroi adındaki bir kavimle birleştirir (IX. 17 Bidez 123₁₀). 395 yılının meşhur Hun hücumu hakkında XI, 8 (Bidez 137₂₁), bahiste malûmat verir. Diğer kayıtlar hakkında: Got reisi Ginas'ı Hunlar öldürürler (XI, 8 Bidez 139₁₆), Aetius muazzam bir ordu ile gaasıp kumandan Johannes'in yardımına gelir (XII, 14 Bidez 150₁).

Eusebios'un diğer takipçisi **Sokrates** (tak. 380-440 arasında yaşamıştır)'ın kilise tarihi 305 hadiseleriyle başlar ve malzemesini yedi kitaba ayırarak 439 yılında bitirir. Kronolojik nizama mutlak bir surette riayet ettiği ve objektif olmaya çalıştığı için, eseri kıymetli bir kaynaktır; birçok hususta Hun tarihine temas eder: neşri: Migne, Patr. Gr. LXVII, Paris, 1864 col. 28-842; Hussey-W. Bright, Oxford, 1893 (2. tabı). Migne'de Lâtince tercümesi mevcuttur; Schaff-Wace, da, İngilizce tercümesi vardır: A Select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church. Ser. 2., vol. 2, New-York, 1890. Hunlara dair kayıtlar şunlardır: IV, 34 (Migne col. 553-556), Hunların tardettikleri Gotların imparatorluk arazisine kabulü; IV. 35 bu hâdiselerin neticeleri (col. 556); IV. 37-38 (col. 557-562), Valens'in Got cebhesine gitmesi, ölümü; V, 1 (col. 565-568), barbarlar İstanbul önünde; V, 10 (col. 584), barbarlar Roma'nın müttetikleri safına girerler (380-382); VI, 1 (col. 660-661), 395 yılı Hun hücumu h.; VI, 6 (col. 676-681), Ginas hakkında; VII. 23 (col. 789 C), gaasıba yardım eden barbarlar yani Hunlar h.; VII, 30 (col. 805-808), mühim bir kayıt olup Hunların Oktar idaresinde Burgundlara hücum ettiklerini buradan öğreniyoruz (430); VII, 43 (col. 832-833), barbarlar (Hunlar) Roma toprağına taarruz niyetindedirler, lâkin Ruga ölür (434).

Sokrates'in eserini, çağdaşı **Sozomenos** (450 sıralarında ölmüştür) daha güzel bir şekle sokmuş ve ikmal etmiştir. 9 kitabda bütün kilise tarihi 324 den 439 a kadar devam

eder, lâkin eserin sonunu teşkil eden kısmı (425-439. yıllar) kaybolmuştur. Migne: Patr. Gr. LXVII, Paris 1864, col. 843-1630 neşretmiştir. Aynı yerde Lâtince tercümesi de vardır; İngilizcesi Schaff-Wace'nin daha önce zikredilen külliyatında yayımlanmıştır. (ser. 2. vol. 2, 1890). Hunların Maeotisi geçmelerine dair efsaneyi, Sozomenos kaydetmiştir (VI, 37 Migne col. 1404-1408). VI, 39-40 (col. 1413-1416) Gotların tahribatından ve Edirne muharebesinden bahseder, VII, 1 (col. 1417) muharebenin neticelerini anlatır. İstilâ halinde bulunan barbarların disiplin altına alınması, ittifak: VII 2 (col. 1417, 1420 A), bundan başka VII, 4 (col. 1421). Sozomenos'un VII, 26 (col. 1500 B-D) bahiste Hunlarla piskopos Theotimos hakkında anlattığı vaka son derece enteresandır. Hunların 395 yılı akınlarından da bahseder (VII, 1 col. 1509 A-B) ve Got menşeli kumandan Gainas hakkında da yazar (VIII. 4 col. 1521-1528), müteakiben Hunların 405 sıralarındaki Trakya akınını tanıtır (VIII, 25 col. 1580-1581T). Hun hükümdarı Uldin'in 408-9 yılı muharebelerinin tasviri çok kıymetlidir (IX, 5 col. 1605-1608). Ren nehri hududunun 406 da aşılması ve neticeleri hakkında: IX, 12 (col. 1620 C-1621 B).

5. asrın kilise tarihçileri arasında **Theodoretos** daha çok kilise fikirlerinin mümes-silidir. Yunanca yazılan "kilise tarihinde" Eusebios'un eserine 428 e kadar devam eder, bununla beraber bazı kayıtları zikredilen tarihi de geçer: eser, muhtemelen yazarın sürgünü (449/450) sırasında yazılmıştır. Migne de Lâtince tercümesi ile beraber intişar etmiştir (Patr. Gr. LXXXII Paris 1864 col. 881-1280), lâkin, L.Parmentier'nin yeni ve tenkidli neşrini de zikretmeliyiz (Theodoret, Kirchengeschichte: Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, Leipzig, 1911). Almanca tercümesi A. Seider tarafından Bibliothek der Kirchenväter ünvanlı seride (Bd. 51 München 1926) neşredilmiştir. Theodoretos 4. ve 5. kitaplarında Got mütecilerinin Trakyadaki tahribatı ve İmparator Valens'in talihsiz bir surette neticelenen seferi hakkında ayrıntılı olarak yazar. Eserinin iki yerinde Hunlarla da meşgul olur "İskit göçebeleri" tabirinden şüphesiz Hunlar anlaşılmalıdır. V, 31 (Parmentier 330-331) bahiste, Ioannes Chrysostomos'un Tuna boyunda ikamet eden "İskit göçbelerine" misyonerler yolladığını bildirir. Diğer bir kayıt, "göçebe İskitlerin" hükümdarı Roilas (Ruga'nın) ölümünü anlatır (V, 37 Parmentier 340).

Ahlâki zaaflarından dolayı Romalıları takbih ve mezi yetleri sebebiyle barbarları med-heden "De gubernatione Dei" müellifi **Salvianus**'u (470 den sonra vefat etmiştir) da burada zikretmeliyiz. Bu barbarlar arasında Hunları da sayar (IV, 14, 17 - V. 8). Keza Roma ku-mandanı Litorius'un, Gotlarla yaptıkları muharebeye Hunların da iştirâk ettiklerini yazar (VII, 9). Neşri: C. Halm, Monum. Germ. Auct. Ant. I, 1, Berlin, 1877 p. 49, 52, 62, 90-1; Fr. Pauly, Corpus script. eccles. lat. 8, 1883. Almanca tercümesini A. Helf yapmıştır (1877, Bibliothek der Kirchenväter).

Hagiografik eserler arasında, Hypatios'un hayatı (447-450 sıralarında meydana gel-miştir) da Hunlara taalluk eden kayıtları ihtiva etmektedir. Yazarı keşiş **Kallinikos** idi; neşri: Callinici de vita S. Hypatii liber, Lipsiae, 1895. Eserin bir yerinde, daha 386 da Hun-lara karşı Trakyada tahkimat yapıldığını yazar (zikredilen tabı 12), diğer yerde ise Kalli-nikos, Hunların 447 yılı büyük hücumunu tasvir etmektedir (108).

Codex Theodosianus adıyla maruf kanun mecmuasındaki vesikalar, direkt birer kaynak olarak Hun tarihi bakımından da (438) gözönünde tutulmalıdır. Bunlar arasında birçoğu, Hun tarihi müdekkikini de alâkadar eder. Bu kabilden olarak Radagaisus hareketine dair vesikalara rastlarız: Cód. Theod. X, 10, 25. İmparator II. Theodosius'un 409 yılı nizam-namesi, Hunlara iltihak eden Sikirleri de zikreder (No. V, 6, 3 ed. Th. Mommsen, Theo-dosiani libri XVI, Berolini 1905, I, 1 p. 221-222).

4. asrın sonu ve 5. asrın başında Claudianus'un şiirlerine, devrinin birçok hâdislerini idhal etmesi kabilinden, 5. asrın ikinci yarısı yazarlarından **Apollinaris Sidonius** (489 da ölmüştür) da birçok siyasi hadiseyi işlemiştir. Eserlerinin tenkidli neşri Chr. Luetjohann tarafından yapılmıştır; Monum. Ger. Auct. Ant. VIII, Berolini, 1887. İngilizcesi: Sidonius, Poems and Letters, translated by W. B. Anderson (The Loeb Classical Library, No 296). Başlıca mühim kayıtlar şu müteakibleridir: Maiorianus 379 da Theodosius'un emri üzerine Sarmatica sahillerinin müdafaasını temin ediyor (Carm. V v. 107-112, ed. Luetjohann 190) Ordusunda daha sonra Hunlar da görülürler (ay. y. v. 470-479 p. 199). 439 yılı Litorius Got seferinde Hunlar Romalılar safında muharebe ederler: Carm. VII v. 246 sqq. ve 300 sqq. (Luetjohann 209-300). Aynı medhiyede Attila'nın 451 yılı Galya seferine dair de mühim kayıtlara rastlarız (v. 236, 316-353 p. 209, 211-212). İki mektubu da aynı suretle bu hâdiseden bahseder (Epist. lib. VII, 12; lib. VIII, 15 p. 118, 147). Anthemius'u selâmlıyan medhiyesi, Dengizik Hunlarının 466/67 yılı hücumu ile de meşgul olur (carm. II v. 237-298 p. 179-181). Aynı yerde Hunlar hakkında enteresan bir tasvir yapar. Bunun dışında daha Epist. lib. VIII, 9 v. 37 p. 137 - Carm. XXIII v. 243 p. 255.

İspanyol menşeli **Merobaudes**'in şiirlerinin ancak bazı fragmanları kalmıştır. Hunların yardım ettikleri Litorius'un muharebelerine dair eserin iki yerinde malûmat verilir: Panegyricus I, frag. II A. v. 23- Pan. II. v. 13 (ed. Vollmer, Monum. Ger. Auct. Ant. XIV, 9, 11).

Priskos'un, -maalesef- bazı fragmanları intikal edebilen eseri, önemi bakımından bütün kaynakların fevkindedir; anlaşıldığına göre bu eser, Zosimos'un 411 yılı hâdiseleriyle kapanan Historia nova'sına devam etmiş ve 472 yılı hâdiseleriyle nihayet bulmuştur. Priskos, devrinin hâdiselerine faal olarak iştirâk ettiğinden, eserini yazarken güvenilir haberler toplayabilmiştir. 448 de imparator'un elçisi Maximinos'un maiyetinde Attila'nın sarayına gitmek fırsatını bulmuştur. Fragmanları, Lâtince tercümesi ile birlikte tarih sırasına koyarak C. Müller, Fragmenta Historicorum Graecorum IV, Paris 1851, 69-110 neşretmiştir; son zamanlarda ele geçen iki fragmenti a.y. V, 1. Paris 1870, 24-26; L. Dindorf, Historici Graeci Minores I, Leipzig 1870, 275-352. Konstantinos külliyyatında muhafaza edilen fragmentlere bak. C. de Boor, Excerpta de legationibus, Berlin, 1903, 121-155, 575-591. Almanca tercümesi: G. Freytag (Gesammelte Werke, Bd. 17, Leipzig, 1888, 143-172), Macarca tercümesi: K. Szabó (Hatip ve hakim Priskos'un hayatı ve tarihine dair): Uj Magyar Múzeum, 1850-51. I 545-566, 613-627 ve küçük tarihi eserleri I, Peşte, 1878², 3-58) ve S. Szilágyi tercümesi; bu sonuncu: Magyar Könyvtár 393. cüzü olarak (Priskos rhetor'un fragmentlerinden seçme parçalar, Budapeşte, 1904) çıkmıştır. İlk fragment (C. Müller 71-72) Hun reisi Ruga'ya dairdir (430 civarı) ve bu zamandan itibaren Hun imparatorluğunun nihai surette çöküşüne kadar süren devir hakkında kayıtlara rastlarız: frag. 1-20, 36, 38, 39 (C. Müller 71-100, 107, 108). Priskos'un İran'ın kuzey hudutlarında ikamet eden ve Kidarita Hunları adı verilen kavmin icraatına dair verdiği malûmat da mühimdir (frag. 25, 31, 33, 37, 41 ed. C. Müller 102, 105-107, 109). Ogur Türklerinin Pontus'ta zuhurları hakkında (465-466 sıralarında) o da malûmat verir (frag. 30 C. Müller 104-105).

Jordanes (veya **Jordanis**)'in iki tarihi eserini de hemen Priskos'tan sonra sayacağız; zira Hunlara taalluk eden kayıtlarının ekserisi, Priskos'un eserinden neç'et etmektedir. Bu eserlerden birisi 551 de yazılan Romana yahut tam ünvanı ile De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum'dur. Bu eserde de Hunlardan bahsedilir: c. 313-315, 321, 328, 331, 333 (ed. Th. Mommsen, Monum. Ger. Auct. Ant. V.1, Berolini, 1882, 40-42), lâkin bu kayıtlar diğer malum kaynaklardan kopya edilmiştir. Cassiodorus'un Gotların kaybolan tarihine dayanan Got tarihini hikâye eden diğer eseri, çok daha mühimdir.

De origine actibusque Getarum, yahut kısaca Getica adını taşıyan bu eser, keza 551 de yazılmıştır. Neşri: Th. Mommsen, Romana'nın bulunduğu yerde. Macarca tercümesi, J. Bokor (Középkori Kronikások 3, Brassó, 1904). Coğrafi malûmatı ihtiva eden girişinde, eski ve yeni orijinal bir su-rette birbirine karışır; burada Hun adı iki defa geçer (V, 30; V, 37 ed. Mommsen 61, 63). IX, 58 de Gotların Hun adlarını almayı âdet edindiklerini bildirir (Mommsen 70). Jordanes müteakiben Hunların menş efsanesini anlatır, onlar hakkında ayrıntılı bir tasvir yapar, sonra Hun istilâsının hikâyesine geçer (XXIV, 121-XXVII 141, Mommsen 89-95). XXXII, 169 (Mommsen 101) de Hunların Pannonya'da yerleşmelerinden bahseder. XXXIII, 174 de, Hun hâkimiyeti altında kalan Gotlara dair ayrıntılı malûmat verir (Mommsen 103). Müteakip bahisler Attila'ya dairdir (XXXIV-XLIII, Mommsen 104-116). Bundan başka daha XLVIII-LIII. bahisler de Hun tarihine dairdir (Mommsen 121-129). Nihayet Attila'nın soyundan olan Mundo'nun akibetini zikreder (LVIII, 301, Mommsen 135).

Priskos ve Jordanes, Hunların tarihini en ayrıntılı bir surette anlatırlar. Bunların yanında çağdaş veya yakın devirlerin kronik nev'inden kaynakları da çok önemlidir. Th. Mommsen bunları Monumenta Germaniae Historica "Chronica minora saec. IV, V, VI, VII" serisinde neşretmiştir (I-III, Auct. Ant. IX, XI, XIII. Berolini 1892-98). Bunlar arasında Hun tarihi bakımından şu aşağıdakiler bahis mevzuu olabilirler: 1) **Consularia Constantinopolitana** (468-e kadar). Hunlar tarafından yerlerinden çıkarılan Gotların istilâsı hakkındaki kayıtlar: an. 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 386, 409 (Chron. min. I, 242-244, 246). 2) **Consularia Italica**, Radagaisus hücumu (an. 405), 406 yılında Ren hattının aşılmasına (an. 406), Attila'nın Galya (451) ve İtalya (an. 452) seferlerine dair kayıtlara rastlarız. Attila'nın kâtibi ve Odovakar'ın babası Orestes hakkında (an. 476, Chron. min. I, 299, 301-302, 310). 3) **Prosperi Tironis epitoma chronicon**, 433 yılına kadar süren bu esere birçokları devam etmişlerdir. Hunların önünden firar eden Gotların istilâsı hakkında: an. 377, 378, 382. Radagaisus hakkında an. 400, 405; Ren hududunun aşılması hakkında: an. 406. Roma'nın yardımcı kuvvetleri olan Hunlar hakkında: an. 425, 432, 435, 437, 439. Attila'nın hâkimiyeti ve seferleri hakkında: an. 442, 444, 451, 452, 453. Additamenta altera, Continuatio 2, an. 451, 18; Continuatio 3, an. 451 (Chron. min. I, 460-461, 464-465, 471, 473-476, 479-483, 490). 4) **Chronica Gallica** an. CCCCLII, 395 yılı Hun seferine (No. 34), Radagaisus'a (50, 52) 406 yılı istilâsına (55), Britannia'nın tâline (62) dair de kayıtlara rastlarız. Hunlar Aetius'a yardım ederler (100, an. 425), Ruga ve Aetius (112, an. 433), Ruga'nın ölümü, Bleda (116), Burgundların mağlubiyeti (118), Britannia'nın akibeti (126), Hunlar Trakya'da (130), Attila'nın hâkimiyeti (131, 132, 133, 139, 141). Chronica Gallica an. DXI. Gotların Roma arazisine kabulü (No. 509-511), Radagaisus (546), Ren hududunun aşılması (547); Aetius ve Ruga (587), "defuncto Ruga Attila rex" (589), "burgundiones victi" (596), Attila'nın Galya seferi (615), "Attila Aquileiam frangit" (617), "Attila occiditur" (622). Chron. min. I, 644, 650, 652, 654, 658-663 da zikredilir. 5) **Narratio de imperatoribus domus Valentinianae et Theodosianae**. Kısa bir hü-lâsa. Bak. Valens, Honorius. En mühim kayıt Britannia'nın kaybına dairdir. Neşri: Chron. min. I, 629-630. 6) **Hydatii Lemici Continuatio chroniconum Hieronymianorum ad an. CCCCLXVIII**. Got hareketlerine (No. 3, 7, 12), Burgundlara (108), Litorius'un seferine (116), Attila'nın Galya (150) ve İtalya seferine (153-154) dair malûmat verir. Bak. Chron. min. II, 14-15, 22-23, 26. 7) **Marcellini comitis chronicon**. İlk defa 379 dan 518-e kadar süren devrin tarihini işlemiş, müteakiben eserine 534-e kadar devam etmiştir. Dikkat edilmesi gereken kayıtlar şunlardır: ad an.: 379, 380, 386, 399-401 (Gainas), 406, 408, 422, 427, 434, 441, 442, 443, 445, 447, 448, 452, 454, 469 (Dengizik). Bulgarları birçok defa zikreder: ad an. 499, 502, 515 (Sabirleri "Hunlar" diye). Chron. min. II, 60-62, 66, 68-69,

75-76, 79-84, 86, 90, 95-96, 99.8) **Senatör Cassiodoros'un kroniği**, Prosper'tin eserini kopya ettiğinden, bizim için daha az mühimdir (ad an. 425, 435, 439, 442, 444, 451, 452, 453). Sadece Bulgarlara dair kaydı mühimdir (ad an. 504). Chron. min. II'nin gerekli sabıfelerine bakınız. 9) **Victoris Tonnennensis episcopi chronica** (444-567). Attila'nın İtalya seferine (ad an. 449) ve imparatorluğunun dağılmasına dair (ad. a. 453) kayıtlar vardır. Sabirlerin ("ugni") 515 yılı Anadolu hücumu da zaptedilmiştir (ad an. 515). Bak. Chron. min. II, 185, 195. 10) **Chronicorum Caesaraugustanorum reliquiae**. Attila'nın 450 yılı Galya seferi hakkında biraz malûmat verir (Chron. min. II, 222). **Sevilli İziodr** artık kroniğinde sadece malum kaynakların kayıtlarından faydalannmıştır.

7. asrın ilk yarısında yazılan Yunanca **Chronicon Paschale** (Paskalya kroniği) de bu kaynak grubuna dahildir ve bu eser bugünkü haliyle 627 yılında sona erer. L. Dindorf tarafından Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonn serisinde (I-II, 1832) Lâtince tercümesiyle neşredilmiştir. Bu eserde rastlanan kayıtlar (ad. an. 442, 447, 450, 469 ed. Dindorf 583, 586-87, 598) daha eski kaynaklara çıkar.

Sonraki devirlerin Bizans kaynaklarını da gözden geçirmek isabetli bir hareket olur; zira birçok defa bugün kaybolan yahut ta ancak bazı hülâsaları ele geçebilen eserlerden faydalanmışlardır. Bir kısım kayıtlar güvenilir an'anelere istinat etmektedir.

İmparator **Justinianus**'un bir emirnamesi (535 yılında), Sirmium'un Attila zamanında harap olduğunu bildirir (441). Bak. C. E. Zachariae a Lingenthal, İmp. Justiniani pp. a. novellae quae vocantur I, Lipsiae, 1881, 131.

Ioannes Lydos, Roma magistratus'ları hakkında telif ettiği eserin (554 sıralarında) bir yerinde, meçhul bir barbar kavmin Kafkasya'ya hücumundan bahseder (III, 52). Metne göre, Jovianus'un aktettiği barış muahedesinden itibaren (363), Roma muhafızları hudutlardan geri çekildiklerinden hücum mümkün olmuştu. Bu hücumun tesiri altında, kaynağın yazdığına göre, I. Yezdcerd (399-421) zamanında Romalılarla İranlılar arasında, istikbalde yapılacak tahkimatın masraflarına iştirâk etmek hususunda bir anlaşma meydana gelmiştir. Yani, Lydos'un 395 yılı hücumunu kasdettiği aşikârdır. Tahkimat meselesini özellikle 395 yılı hücumu ile alâkadar olarak zikreden süryani kroniği Josua Stylites'in ifadesi de buna delâlet etmektedir (a.y.). Eserinin başka bir yerinde (III, 43) Lydos, Attila hazinelerinin kullanılmasından bahseder. Neşirleri: İmm. Bekker, Corpus Scriptorum Hist. Byzantinae, 1837, Lâtince tercümesi ile; R. Wuensch, Leipzig 1903.

Moravcsik'in tespit ettiğine göre **Kappadokia arşiveki Andreas**'ın apokalypsis konmentarında bunlar, İncildeki Ye'cüc ve Me'cüc kavmi gibi görünürler (Migne, Patr. Gr. CVI, 416, B-C).

Damaskios (Vita İsidori, c. 63), Attila'nın Roma öündeki muharebeleri hakkında macera dolu bir tasvir yapar. Neşirleri: Diogenes Laertius de philos. vitis (zeyil) ed. Cobet, p. 125; A. Westermann, Damascii vita İsidori, Paris, 1862, 125-126.

Prokopios eserlerini 6. asrın ortasında yazmış bulunmasına rağmen, mevzuumuza dair bir çok kıymetli kaydı ihtiva etmektedir. Neşri: G. Dindorf tarafından Scriptorum Historiae Byzantinae ünvanlı seride I-III, 1833-38. Modern tenkidli neşri: Procopii Caesariensis opera omnia, ed. J. Haury, I-III, 1-2, Leipzig 1905-1913. İngilizcesi: H. B. Dewing, History of the Wars and Secret History I-VI (The Loeb Classical Library). Bizi alâkadar eden kayıtlar: Attila Bizans'ın müdafaa hattını kırar (Aed. IV, 5, 6, ed. Haurey III, 2, p. 125); A_{quileia}'yı muhasara eder (Hist. III, 4, 24-35 ed. Haury III, 4, 24-35).

Malalas (491-578) ın kroniğine göre Hunlar, daha imparator Septimus Severus ve Carus zamanında görünürler (XI. kitap, ed. L. Dindorf, Bonn Corpus'unda, 1831, 282, 303). Priskos'a dayanarak Attila'ya dair de bazı kayıtlar verir (XIV. kitap, ed. Dindorf 358-359). Sabirlerin 515 yılı hücumunu da bildirir (XVI. kitap, ed. Dindorf 406).

Euagrius'un kilise tarihine dair eserinde de birkaç kayda rastlarız. Hâdiseleri 431 den 594 yılına kadar hikâye eder. Attila'yı "İskitlerin kralı" diye zikreder (I. 17), imparator Zenon (474-491, III, 2) devrinde "Hunların" (Bulgarların) Trakya hücumlarını anlatır ve Sabirlerin 515 seferinden bahseder. Neşirleri; Migne, Patr. Gr. LXXXVI, 2, Paris 1865), Lâtince tercümesi ile birlikte; metin tenkidi ile yapılan neşri: J. Bidez-L. Parentier, The ecclesiastical history of Euagrius with the scholia, London, 1898, 26, 100, 145.

Ioannes Antiocheus'un 7. asrın başında meydana gelen eserinin muhafaza ettiği kayıtlar çok enteresandır; zira bunların ekserisi Priskos'un kaybolan eserine raci olmaktadır. Muhafaza edilebilen fragment'lerini C. Müller kronolojik bir sıraya koyarak neşretmiştir (Lâtince tercümesi yoktur): Fragmenta Historicorum Graecum IV. Paris, 1851, 535-622. Konstantinos külliyyatında bulunabilen hülâsaları daha iyi ve tenkidli neşri: C. de Boor, Excerpta de insidiis, Berolini, 1905, 58-150. Eugenius'a karşı harekete geçen Bizans ordusuna Hunların da iltihak ettiklerini (fr. 79, de Boor), Bizansın 447 de Attila'ya elçi yolladığını (fr. 83), Attila'nın Batı seferinin ne gibi mukaddemeleri bulunduğunu (fr. 84) da öğreniyoruz. Joannes'e (fr. 95) göre imparator Zenon 483 de Bulgarları Doğu Gotlarına karşı gönderir. Sabirlerin 515 yılı hücumlarına dair Joannes'te de kayda rastlanır (fr. 103). Bu kayıtlar de Boor neşrinin 119, 123-125, 135, 146-147 sahifelerinde bulunur.

Daha yeni Bizans kronikleri arasında Hunlara dair kayıtları bilvasıta veya doğrudan doğruya Priskos'a çıktığından bilhassa **Theophanes'in** eseri dikkate lâyıktır. 813'e kadar süren kronik, takriben bu siralarda meydana gelmiştir. I. Classen-I. Bekker, Bonni Corpus (I-II, 1839-41), Migne. Patr. Gr. CVIII. Paris, 1863 col. 55-1009 da Lâtince tercümesi ile neşredilmiştir. Modern tenkitli neşri: C. de Boor (I-II, Leipzig, 1883-85). Bizi alâkadar eden kayıtları Attila'nın muharebelerine ve ölümüne dairdir (de Boor 64. 102-103, 105, 107 108). Bulgar Türklerinin zuhuruna dair de birçok enteresan kayıt buluruz: "Hunların" 474/5 yılı Trakya tahribatı (120), Bulgarların 501-2 yılı hücumları (143), Sabirlerin Anadolu seferi (161) v.s.

Bundan başka 10. asrın sonundan kalan Suidas Leksikonu da zikredilmelidir. Alfabetik sıradaki maddeleri arasında Κῶρυκος Μεδιόλων (Attila'nın İtalya seferine dair), Ζέφυρος dikkate lâyıktır. Modern tenkidli neşri: Ada Adler: Suidae lexicon, I- V. Lipsiae, 1928-1938.

Nihayet **Bulgar hükümdar listesi** adını taşıyan Avitochol'dan ve İrnik'ten Umor'a (767) kadar Bulgar prenslerinin isimlerini kaydeden listeden de bahsetmeliyiz. Maalesef aslı Yunanca metni zamanımıza intikal etmemiş, ancak sonraki bir Rus kroniğinde İslâvca tercümesi kalmıştır. Bak. J. Mikkola, Die Chronologie der türkischen Donaubulgaren: Journal de la Société Finno-Ougrienne XXX (1915), 1-25. Avitochol adından Attila'nın anlaşılmaması mümkün olup olmadığı meselesi şüphelidir. Bununla beraber İrnik'i Attila'nın en büyük oğlu ile aynı sayabiliriz. Bak. J. Marquart, Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, Leipzig 1898, Zweiter Exkurs: Die bulgarische Fürstenliste.

Sonraki Lâtince kaynaklar arasında, Hun tarihinin araştırmacı Magnus Felix Ennodius'un 504-507 arasında Büyük Theodorik'e hitaben yazılan medhiyesini, Bulgarlara taallük eden kayıtları dolayısıyla ihmal edemeyiz (V, 19-22, 484 sıralarında; XII, 60-69, 504 senesinden). "Vulgares" adı ilk defa burada görülür. Neşri: F. Vogel, Monumenta Germaniae Hist. Auct. Ant. VII. Berolini, 1885, p. 203-214. Almanca tercümesi: M. Fertig (M. F. Ennodius und seine Zeit III. Landshut 1858).

Eugippius, St. Severinus (482 de ölmüştür) un hal tercümesinde, Attila'nın ölümünden sonra oluşan kargaşalıklar, Tuna havâlisindeki Roma eyaletlerinin gittikçe artan tahribatı hakkında korkunç ve sadık bir tasvir yapar; eserini 511 de yazmıştır. Mon. Germ. Auct. Ant. serisinde (I, 2, Berol. 1877) H. Sauppe tarafından neşredilmiştir; Scriptores rerum German. ad usum scholarum (Berol. 1898) ünvanlı eserler arasında da Th. Mommsen neşretmiştir. S. Brunner (1879) ve C. Rodenberg (3. neşri 1912) Almancaya tercüme etmişlerdir.

Grégoire de Tours (594 de ölmüştür) 591 e kadar devam eden Frank tarihinde Hunlara da temas eder ve Attila'nın Galya ve İtalya seferlerine (II, 6, 7, bundan başka Aetius'un Hun münasebetlerine (II, 8) dair malûmat vermiştir. Şifahi haberlerden de faydalandığından hikâyesi faydalıdır. W. Arndt tarafından 1885 de: Mon. Ger. Hist. Scriptores rerum Merovingicarum I, 67-72 neşredilmiştir. Fransızlardan R. Poupardin 1913 de (Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire, fasc. 47) neşretmiştir. Tercümeleri: Fransızca H. Bordier (1859-61), Guizot-Jacobs (1863), İngilizce O.M. Dalton (1927), Almanca W. v. Giesebrecht (4. tabı S. Hellmann 1911-13).

Frank tarihine dair 7. asır başında meydana gelen büyük ölçüde bir te'lif, mühim kısmında Jeromos, Hydatius ve Grégoire de Tours'nun eserlerinden faydalanmak suretiyle yazılmış olup **Fredegar-kroniği** adıyla maruftur. Bunun kayıtlarını bilhassa şifahi an'anelerden faydalanmış olmasından dolayı nazarı dikkate almak icabeder. Hunlara dair kayıtları: II, 48, 51, 53, Attila'nın Galya seferine dairdir. Neşri: Br. Krusch, Mon. Ger. Hist. Script. rer. Merov. II, Hannoverae, 1888, 69, 72-75.

(727 de yazılan) **Liber historiae Francorum** adlı eserin kayıtları (c. 5,8,) o kadar mühim değildir; neşri: a. y. 246-47, 250.

Paulus Diaconus'un Historia Romana ünvanlı eseri de ilâveleri sebebiyle dikkate almalıdır; 774 sıralarında yazılmıştır. Bizi âlâkadar eden kısımları Mon. Germ. Hist. Auct. Ant. II (Berolini, 1879) neşrinde de bulunur: XI, 10, 14, 15; XII, 12, XIII, 9, 11-13, 16; XIV, 2-13, 15; XV, 11 Paulus Diaconus'un Liber de episcopis Mettensibus adındaki diğer bir eseri de, keza Attila'nın Galya seferini, Metz'in kıymetli mahallî an'anelerine dayanarak nakleder (Mon. Germ. Scriptores II, 262-263).

Vita Aniani episcopi Aurelianensis adındaki eserin verdiği malûmata, eskiden tamamen itimat edilirdi; halbuki hikâyesi tamamen efsanevidir. Attila'nın Galya seferi hakkında: Mon. Germ. Hist. Scriptores rer. Meroving. III, 108 ve mp.

Vita s. Memorii (a. y. 102 ve mp.), **Vita Lupi episcopi Trecensis** (a.y. 120 ve mp.) ve Vita s. Genovefae (a. y. 215 ve mp.) kayıtlarının tarihi değeri daha da azdır. Diğer efsanelerin ehemmiyeti haiz olmyan kayıtları hakkında: Barthélémy, La campagne d'Attila; Revue des questions historiques VIII (1870), 384 ve mp.

Bu husustaki tedkikler arasında **en mühim monografiler** şunlardır: İran ve Anadolu münasebetlerine dair birinci sınıf bir hülâsa: J. Marquart, Éranşahr nach der Geographie des Ps. Moses Khorenac'i (Abhandlungen der k. Gesellschaft der Wiss. zu Göttingen, Phil. Hist. Kl. Neue Folge, Bd. III., 2) 1901; ünvanı aldatıcıdır. Arthur Christensen, L'Iran sous les Sassanides, Copenhagen, 1936 mükemmel bir yardımcı kitabdır. Türkistan istebinin göçebeleri hakkında: O. G. von Wesendonk, Kuşân, Chioniten und Hepthaliten: Klio XXVI (1933), 336-346 mühimdir. Ermeni tarihinin Hun münasebetleri hakkında **en** iyi eser J. de Morgan, Histoire du peuple arménien Paris 1919; P. Asdourian, Die politischen Beziehungen zwischen Armenien und Rom von 190 v. Chr. bis 428 n. Chr. (Diss.

Freiburg i.B.) 1911. Karş. daha Kévork Aslan, Études historiques sur le Peuple Arménien, Paris 1909. Gürcistan hakkında: Brosset'nin artık eskiyen eserinin yanında W. E. D. Allen, A History of the Georgian people from the beginning down to the Russian conquest in the nineteenth century, London, 1932.

Ermənərək Got İmparatorluğunun hudutlarına dair: J. J. Mikkola, Die Namen der Völker Hermanarichs: Finnisch-ugrische Forschungen XV, 1922; J. Melich, Merja, Mordva: Egy. Phil. K. LVII (1933), 171-174. Jordanes'in zikrettiği (Getica XLVIII, 247) Antlar adı altında İslâvları değil, lâkin Kafkasyanın Çerkeslerini anlamak icabettiği hakkında: Olrik, Ragnarök, Die Sagen vom Weltuntergang 1922, 464 ve mp. Karş. daha N. Zupanič, Der Anten Ursprung und Name: compte-rendu du II me Congrès Inter. des Études Byz. Athènes, 1930, 331-339.

Got İmparatorluğunun yıkılışını Ammianus (XXXI) ve Jordanes (Getica XIV, 79-80, XLVIII, 246-252) oldukça mühim farklarla anlatır. Ammianus Roma arazisine firar eden Gotların ve bunlar arasında bilhassa Batı Gotlarının kumandanı Munderik'in hikâyelerinden faydalanmış, buna karşılık Jordanes Cassiodorus vasıtasıyla, -kuvvetli efsâne vasfını taşımakla beraber- Hun hâkimiyeti altında kalan Gotların an'anesini işlemiştir; aralarındaki farklar buradan neş'et eder. Jordanes hakkında: A. v. Gutschmid, Zu Jordanis (Kleine Schriften, V. 288-336). Bu meseleyi en iyi gören J. Marquart'tır. (Osteourpäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig, 1903, 368). D. Detschew, Der ostgermanische Ursprung des bulgarischen Volksnamens: Zeitschrift für Ortsnamenforschung II (1926/27), 198-216, hâdiseleri temamiyle yanlış anlatır. Doğu Gotlarının bir kısmının Pontus civarında Hun hâkimiyeti altına girdiği hakkında: Jordanes, Getica XXXIII, 174, XLVIII, 248, L, 264. Buna ilk defa dikkat eden Alföldi'dir (Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien II, 1926, 99), W. Ensslin (Die Ostgoten in Pannonien: Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher VI, 1927) ve C. A. Macartney (The end of the Huns: a.y. X (1933), (106-114) -nin düşüncelerini güçlkle kabul edebiliriz. Batı Gotlarına ve Athanarık kavminin firarına, aynı zamanda Kaukal arazisinin mevkiine dair: C. Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa III (Stizungsberichte der Akademie in Wien, Phil. -Hist. Kl. 208) 1928, 60-66.

İmparatorluğun askerî teşkilâtına dair: R. Grosse, Römische Militärgeschichte, 1920; Alexander Schenk Graf von Stauffenberg, Die Germanen im römischen Reich (Die Welt als Geschichte I) 1935. İmparator Valens'in büyük ölçüdeki askerî reformları, ilmi araştırmaların bugüne kadar meçhulü kalmıştır. Barbar dostu politikanın Yunan hümanist esasları ve Themistios'un faaliyetlerine dair: Vladimir Valdenberg, Discours politiques de Themistius dans leurs rapport avec l'antiquité: Byzantion I (1924) 557-580, bilhassa 560: R. Laqueur-H. Koch-W. Weber, Probleme der Spätantike, 1930. İmparatorluk politikasının ahtâki-fizyolojik köklerine dair Laqueur yazar (14). W. Stegemann, Themistius (Pauly-Wissowa, Real. Encyclopädie II. Seri 10) 1934, 1642-1680. Karş. daha R. Helm, Untersuchungen über den auswärtigen diplomatischen Verkehr des römischen Reiches im Zeitalter der Spätantike: Archiv für Urkundenforschung XII (1932).

Stilicho, Alarik ve Aetius'un simasını en iyi Th. Mommsen tebarüz ettirir (Gesammelte Schriften, Berlin, IV, 516 ve mp., 531-560).

Alatheus ve Saphrax Got-Alan-Hun kavim grublarının Pannonya'daki ikametlerine dair R. Egger, Historisch-epigraphische Studien in Venezien: Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes in Wien XXI-XII, 1 (1922), Beiblatt 327-341. Hun mu-

hafızlarının arkeolojik bakiyelerine dair: Joachim Werner, Bogenfragmente aus Carnuntum und von der unteren Wolga: Eurasia Septentrionalis Antiqua VII(1932); A. Alföldi, Hun devrinden buluntular (Mac.) 17-24, 34.

Roma hudutlarının tedricen sökün etmesini sikkeler üzerindeki araştırmalar çok iyi gösterir. Palaraya dayanarak ne gibi hükümler çıkarılabileceğine dair E. Stein'in mükemmel notlarını okumalıdır. H. St. Schultz, The Roman Evacuation of Britain ünvanlı tedkikinde çıkmıştır: Journal of Roman Studies XXIII (1933), 36-45. Pannonya hakkında: Alföldi, Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien I, 5-67. Noricum ripense ve Raetia hakkında: Schultz a. eser 41 ve F. Staehlin, Die Schweiz in römischer Zeit, Basel, 1931 (2. tabı) 305-306. Karşılaş. daha R. Heuberger, Rätien im Altertum und Frühmittelalter I, Innsbruck, 1932. Ren boylarına dair: Schultz, zikredilen eser 43 ve Unverzagt: Germania XIII (1929), 182. Birtannia'nın akibetine dair bilhassa çok yazılmış ve bu münakaşalara madenî para buluntuları da idhal edilmiştir. Meselenin en son durumu hakkındaki neşriyat, Schultz'un yukarıda zikredilen eserinde görülebilir; R. G. Collingwood, The Roman evacuation of Britain: Journal of Roman Studies XII (1922), 74 ve mp. ve Roman Britain and the english settlements, Oxford, 1936; F. S. Salisbury, Second Report on the Excavation of the Roman Fort at Richborough, 1928, 106 ve mp. ve Late Fourth-Century Currency in Britain: Numism. Chronicle V, 11 (1931), 14-27; L. Schmidt, Das Ende der Römerherrschaft in Britannien: Hist. Jahrbuch d. Görresgesellschaft 1931, 213 ve mp.; H. Mattingly, Hoards of Roman Coins Found in Britain: Journal of Rom. Stud. XXII (1932); Reginald Lennard, From Roman Britain to Anglo-Saxon England: Festschrift f. A. Dopsch. Wirtschaft und Kultur, Wien, 1938, 34-73. Yüt'lerin aşağı Ren sahasından geldikleri hakkında: J. E. A. Jolliffe, Pre-Feudal England. The Jutes Oxford, 1933, 93-119.

Diğer çok münakaşa edilen mesele, **Burgundların** memleketinin neresi olduğu ve Hristiyanlığı kabulleri. Her iki mesele Hun tarihine sıkı sıkıya bağlıdır. Hristiyanlığı kabulleri meselesi ile en son olarak G. Köhler, Vergangenheit und Gegenwart XXVII (1937) sayısında meşgul olmuştur; Mundiacum'un mevkii hakkında: L. Schmidt, Mundiacum und das Burgundenreich am Rhein: Germania XXI (1937), 264-66; A. W. Byvanck, Notes Batavo-Romaines: Monemoseyne III, 7 (1938), 76-79.

Hunlar ve Pannonya'nın akibeti: F. Salamon, Hunlar ve Pannonya (380-440'a kadar), Századok XVI (1882), 236-239.

Attila hakkında: K. Bierbach, Die letzten Jahre Attilas (Diss. Berlin) 1906; Gy. Moravcsik, Attila ve Buda (Macarca): Egy. Phil. K. L. (1926), 195-202; keza, Attilas Tod in Geschichte und Sage: Körösi-Csoma-Archivum II (1926), 83-116; E. Andreoli, Contributo topografico alla battaglia dei Catalaunici: Historia 1927, 146-152, fikrine göre muharebe meydanı Brienne ovasında Beauvoir'dır; A. Alföldi, Les Champs Catalauniques: Revue des Études Hongroises VI (1928), 108-111; B. Guyon, Aquileia e la genesi della leggenda di Attila, Udine, 1896; A. H. Krappé, La légende de la naissance miraculeuse d'Attila, roi des Huns: Moyen-Âge. Sér, III, 2 (1931), 96-104; L. Ligeti, Attila'nın Şeceresi (Macarca), Budapeşte 1926. E. Troplong, La diplomatie d'Attila: Revue d'histoire dipl. XXII (1908); E. F. Gautier, Genséric, roi des Vandales, Paris, 1932; I. Tişeloiu, Über die Nationalität und Zahl der von Kaiser Theodosius dem Hunnenkhan Attila ausgelieferten Flüchtlinge: Byzantinische Zeitschrift XXIV (1924), 84-87; F. Salamon, Attila'nın baş konaklama yeri neresi idi? (Mac.), Századok XV (1881), 1-39; S. Szeremlei, Attila'nın merkezi Hód-Mező-Vásárhely hudutları içinde idi (Mac.). Századok XXXII (1898), 884-908 (gayri ilmi); Zs.

Bátky, Attila'nın merkezi ve sarayı (Mac.),^fFöldrajzi Közlemények XLVI (1918), 123-135; F. Vámos, Attilas Hauptlager und Holzpaläste, Seminarium Kondakovianum V (1932), 131-148 ve Nomadenzelt und Magyaren: Ung. Jahrbücher XIII (1933); E. Schröder, Die Leichenfeier für Attila: Zeitschrift für deutsches Altertum LIX (1922), 240-244.

İç münasebetleri hakkında: J. Zeiller, Les origines chrétiennes dans les provinces Danubiennes (Bibliothèque des Écoles fr. d'Athènes et Rome 112), 1918; A. Alföldi, Panonya'da Kavimler Göçü devrinde Hristiyanlığın izleri (Mac.). Szent İstván Hatıra Kitabı, telif eden: J. Serédi, 1938), I, 151-170.

Gyula Moravcsik, Hunların taktiğine dair (Mac.), Körösi-Csoma Archivum I (1924), 276-280; J. Darkó, Yunan-Roma muharebe usullerinin inkişafında Turanlı'ların tesiri (Mac.), Hadtörténelmi Közlemények XXXV (1934), 3-40.

A. Alföldi, Tarchan ünvanının menşei (Mac.), Magyar Nyelv, XXVIII (1932), 205-220 ve Göçebelere çifte krallık (Mac.) Árpád Károly Haura Kitabı, 1933, 28-39; J. Deér, Heidnisches und Christliches in der altungarischen Monarchie, Szeged, 1934 (IV Gottesnadenentum bei den Türkvölkern; V. Thronfolge und Königswahl); F. László, Kağan ve ailesi, (Mac.). Körösi-Csoma-Archivum III (1940).

İmparatorluğun yıkılışına dair: K. M. Végh, Nedao-ırmağı nerededir (Mac.), Századok XXXIX (1905) 941-945; Constantin C. Diclescu, Die Gepiden I, Halle, 1922, 53-69. Kanaatimize göre muharebe bugünkü Szerémség'de cereyan etmiştir. Marcellinus comes kroniğinin zikrettiği ve "Nato adı verilen kale" dediği yer de (ad an. 505 Chron. min. II, 96) herhalde adı geçen ırmaktan adlandırılmış olacaktır.

Hunlarla Bulgarların münasebetleri: Zoltán Gombocz, Bulgar meselesi ve Macar-Hun efsanesi (Mac.), Magyar Nyelv XVII (1921), 15-21; Gy. Németh, Hunlar, Bulgarlar, Macarlar: Budapesti Szeinle (1923), 167-178, ve Yurt işgaleden Macarlığın teşekkülü (Mac.), Budapest 1930, 95, 127 ve mp.; K. Schünemann, Hunnen und Ungarn: Ungarische Jahrbücher V (1925), 293-98; Gy. Moravcsik, Onogurların tarihine dair (Macar Dilbilgisi Cemiyeti Neşriyatı 27), 1930; G. Fehér, Attilas Sohn: Írnik, Ungarische Jahrbücher XV (1936), 408-432 ve Bulgar-Türklerinin Macarlarla münasebetleri ve en yeni Macar Eskiçağ tarih yazıcılığı, Századok, ilâve cüz 1935, 513-517; Steven Runciman, A History of the first Bulgarian Empire, London, 1930, Appendix II, III; Bálint Hóman, Macarların menşei ve muhaceretleri (Mac.), Macar Ortaçağı, 1937, 35.

IV. EFSANEDE ATTILA

123. s. **Giriş:** Attila efsaneleri nisbeten en toplu bir şekilde bugün de Amédée Thierry'de bulunur: Histoire d'Attila et de ses successeurs jusqu'à l'établissement des Hongrois en Europe, suivie des légendes et traditions, 3. tabı Paris 1865; II. cilt. Macarca tercümesi: Károly Szabó, Attila efsaneleri, Peşte 1864. Lâkin Thierry'nin eserinde malzemenin tenkidli bir tarzda işlenmesi tamamen eksiktir. Eskiye ve yeniye efsane ve terkibleri tamamen aynı sayar.

124. s. **Gög ve Magóg oğulları.** İskender efsanesi hakkında: Andrew Runni Anderson, Alexander's Gate, Gog and Magog and the inclosed nations, Cambridge, Massachusetts, 1932 (Monogr. of the mediaev. Acad. of America n° 5), 12. s. ve B. Haller, Gög ve

Magóg: Ethnogr. 1935, 23-28. Zikredilen yer St. Jeromos'ta, Epist. 77, 8; İzidord'a, Origenes IX, 2, 66.

125. s. Hunların tasviri: Bu bahiste A. Alföldi'nin "Roma âlemi gözü ile Hunlar" ünvanıyla Körösi Csoma cemiyetinde 1930 yılının 28 Martunda verilen ve henüz neşredilmeyen konferansını takibettik. Eğer altında ısıtılan ete dair S. Solymossy: Ethnogr. 1921, 120. Süryani yazarı Efraim'in metni Anderson'un zikredilen eserinde 17. s. de bulunur. Sigibertus'un muharebesinden Fredegarius Scholasticus, S. Gerg. Hist. Franc. Epitomata. Migne Patr. lat. 71, 595. Diğer varyantlarda Sigibertus galip gelir; MGS. rer. Meroving. II, 289. İnsan eti yiyen Macarlar hakkında: S. Eckhardt: Magyar Nyelv, 1927, 246 ve Erdélyi Múzeum XXXV. Yeni seri (1930), 89, bundan başka Macar nedir? adlı eserde Macarların yabancılar arasındaki siması, Budapeşte 1939. Justinus'un tasviri MGHist. Auct. Antiquiss. XI, 319. Hazarlar hakkında St. Abo'nun hayatı: Byzantion I, 487. Bu inancın Yahudi-Yunan menşesine dair Ruehl: Neue Jahrb. f. Philologie, CXX (1880), 565; A. Alföldi, amazonların menşe efsanesine, yukarıda zikredilen tedkikinde işaret eder.

128. s. Hunların efsaneleri: Hayvan masalı hakkında Gy. Moravcsik: Bizans yazarlarının eserlerinde sihirli geyik efsanesi: Egy. Phil. K. 1914, 282. Karşılaş. daha N. J. Berze'nin te'lifi: Ethnogr. 1927, 65. Alföldi, Arch. Anzeiger 1931, 1/2. Jahrb. d. Deutschen Arch. Inst. da menşe efsanesinin izahını yapar. Kılıç hâdisesi Jordanes'te: MG. Hist. Auct. Antiquiss. V, 106, n. Toprağa saplanan kılıçlar hakkında Gy. Grexa, Çaba efsanesi ve Se-kellerin Hun an'anesi, Budapeşte 1922 ve B. Heller, Allah'ın kılıcı: Ethnogr. 1912. Heller, sihirli kılıca bağlanan inancın başlangıcını Attila'nın sarayında yaşayan Gotlar arasında aramaktadır. Kézai, Lehel vakasını ancak kısaca zikreder (I, 15) ve doğruluğundan şüphe eder, lâkin Márk Kálti Resimli Kroniği (cap. XXXIII) tam varyantını verir.

131. s. Bizans efsaneleri: Bizans'ın Attila rivayetleri hakkında: J. Moravcsik, Attilas Tod in Geschichte und Sage: Körösi-Csoma-Arch. II (1926). Helmut de Boor (Das Attilabild in Geschichte, Legende und heroischer Dichtung, Bern 1932), Moravcsik'in vasil olduğu neticelerden haberdar bulunmadığından katil hakkındaki inancın menşesine dair hatalı bir hüküm verir. Moravcsik adı geçen eserde 355, Philostorgios'u zikreder, Thierry ilk defa Eş'ya'yı zikreder: Hist. d'Attila II, 239, St. August'un naklettiğimiz kaydını, bildiğimize göre, şimdiye kadar hiç kimse zikretmemiştir.

133. s. Got - Longobard masalları, Katalaunum muharebesini Alföldi, masal âlemine sokar: Les champs Catalauniques: Rev. d. Ét. Hongr. 1928, 108. Papa Leon Mura-tori'de: Scr. rer. Ital. I, 1, 98. Çağdaş kaynak: Prosperi Tironis Epitoma Chronicon. MGSS rer. Meroving. II, 482, İdatius kroniği: Dom Bouquet-de, Rec. des historiens de la Gaule I, 619. Ad a. 452. Karşılaş. daha D'Ancona, La leggenda d'Attila, Bologna, 1880. İzidor, Hunların tarihî rolleri ve müdhiş âdetleri hakkında yazar: Hist. de regibus Gothorum. Patr. lat. 83, 1065.

136. s. Menkıbede Attila: Menkıbelerin maksadına dair Gedeon Petz, Macar-Hun efsanesi, 1885. Thierry, Hist. d'Attila II, 233, Sidonius Apollinaris'in mektubunu zikreder. Gregorius Turonensis'te **St. August**'ün hikâyesi hakkında: MGSS rer. Merov. I, 68 sonraki varyantı Du Chesne'de: Script. Franc. I, 521. Metz'in harabolması ve St. Aravatus hikâyesi: Greg. Turonensis, zikredilen yerde, I 66-67. St. Auctor vakası: Pauli Warnefridi Lib. de Episc. Mettens. MGSS. I, ve 262 Gesta Episc. Mettens. MGSS X (t. XII), 536. St. Servatz vakası ve Tongres'in münasebetleri hakkında H. Grégoire, La patrie des Niebelungen:

Byzantion IX (1934), 29. s. Grégoire burada G. Kruth, *Études frnaques* (1, 139) ünvanlı eserine dayanır. Tamamen gelişmiş Servatz menkibesi Vincentius Bellovacensis, *Speculum Historiale*, 1474; XX, 39 ve 45. **Geneviève** efsanesi MGSS. rer. Merov. III, 219 ve *Acta Sanct. jan. 3. St. Lupus vakası*: MGSS. rer. Merov. III, 121, (Troyes’li çok çocuklu ana vak’ası XV. asır hümanisti Callimachus Experiensis’in icadıdır). St. Memorius menkibesi MGSS rer. Merov. III, 102. St. Lupus’tan bahseden şarkılar hakkında Hugo *Chronicon*, MGSS. X, 316. Menkibenin alelade varyantları: Aurea *Legenda*. S. Germanus ve Antoninus, *Chronica* 1484, Pars II. tit. XI. cap. VIII. St. Nicasius vak’ası Antoninus’ta, a.y, Vincen-tius Bellovancensis aynı vak’ayı Vandallarla alâkadar olarak anlatır: *Spec. Hist.* 1474, XX, 37. Reims vak’ası hakkında a. y. XX. 39. *Chronicon Vedastinum* MGSS. XIII 678. Ursula menkibesi hakkında Wilhelm Levison, *Das Werden der Ursula-Legende*: *Bonner Jahrb.* 132 ve ayrı basım Köln. 1928. İlk Ursula passion’u: *Analecta Bolland.* 1884 t. III ve Le-vison adı geçen eserinin ekinde. İmparator Wilhelm’in beyanâtı Othon Guerlac’da: *Les citations françaises*, Colin, Paris, 1931, 250 Yazar Lacour-Gayet’nin makalesinden faydala-nır: *Revue Hebd.* 1915 Mayıs. 1. Macar dostu Fransız yazarı Louis de Wienne’in makalesi: *Connaissance de la Hongrie. Nouvelle Revue de Hongrie* 1937 (LVI), “Attila’nın atının bastığı yerde ot bitmez”: Larousse, *Grand Dict. Universel*: Attila maddesinde zikreder. Bu sözlerin menşeiini tanımlıyorum. Fransız inkılâbı sırasında duyulan ve Attila hakkında atıflara dair: *Moniteur*, 1792 Ekim. 2. Son zamanların gazete muharriri Clément Vautel. - *Le Journal* 1935 nov. 26: “dont voici un extrait qui n’eût pas déplu à Attila”, der ki bu sözler, reforma karşı gelen Barrère plânı hakkında söylenmiştir ve bu plân Lyon şehirini cezalandırma makasını güdüyordu. Son büyük harp esnasında da Fransız matbuatında daimi surette Hun-Alman mukayesesi görülür, bak. *Le Temps* 1939 nov. 16, *Le Petit Jour-nal* 1939 sept. 19 v.s.

144. s. **İtalyan Attila efsanesi**. Alessandro d’Ancona, İtalyan Attila an’anesine esaslı bir tedkik hasretmiştir: *La leggenda d’Attila Flagellum Dei in Italia: Studi di Critica e Storia letteraria*. Bologna, Zanichelli, 1880. Sonraki neşirlerinde bu tedkik hariç bırakıl-mıştı. Macar kaynaklarından faydalanma hususunda Thierry kadar tenkidsiz hareket eder. Floransa Attila masah 379. s. St. Geminianus *Acta Sanct. Bolland. jan. 31, cap. III*. Peygamber Elizeus vak’ası *Lib. Regum IV, 6*. Muratori Macarlara karşı yazılan kasideyi zikreder: *Antiquit. Ital. Dissert. I*: D’Ancona’da mezkûr eser 440. St. Geminianus’un Ma-carlara karşı müdafaa rolü: *Additamentum ad Vit. S. Gemin. Ital. Script. II, 2; col. 692*. Agnellus’un tekabül eden yeri Muratori’de, *Rer. Ital. Script. II, 1, 65 Liber Pontificalis Eccl. Ravennensis. Chronicon Altinate Pertz. MGSS IV. 44 ve 64. Viterbo’lu Gotfried’in Thotila - Attila birleşmesi Speculum regum. MGSS. XII. Konstantinos Porphyrogenne-tos’un eserinde mevzuumuzla alâkadar kısım: De admin. imperio, ed. Bekker, 1840, 123, (Gy. Moravcsik’in lütfûkâr yardımı). Venedik’teki firara dair: S. Eckhardt, *Pannonya Hun tarihinin meydana gelmesi*, 1928, Századok, a. basım 18 ve 23. Köpek kulaklı ilk Attila si-ması Malaspina’da görünür, Muratori *Rer. Ital. Script. VIII, 895, cap. XXII. A. Ballagi bunu zikreder: İrodt. Közl. 1892, 205. s.: “Questo Attila flagellum Dei avea la testa calva, e gli orecchi a modo di cane”. Köpeğe benzemeyi, D’Ancona zikredilen eserinde 424. s. Plinius’a irca eder. A. Ballagi, *Estoire D’Atile* tasvirini zikredilen yerde verir 410. Guilio Bertoni, Nicolò da Casola’nın Attila’sının bazı kısımlarını neşretmiş ve girişi mahiyetinde bir de tedkik yazmıştır: Nicolò da Casola, *Poema franco-italiano. Friburgo (Svizz.) 1907. Collect. Friburgiensis. Nllesérie fasc. IX. Metinlerin sırası XIII. 1. Bak. daha D’Ancona’nın zikredilen eseri 442. Yazar hakkında Pio Rajna, L’Attila di Nicolò da Casola: Romania***

XXVII, 80. Attila'yı artık Macar kralı olarak zikreden menkıbe: Historia Attilae, Bertoni'nin Casola neşri zeylinde 115. s. Bertoni ancak gebe kalıncaya kadar olan Fransızca metni verir (79. s.). Devamını zeyilde bulunan Lâtince hülâsadan veriyorum: 114. s. 14. asırda yaşayan Paulus Minorita, artık bu masalı Historia Satirica'sında kullanmıştır ve arasına müracaat ettiği Historia acile bu olacaktır. Karş. S. Eckhardt, Pannonia Hun tarihi 25. s. Doğunun hayvandan neşet etmeye dair masallarını, Alexander Haggerty Krappe, La légende de la naissance miraculeuse d'Attila, roi des Huns: Le Moyen Âge II (1931), 96. Krappe ve D'Ancona (445. s), köpekten neşet etme masalını Macar an'anesi sayarsa da, sadece Macar kaynaklarının bu husustaki sükûttundan başka bu masalın sonradan zuhuru da bu neviden faraziye yi g. mümkün kılar. Relkovič Davorka, köpek başlı olma hâdisesini, Hunların başlarında yaptıkları tahriflerle izaheder: Ethnogr. 1939, 55 ve L. Bartucz: Termud. Közl. 1928, 436.. Oszkár Elek, Attila masal ve destanlarını v.s. toplamıştır: İtalyan an'anesinde Attila, Bud. Szemmlé 1913, Ekim. Bazı varyantlarını: J. Szinyei Athernaeum 1874, A. Zambra: Bibliofilia 1910, A. Ballagi: İrodt. Köz. 1892, 205 tanıtmışlardır. Bibliografyalar hakkında a.y. 242. s. bak. Attila'nın asılmasına dair masalı D'Ancona da görünüz. Attila madalyalarından birçoğu, Macar Millî Müzesi Madalyaları ve Sümegy-Keszthely Darnay-Múzeum koleksiyonlarında muhafaza edilir.

150. s. **Cermen Attila**. H. Grégoire: Byzantion X, 239, Waltharius manu fortis'i Geraldus'a maleded. Herman Althof, Waltharii Poesis, 1899 namıyla bu eseri neşretmiştir. Aynı şahıs Das Waltharilied ünvanlı tercümesinin girişinde bunun Macarlara ait olacağı fikrindedir. Tamamlanmamış Macarca tercümesi E. Kőrös tarafından: Dunántuli ev. ref. egyházkér. pápai föisk. értesítő, Pépa, 1898 de yapmıştır. Şaire göre, Hagen'in "Pannonia modasına uygun olarak" sağ tarafına da kısa bir eğri kılıç takması, karakteristiktir (337), halbuki bu bir Cermen âdeti idi. Karşılaş. Althof, II, 127. Bu gün artık Trova'lısıfatı altında, Belçika'nın Tronege-Tongres adının saklı bulunduğu aşıkârdır. Karşılaş. Grégoir: Byzantion IX, 1. s. Gülieryüzü şövalye kral Attila hakkında: Ernest Tonnelat, Le Chanson de Nibelungen, 1926, 234. Nibelungenlied'de Macar tesiri hakkında bak. Bálint Hóman, Geschichtliches im Nibelungenlied, Berlin-Leipzig 1924. Ung. Bibliothek 9, 28. s. Tonnelat zikredilen eserinin 317 s. de, bazı kısıtlamalarla Hóman'ın nazariyesini kabul eder. Schröfl, bütün Nibelungenlied'i Passau piskoposu Pilgrim'e malederek eseri Macar sarayı namına yazılmış kabul eder (Aloys Schröfl, Der Urdichter des Liedes von der Nibelungen, Not und die Lösung der Nibelungenfrage, München 1929 ve Und dennoch die Nibelungenfrage gelöst, München, 1931. Nibelungenlied hakkında en son büyük tedkik: Andreas Heusler, Nibelungensage und Nibelungenlied³, Dortmund 1929. Bu mevzuun tarihî esasına dair en son ve kısmen çok cazip faraziye: H. Grégoire, La patrie des Nibelungen: Byzantion 1935, 215.

Edda şarkılarının Macarca tercümesini Béla Szász yapmıştır.: Manzum Edda. Macar İlimler Akademesi, Budapeşte 1938. Almancası B. Symons, Die Lieder der Edda, I, 421. Hûnaland'ın hakikî manâsı hakkında G. Heinrich, Etzelburg ve Hun efsanesi, Akad. Értek. Ny. és. Szépt, 1883, 31. s. Attila adının bu destana sonradan eklendiğini Henrik Wlisslocki, Eski Cermen destanında Attila (Mac.), Egy. Phil. K. 1883, 445 de tebarüz ettirir. Idatius'ta Burgundların katliamını, J. Bleyer zikreder: Nibelungen efsanesi ikinci kısmının meydana gelmesi (Mac.) Egy. Phil. K. 1906, 257. De Boor z. e. 29. s. de iki nevi Attila simasını an'anedan çıkarır. Hunnenschlacht hakkında a. y. 31 s. daha ayrıntılı olarak Zschr. f. d. Philologie L, 186. Jordanes'in Got memleketini tasviri: Mon. Germ. Hist. Auct. Antiquiss. 63, 4 ve 38; 75, 9-12. Saxo Grammaticus efsanesi: Danica Historia, Francof. 1576, V, 78.

Thidreks-saga'nın Macar unsurları hakkında R. Husz, Das landschaftliche und Ungarn in der Thidrekssaga und die Entstehungsfrage v. Niebelungenlied u. Klage: Zschr. f. d. Philologie LVII (1932), 105. Königshofen kroniğini C. Hegel neşretmiştir: Chroniken der deutschen Städte VIII, 376. Adolf'un Türnigia hücumuna dair kayıt MGSS XXX 474.

159. s. **Macar Attila**: B. Hóman (Macar Hun an'anesi ve Hun efsanesi, Budapeşte 1925) Macarlarla Hunların ayniyeti fikrini, Batılıların Macarlardan aldığı kanaatindedir. Gesta da, Attila an'anesini aynı yerde teşkil etmiştir. Gesta'nın mevcudiyeti meselesinin, hâla münakaşa götürür bir faraziye olduğunu kaydetmeliyiz. Attila şehri Anonymus'ta bak. D. Pais, Macar Anonymus'u, Budapeşte 1926, 22 ve 46. bahisler. "Urbs Attila": meselâ A. Lübecki'de: Chronica Slavorum, MGSS. XXI, 171; G. Heinrich, adı geçen eserde zikreder. Karşılaş. daha Jakab Bleyer, Macar-Hun efsanesinin Cermen unsurları, Budapeşte, 1906, 71. Meş'um kılıç vak'ası, MGSS. V, 185. Jordanes'in kılıç hikâyesi temamiyle malûmdur: Ekkehard da Priskos-Jordanes'e dayanarak Attila kılıcının efsanesini hikâye eder. MGSS VIII. SS. t. VI. Z. Tóth'un büyük tedkiki: "Attilas Schwert", Budapest. 1930; Akad. der Wissenschaft. Attila'nın kılıcından 204 ve mp. Árpád ailesinin Attila hazinesi h. Continuatio Vindobonensis, MGSS. IX, t. XI. ad ann. 1276. Arpadların Attila an'anesi tarihî rolüne dair: J. Deér, Macar millî şuurunun teşekkülü, Magyarságtudom. neş. (1936), 6. s. Efsanenin teşekkülü ve muammalı mevzuların münasebetlerine dair S. Eckhardt, Pannonya Hun tarihinin teşekkülü, a.b. 52 ve 54. İgel zafer takı hakkında MGSS, VIII t. X. 232, 22 ve 23. Ex mirac. S. Mathiae. Toul'lu Hugo MGSS XXX, 110. Viterbo'lu Gotfried'i Thierry zikreder, Hist. d'Attila II, 254. IV. Béla'nın Totila hakkındaki mektubu: Fejér, Cod. Dipl. VII, 222. Zagreb breviarium'u St. İstván-Attila benzerliği hakkında Kniewald'da, Macaristan litürjisinin en eski hatırası: Pannonh. Szemle 1938, 46. Attila şahıs adlarının toplamı Ballagi' de: İrodt. Közl. 1892. Sonradan bir defa daha E. Moór: Ung. Jahrb. 1925. 258. Dömös hibe mektubuna dair Dénes Szabó: Magyar Nyelv XXXII, 131. Attila çadırının tasviri: K. Szabó'nun mezkûr yerdeki tercümesi. Sicambria hakkında S. Eckhardt: Minerva 1927 ve Rev. d. Ét. Hongr. 1928. Kajaszó'daki taşla dair S. Eckhardt, Pannonya Hun tarihinin teşekkülü, 49 ve 50. Burada zikredilen "statua lapidea" tabirinin benzerini D. Simonyi, bir hudut muhafızı vesikâsından (1299) zikreder (Egy. Phil. K. 1936, 12): "magnam statuam lapideam... iuxta viam saxosam". Taşın tasviri ve en son akibeti J. Juhász, Baracska'daki Jupiter mihrap taşı ve Köveaszó (Kevház): Székesszékház Szemle, 1934, 75. An'anelerin teşekkülü hakkında ayrıntılı olarak S. Eckhardt, zikredilen tedkiki, Századok 1928, J. Horváth, elde ettiğim neticeleri, yeni kayıtlar ve izahlarla itmam etmiştir: Macar Edebi Kültürünün Başlangıcı, 1931, s. 42. Hatıraların efsane teşkilindeki rolleri hakkında biraz karışık olmakla beraber ilk defa Gy. Sebestyén yazmıştır: Macar yurt işgaline dair efsaneler (Mac.), I, 243; Doğu Gotlarına taalluk eden kısımda ayrıntılı olarak J. Bleyer, Macar-Hun efsanesinin Cermen unsurları, 1906, 39, 44-45. Boiotia'lılara dair: J. Horváth'ın adı geçen eseri, 45. Avarlar'la Hunların karıştırılmasına dair ilk defa G. Petz zikredilen eser 37. s. yazmıştır. Bununla beraber Révai-Leksikonu Avar maddesinde yapıldığı gibi, Kézai'nin romanımsı eserinden, Avar tarihinin rekonstrüksiyonunu yapmak imkânsızdır. Büyük Karl'ın Avarları imha için giriştiği seferlerin bir intikam hareketi olduğuna dair: De gestis Caroli Magni, Du Chesne, II, 154. Attila'nın Avar kralı olduğuna dair: Vita S. Severi Abbatis Aghatensis. D. Bouquet, III, 370. A. Ballagi: İrodt. Közl. 1892, 168, bundan faydalanmıştır. G. Petz, Büyük Karl'ın Theodericus adında bir kumandanını zikreder, adı geçen eser ve MGSS. I, 177; ad an. 791: Tüningia Avar muharebelerine dair Paulus Diaconus, Hist. miscellae. Muratori, Rer. İtal. SS. I, 457, 429. Belvider muharebesine dair S. Eckhardt, Bir Fransız Ortaçağ kroniğinin inanılmaz Macar tarihi (Mac.): Egy. Phil. K. 1931. 82. Strassburg-Attila masalı ile alâkadar olarak

Franciscus İrenicus'un (Germaniae Exegeseos I. XII, Norinberg, 1518. f. CII v°) Kézai'nin kayıtlarını Thuróczi'den almış olacağını kaydedelim. Micol ve Micolt münasebetleri hakkında karşılaştığımız J. Bleyer'in zikredilen eserindeki 88. s. de bulunan notunu ve S. Eckhardt, Micolt: Magyar Nyelv XXVI, 167. Kreenfeld ve Crumhelt'in münasebetlerine dair B. Hóman, Macar Hun an'anesi 72. Krumhelt'in bozulmuşunu zikreden vesika Tholt Titus'ta, Eski Buda Beyaz kilisesi ve Árpád'ın mezarı hakkında: Arch Értésítő II, LXXXII.s.

Theodricus'un 12. asır hal tercümesi: Gesta Theoderici regis, Vita Fuldensis, MGSS. rer. Merov. II, 202. Bugüne kadar Hun an'anesini izah edenler tarafından kullanılmayan metni zikredelim: "Eodem tempore, mortuo Attala rege Hunorum, Walamer Hunis eisdem, quibus tributa persolvebat, propter insolentiam Attale regis ipsorum dominiū avite libertatis (memor) ecussit et Ardericum regem Gepidarum ceterasque gentes Hunis subiectas in eadem facienda provocavit. Huni itaque dolentes, Walamerem haec fecisse, ut fugitiva mancipia ipsum cum suis inesquentes, ad servitutem pristinam armis agressi sunt revocare. Igitur Walamer, cum globatis suis, duce Theodorico, fratruei suo, super Hunos irruiat tantaque cede in eo grassatus est, ut de reliquo qui superfuerunt Huni Ostrogothorum arma formidarent". Bu hikâye, Paulus Diaconus'un Hist. Romana'sından neş'et eder (Muratori, Scr. rer. Ital. I. 1, 99 C.), lâkin Muratori'nin metninde Theodericus vuruşmaya iştirak etmemektedir; bu suretle Kézai'nin kaynağını aradığımız zaman, Geç Ortaçağ'dan bir telifi nazarı dikkate almamız gerekir.

Kézai'de Macar hâdislerinin yansımasıyla karşılaştığımız daha J. Karácsonyi dikkat etmiştir: Sekellerin menşei ve Erdel'e yerleşmeleri, Akad. Értek. Tört. 1905 B. Hóman zikredilen eserinde ayrıntılı malumat verir. Csaba'nın doğuya hicretini Gombocz ispat eder: Bulgar-meselesi ve Macar-Hun efsanesi: Magyar Nyelv 1921, 20 Gotların Attila ahfadı ile muharebelerine dair: Jordanes zikredilen eser 127 ve 135. Venedik menşeli De origine Hunnorum Venetus'un kopyasını F. Toldy'nin el yazmaları arasında buldum: Akad. Tört. 4-r 30. Macar tarih ilmi bugüne kadar bu esere dikkat etmemiştir. Bir notundan anlaşıldığına göre Toldy, bunu nereden kopya ettirdiğini unutmuştur. Metin hatalı olmakla beraber Paulinus Minorita'nın eseri yardımıyla kolayca tashih edilebilecektir. Tarafımızdan Egy. Phil. K. 1936. s. 57 de neşredilmiştir. Kézai ve Venedik tarihçilerinin münasebetlerine dair S. Eckhardt, Pannonya Hun-tarihinin teşekkülü, Századok, 1928. Neşredilmeyen Venedik elyazması: Cod. Marc. Veneto, Lrt. X.36 a (3326) cc. f°. 7 r. Bunu Egidio Gorra zikreder: Testi inediti di Storia Trojana, 1887, 83. Bu kaynak Padua muhasarası esnasında Attila'nın ağır bir surette yaralandığından da haberdardır ve bu eser yazarının romanımsı Attila hal tercümelerinden herhangi birisini tanıdığına delâlet etmektedir. H. Mügel'nî Kovachich (Martin Georg) neşretmiştir: Sammlung kleiner noch ungedr. Stücke, I, Ofen, 1805. En son tenkidli neşri J. Travnik tarafından Script. R. Hung. serisinin II. cildinde yapılmıştır. Lâtince manzum kroniği Joh. Christ. Engel: Monumenta Ungarica, Viennae 1809. Jean d'Outremeuse'e dair S. Eckhardt: Egy. Phil. K. 1931, 74. Leh-Macar kroniğini B. Hóman tahvil eder. St. László devri Gesta Ungarorum ve XII-XIII. asırda bundan meydana gelen eserler, Budapeşte, 1925. 37. Kroniğin neşri: Monumenta Poloniae Historica I, Lwów, 1869. Kronika węgiersko-polska opracovat. Neşreden Stan. Pilat. Aşağıdaki kitap tedkikimizin matbaaya verilmesinden az önce intişar etmiştir: C. A. Macartney, Studies on the early hungarian hist. Sources, Budapest 1940 (Études sur l'Europe Centre-Orientale, n°. 21) burada yazar çeşitli yerlerde geçen Macar Attila an'anesiyle ve bilhassa Leh-Macar kroniğiyle meşgul olur ve Spalato'lu Thomas'ın Historia Spalatensis adındaki eserinin Anonymus ve Leh-Macar kroniği ile alâkadar mühim rolüne işaret eder. Macartney'nin elde ettiği neticelerden bu tedkikimizde faydalanamadık. Thierry ve ondan sonra Giandom. Serra (Studi

Italiene II, 38, Bucuresti, 1935) -nın Aquileia-Aquila kelime oyununu sehven Hartwic'e malettiklerine de işaret etmeliyiz. Juvenius Caelius Dalmata'nın eserini M. Bel neşretmiştir: Adparatus I, 89. Elyazmaları hakkında Ballagi: İrodt. Közl. 1892, 230. Bruni'nin mahrum edilmesine dair Banfi Florio (Floris Holik): Corvina XVI (1936), 106. Macar İlimler akademisinde, Aretinus adı altında bir Sárospatak el yazmasının kopyası muhafaza edilir, bunu F. Toldy, metnin M. Bel'in eseri Juvenius Caelius ile aynı olduğunun farkına varmadan, Aretini Bruni'nin hal tercümesi ile birlikte neşre hazırlamıştır (Akad. Tört. 4-r. 22). Antoninus kroniğinin 1474 neşrini kullandım (Üniv. ktb İncun.). Attila'nın kurnaz hilesiyle alâ-kadar olarak Antoninus Johannes de Columpna'ya (+ 1216) müracaat eder. Thierry (II, 239), keşişin tarihini eski an'ane tasavvur etmekle hataya düşer. Marcel Brion (La vie d'Attila, Paris, Gallimard, 1928, 87) Thierry'yi takibetmekle aynı hataya düşmüştür. Attila'nın tarihi ile meşgul eski Macar şiirlerinin bibliyoğrafyası Ballagi'de mevcuttur: Attila'nın bibliyoğrafyası, İrodt. Közl. 1892, 254. Miklós Oláh. Detre hakkında: De Hungaria, 1774, 103. Detre'nin miğferine dair: G. Petz, adı geçen eser 44 ve Jakab Bleyer, m. e. 34. Macar kralı Mátyás'ın Attila kültürüne dair: János Horváth, Edebi Kültür'ün Bölünmesi, Budapeşte, 1935, 113. Tubero'nun medhü senası ve Macar harp şuurunda Attila'nın rolüne dair József Deér, Macar milli şuurunun teşekkülü: Magvarságtud. (1936), a. b. 22. s. Kodex edebiyatında Hun-Macar birleştirilmesine dair: János Horváth, adı geçen eser 69. s. Callimachus'a dair: Tibor Kardos, Callimachus: Minerva-kütüphanesi, 36, Budapeşte, 1931 ve Callimachus Experiensis, Bibl. Scr. mer. recentisque aevorum, Lipsiae, Teubner 1932. Bundanbaşka János Horváth, adı geçen eser 118. Jean Lemaire de Belges hakkında: S. Eckhardt, Sicambria, 1928, 23. s. (Minerva kütüb.). Aventinus'un metni: Turmair's sämtliche Werke II, 302 ve IV. 1137. Csaba merhemine dair: Gyula Grexa, Çaba efsanesi ve Sekellerin Hun an'anesi. Budapeşte 1922. Macar ailelerinin Attila hazinelerine dair: Kálman Thaly: An'anevi antik Macar hatıraları: Századok 1886, 441. Halkın Attila-inanışlarını Zsigmond Szendrev toplamıştır: Tarihî Halk efsanelerimiz: Ethogr. 1923-24, 143. Ferenc Móra, halk inanışlarını mizahî bir tarzda ele alır: Yeraltı Macaristan'ında seyahat. Budapeşte. 1935, 140 (Attila ile hesaplama). Zagya'da saklı Attila'nın lâhdine dair Szendrey'de adı geçen yerde malûmat vardır. Gyula Grexa, zikredilen eserinde askeri yolla Saman yolunu, yanlışlıkla birbirine karıştırır. Máté Cseszkó: Ethogr. 1933, 79. Hódmezövásárhely Attila masalını, Bálint Siládi'nin hikâyesinden zabtetmiştir; Cseszkó'dan sonra Elemér Czákó (Nemzeti Ujság, 1935 dec. 25) yeniden neşretmiştir. Batı Macaristan Attila masallarını Mailly-Parr-Löger: Sagen aus dem Burgenlande, Wien 1931. Buda havâlisine dair: Bonomi: Neue Heimatbl. I, 176. Güney İslâv varyantlarını Davorka Relkovič: Ethogr. L. (1939), 57, toplamıştır. Çerkes şiirleri Schora-Berkmursin-Nognow (1844) dandır; Adolf Bergé tarafından 1866 da neşredilmiştir. Ludmilla Hauptmann bunları "eski" bir an'ane gibi zikreder: Germanoslavica III, 343. Attila'nın siması hakkındaki en yeni neşriyat Géza Vetéssy, XIX. asır Macar edebiyatında Attila'nın siması, Pallas Debrecina 1936. Karş. daha Béla Nagy; Macar edebiyatında Attila. Budapeşte 1939.

V. HUNLARIN DİLİ

187 ve mp. Priskos'ta saklanan "Hun" dil bakiyeleri (de Boor. Exc. de Leg. I, 131) meselesini etraflı ve esaslı olarak Krek tedkik eder: Einleitung in die slavische Literaturgeschichte², 435 ve mp. Karş. Vasmer: Zeitsch.f. Slav. Phil. II, 540 **Camum** kelimesi hakkında bak. Holder, Alt-celtischer Sprachschatz I, 728 bundan başka Walde ve Ernout-Meillet, Lâtin etimoloji lûgatleri; **medos** hakkında, zikredilen yerde Vasmer. bu kelimenin

İllirce veya Doğu Cermen dillerinden olduğu gibi İslâvca da olabileceğini söyler. János Melich'e göre **medos** Trakça-Dakça bir kelime olabilir. (Yurt işgali devri Macaristanı 29. s.). **Strava** kelimesinin izahlarına bak. Krek'te ve bundan başka Vasmer'de zikredilen yerde, Feist, Etym. Wörterbuch der gotischen Sprache, s.v. strava; kelimenin Türkçe menseden olduğu hakkında B. von Arnim: Zeitschrift f. Slav. Phil. XIII (1936), 100-109 yazmıştır.

189 ve mp. Gotça menşeli Hun adları hakkında: Schönfeld, Wörterbuch der altgermanischen Personen-und Völkernamen ve Yurt işgaleden Macarlığın Oluşumu ünvanlı eserimde 131 ve mp. s. Attila adı ve **Bleda-Buda** münasebetleri hakkında: Gombocz-Melich, Macar Etimoloji Lugati, **Attila** ve **Buda** maddelerine bak. Türkçe menşeli Hun adları h. zikredilen eserime bak. (132 ve mp.); bu hususta mühim ilâveler N. L. Rásonyi: Magyar Nyelv XXVIII. 100 ve mp. **Arıkan** adı hakkında Bang: Keleti Szemle XVII, 112 yazmıştır. **Ernye** adı hakkında Etimoloji lûgatine bakınız.

190. s. Hun dili ile eski Türkçe münasebetlerinden bahseden yeni faraziyeler hakkında bak. Ramstedt: Journal de la Société Finno-Ougrienne XXXVIII. 1: 33; Poppe: Körösi-Csoma-Archivum II, 80 ve mp. Barthold, 12 Vorlesungen 31.

Marquart, Keleti Szemle'nin XI. cildinde (12-13 s.) Hun kavim adlarının rekonstrüksiyonunu yapmıştır; **alpilzuri**, **amilzuroi** kavim adını **alp-il-çur**, **alcildzuri** adını **el-kül-çur** diye izah eder; ultizuroi, **ultinzures** kavim adında da, **çur** kelimesini görür. Eski Türkçede **alp** = “kahraman”, **el**, **il** = “kavim”, **kül** ve **çur** ise rütbe adıdır. Yani **alp-il-çur**'un mânâsı takriben “kahraman, -kavim -hükümdar”, “**el-kül-çur**” ise “kavim-reis-prens”tir. Marquarta göre, bu isimler aslında hükümdarlara mahsus olduğu halde sonradan kabile adları haline gelmiştir. Bu izahlar son derece caziptir, belki de isabetlidir, fakat tamamiyle tatminkâr değildir; morfoloji bakımından müşküller bulunduktan başka, bu isimler mevzuumuzda tek başına kalmaktadır, Marquart'ın izahları şayet doğru ise, bu isimlerin prens adları değil, hükümdar ünvanları olduğu tâh bir meseledir.

VI. HUNLARIN ARKEOLOJİK MALZEMESİ

195-196. s. Hunların maddi eserlerini ilk defa doğru bir yol üzerinde yürüyerek tedkik eden Béla Posta: Rusya'da arkeolojik tedkikler, (Budapeşte-Leipzig, 1905) olmuştur. (Grof Jenő Zichy'nin üçüncü Asya seyahati, III. cilt) 375-584: Hun- Cermen ve Yazig-Sarmat devrine taallük eden hatıralar. Sonradan Hun hatıraları olduğunu belirlenen bronz kazanlar, altın ve gümüş evani v.s. onun eserinde bu bahsi işgaletmektedir. Buna rağmen ulaştığı neticelerin kabul edilmemesinin sebebi, birçok usul hatası işlemiş olmasıyla izah edilebilir. Eserlerin tarifi ve mukayesesi çok defa dikkatsizdir. Meselâ, Hunlardan sonra meydana gelen gümüş işçiliğinin büyük ve ayrı bir grup teşkil eden eserlerini M.S. birinci asırdan saymıştır (adı geçen eser 539 ve mp.). Buna karşılık J. Hampel, Hunlardan kalan eserleri Kavimler Muhacereti devrinin diğer bir gurubu olan griffon ve üzüm yaprağı ile süslü bronz dökmeleri arasında aramıştır. J. Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig, 1905, I, 799. Bu yanlış yolu aşağıdaki eserler de takibetmişlerdir: N. Fettich, Macaristan'da Avar devri sanatı: Archaeologia Hungarica I, Budapeşte, 1926 ve F.Z. Takács'ın bu husustaki eserleri. Bu sonuncusu noktâi nazarını özetler: L'art des grands migrations en Hongrie et en extrême Orient: Revue des Arts Asiatiques Paris, 1931, 3. ve mp. Géza Supka (İlk Ortaçağ'da motiflerin muhacereti: Archaeologiai Értesítő, 1914, 1-3 cüz) keza Béla Posta'nın yönünü takibetmiştir. Nihayet András Alföldi'nin: Hun devrinden

buluntular ve bunların etnik bakımdan ayırddilmesi: *Archaeologia Hungarica IX*, Buda-
peşte 1932 ünvanlı eseri, Hun arkeoloji malzemesini kat'î surette tayin ve akraba arkeolojik
malzeme ile olan münasebetlerini tespit eder. Teferruat meselelerinde hatalı hükümlere rast-
lanması ve Hun İmparatorluğunun medenî münasebetlerine dair verilen şemanın bir taraflı
olması, bu tedkikin kıymetini küçültmemektedir. (Hayvan üslûbunun "kaybedilmesi", istep
kültürünün devamlılığını temin eden âmiller, bronz kazanları çevresinin oluşumu v.s. gibi)
bazı esaslı meselelerin tafsilâtlı bir şekilde izahı, onun eserinde eksiktir. Bütün bunların yanın-
da, Hun malzemesinin tayininde bu eser, bir hareket noktası hizmetini görmektedir. T.M.
Minaeva tarafından ortaya konan ve Volga havalisinin ölü yakma âdetine taalluk eden mez-
zar buluntuları da, bu eserde isabetli tarihi bir kıymet kazanır (Pogrebenie s sojeniem bliz gor.
Pokrovskaja; keza Zapiski Sarat. Universiteta VI, Saratov, 1927). Meseleye dair Minaeva'nın
başka bir tedkiki: Zwei Kurgane aus der Völkerwanderungszeit bei der Station Šipovo:
Eurasia Septentr. Antiqua IV (1929), 194 ve mp. kıymetli malzeme temin etmiştir. Alföl-
di'nin zikredilen eseriyle aynı zamanda ve ondan müstakil olarak, J. Werner'in makalesi de
intişar etmiştir: Bogenfragmente aus Carnuntum und der unteren Wolga: Eurasia Septentr.
Antiqua VII (1932), 33 ve mp.; bu da Hunların maddî bakiyelerini sâlim bir yolda yürü-
mek suretiyle tedkik etmiştir.

200-203. s. Güney-Rusya İskit medenî çevresinin oluşumuna dair: E. H. Minns, *Scy-
thians and Greeks*, Cambridge, 1913. M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*,
Oxford, 1922. Rostovtzeff, *Skythien und der Bosphorus*, Band I. Kritische Übersicht der
schriftlichen und archäologischen Quellen, Berlin, 1931. Max Ebert, *Südrussland im Al-
tertum: Bücherei der Kultur und Geschichte*, Band 12, Bonn-Leipzig, 1921, mükemmel po-
püler bir hülâsadır. Aşağıdaki eser eski Rus neşriyatı arasında temayüz eder ve bugün de
ihmal edilemez bir kıymet taşır: Tolstoy-Kondakov, *Russkija drevnosti* (Rus arkeoloji mal-
zemesi) I-III. St. Petersburg, 1889-1890 (birçok hususlarda önemli surette eskimıştır) ve
B. Farmakovskiy, *Arhaiçeskiy period v Rossii* (Rusya'nın arhaik devri), Mat. po. Arch.
Rossii 34, 1914. St. Petersburg, 1914, 15 - 78. s. (zengin bibliyografya ile). Eski İyon altın
işçiliği hakkında esaslı ve bugün de değerini muhafaza eden eser: A. Furtwängler, *Der
Goldfund von Vettersfelde*, Berlin 1893. Macaristan'daki İskit eserleri bibliyografyası için:
Rostovtzeff, *Skythien u. d. Bosphorus* 494 ve mp. Yeni İskit buluntuları hakkında: N. Fettich,
Gârçinovo İskit buluntusu, *Archaeologia Hungarica XV*, Budapeşte 1934. Güney Rusya'nın
muahhar devirlerine dair: M. Ebert, *Südrussland (Skytho-sarmatische Periode)*: M. Ebert,
Reallexikon der Vorgeschichte XIII, Berlin-Leipzig 1928. Doğu Gotları hazinelerine dair:
A. Odobesco, *Le trésor de Pétroussa*, Paris, 1900. N. Fettich, İkinci Szilágysomlyó hazinesi:
Arch. Hung. VIII, Budapeşte 1932. A. Riegl, *Die Spättrömische Kunstindustrie in Öster-
reich-Ungarn*, Wien, 1901. Eser, adından da anlaşılacağı üzere, hatalı bir yol takibetmek-
tedir. Mühim bir eser: M. Rostovcev, *Sarmatskiya i indoskitskiya drevnosti* (Sarmat ve
İndoiskit arkeoloji malzemesi): Recueil Kondakov, Prag, 1926, 239 ve mp. (Fransızca hü-
lâsası ile). Kırım Gotları tarihi için: A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*. Cambridge,
Mass, 1936. Minussinsk havzası arkeolojik malzemesine dair: F.-R. Martin, *L'âge du bronze
au Musée de Minoussinsk*, Stockholm, 1893. Gero v. Merhart, *Bronzezeit am Jenissei*, Wien,
1926. E. H. Minns, adı geçen eser 241 ve mp.

203-210. s. 1926 yılı Szeged-Nagyszéksos buluntusuna dair ilk tedkik: Alföldli, adı geçen
eser XV-XVII. bütün eserlerin tasviri ile 65-70. Genellikle malzemenin kıymetlendiril-
mesi isabetlidir, ancak palmet friziyle süslenmiş altın kablana, Roma menşei yerine
Yunan menşei kabul etmek gerekir (bak. L. Matzulewitsch, Serebryanaya çasa iz kerçi

(Kerç gümüş kâsesi), Leningrad, 1926, 31. s. 7. resim ve Matzulewitsch, Byzantinische Antike, Berlin - Leipzig, 1929, 30. t.). 1934 yılı Szeged-Nagyszéksos altın buluntusu henüz tedkik edilmemiştir, sadece Gyula Mészáros kitabesini izah tercümesinde bulunmuştur: İlk Hun dil hatırası: Népünk és Nyelvünk (1936), 1-3 sayı. Bütün Szeged Nagyszéksos malzemesinin tenkidli neşrini hazırladım. Bu eserimde işte bu tedkikimin neticeleri. bütün bibliyografyanın kaydı ve bilumum orijinal tedkiklerin ortaya konması ile birlikte intişar edecektir. Güney Rusya'nın parlak cam kab kaçağına dair: P. Reinecke, Aus der russischen Literatur: Mainzer Zeitschrift, I (1906), 44 (Hunlarla mevcut münasebetleri Reinecke henüz düşünmemiştir). Minussinsk havalisinin meşhur kaya resimlerinin en son ve en iyi neşri: HJ. Appelgren-Kivalo, Alt-Altäische Kunstdenkmäler, Helsinki 1931. Husrev kâsesinin en iyi tasviri ve kıymetlendirilmesi: M. Ebert, Die wolfsheimer Platte und die Goldschale des Khosrau: Baltische Studien, Berlin, 1914, 57 ve mp. Ebert aynı yerde Wolfsheim sarkık zineti ile de meşgul olur ve bu meşhur iki eserin, Cermen gözlü sanatı ile olan münasebetlerini tayine gayret eder. Onun fikrine göre bu sanat, İran altın işçiliği çevresinden neşet eder. Karadeniz sahasının bu husustaki önemini son derece küçümser. Hatasının temeli, 4. ve 5. asrın altın mamullerini sporadik bir hâdisе sayması ve hükümdarlara mahsus hazinelerini halka mahsus taklitlerinin maden olarak ancak çok sonra genel bir hal aldığına dikkat etmemesidir. Bunun dışında, İskit hayvan üslûbunun harbden önceki arkeolojik neşriyatta yaşamakta devam etmesini, bu husustaki hazinelerin en mühim kısmının kifayetsiz neşriyatını henüz tanımamıştır. Bütün Wolfsheim buluntusu hakkında: G. Behrens, Aus der frühen Völkerwanderungszeit des Mittelrheingebietes. Mainzer Zeitschr. XVII-XIX, 73 ve mp. (bak. daha: Mainzer Ztschr. XIV, 4 ve mp.). Mundolsheim buluntusuna dair: Hans Zeiss, Ein hunnischer Fund aus dem Elsass: Germania 1933, 127 ve mp. Erdel Gepidlerinin arkeolojik bakiyelerini İstván Kovács isabetli bir şekilde tâyin etmiştir. Mezöbánd hafriyatı: Dolgozatok IV, 1913, 2. Kolozsvâr, 1913, 279 ve mp. Gepid medenî çevresinin münasebetleri ve sonraki rolüne dair: Marosi-Fettich, Dunapentele Avar mezarlarının eşyası: Arch. Hung. XVIII, Budapeşte, 1936. III. bahis. C. Diclescu, Die Gepiden, Halle (Saale), 1922 ünvanlı eserin Szilágyssomlyó ve bununla akraba eşya hakkındaki arkeolojik hükümleri hatalıdır. Arkeolojik malzemede Gepidlerin izlerini isabetsiz olarak aramıştır. Kama havalisi ve Sibirya Hun malzemesi hakkında: A. V. Schmidt, Kačka, Beiträge zur Erforschung der Kulturen Ostrusslands in der Zeit der Völkerwanderung (III-V Jh.): Eurasia Septentr. Antiqua I, Helsinki, 1927, 18 ve mp.

21-213. s. Törtel kazanını ilk defa Flóris Rómer: Czakó bornz çanağı (Arch. Ert. II (1870), 290 ve mp.) namiyle neşretmiştir. Eserin bu ilk tâyini, kazanın süslemesinin menşeiini muvaffakiyetli bir tarzda tespit etmiş ve devrini de isabetli olarak Kavimler Göçü zamanına bağlamıştır. Daha sonraki neşriyatta bunu ve Kaposvölgy kazanını, İskit hatıraları arasına idhal etmişlerdir: Hampel, Skytische Denkmäler aus Ungarn, Beitrag zur uralaltaischen Archäologie: Ethn. Mitt. aus Ungarn IV (1895), bak. Arch. Ért. 1893, 385 ve mp. Buna dayanarak Rostowzew'in Skythien u. d. Bosphorus ünvanlı eserinde: 512, 523 ve 524. Bu kazanları ilk defa F. Z. Takáts, Hunlarla münasebette görmüştür: Chinesich-hunnische Kunstformen: Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare III (1925), 205 ve mp. Cermen medenî çevreleri ile olan münasebetlere burada temas edilmemiştir. Bak. daha F. Z. Takáts, Çin-Hun münasebetlerine dair yeni malzeme: Arch. Értesítő, 1927, 146 ve mp. Bundan maada en son zamanlara kadar bunları ve bunlarla yakınlık gösteren kazanları, Hun arkeoloji malzemesi arasında İç-Asya bakiyeleri saymayı âdet edinmişlerdir. Bugün artık bu anlayışın devam edemeyeceği aşîkârdır. Kaposvölgy bronz kazanının ilk tanıtması: Mór Woşinsky, Kaposvölgy Kavimler Göçü devri kazanı: Arch. Ért. 1891, 427 ve mp. Rusya ve Asya bronz

kazanlarına dair deliller Béla Posta, F. Z. Takáts ve A. Alföldi'nin zikredilen eserlerinde bulunur. Lenz'in griffon şeklindeki fibulasına dair: W. v. Jenny und W. J. Volbach, Germanischer Schmuck, Berlin, 1933, 46 (33 klîşe).

213-222. s. Dnyeper havalisi ve Kreç eşyasına dair neşredilen bir tek eser, Budapeşte şehri Milli Müzesine vasıl olmuştur: A. Khoinowskiy, Kratkiya archeologičeskiya svedeniya o predkach slavyan i rus I, Kiyef, 1896, 56 ve mp. Rusya'da ele geçirilen Hun eserlerinden bir kısmı, Alföldi'nin zikredilen eserinde neşredilmiştir, aynı tarzda Macaristan'daki eşyanın bir kısmı da burada bulunur (zengin bibliyografyası da mevcuttur). Kisterenye'nin kıymetli keramîği hakkında: Béla Dornyay, Hun devrinden Kisterenye buluntuları, Dolgozatok, XII, Szeged 1936, 90 ve mp. Szekszárd Hun mezar eşyası hakkında: J. Csalog, Szekszárd'da Hun devri mezarı: Laurea Aquincenses, Budapeşte, 1938, 143 ve mp. Lajos Bartucz, Hun devri Szekszárd mezar iskeletinin antropolojik tedkiki, aynı yerde 8 ve mp. s. Büyük Concesti buluntusunun örnek nevinden neşri: L. Matzulewitsch, Byzantinische Antike, Berlin-Leipzig, 1929, 123-137. Aşağıdaki Rusya buluntularının Hunlarla alâkadar olarak neşriyatta bugüne kadar adları zikredilmemiştir: Taman yarım adasından altın toka ve sarkık halka, bundan başka üç adet yarım ay şeklinde altın levha, Otçot İmp. Arch. Kommissii, 1900, 108 ve mp. 219-221 resim. Saratof eyaletinin Kamysin nahiyesinde olan "Mojary" adlı bir dağda ele geçen büyük bir Hun buluntusuna dair: Otçot IAK 1898, 77 ve mp. Dimitriyevka kılıcına dair: Otçot IAK, 1904, 123; 215 a-b şekil. Ozorukova buluntusu (Baksan-vadisî, Kuzey Kafkasya): Materialy po Arch. Kavkaza I, Moskova, 1888, XX t. 1-4. Taman yarımadasında bulunan altın kılıç kını madenlerine dair: Max Ebert, Ein Dolchscheidenfragment aus Südrussland: Opuscula Archaeologica O. Montejio LXX-o dicata. Stockholm 1913, 271 ve mp. Çegem vadisinden çıkan Hun hükümdar ailesine ait buluntuya dair: Otçot IAK, 1897, 75; 122-126. s. resim. Radensk'ten daha ufak Hun buluntusu (Dneprovsk eyaleti): Otçot IAK, 1897, 34 ve mp., 106-108 resim. 1904 yılı büyük Kerç Hun mezar eşyasına dair: Otçot IAK, 1904, 78 ve mp. (birkaç resimle çok natemam bir rapor). Hun taçları, Kiskunhalas kılıç kını madenleri ve Sobor altın tokaların tasviri ve iyi çekilmiş resimleri, András Alföldi'nin zikredilen eserinde bulunabilir.

222-225.s.J.Smirnov, Vostochnoye serebro, St. Petersburg, 1909, J. Orbeli ve C. Trever, Orfévriye sasanide. Moskova-Leningrad, 1935. A. Spiczyn, Şamanskiya izobrajeniya: Zapiski IOR, VIII. 1, St. Petersburg, 1906,29 vemp. Martinovka kültürüne dair:N.Fettich, Yurt işgaleden Macarlığın maden işçiliği: Arch. Hung. XXI, Budapeşte, 1936, X. bahis.

VII. HUNLAR ve MACARLAR

226. s. Gyula Moravcsik ve Konrád Schünemann'nın Bizans daha doğrusu Batı Hun ve Macarları birleştirmelerine dair: Körösi-Csoma-Arch. II, 310 ve mp., Ung. Jb. V, 293 ve mp.

227. s. Zoltán Gombocz, Hun-Macar münasebetlerine dair, Magyar-Nyelv XVII (1921), 15-21.

Macar kroniklerinin iki noktası, herhalde Macar-Hun an'anesi lehine delâlet etmektedir. Birincisi, Anonymus'un beşinci bahsindedir ve Macarlar "dolaşan rivayetler" (fama volante) den Pannonya'nın Attila'nın mülkü olduğunu ve bunun alıfadından Macar reisi Árpád'ın babası Álmos'un neşet ettiğini duymuşlardır. Bu "fama volante" ne idi? Bu, herhalde Macarlar arasında mevcut Hun an'anesine işaretten başka birşey olamaz; bu haberin yazılı bir Batı kaynağına dayanmış olması inanılır gibi görünmüyor.

İkincisi, Hunor ve Mogyor'un bir sihirli geyiğin klavuzluğu ile Maeotis bataklıklarına hicret ettiklerine dair Kézai'nin kayıdır; bir defasında oradan çıktıklarında bozkırda Belâr oğullarının karılarına ve bundan başka Alan reisi Dula'nın kızlarına tesadûf ederler, bunların hepsini esir eder ve Dula'nın iki kızından biri ile Hunor, diğeriyle de Mogyor evlenir. Kézai'nin bu kaydı bütün Macar kronikleri arasında, en kıymetli Macar Eskiçağ tarihi hatırasıdır. Bu kayıt, Kafkasya havalisindeki eski Macar yurdu hatırasını muhafaza etmiş, kaidevi olarak Macarca da bir Belâr şeklini meydana getiren Bulgar kavim adını nakletmiş, Osetçeden alınma Macarca kelimelerin de delâlet ettikleri Macar-Alan münasebetleri hatırasını saklamış, nihayet bugünkü ve geçmişteki delillerle ispat edilebilen Alanca Dula adını muhafaza etmiştir. Bütün bunların bir tesadûf eseri olması mümkün değildir; şayet Kézai'nin bu kaydında herhangi bir yerde edebi bir tesir mevcut dahi olsa, bütün bu rivayet aslında Macar tarihî an'anesine dayanmaktadır. Kézai'nin bu kaydını, çeşitli kaynaklara ve Kézai'nin uyduymuş olmasına bağlamak âdet ise bu sâde bir konbinezondan ibarettir. Burada sâdece bir noktaya dikkati çekmek isterim ve o da şudur: Kézai'nin kaydettiği Dula adını, Bulgar hükümdar listesinde geçen Dulo soyunun adıyla birleştirmek doğru değildir, zira Macarca Dulo'nun kaidevi bir tarzda meydana gelen karşılığı Gyula'dır.

Şimdi, Kézai'nin bu çok kıymetli kaydından Hunor'u daha doğrusu Hunları anlamalı mıyız meselesi meydana çıkmaktadır. Yahut, Kézainin bu husustaki hikâyesine Jordanes'in Hunlara taalluk eden sihirli geyik efsanesi ile başladığını ve sonra Macar an'anesinden aldığı motiflerle hikâyesine devam ettiğini, buna Hunları, daha doğrusu Hunor'u idhal ettiğini farzedebilir miyiz, yoksa Macar an'anesinden aldığı kısımda, aslında Hunor'un da dahil bulunduğunu düşünmek daha mı doğrudur? Ben, bu sonuncusunu daha muhtemel görüyör ve bu hususta delillerin de mevcut bulunduğuna inanıyorum. Bu delil Hunor adıdır. Kézainin Mogyor adı analojisine göre bir Hunor adını teşkil etmiş olması ihtimali yoktur. Zira Kézai, Mogyor adının sonundaki -r'i bir ek olarak düşünmüş olamaz; çünkü Kézai devrinde -r lâhikası mevcut değildi. Şayet Kézai, Hunlar namına, onlara adını veren bir cecdi meydana getirseydi, bunun adı Hunor değil, fakat sâdece Hun olurdu.

Eski Türkçe kavim adlarında ve bilhassa Bulgar-Türklerinde, bir **eri** "erkeği, adamı" ekini, kavim adının sonuna ilâve etmek çok sık rastlanan bir hâdisedir. Bu neviden **Türkeri** "Türk" veya **Rumeri** "Rum" (Rum, aslında Roma demektir) vs. kavim adlarını biliyoruz. Hunor da böyle bir isim olacaktır ki bunun asli şekli **Huneri**'dir ve Kézai de görünen Hunor bunun kaidevi bir gelişmesidir.

Yani Kafkasya'daki eski Macar yurdundan bahseden ve Kézai tarafından zabtedilen eski Macar an'anesinde, Hun-Macar münasebetleri hatırası da bulunmuş olacaktır.

Hun an'anesinin devamında, Hunor adına özel bir önem atfediyorum; nitekim kanaatime göre, Hun-Macar münasebeti meselesinde Anonymus'taki an'enenin de ayrı bir önemi vardır; burada da Atilla **adı** en mühimdir. Atilla'nın kendisi yahut ta halefleri ile doğrudan doğruya temas halinde bulunan kavimler arasında, Atilla'nın efsanevi adı uzun asırlar boyunca yaşamıştır, nitekim Cermenler arasında Atilla ve ilk karısı Arıkan'ın adı da aynı tarzda kalmıştır. (Priskos'un kaydettiği Rekan, Kreka şekillerinin Cermence Erka v.s. şekilleri ile olan birleşiminde ihtimal Bang'ın tanıtılan izahını kabul etmeyenler de şüphe etmiyeceklerdir; sadece Priskos'ta okunabilen bu isim, tarihi bir kaynaktan Cermenlere gelmiş olamaz).

Burada tedkik edilen meselelerin tafsilâtı ve bibliyografyası için "Yurt işgaleden Macarlığın oluşumu" (1930) ünvanlı eserime bakınız. Sekellerin menşei meselesini, Századok LXIX (1935) de tedkik ettim. Eserimizde, Hun an'anelerinin tafsilâtı ile Sándor Eckhardt meşgul olmaktadır.

ESERE VE YAZARLARA DAİR

Daha 1940 yılında eseri, o zaman Fakültemizin Hungaroloji Profesörü bulunan hocam Râşonyi'nin lütufkâr aracılığı ile temin ederek etraflı bir hülâsasiyle tanıtmasını yapmış ve 1941 de Türk Tarih Kurumu'na sunduğum halde, nedense neşredilmemişti. 1948 de Macaristan'dan dönüşümden sonra, İstanbul Edebiyat Fakültesinin Tarih Dergisinde aynı yazı çok kısaltılmış olarak basılmıştır (1953).

Bu arada vakit buldukça tercüme edilen eser 1956 da bitirilmiş ve 1957 de Fakültemiz neşriyat komisyonuna teslim edilmiştir. Yurdumuzda Hunlar ve Attila hakkında, gerek halk arasında ve gerekse bilim çevrelerinde büyük bir alâka ve ihtiyaç duyulmasına rağmen, bugün artık çok eskiyen ve hele yeni nesiller için anlaşılmaz bir hale gelen Deguignes'in meşhur eserinden başka herkesin okuyabileceği toplu ve ilmî bir eserin yokluğu bizi bu eseri tercümeğe sevketmiştir. Hunların tarih sahnesinde görünmelerinin 1500. yıl dönümü dolayısıyla, son yıllarda dünya ilim âleminde birçok eser neşredilmiştir. Macarcadan başka Almanca, İngilizce ve Fransızca olarak yazılan bu eserler arasında, Macarcadan tercüme ettiğimiz bu eserin belirgin bir yeri bulunduğu ve hattâ ilmî seviyesi ve mevzuunun etraflı olarak işlenmesi bakımından en iyisi olduğuna işaret etmek yerinde olacaktır.

Macarcanın ve genellikle Macar ilim adamlarının Türkiye'de pek tanınmaması sebebiyle, burada eser ve yazarları hakkında kısaca bilgi vermeyi zaruri sayıyoruz. Herşeyden önce böyle 320 sahifelik bir eseri yazarken Macaristan'ın I. Dünya savaşıdan sonra yetiştirdiği en kıymetli 5 ilim adamının bir araya gelmek lüzumunu hissetmeleri kendi başına dahi, ihtisasa saygı göstermenin, orijinal ve yeni neticelere erişmenin ancak bu suretle mümkün olacağını taktir etmelerinin açık bir delilidir.

Eserin yazarı, memleketimizde bazılarımızın hocası ve ilim muhitiinizde de iyi bilinen Németh, açık ve toplu olarak Çin'den Fransa'ya ve İskandinavya'dan Yunanistan ve İtalya'ya kadar uzanan çok geniş bir sabada yayılarak o zamanki medenî dünya ile temaslarda bulunan Hunlar hakkında tam ve toplu bir bilgi vermenin, ancak çeşitli ihtisas sahibi ilim adamlarının birleşmesi neticesinde mümkün olacağını belirtiyor. Sözlerinden her türlü ifrattan çekinerek cür'etkâr faraziyelere ve mübalâğalı yorumlara sapmadan ve kaynakların müsaadesi nisbetinde herkesin okuyabileceği ilmî bir eser meydana getirmeğe çabaladıkları anlaşılıyor. Ayrıca, konuya bir takım ön fikirlerle başlamayarak Hunları yetiştiren çevre ve etkenleri etraflı bir surette anlamaya gayret etmek suretiyle onların fikir ve hayat âlemine girmeğe çalışmaları ve bundan sonra bir hükme varmaları, sağlam bir yol takibettiklerini gösteriyor. Bunun yanında Németh'in esere yazdığı

önsözde, Batılı kavimlerin başlangıçtan beri Hunları pek vahşî ve medeniyetlerini pek aşağı göstermelerine rağmen, Macarlar için Hunların kuvvet ve iktidarlarının sevimsiz olamayacağını, zira Macarların da kısmen onların dünyasından çıkmış bulunduklarını kaydetmesi, çalışmalarında hâkim olan temel fikri meydana koyuyor.

Memleketimizde adı iyi bilinen ve bu sâhanın sayılı bilginlerinden bulunan Budapeşte Üniversite'sinin sinolog ve mongolist profesörü hocamız Ligeti, en yeni araştırmalar ışığında bir taraftan Çin ve diğer taraftan da Yunan ve Lâtin kaynaklarının yeni baştan gözden geçirilmesi sonunda Hiung-nu'ların Hunlarla aynı olabilecekleri neticesine varıyor, fakat bu konuda kat'î delillerin yokluğunu itiraf ediyor. Fikrine göre, Hunlarla Hiung-nu'lar arasındaki münasebet daha ziyade siyasî olmuştur. Her iki imparatorlukta idareci zümre Türkçe konuşmuşsa da idareleri altında pek çeşitli ırktan ve dilden insanlar yaşamış ve bu kitleler arasında idareci zümre çok ince bir tabaka teşkil etmiştir.

Hunlar hakkında Avrupa halkı arasında duyulan alâkanın, ancak Alanları yendikten ve Doğu Gotlarını yerlerinden çıkararak Attila'nın şiddetli ve tehlikeli istilâlarından sonra Batıda genel bir hal alması sebebiyle, Avrupa Hunlarının menşee ve zuhurları hakkında pek az malûmata rastlanır. Hunlar etrafında daha Attila'nın sağlığında çok çabuk efsaneler meydana gelmesi de, hakikatle efsane unsurunu birbirinden ayırmak hususunda çok büyük zorluklar doğurur.

M.Ö. 4. yüzyıldan itibaren yalnız Çin kaynaklarına dayanarak Hiung-nu tarihini M.S. ki yüzyıllara kadar tasvir eden Ligeti, Asya Hun İmparatorluğu adını verdiği Hiung-nu devletinin etnik ve dil birliğinden yoksun bulunduğunu ve bu imparatorluğun da Avrupa Hun İmparatorluğu gibi büyük bir konfederasyon olduğunu bildiriyor.

Gerek Hiung-nu'lar, gerekse Avrupa Hunları yazıyı tanımadıklarından bunlar hakkındaki bütün kayıtlar, muharebe ve hücumlarından ızdırıp çeken Çin, Ermeni, Süryani, Bizans ve Roma İmparatorluğu gibi komşularının kaynaklarına dayanır ve bu sebeble bu kaynaklardan hakikatı sıyırmakta araştırmacı büyük güçlüklerle karşılaşır. Hunların faaliyetleri daha çok Avrupa topraklarında cereyan ettiğinden bunlara dair kaynakların çoğunu ve en değerlilerini Avrupa kaynakları teşkil ederse de, önem bakımından Bizans kaynakları birinci sırayı alırlar. Zira Hun İmparatorluğunun ana toprakları Bizansa daha yakın bulunduktan başka, bu devirde Bizans tarihçiliği de Batı tarih yazarlarına kıyasla daha seviyeli ve daha zengindir.

Fakat maalesef, Hunların faaliyetlerine ve Avrupa'da sebep oldukları hadiselere nisbetle bütün bu kaynaklar hem çok az ve hem de son derece dağınıktır. Attila'nın çağdaşı bulunan ve hattâ sarayına gitmek fırsatına dahi kavuşan Priskos'un oldukça kısa ve fragment'ler halinde zamanımıza erişebilen eseri dışında, bu hususta hemen hemen toplu bir eser de mevcut değildir. Bir çokları edebî eserle kilise rivayetlerinden meydana gelen bu kaynakların ihtiva ettikleri haberler de kısa kayıtlardan ibarettir. Bu sebeble çok yorucu bir çalışmayı icabettiren bu kaynakların toplanması işini, elimizdeki kitapta P. Váczy büyük bir başarı ile yerine getirmiştir. Budapeşte Üniversitesinin Ortaçağ Doğu-Avrupa tarihi profesörü iken 2. Dünya savaşından sonra Macaristan'ın bu günkü rejimi tarafından kürsüsünden mahrum edilen bu kıymetli ilim adamı, sâdece bu kay-

nakları toplamakla kalmamış, fakat Hunlardan başka Avar, Gök-Türk, Bulgar, hattâ Peçenek, Kuman ve Mogollara kadar tarihî kayıtlarda rastlanan tasvirleri, Hunlar hakkındaki pek kısa ve dağınık malûmat ile mukayese ve ikmal ederek ve bunlara modern seyyahların Asya ve Doğu-Avrupa'da yaşayan göçebelere dair verdikleri bilgileri de katmak suretiyle Hunların düşünce ve inanış âlemlerini anlamak hususunda bütün imkânlarâ baş vurmuş ve neticede Hunlara dair bugüne kadar yapılan araştırmalardan çok daha ileri ve toplu bir tablo meydana getirmeğe muvaffak olmuştur. Böylece, kaynakların eskiden pek dikkati çekmeyen ve kendi başına mânasız kalan teferruat halindeki kayıtlarını dahi kıymetlendirmekte büyük bir başarı göstren Váczy, aynı zamanda mukayeseli tarih metodunu yerinde kullanmak hususunda da güzel bir örnek vermiş oluyor.

Yazarın bu araştırmasını, hazırlanan daha etraflı bir eserin hülâsası olduğunu haber vermesine rağmen bu güne kadar bu eserin çıkmamış olmasını esefle kaydetmeliyiz.

Budapeşte Üniversitesinin Romanoloji profesörü ve son devir Macar ilim adamlarının en değerlilerinden biri sayılan Eckhardt, çok büyük bir yekûn tutan malzeme yığınını ayıklayarak efsanede Attila'yı tetkik ediyor ve daha zuhurları esnasında Hunları korkunç bulutların kuşattığını ve bu sebeble bütün Avrupa kitaplarına kadar giren tasvirlerinde vahşetlerini her türlü tasavvurun üstüne çıkardıklarını, bütün tarihî esastan mahrum olmasına rağmen bu inanışların bu güne kadar süregeldiğini bildiriyor ki bu yanlış tasvirin meydana gelmesinden son Antik çağ ve ilk Ortaçağ yazarları sorumludurlar. Fakat Avrupa'yı dehşete düşüren büyük Hun hükümdarının siması etrafında daha hayatta iken oluşan efsane hâlesi, bizzat Attila'nın ve Hunların inandıkları bir unsur olması sebebiyle en kıymetli efsane malzemesi teşkil eder. Bizanslılar arasında, Cermen kavimlerinde, İtalya'da, Fransa'da efsaneleşen Attila'nın kilise menkıbelerine kadar girdiğini gösteren yazar, Attila'nın inanılmıyacak derecede dramatik değişmelerle dolu olan hayatının insanların muhayyilelerini her devirde tahrik ettiğini ve bundan sonra da tahrik etmekte devam edeceğini söylüyor. Lâkin Attila efsanesi adı verilen malzemenin son derece farklı menşee ve tabiatıta olduğu ve bunların bir seviyeye getirilmesi mümkün olmadığı kanatine varıyor. Araştırmalarından anlaşıldığına göre sâdece Macaristan'da Attila menkıbesinin olumlu tarihi bir rolü olmuş, onun simasına heroik tarihî bir şuur bağlanmış ve dinastik bir önem kazannmıştır. Bilim adamları yolu ile millî ve mahallî bir an'ane meydana getirerek edibane fanteziden tamamiyle efsanevî bir hikâye doğmuştur. Eckhardt, bundan ayrı olarak Sekeller arasında bir Attila efsanesi yaşadığını ve onu kendi hükümdarları saydıklarını, bu sebeble İsviçreliler için Guillaume Tell ne ise Sekeller için Attila'nın aynı mahiyeti taşıdığını söylüyor.

Bu çok zengin araştırmasının sonundaki özetinde yazar, Németh'in yukarıda naklettiğimiz sözlerini doğrulayan bir ifadeyle: "Macarlar hiç bir zaman Attila'ya ve kavmine Batılıların kindar gözü ile bakmanuşlardır; Macarları bundan alıkoymak yalnız kan akrabalığı inanışı ve sadece tarihî devamlılık şuurı değil, fakat Doğudan gelen ve Türk karakteri gösteren istep kavimlerini ve bu meyanda Hunlarla Macarları birbirlerine bağlayan bünyevî ayniyettir. Bu tetkikimizin yayınlanacağı cilt de Attila'nın itibarını iadeyi değil, onu anlamayı arzu etmektedir. Zira Batı tarihçiliğinin alâkasızlığı ve anlayışsızlığı ile boy ölçüşmek ancak Macar ilminin imkân ve arzusu dahilindedir" diyor. Bu sözlerini Türk ilim hayatı için son derece ibret verici buluyoruz.

Hunların dili meselesinde Németh, daha önce kaydettiğimiz Ligeti'nin elde ettiği neticeleri onaylayarak Avrupa Hunlarının Hung-nu'larla aynı olamayacağı, ancak Avrupa Hunları idareci tabakasının da Türkçe konuşmuş olmaları icabettiği hükmüne varıyor, Hunlardan kalan pek mahdud dil malzemesini ve bilhassa şahıs adlarını araştıran Németh, bu Türkçenin Anadolu Türkçesi gurubuna dahil bulunmasını muhtemel sayıyor.

Hunların arkeoloji malzemesini tedkik eden ve Kavimler Göçü devri arkeolojisinin nadir mütehassıslarından bulunan Fettich, Hunlara ait eserler hakkındaki araştırmaların son zamanlarda gelişmesi sayesinde, daha önce Gotlara maledilen birçok malzemenin Hunların olduğu anlaşıldığını, buna rağmen Hun hakimiyeti altında yaşayan bazı kavimlerin eşyası ile Hun eşyasını ayırmakta, aralarındaki sık münasebetler dolayısıyla hâla güçlük çekildiğini tespit ediyor. Hun maddî eşyasının sadece onların maddî medeniyetlerini aydınlatmakla kalmayarak ruh âlemlerini ifadeye hizmet ettiğini ve bu manevî kültürün, san'atta en yüksek mertebede soyut kavramları kullanmak suretiyle ifadesini bulduğunu beyan ediyor. Çok geniş sahada yayılmış bulunan Hun eşyasının, Hun medenî çevresinde rastlanan toplayıcı kuvveti ifade ettiğini belirtiyor.

Eserin son bölümünde Hun-Macar münasebetlerini araştıran Németh, Macarlar arasında Hun an'anesinin eski olması gerektiği ve bu an'aneyi belki Macarların daha en eski yurdları bulunan Ural dağlarının güneyindeki sahada Onogur-Bulgarlar'ın hâkimiyeti altında yaşadıkları sırada kendilerine maletmiş olacaklarını zannediyor. Macarlar bu teması, 465 sıralarında Sabirlerin tazyiki altında Onogur-Bulgarlarla birlikte kuzey Kafkasya'nın Kuban havalisine göç ederek 830 yılına kadar muhâfaza etmişlerdir. Macarların Hunlarla yaşadıklarına dair tarihi kayıtlar mevcut olmadıktan başka, Türkiye'de hattâ ilim çevrelerinde dahi sanıldığı üzere Hun ve Ungarus (Hongrois) adları arasında fonetik benzerlikten başka hiç bir münasebet yoktur. (Macarların Ungarus - Hongrois adı Türkçe Onogur isminin gelir.). Aslen bir Finugor kavmi olan Macarlara Türk karakteri kazandıran ve avcı-balıkçı bir kavimden yerleşik ve ziraatle meşgul, daha yüksek medenî seviyede bir kavim manzarası almalarını temin eden hâdiseler, işte Onogur-Bulgarlar'la vukubulan bu beraber yaşama neticesidir. Hun-Bulgar teması ve ortak hayatı ise, yine bu Güney Rusya'daki ikamet esnasında cereyan etmiştir. Macarların Hun an'anesini, Bulgarlar yolu ile bu devirde kazanmış olmaları da mümkündür. Bu gün Transilvanya'da yaşayan Sekellerin ise, Hunların bakiyyeleri olduklarından ayrı bir Hun an'aneleri mevcuttur.

Buraya kadar verdiğimiz malûmat ile, eserdeki başlıca problemleri ve araştırma sahiplerinin elde ettikleri neticeleri belirtmeye çalıştık. Kitabın ilim hayatımızda mühim bir boşluğu dolduracağına inanıyoruz.

Kitabın basılması sırasında Almanya'da bulunmam, matbaanın işini güçleştirmiş ve bu olay bazı yanlışların meydana gelmesine dahi sebep olmuştur. İmlâdaki kararsızlık ta bununla ilgilidir. Başlıca hataları kitabın sonundaki cetvelde gösteriyoruz.

Yıllarca Fakültenin neşriyat komisyonunda sıra bekliyen bu kitabın basılmasına imkân verdiğinden dolayı, Fakülte Dekanı Hamit Dereli'ye burada teşekkürlerimi ifadeyi bir borç sayıyorum.

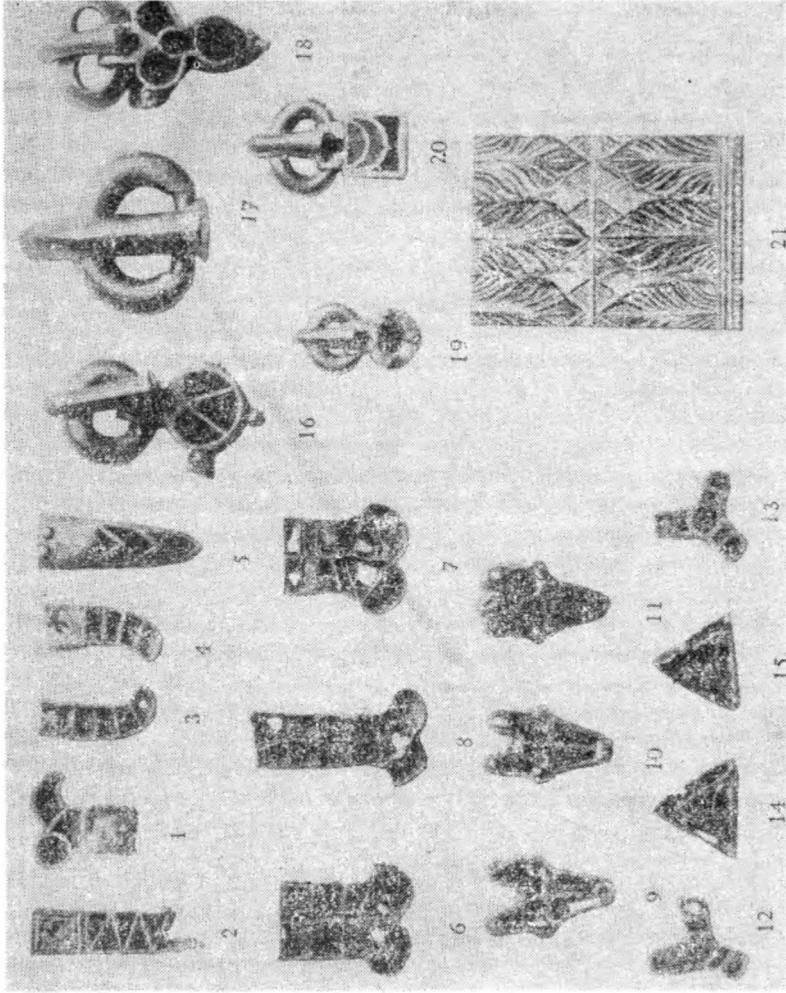
Münih, Aralık 1961

Ortaçağ tarihi Doçenti
Şerif Baştav

Segedin — Nagyszékos (1926)

Segedin Múzeinde

Segedin — Nagyszéksos (1926)
Segedin Múzeinde

1

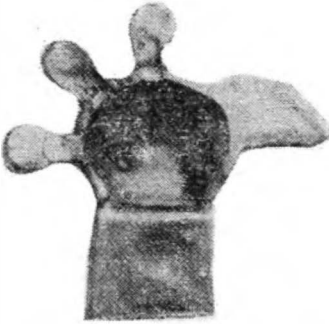
IV

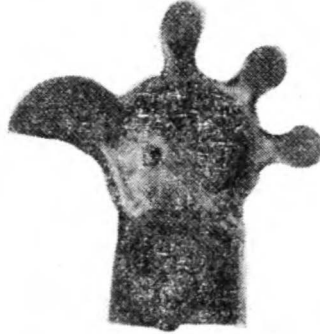
1

2

1a

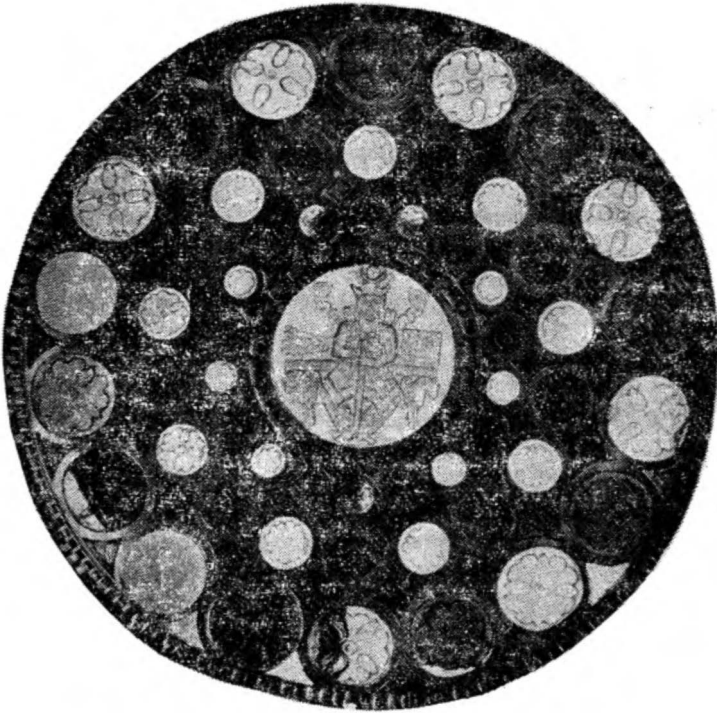

2a

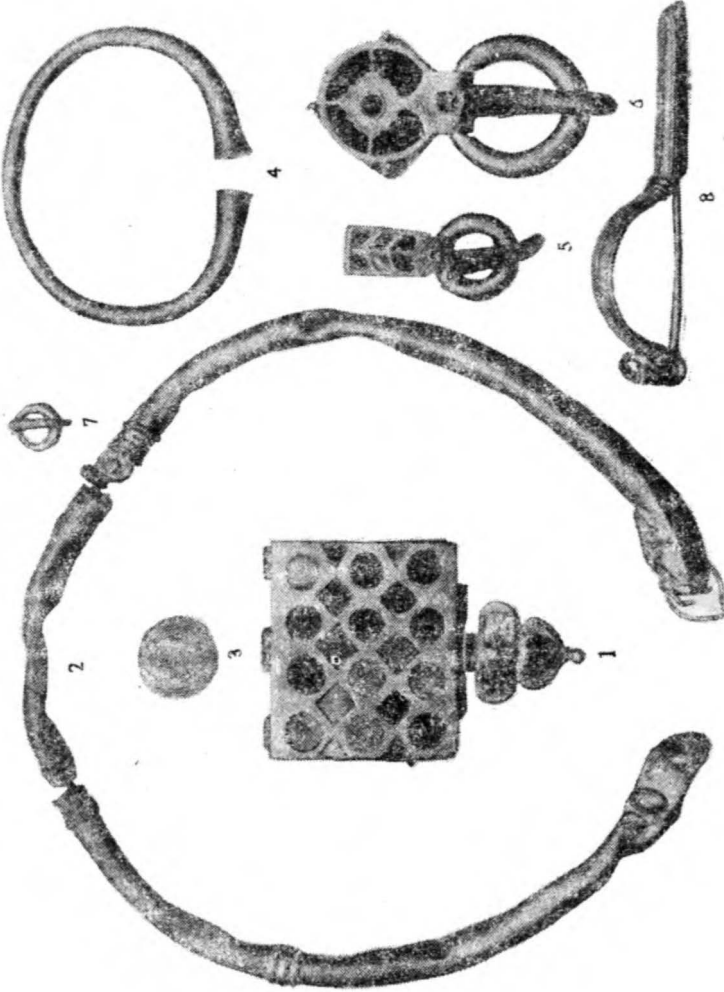

3

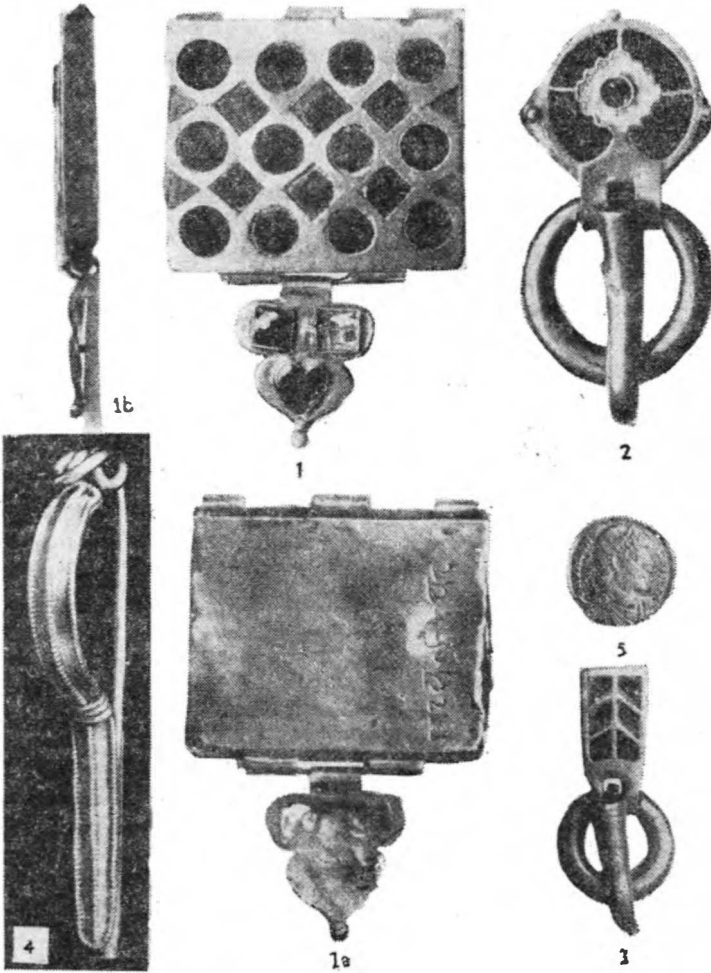
Macaristan'da bulunan malzeme,
Özel bir koleksiyon

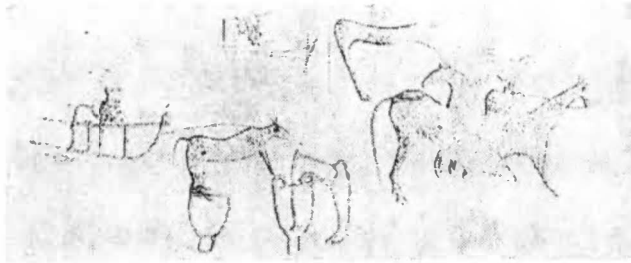
Hüsrev kâsesi (iç yüzü),
Paris'in Bibliothèque Nationale'inde.

Wolfsheim buluntusu (toplu resim),
Wiesbaden müzesinde.

Wolfsheim buluntusu (kısmılar),
Wiesbaden müzesinde.

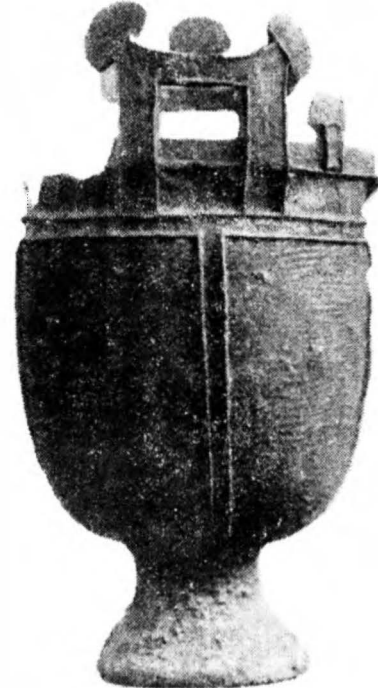
1 2

3 4 5 6

7 8 9

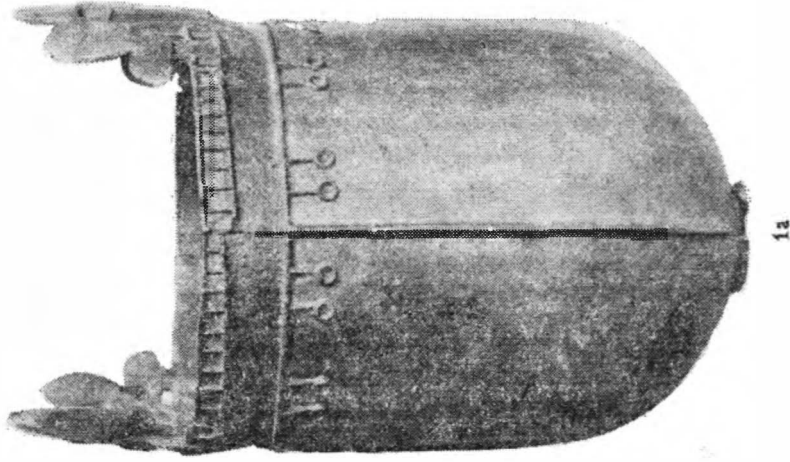

10

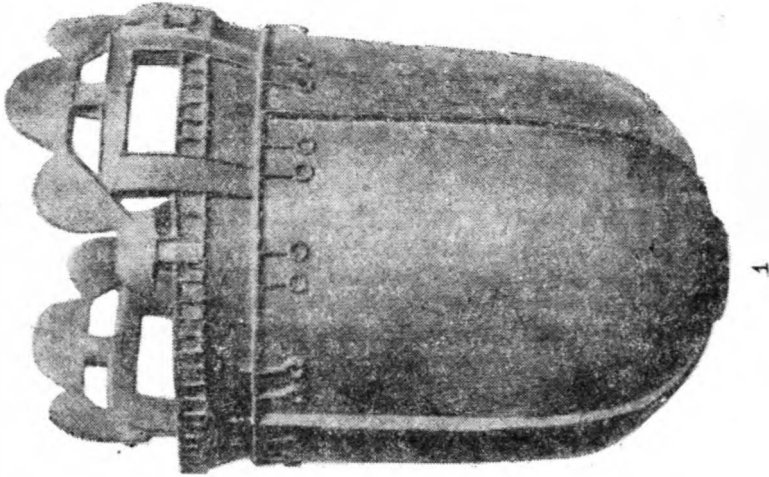
1-9: Minussinsk civarı kaya resimleri, Appelgren - Kivalo'ya göre;
10: bronz kazan, Ivanovsk'tan Novoçerkask müzesinde.

Lenz (Graubünden)
Berlin, Museum für Völkerkunde'de; eşi Arras müzesinde.

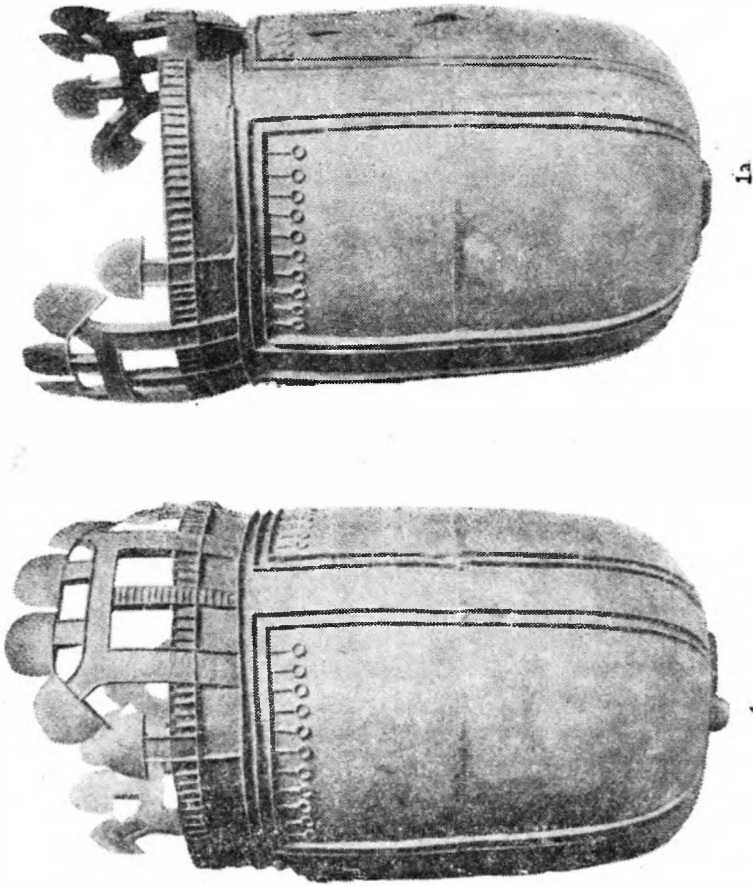

1a

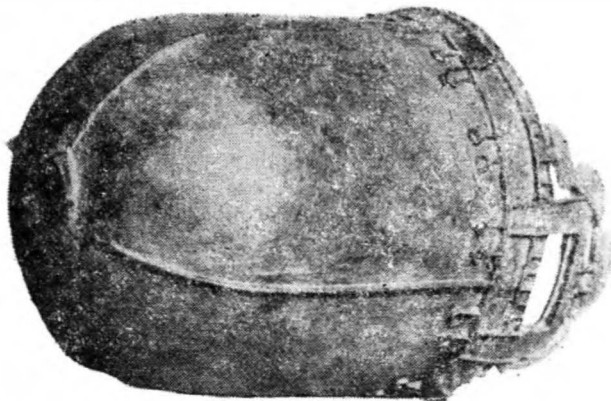

1

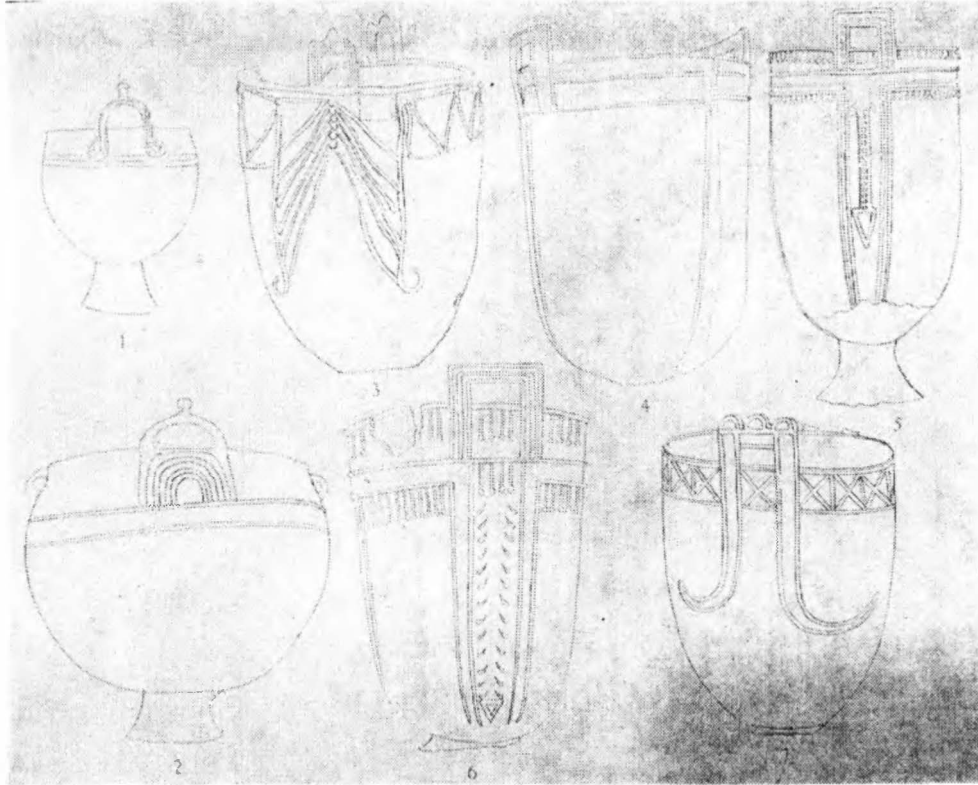
Törtel (Peste viláyeti),
Macar Milli Müzesinde.

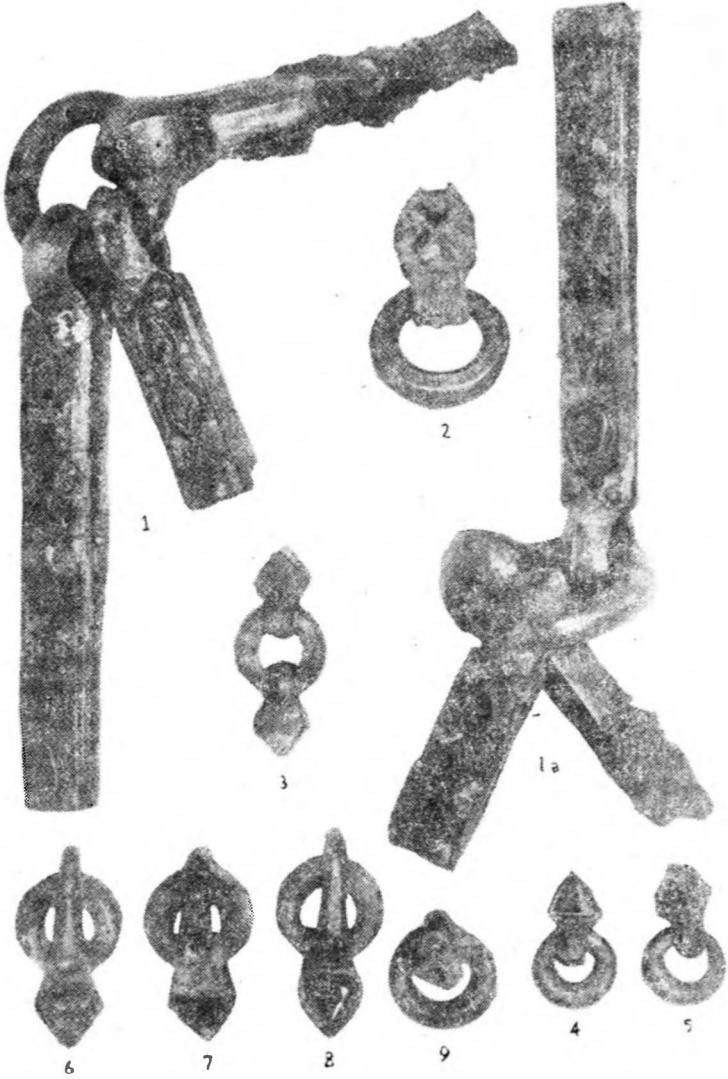
Kapos-volgy (Tolna v.),
Macar Milli Müzesinde.

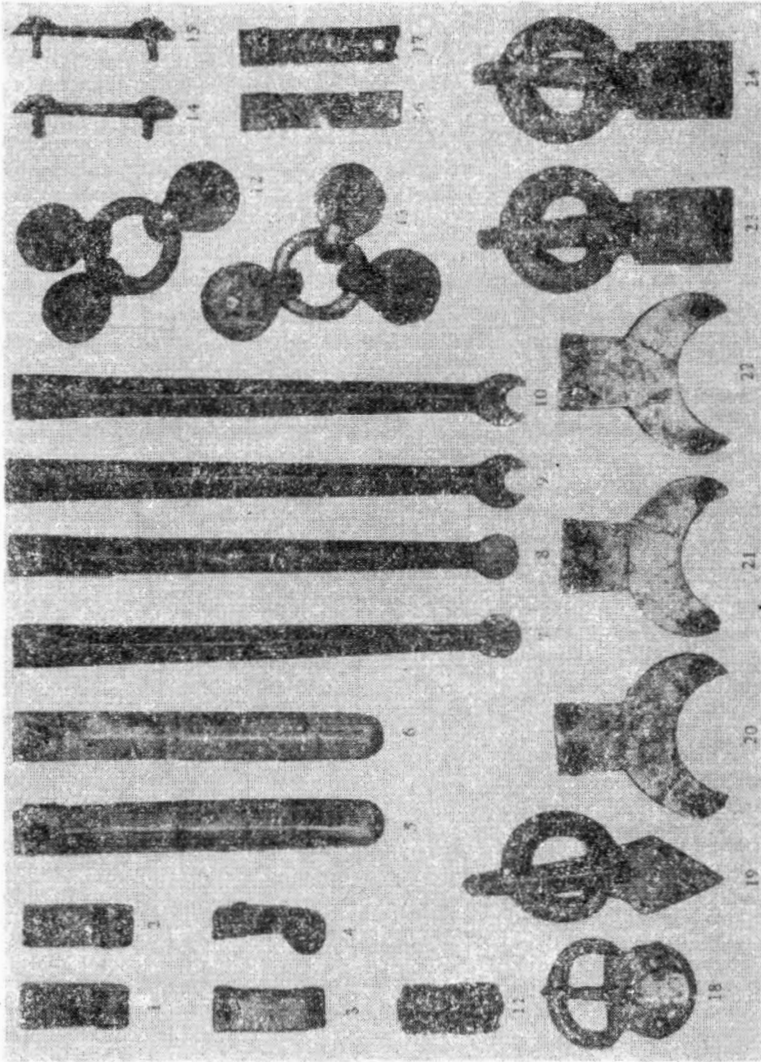
1: Kapos-völgy (Tolma v.); 2: Törtel (Péste v.),
Macar Milli Müzesinde.

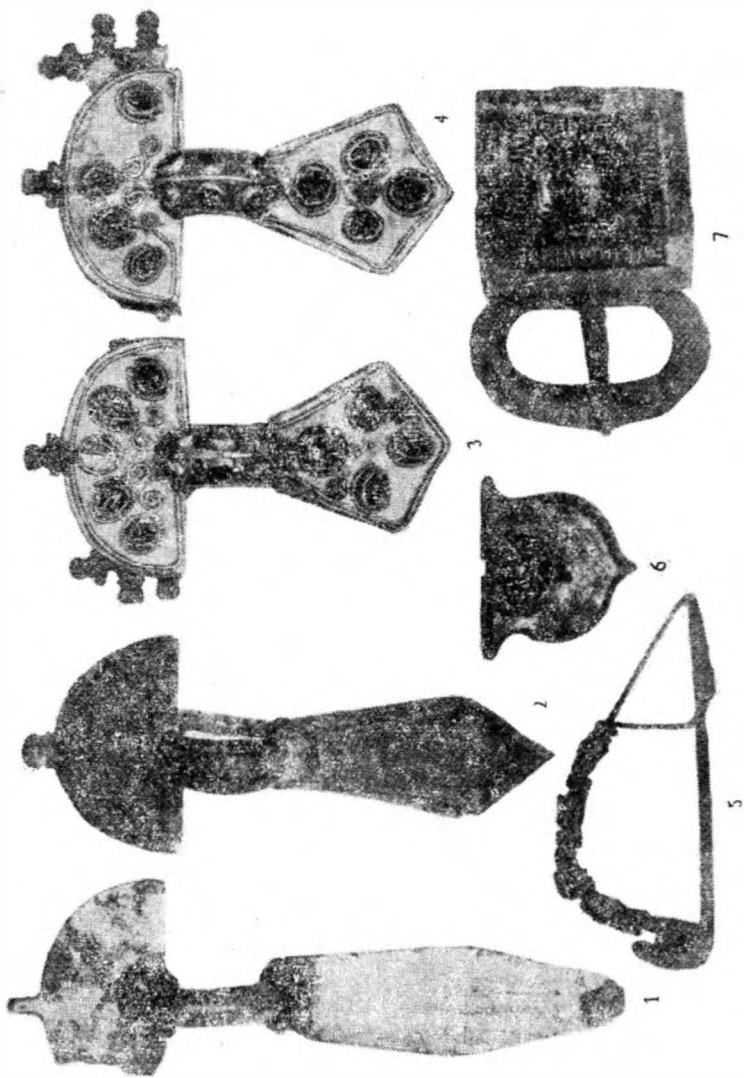
1: Klyuçevsk (Tobolsk eyaleti), Tobolsk müzesinde; 2: İşim havalisi, Omsk müzesinde; 3: Perm havalisi, Perm müzesinde; 4: Höckricht (Yukarı Silezya), Berlin, Museum f. Völkerkunde'de; 5: Verchny Konec (Volga eyaleti). Volga müzesinde; 6: Otoka - Zagarina (Simbirsk eyaleti), Ermitage'da; 7: Biisk (Altay havalisi), Moskova Tarih müzesinde

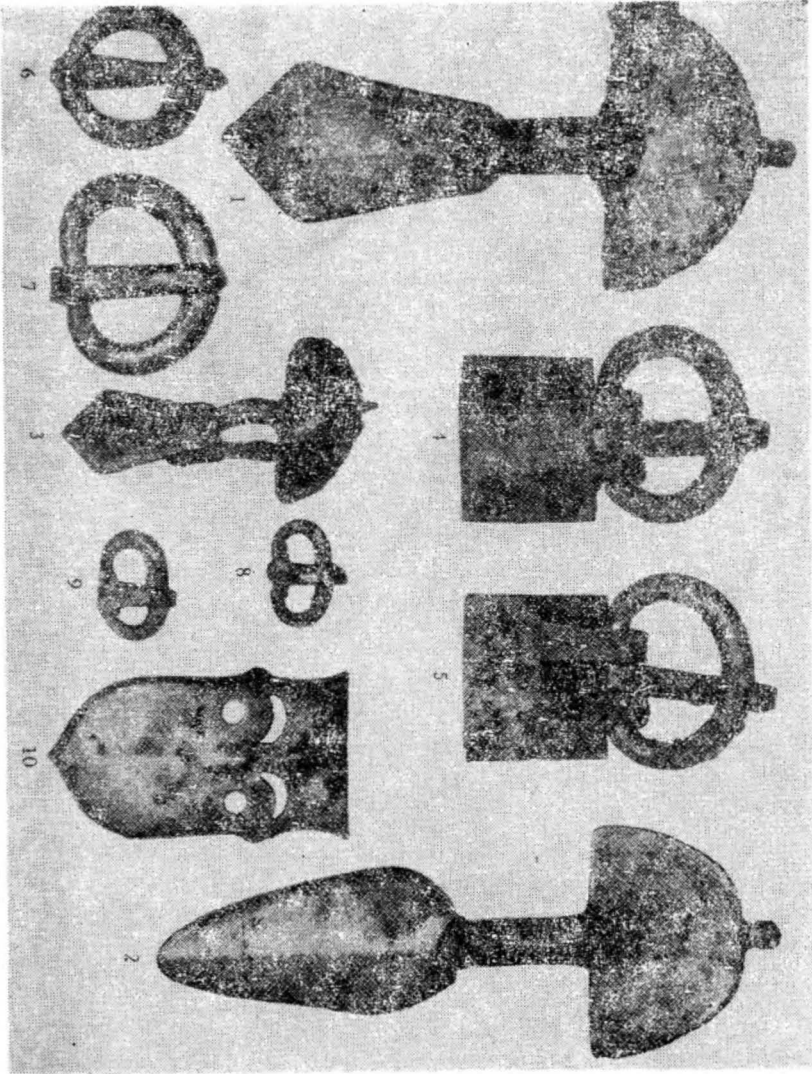
Kerç (1892),
Varşova Millî Müzesinde

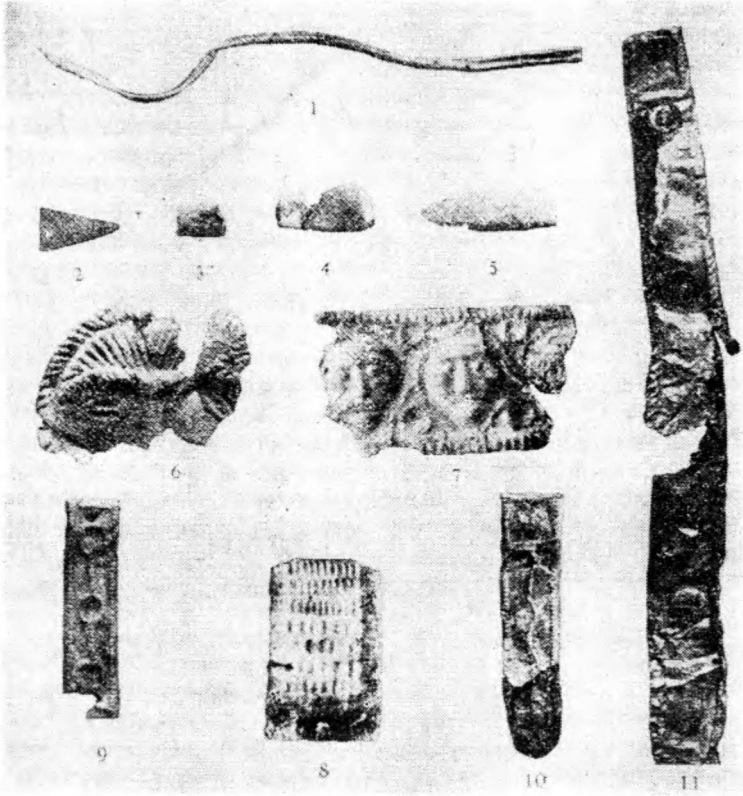
Kerç (1892),
Varşova Milli Müzesinde

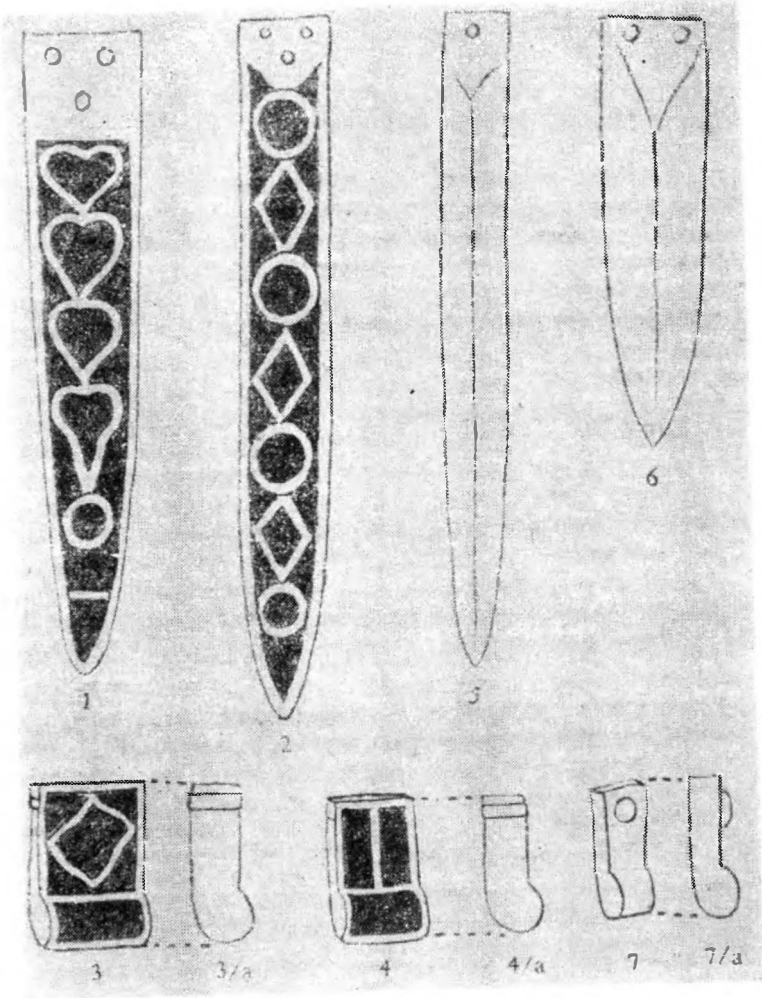
Dnyeper havalisi,
Varşova Milli Müzesinde

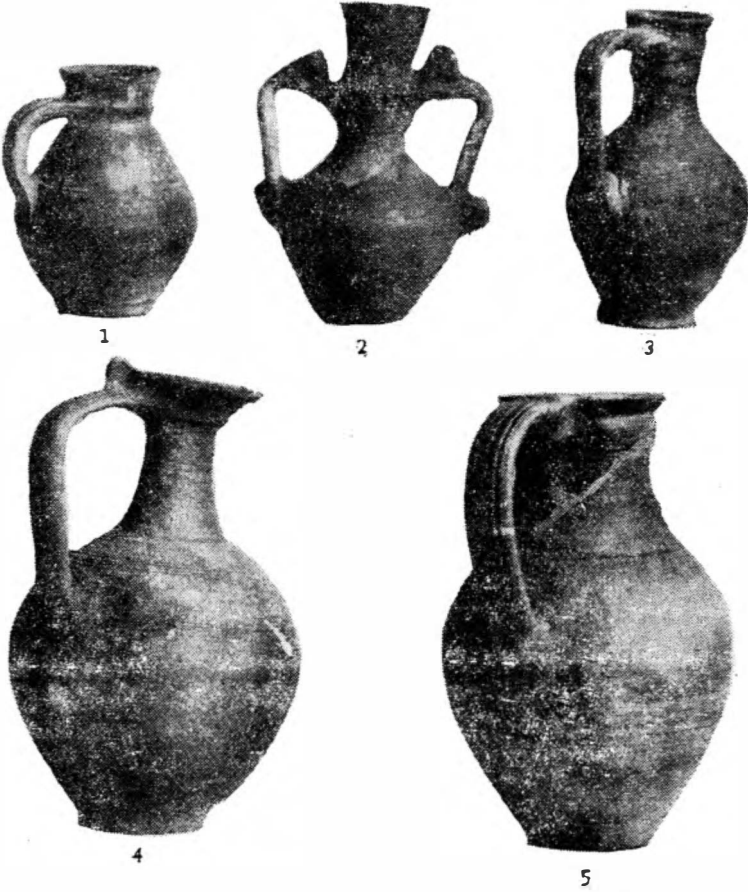
Dnyeper havalisi,
Varşova Milli Müzesinde.

1-8: Pokrovks; 9-11: Nijnyaya Dobrinka (Volga havalisi),
A. Al földi'den, Saratov müzesinde.

Kerç (1904),
Leningrad, Ermitage'da.

Kisterenye (Nógrád v.), B. Dornay'ye göre,
hususî kolleksiyon.

DÜZELTME

Yeni baskıda değişen sayfalar hakkında

231. sayfa :

(9-10)	yerine	9-11
(10-12)	„	11-13
(13)	„	14

232. sayfada :

(16-17)	yerine	17-18
(17-18)	„	18-19

233. sayfada :

(27 ve mp.)	yerine	25 ve mp.
-------------	--------	-----------

234. sayfada :

(35-36)	yerine	32-33
(38)	„	34
(41-42)	„	37-38

235. sayfada :

(43-44)	yerine	38-39
(44)	„	39
(46 ve mp.)	„	41 ve mp.
(49 ve mp.)	„	43 ve mp.

M.S. 4. Yüzyılın sonunda
Roma İmparatorluğu

0 100 200 300 400 500km

